zola

«Într-un anumit sens, cei care vă acuză de a nu fi scris pentru popor se înşală, deopotrivă cu cei care regretă un ideal antic; aţi descoperit un ideal modern — asta e totul.»

MALLARMÉ
(Scrisoare către Zola)

Vol. I şi II lei 9

editura pentru literatură

455

zola

zola

„la paradisul femeilor"

Ilustrația copertei : *Baboia Emilia*

émile zola

„la paradisul femeilor"

ROMAN

★

ÎN ROMÂNEŞTE DE
SARINA CASSVAN
PREFAŢĂ ŞI TABEL CRONOLOGIC DE
OVIDIU COTRUŞ

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

ÉMILE ZOLA,
Au bonheur des dames,
Fasquelle, Paris
(Le Livre de Poche)

PREFAȚĂ

Procesul romantismului, deschis — după cum spune Albert Thibaudet — de generația de la 1850 și continuat de cea de la 1885, marchează etapele revoltei urmașilor împotriva unor predecesori de sub a căror tiranie nu se puteau emancipa. Marea voce profetică a lui Hugo răsuna din insula lui solitară, și chiar dacă ecourile ei se pierdeau uneori în deșert, el rămînea personalitatea literară cea mai prestigioasă a epocii, prea excesivă ca să se poată constitui în model artistic, dar prea fascinantă ca să nu devină un caz, o „problemă" pentru toți marii scriitori francezi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la Zola pînă la Mallarmé. Marile „naturi" creatoare ale romantismului, și în primul rînd Balzac și Hugo, prin caracterul spectaculos și prin bogăția inexplicabilă a operei lor, au răsturnat o serie de prejudecăți, de „idei primite" asupra artei și îndeosebi asupra procesului creației artistice. Din această cauză, scriitorii reprezentativi ai perioadei post romantice sînt atît de condiționați de înaintașii lor, încît nu pot fi înțeleși decît prin asemănare sau prin opoziție cu aceștia.

Conștienți de acest fapt, ei *înșiși* căutau să se delimiteze, subliniind *teoretic* diferențierile, pentru a nu adăuga situației de moștenitori și pe aceea de epigoni. Epuizarea resurselor creatoare se compensa astfel printr-o hipertrofie a spiritului critic. Conștiințe dedublate, reflectînd cu insistență ostenta-

tivă asupra procedeelor compoziţionale şi asupra mijloacelor de expresie specifice artei lor, ei îşi înfăţişau operele (deseori autoiluzionîndu-se) drept produse ale deliberării conştiente şi metodice şi nu ca expresii ale unei spontaneităţi creatoare originare. Dar să nu uităm că însuşi Flaubert, incontestabil cea mai lucidă conştiinţă artistică a vremii, înainte de a proceda metodic la „dezintoxicarea" sa de romantism s-a abandonat cu voluptate — în prima versiune a romanului *Tentaţia Sfîntului Antonie* — patosului vizionar romantic. Flaubert, ca şi Mallarmé în generaţia următoare, reprezintă însă, pe planuri distincte, două cazuri singulare în climatul epocii. Paradoxala încercare a autorului *Doamnei Bovary* de a realiza, prin *Bouvard şi Pécuchet*, un roman epurat de orice conţinut epic — un anti-roman, cu alte cuvinte — asemănătoare tentativei lui Mallarmé din *Igitur*, de a reduce poezia la o aventură a limbajului, sînt născute din voinţa de a extinde (sau de a restrînge ?) domeniul artei pînă la acea limită ideală, dincolo de care nu mai există decît tăcerea. Îndelung comentată de contemporani (*Bouvard şi Pécuchet* a stîrnit interesul naturaliştilor), experienţa lui Flaubert, ca şi a lui Mallarmé, nu vor fi efectiv valorificate decît în epoca noastră, după ce concepţia despre artă ca exerciţiu pur şi gratuit al lucidităţii va ajunge să prevaleze asupra diferitelor reprezentări de tip romantic asupra artei.

Eliberarea celorlalţi scriitori ai timpului de sub tutela romantică a fost, de cele mai multe ori, iluzie automistificatoare. Romantismului sincer şi programatic al marei generaţii, i-a urmat un romantism disimulat sub diverse construcţii teoretice, care, la o analiză atentă, se dovedeau nu numai lipsite de rigoare, dar şi neaderente la literatura pe care intenţionau să o justifice.

Un exemplu concludent în acest sens, ni-l oferă Émile Zola, ultimul mare reprezentant al prozei vizionare de tip romantic, descendent şi continuator al lui Balzac şi al lui Hugo, a cărui operă stufoasă şi inegală solicită şi astăzi interesul nostru estetic prin ampla ei respiraţie epică şi nicidecum prin sub-

structurile teoretice, care — după opinia autorului ei — trebuiau să-i asigure perenitatea.

Sub aparențe delicate și sfioase, Émile Zola ascundea sufletul arzător al unui meridional. Tatăl scriitorului, François (Francisco) Zola, dusese o existență tipic romantică de aventurier purtat de apele destinului în diverse colțuri ale lumii. „Înainte de a veni să moară în Provența, la vîrsta de cincizeci și doi de ani, — ne spune Henri Perruchot, într-o succintă notiță biografică — acest fiu al unui venețian și al unei grecoaice din Corfu străbătuse Europa toată și ajunsese pînă în Africa. Fusese plutonier la Pavia și Modano, sublocotenent de artilerie în armata prințului Eugen. Ca inginer de cadastru în Austria de sus, lucrase — în 1823 — la construirea uneia dintre cele dintîi căi ferate europene, între Linz și Biedweiss. În 1830 lua parte la lupta împotriva epidemiei de holeră din Alger, iar un an mai tîrziu, tot acolo ajunsese locotenent în Legiunea străină. Venind apoi în Franța, concepe la Marsilia planul unui nou port, inventează la Paris o mașină pentru transportul pămîntului și se luptă aprig, ani de-a rîndul, ca să i se accepte proiectul unui baraj și al unui canal la Aix, unde reușește să întemeieze, în vederea acestor lucrări, o societate cu un capital de 600.000 de franci. Se și căsătorise, dintr-o dragoste fulgerătoare, cu o fată de nouăsprezece ani, pe care o zărise ieșind din biserică într-o frumoasă zi de duminică. Prin înflăcărarea sa, prin pasiunile sale răscolitoare, prin gustul său pentru tot ce era îndrăzneț, François Zola a fost, într-adevăr, un om al epocii sale, un romantic“ (Henri Perruchot, *Viața lui Cézanne* — pp. 26—27). Suflet de vizionar, privindu-și propria sa existență din perspectiva viitorului, tatăl scriitorului era, totodată, un suflet de cuceritor, capabil să găsească mijloacele practice de materializare a planurilor sale. Vizionarismul și practicismul, moștenite de la tatăl său, în opoziție continuă cu hiperemotivitatea transmisă de mama sa, descendentă a unei familii de țărani francezi din Bourgogne, alcătuiesc așa-zisa „zestre ereditară“ a lui Émile Zola.

Romancierul se naşte la 12 aprilie 1840, în timpul unei şederi prelungite a părinţilor săi la Paris, şi viaţa sa pare a începe sub bune auspicii: construirea canalului, care mai tîrziu îi va purta numele, a asigurat lui François Zola o bună reputaţie în Aix. Din nefericire, prestigiul său nu era însoţit de o situaţie materială corespunzătoare, astfel că după moartea sa subită, în 1847, soţia şi copilul vor cunoaşte amărăciunile şi umilinţele unei vieţi de lipsuri. Izgoniţi de mizerie din Aix, fiul şi mama vor pleca, în 1858 — asemeni multor provinciali — să-şi încerce norocul la Paris. Anii petrecuţi în pensionul „Notre Dame" şi în colegiul din Aix, vor rămîne însă — în ciuda greutăţilor îndurate din cauza timidităţii lui, a pronunţării sale franţuzeşti defectuoase, a situaţiei sale de venetic — cei mai frumoşi din viaţa lui Zola. Prietenia strînsă cu Paul Cézanne şi Baptistin Baille, lecturile şi pasiunile lor comune, de la Hugo pînă la Musset, plimbările îndelungate prin împrejurimile oraşului, planurile de viitor înfiripate sub limpedea lumină provensală, aspiraţiile lor idealist-romantice vor fi deseori evocate cu nostalgie în corespondenţa scriitorului cu cei doi prieteni ai tinereţii lui. De la început, Parisul i se pare ostil, dar ideea luptei îl fascinează. Obstacolele întîlnite în cale, dispreţul superior al colegilor de la liceul „Louis le Grand", unde nu mai încearcă bucuria succeselor şcolare de la colegiul din Aix, eşecurile repetate la examenul de bacalaureat (întîi la Paris şi pe urmă la Marsilia) din cauza cunoaşterii insuficiente a limbii franceze, mobilizează resursele de energie ale viitorului scriitor, hotărît — asemeni lui Rastignac — să cucerească metropola. Deocamdată, pentru a rezista foamei, se angajează funcţionar la vamă cu 60 de franci pe lună. Nefiind în stare să se acomodeze caracterului rutinier al muncii birocratice, abandonează slujba peste două luni, şi iată-l şomer, în tovărăşia visurilor sale.

Încă înainte de venirea la Paris, nutrea ambiţii literare gigantice, de factură romantică. Plănuise o epopee asupra Genezei, sub forma unei trilogii: Naşterea lumii, Umanitatea şi Omul viitorului. Planurile acestea nu se vor împlini niciodată,

idealurile inițiale modificîndu-se, treptat, în contact cu realitatea. În 1859 își încearcă talentul — după cum aflăm dintr-o scrisoare către Baille — într-o povestire *Les Grisettes de Provence (Cochetele din Provența)*, evocare, lipsită de orice organizare epică, a tinereții lor zburdalnice. Aceste exerciții, neîncredințate tiparului, îi stimulează pasiunea originară și dorința de a se singulariza prin găsirea unei „poteci neexplorate" de scriitorii timpului. Dar pînă ce mijloacele de expresie ale scriitorului vor fi la înălțimea năzuințelor sale, el trebuie să trăiască, și astfel — după o perioadă de existență jalnică prin mansarde insalubre, păstrîndu-și însă nealterată încrederea în idealitatea vieții — se angajează, în februarie 1862, ca împachetator de cărți la librăria Hachette. Cu spiritul său practic și cu mobilitatea sa de meridional, Zola sesizează mecanismele acestei întreprinderi comerciale, și în scurtă vreme este avansat la alt raion, ca șef de publicitate. Acum, tînărul aspirant la literatură se simte în largul său. Cunoaște scriitori celebri, observă relațiile dintre aceștia și editori și își face o serie de idei precise despre aspectul comercial al literaturii, despre importanța reclamei și a tehnicii succesului, așteptînd momentul propice pentru a le pune în aplicare. Între timp, obține naturalizarea franceză (1862), izbutește să scape de serviciul militar și lucrează cu încordare la primele sale opere. După refuzul altor edituri, îl convinge pe editorul Lacroix să-i tipărească prima operă *Contes à Ninon (Povestiri pentru Ninon)*. Tînărul căzut la bacalaureat din cauza limbii franceze se lasă zadarnic ispitit de mirajele stilului poetic al romanticilor, fără să poată depăși nivelul epigonului stîngaci. Deși, cu priceperea sa de agent de publicitate, reușește să asigure acestei cărți, ca și celor următoare: *La confession de Claude (Mărturisirea lui Claude)* și *Le voeu d'une morte (Dorința unei moarte)*, bunăvoința criticii, publicul cititor este destul de rezervat. Scriitorul este, în schimb, mulțumit. Primele uși au fost forțate și viitorul îi stă deschis în față. „În clipa aceasta — scrie el unui alt amic din Provența, Valabrègue — am două scopuri: să mă fac cu-

noscut și să-mi sporesc rentele." Psihologie de erou balzacian prins în lupta aprigă a existenței! Dorința de a-și spori rentele explică desigur publicarea sub formă de foileton, în jurnalul *Le messager de Provence (Curierul Provenței)*, a romanului *Les Mystères de Marseille (Misterele Marsiliei)*.

Speculînd gustul cititorilor de romane senzaționale, Zola reia nu numai titlul lui Eugène Sue, ci și procedeele lui compoziționale și efectele lui melodramatice, lipsindu-i doar inventivitatea spectaculoasă a romancierului foiletonist. Cartea subintitulată abuziv „roman istoric contemporan" este o regretabilă eroare artistică, simplu document al tribulațiilor publicitare ale autorului ei. Aceeași dorință de a se impune ca prezență literară și de a-și dobîndi independența materială (în 1864, părăsind editura Hachette, se dedică exclusiv literaturii), explică — desigur numai parțial — bogata sa activitate de jurnalist, de cronicar plastic (trebuie să amintim răsunătoarea sa campanie pentru Manet și pentru impresioniști, al căror ideal artistic s-a dovedit, pînă la urmă, că nu l-a înțeles) și în special de polemist. În articolele literare înglobate în volumul intitulat agresiv *Mes haines (Urile mele)*, Zola practică o critică violent-personală, nedreaptă și dogmatică, pe care o va continua, în generația următoare, cu mai multă sare atică, detractorul său Léon Daudet. Este critica unui temperament dogmatic, care, înainte de a-și găsi dogmele călăuzitoare, atribuie valoare absolută gusturilor și repulsiilor sale personale. Cu tot arbitrariul unei asemenea critici, portretul lui Barbey d'Aurevilly dovedește o reală vervă satirică și o intuiție psihologică *deformatoare* foarte viguroasă. Întreg temperamentul artistic al lui Zola este prezent în această carte. De fapt, reușita scriitorului, care a intenționat să reproducă natura și realitatea cît mai fidel, constă în capacitatea lui deformatoare, expresie nemijlocită a naturii romantice a spiritului său creator.

•

Prin romanele *Madeleine Férat* și *Thérèse Raquin*, apărute în 1868, Zola iese din faza dibuirilor în căutarea formulei sale

specifice şi îşi găseşte poteca lui proprie pe calea cea largă deschisă de Balzac. Etape pregătitoare şi necesare ale marei sale construcţii epice, operele acestea se singularizează, în cadrul realismului de provenienţă balzaciană, prin interesul arătat cazurilor şi situaţiilor patologice. Disponibilităţile teoretizante, de autodidact pîndit de ispita generalizărilor pripite, se manifestă, la rîndul lor, cu prea multă energie. Astfel, aşa-zisa teorie a „impregnării sexuale" din *Madeleine Férat* este o teză pseudo-ştiinţifică, simplă fantezie de diletant, care prejudiciază echilibrului artistic al cărţii. Dincolo de aceste scăderi, cele două romane, şi mai ales *Thérèse Raquin,* beneficiază de aprecierea elogioasă şi binemeritată a unor scriitori şi critici remarcabili : „Scumpe şi elocvent confrate — îi scrie Victor Hugo. Aveţi un desen ferm, o culoare sinceră, relief, adevăr, viaţă. Continuaţi aceste studii profunde" ; iar de obicei reticentul faţă de contemporani Sainte-Beuve manifestă un surprinzător entuziasm : „Această operă poate face epocă în istoria romanului cantemporan".

Cea mai adîncă şi mai judicioasă caracterizare o întîlnim într-o scrisoare a lui Taine, care a intuit calităţile şi limitele inerente talentului lui Zola, făcînd o critică anticipativă, de pe poziţii realiste, a naturalismului şi a literaturii ce i-a urmat : „Aţi realizat o operă puternică, plină de imaginaţie, de tragic şi foarte morală. Vă rămîne să realizaţi alta care să cuprindă mai multe obiecte şi un orizont mai larg. Cred că există puţin tetanos în stil şi în subiect. Fantasmagorie... Coşmar... Cazul patologic este incompatibil cu o adevărată pictură de epocă. Caracteristica secolului nu este nevroza. Trăsătura dominantă de la 1789 încoace este cea arătată de Balzac : voinţa, care, susţinută prin perseverenţă şi intrigă, duce la înfăptuirea unei opere. Cînd astupi toate căile şi întemniţezi cititorul, cu ferestrele închise, într-o istorie excepţională, faţă în faţă cu un monstru, un nebun sau un bolnav, cu siguranţă o să-l înspăimîntaţi ; adesea el va fi cuprins de greaţă *(la nausée)* ; el protestează împotriva autorului. E necesar să vă lărgiţi cadrul şi să vă alternaţi efectele.

In fiecare artist împlinit există un fel de filozof enciclopedist cu vederi largi şi complexe. Astăzi sîntem prea specializaţi ; ne aplecăm prea mult cu microscopul în mîini asupra unei porţiuni a întregului."

Taine a formulat admirabil anumite carenţe ale artei lui Zola, ca, monotonia mijloacelor de expresie, caracterul restrictiv al lucidităţii sale, orientată tiranic într-o singură direcţie, dar n-a înţeles că scriitorul, ca orice romantic, este prizonierul fatalităţilor sale structurale. Ca atare, el nu se putea transcende pe sine, ca Flaubert, pentru a realiza tablouri de epocă desăvîrşite, singura sa şansă de împlinire fiind legată de exploatarea datelor sale originare, pînă la ultima lor limită, unde coşmarul şi realitatea nu se mai pot diferenţia. Zola însuşi, discipol artistic al lui Flaubert şi victimă teoretică a lui Taine, n-a înţeles acest lucru şi de aceea el ne apare ca un caz curios de dedublare, încercînd să-şi constrîngă creaţia, făcînd-o să adere la o construcţie raţională potrivnică naturii ei adevărate.

După succesul romanului *Thérèse Raquin*, Zola simte că problema succesiunii lui Balzac este rezolvată, el fiind singurul capabil să accepte lupta cu demiurgul. Trebuia însă să-şi creeze propria lui Comedie, deosebită de cea balzaciană prin universul ei, prin problematică şi prin concepţia care îi serveşte drept temelie. Iar aceste deosebiri, ca să fie cît mai vizibile, se cereau scoase ostentativ în lumină (nefericită idee !) printr-o aparatură teoretică, printr-un program artistic complet deosebit de cel al precursorului său. În acest scop, înainte de a purcede la redactarea imensului său ciclu „Les Rougon-Macquart — istorie naturală şi socială a unei familii sub cel de al doilea Imperiu" (titlul aminteşte pe Sainte-Beuve cu a sa „Istorie naturală a spiritelor"), Zola începe acţiunea sa sistematică de documentare ştiinţifică, de asimilare a spiritului şi a problematicii epocii sale, urmînd recomandaţiile lui Taine, probabil cu convingerea că va deveni pe această cale „un fel de filozof enciclopedist cu vederi largi şi complexe".

Mentorii săi ştiinţifici sînt gloriile oficiale ale vremii. Evoluţionismul lui Charles Darwin îl cunoaşte prin traducerea franceză a *Originii speciilor,* apărută în 1862, determinismul, de sorginte pozitivistă, este preluat de la Taine şi în special din prefaţa la *Istoria literaturii engleze,* breviarul filozofic al scriitorului. Lectura cărţii *Introducere la studiul medicinei experimentale,* a lui Claude Bernard, constituie o revelaţie pentru Zola. Refuzul psihologiei („psihologii sînt trădători ai adevărului"), tendinţa de a reduce fenomenele psihice la condiţionările lor fiziologice este consecinţa directă a lecturii neştiinţifice a acestei mari opere de ştiinţă. Zola şi-a aflat ideea călăuzitoare : el va face pentru literatură ceea ce marele fiziolog făcuse pentru ştiinţă ; va extinde *metoda experimentală* asupra unui domeniu, care părea refractar, prin natura lui, oricărei explorări sistematice. Faţă de suma de „observaţii" cuprinsă în „Comedia umană", opera sa va avea un ascendent ştiinţific, la fel ca sistemul critic determinist al lui Taine faţă de „caietele de remarci" ale lui Sainte-Beuve. În afara acestor influenţe de prim ordin, doctrina literară zolistă este compulsată din lucrări de rangul al doilea, profund discutabile din punct de vedere ştiinţific ca *Fiziologia pasiunilor* a dr-ului Charles Letourneau sau *Tratatul despre ereditatea naturală* a dr-ului Prosper Lucas. Lipsit de spiritul relativist şi probabilist al adevăratului om de ştiinţă, Zola va absolutiza aceste adevăruri sau pseudoadevăruri, transformîndu-le în dogme. Teoretic, naturalismul zolist se înfăţişează ca un corp constituit de dogme pretins ştiinţifice, ca încercarea naivă a unui diletant cuprins de mirajul ştiinţei, de a da o fundamentare teoretică operei sale literare.

În sistematizările sale, Zola porneşte de la accepţia pozitivistă a termenului de ştiinţă. După Auguste Comte, ştiinţa trebuie să se reducă la simpla enunţare a unor fapte particulare sau generale şi la formularea legilor, adică a relaţiilor constante dintre fenomenele observate. Orice explicaţii de alt ordin sînt respinse ca reminiscenţe ale stadiului metafizic

al evoluţiei spiritului uman. Zola îşi însuşeşte această concepţie în varianta deterministă a lui Taine, care reuneşte pozitivismul lui Comte, empirismul utilitar al lui John Stuart Mill şi materialismul metafizic al iluminiştilor. Mai nuanţat decît discipolul său, Taine va înţelege distincţia fundamentală dintre atitudinea omului de ştiinţă şi cea a artistului faţă de realitatea obiectivă şi va considera pretenţiile ştiinţifice ale lui Zola drept naivităţi inoperante, manifestîndu-şi în continuare admiraţia sa necondiţionată faţă de Balzac şi Stendhal, consideraţi — primul, prin anvergura şi unitatea construcţiei sale epice, al doilea, prin acuitatea analizei sale psihologice — drept cei mai mari şi mai realişti romancieri francezi, neegalaţi de niciunul dintre urmaşii lor. În consecinţă, el nu-şi va recunoaşte vina de a fi părintele teoretic al naturalismului, protestînd ori de cîte ori numele său va fi anexat acestei orientări literare. Polemizînd, de pe poziţii pozitiviste şi materialist-metafizice, cu ceea ce considera, în mod eronat, că este spirit metafizic, ilustrul critic făcuse, în prefaţa la *Istoria literaturii engleze,* următoarea profesiune de credinţă: „Fie că sînt fizice, fie că sînt morale, faptele au totdeauna cauzele lor. Viciul şi virtutea sînt simple produse la fel ca zahărul şi vitriolul." Asemenea afirmaţii categorice, provenind de la un spirit cugetător, care, deşi îl frecventase mult pe Hegel, rămăsese străin de gîndirea dialectică, îl vor precipita pe Zola în braţele celui mai intransigent dogmatism. „Eu sînt — spune scriitorul — un pozitivist, un evoluţionist, un materialist, sistemul meu este ereditatea... Opera mea va exprima conformitatea cu această ştiinţă. Voi descrie *Omul fiziologic...* De-acum înainte ar fi stupid să se pretindă că nu am o bună formaţie filozofică sau că sistemul meu e vechi şi uzat. Voi utiliza pozitivismul, materialismul şi ipotezele cele mai recente ale ştiinţei. Şi sînt bine documentat." Naivitatea infatuată a acestor rînduri presupune, din partea romancierului, o lipsă totală de spirit ştiinţific. Să nu uităm că educaţia ştiinţifică sistematică a lui Zola a durat aproximativ şase luni, din toamna lui 1868 pînă în primăvara lui 1869, timp în care el a parcurs, în mare

grabă, tratatele enumerate mai sus. La terminarea acestor lecturi, în mintea lui s-a cristalizat ideea „romanului experimental“, dezvoltată ulterior în mai multe lucrări. Ştiinţa fiind cea care formulează relaţiile constante dintre fenomene — legile —, arta îndeplineşte funcţia de slujitoare a ştiinţei, furnizîndu-i suma de fapte şi observaţii, necesare generalizărilor ei. Scriitorul colecţionează metodic „documente“, pe care le pune la dispoziţia omului de ştiinţă. La început Zola teoretizează necesitatea unei conştiinţe neutrale a artistului în faţa realităţii, într-un spirit care amintea teoriile flaubertiene asupra impersonalităţii artistului. Dar în timp ce marele normand exprima, prin reacţie faţă de romantism, o năzuinţă clasicistă, o voinţă de „purificare“ a artei, prin deliricizarea ei, fără nici un fel de veleităţi ştiinţifice, Zola se considera un premergător al viitorului, scriitorul chemat să integreze arta, prin operele şi teoriile sale, în marele curent ştiinţific al epocii. Mai tîrziu, fără a sesiza gravitatea inconsecvenţei, el va afirma că „opera de artă este un colţ de natură văzut printr-un temperament“, definiţie, în orice caz, mult mai apropiată de natura particulară a talentului său. Modificînd formula în sensul următor: opera de artă este creaţia unui temperament care selectează din natură aspectele cele mai potrivite pentru a se exprima cît mai complet, obţinem caracterizarea cea mai adecvată a artei lui Zola, dar totodată ne aflăm în vecinătatea definiţiei hegeliene a romantismului. Acest „experimentator“ care n-a reuşit niciodată să circumscrie sensul noţiunii de experiment artistic — şi care, de fapt, nu poate însemna altceva decît *observaţie orientată*, neîntîmplătoare — a fost un romantic de sfîrşit de secol, a cărui operă constituie o ilustrare a procesului de disoluţie a romantismului în realismul „micilor fapte semnificative“, a pulverizării naturaliste a realităţii, magistral prevăzută de Hegel în *Estetica* sa.

Şubreda schelărie teoretică zolistă şi-a pierdut orice interes şi merită să fie studiată doar întrucît a răspuns necesităţilor temperamentale ale romancierului. Astfel, teoria experimentului artistic a fost un stimulent indiscutabil al spiritului de

observație al scriitorului, mult inferior spiritului de observație al lui Balzac. Pe de altă parte, Zola nu manifestă aceeași libertate interioară față de creația sa, ca autorul „Comediei umane", tocmai fiindcă nu este capabil de observație neprevenită. Aparatul demonstrativ, supraadăugit intuițiilor sale originare, imprimă operei sale un caracter tezist care — după cum a observat cu multă pătrundere Fr. Engels într-o scrisoare din 1888 către doamna Harkness — diminuează semnificația ei realistă, în comparație cu realismul profund al „Comediei umane".

Importanța excesivă acordată eredității în creația lui Zola se explică, deasemenea, prin atracția sa romantică față de „profunzimile vieții", față de rădăcinile iraționale ale existenței. Cu toate că recunoaște mediului social o importanță secundară în configurarea fizionomiei eroilor săi, în sensul că el favorizează sau împiedică actualizarea dispozițiilor ereditare, Zola restrînge într-un mod nepermis, din punct de vedere științific, sensul noțiunii de determinism. Realismul mitic al scriitorului triumfă asupra tendințelor sale scientiste; mitul eredității se substituie mitului antic al destinului, proiectînd asupra operei sale o umbră crepusculară, care legitimează calificarea de „epopee pesimistă a naturii umane" dată de Jules Lemaître ciclului „Rougon-Macquart". Acest climat apăsător fiind multă vreme irespirabil, scriitorul își îngăduie, din cînd în cînd, mici evaziuni luminoase, în romanele sau în povestirile sale albastre, dar nu acestea dau tonalitatea generală a ciclului.

Înarmat cu o filozofie sumară, care îi satisfăcea apetitul speculativ, scriitorul a pornit cu elan la construirea operei sale, dăruind literaturii, timp de 22 ani (1871—1893), 20 de romane cu 1.200 de personaje.

Asupra eroilor principali ai ciclului „Rougon-Macquart" apasă, de la început, povara unei eredități morbide. Degenerescența pornește de la Adelaide Fauque (tante Dide), dezechilibrată și alcoolică, dar cu resursele vitale încă neepuizate (moare nebună, în vîrstă de 100 ani) și se transmite ca

un blestem atît descendenților proveniți din căsătoria cu servitorul ei Rougon, cît și celor proveniți din legătura cu amantul ei Macquart. Thibaudet vedea în ciclul „Rougon-Macquart“ „procesul verbal al unei descompuneri“, desfășurarea spectaculoasă „a forțelor care luptă împotriva vieții“. Observația este, în linii generale, întemeiată, dar nu trebuie, în nici un caz, absolutizată, deoarece unii eroi ai ciclului triumfă împotriva fatalităților ereditare. Acțiunea primului volum *La fortune des Rougon (Izbînda familiei Rougon)* este legată de lovitura de stat a lui Napoleon al III-lea. Cadrul istoric al ciclului fiind trasat, romanele următoare își propun să studieze monografic, deci în spirit balzacian, aspectele esențiale ale epocii, să ofere tablouri de moravuri cît mai complete din toate straturile sociale ale celui de al doilea Imperiu. De la al doilea roman, *La curée*, se aud glasuri protestînd împotriva obscenității cărții. A treia republică preluase filistinismul și fățărnicia Imperiului, care pusese sub acuzare publică de imoralitate pe Flaubert și pe Baudelaire, regăsindu-se, în schimb, în literatura edulcorată și moralizatoare a lui Octave Feuillet.

Credincios crezului său artistic, Zola nu face nici un fel de concesie mentalității oficiale. Fiecare operă a lui pare o provocare azvîrlită cu înverșunare polemică unei societăți dispuse să confunde civilizația cu aflarea celor mai eficiente mijloace de mascare a abjecțiunii. Volumele care urmează, *Le ventre de Paris (Pîntecele Parisului), La conquête de Plassans (Cucerirea orașului Plassans), La faute de l'abbé Mouret (Greșeala abatelui Mouret), Son Excellence Eugène Rougon (Excelența-sa Eugène Rougon)*, pun în valoare calitățile artistice ale lui Zola, și, în mod surprinzător, chiar daruri poetice excepționale (evocarea grădinii Paradou din *Greșeala abatelui Mouret* aparține unui poet subtil și delicat, unui naturist mai mult decît unui naturalist).

Cu toate virtuțile scriitoricești, probate prin aceste opere, Zola pare — deocamdată — un talent viguros și stîngaci, încercînd cu materiale insuficiente și cu mijloace inadecvate

scopului, preluate de la Flaubert şi Fraţii Goncourt, să înalţe o construcţie unitară şi rezistentă, de anvergura celei balzaciene. Dovada absolută, capodopera care să se impună de la sine ca o realitate estetică autonomă, revelîndu-ne un univers artistic propriu, în toată complexitatea şi în unicitatea lui, se lasă aşteptată. Ea va apare de-abia în 1877, obţinînd unul dintre succesele răsunătoare ale secolului, cel mai mare de la apariţia *Mizerabililor* lui Victor Hugo. În planul prezentat editorului Lacroix, *L'Assommoir (Crîşma)* este anunţat ca „un roman care va avea drept cadru lumea muncitoare", iar într-o listă, redactată ceva mai tîrziu, ca un „roman popular". Henri Massis a studiat cu deosebită aplicaţie dosarul acestei capodopere, publicîndu-l în lucrarea sa *Comment Émile Zola composait ses romans (Cum îşi compunea Émile Zola romanele sale)* — 1906. Reparcurgînd documentele asamblate de Zola la alcătuirea acestui dosar (decupări din jurnalele epocii, informaţii şi însemnări diverse asupra meseriilor practicate de eroii săi şi asupra vieţii de noapte în cîrciumile de periferie, conspectarea conştiincioasă a unor lucrări foarte discutabile despre viaţa muncitorilor), rămînem surprinşi cît de puţin a trecut această documentaţie în substanţa estetică a cărţii. Massis însuşi recunoaşte în concluziile sale că „Zola, deşi îndeajuns de documentat, inventează mult mai mult decît observă" opera sa situîndu-se la confluenţa celor două mari curente ale secolului trecut, „curentul de observaţie, pornind de la Balzac şi curentul de retorică savantă, pornind de la Hugo." Publicarea romanului sub formă de foileton — începută cu un an înainte de apariţia sa în volum — în jurnalul *Le Bien Public (Binele Public)*, este întreruptă în urma protestelor cititorilor burghezi, ultragiaţi în pudoarea şi în seninătatea lor de divulgarea aspectelor sumbre şi desigur indecente ale vieţii proletariatului. Continuată în jurnalul *La republique des lettres (Republica literelor)*, ea va atrage atenţia procurorului republicii, zelos — ca şi predecesorul său, procurorul imperial — să păstreze nealterată puritatea moravurilor. Scriitorii înşişi sînt derutaţi de îndrăzneala tematică

și stilistică a cărții. Alături de entuziasmul necondiționat al lui Huysmans, semnalăm rezervele lui Flaubert și Turgheniev față de cruditatea limbajului lui Zola (se vede că scriitorul profesa, instinctiv, dincolo de teoretizările sale, altă concepție despre obiectivitate decît maestrul său) și obiecțiile lui Paul Bourget față de lipsa de diferențiere și de contrast dintre stilul scriitorului și cel al personajelor sale. Însemnătatea capitală a acestui eveniment literar și lingvistic va fi sesizată, în schimb, de Mallarmé cu o uluitoare perspicacitate. „Iată o operă cu adevărat mare și demnă de o epocă în care *adevărul devine forma populară a frumuseții* (s.n.) — afirmă marele poet într-o scrisoare trimisă romancierului. Acei care vă acuză că nu ați scris pentru popor se înșală, într-un sens la fel ca și cei care regretă vechile idealuri ; dumneavoastră ați găsit un ideal modern, aceasta e totul ! Sfîrșitul sumbru al cărții și admirabila dumneavoastră tentativă lingvistică, datorită căreia atîtea moduri de exprimare, adesea neghioabe, născocite de cei oropsiți, capătă valoarea celor mai frumoase formule literare, o dată ce ne fac să surîdem, sau aproape să plîngem, pe noi cei instruiți“...

Cea mai extrem-exigentă conștiință estetică a epocii recunoștea valoarea exemplară și profunda semnificație artistică a transmutațiilor lingvistice ale lui Zola, contestate de Paul Bourget. Cu instinctul său artistic, mai sigur decît inteligența sa discursivă, romancierul a presimțit că luarea în stăpînire a unui univers artistic nou și autentic pretinde ruperea și, implicit, lărgirea tiparelor constituite, a „vechilor idealuri“, și că arta este, în ultimă instanță o aventură a limbajului, o tentativă veșnic eșuată de a reface lumea prin mijlocirea *logos*-ului.

La un alt registru și cu o altă problematică, experiența lui Zola a dat roade neașteptate în epoca noastră, în romanele atît de mult apreciate ale lui L. F. Céline în *Voyage au bout de la nuit* și în deosebi în *Mort à crédit*, dezvoltări — la rîndul lor revoluționare — ale tradiției inaugurate prin *L'Assommoir*.

O dată cu acest roman, proletariatul pătrunde în universul tematic al romanului francez. Mai înainte, în romanele lui Eugène Sue, şi cîteodată în cele ale lui Victor Hugo, proletarii apăruseră în ipostaza de copii ai străzii, de drojdie socială indistinctă, depozit virtual de răzvrătiri spectaculoase, utilizabil în vederea obţinerii de efecte melodramatice. Nici în „viziunea" lui Zola, proletariatul nu apare ca o clasă socială constituită (deşi scriitorul a revendicat această pretenţie ştiinţific), ci ca o entitate umană cu un destin determinat. Nicăieri nu se vede mai clar neconcordanţa dintre intenţiile teoretice ale scriitorului şi practica sa literară ca în această capodoperă. Scriitorul nu propune, ca un pozitivist consecvent, nici un remediu, nu *cunoaşte* răul pentru a indica soluţiile necesare înlăturării lui, ci se lasă absorbit în contemplarea fascinantă a răului, cu ochi dilataţi de anxietate, cu privirea intensificată pînă la halucinaţie. Nu din raţiuni ştiinţifice sau sociale a situat Zola proletariatul în centrul operei sale, ci el a „ales" sub impulsul unei necesităţi artistic-creatoare acel tip de umanitate care îi oferea exemplarele cele mai caracteristice pentru a urmări procesul de destrămare în om a condiţiei sale umane. *L'Assommoir* este un fragment de apocalips profan, născut din dorinţa scriitorului de a coborî treptele infernului înspre tărîmul tulbure al infra-logicului, unde se frămîntă tot ceea ce este iraţional în existenţa noastră şi de a reconstitui apoi, sub lumina necruţătoare a amiezii, itinerarul său subteran.

Discuţiile şi polemicile iscate de apariţa cărţii îi amplifică succesul, Zola fiind recunoscut ca un maestru al tinerei generaţii, continuatorul direct al lui Flaubert şi emulul lui Edmond de Goncourt. Un eveniment semnificativ în acest sens este dineul din 16 aprilie 1877, consemnat în următorul document, publicat în *La republique des lettres,* care poate fi socotit drept certificatul de naştere a şcolii naturaliste: „Într-un restaurant care va deveni celebru, «La Trap» în împrejurimile gării Saint-Lazare, şase tineri şi entuziaşti naturalişti, care vor deveni şi ei celebri: Paul Alexis, Henry Céard, Léon

Hennique, J. K. Huysmans, Octave Mirbeau şi Guy de Valmont (Maupassant) îi ospătează pe maeştrii lor: Gustave Flaubert, Edmond de Goncourt şi Emile Zola". Urmează un meniu fantezist, cu feluri de mîncare botezate: *potage purée Bovary, liqueurs de l'Assommoir* şi multe altele de acelaşi gen. Documenul acesta este revelator pentru atmosfera de camaraderie literară ce-i unea pe cei trei maeştri de discipolii lor. Se poate însă vorbi de o şcoală literară cu o doctrină omogenă şi coerentă, sau mai mult de un spirit de echipă, de solidaritate scriitoricească, pe fondul general al unor tendinţe artistice înrudite, dar nu identice? Impersonalitatea scriitorului susţinută de Flaubert era un corolar al concepţiei sale aristocratice şi ascetice despre artă. Fraţii Goncourt se străduiseră să apropie literatura de realitate, în spiritul micului realism al lui Champfleury, Murger, Duranty etc. Jurnalul lor s-a născut din dorinţa de a colecţiona documente autentice, pe care să le folosească ulterior, în activitatea lor creatoare, fără a se gîndi vreodată că ele ar putea servi unor generalizări ştiinţifice. Zola este posedat de mitul scientist, detestat de Flaubert, ca o nouă formă de subordonare a artei unor idealuri străine de natura ei. Dintre aşa-zişii discipoli, nici unul nu este urmaşul lui Zola. Guy de Maupassant continuă pe Flaubert din *Madame Bovary*, însuşindu-şi „tehnica" realistă a maestrului său. Huysmans descinde din Flaubert, experimentatorul îndrăzneţ, care în *Bouvard şi Pécuchet* a reuşit să treacă limita separatoare dintre literatură şi propria ei parodie, această moştenire flaubertiană fiind însă colorată cu extracţii din laboratorul demoniac şi mistic al lui Barbey d'Aurevilly. Hennique, Céard şi Alexis, lipsiţi de orice înclinaţii constructive şi vizionare, sînt la rîndul lor mai apropiaţi de Huysmans decît de Zola.

Or, Zola era prin excelenţă o structură vizionară, din familia lui Hugo şi a lui Balzac, constrîns de ideile sale artistice şi de împrejurările existenţei să-şi petreacă viaţa printre „experţii" artei (Flaubert, Goncourt, Huysmans etc.). Era probabil unica tovărăşie posibilă, el fiind singurul şi ultimul

dintre vizionari, speță de artiști demodată și în curs de lichidare. De aceea, poate, succesele lui Zola, oricît de răsunătoare, n-au avut durabilitatea succeselor lui Balzac. Această explicație istoricistă trebuie, bineînțeles, limitată, ținînd seamă de incontestabila superioritate artistică a operei balzaciene, altfel riscă să se autoanuleze, prin caracterul ei abuziv. Nu rămîne mai puțin adevărat însă că valul de scepticism consecutiv mascaradei imperiale a lui Nopoleon al III-lea și lipsa de soliditate a așezărilor celei de a treia republici, i-a obișnuit pe oamenii epocii să pună sub semnul derizoriului marile idealuri istorice și marile tensiuni spirituale ale umanității. Încordarea interioară a lui Zola, spiritul de seriozitate al încercărilor sale constructive, „viziunile lui", oboseau și deprimau o generație cu elanurile sleite, care își va găsi — peste două decenii de la apariția lui *L'Assommoir* — tonicul necesar în verva alexandrină și în erudiția frivolă a lui Anatole France.

Succesul de public al romanului *L'Assommoir* contribuie sensibil la îmbunătățirea situației materiale a scriitorului, la îmburghezirea lui. Imitîndu-l pe Flaubert, castelanul de la Croisset, Zola își va căuta o oază de reculegere și de liniște creatoare și își va cumpăra cu 9000 de franci o impunătoare casă de țară la Médan, pe care și-o va mobila fără gust, într-o devălmășie de stiluri, cu pereții încărcați de picturi, gravuri și obiecte exotice, spre marea iritație a prietenului său Paul Cézanne. Se vede că rafinamentul nu intra nicidecum în formula psihică a acestui creator viguros, iar interesul arătat subtilităților artistice ale picturii impresioniste avea, probabil, un rol compensatoriu, eliberîndu-l de un posibil complex de inferioritate. Casa de la Médan va fi întotdeauna deschisă prietenilor și admiratorilor, din ce în ce mai numeroși. Zola era un amfitrion plăcut și binevoitor, secondat cu devotament de soția sa (se căsătorise încă din 1863 cu Alexandrine Meley), alături de care dusese, pînă la acea dată, o viață echilibrată și fără surprize. În curînd reședința rurală a lui Zola va deveni locul preferat de reuniune al tinerilor naturaliști. Din aceste întîlniri prietenești va lua ființă celebra culegere *Les*

soirées de Médan (Serile de la Médan) — reunind șase nuvele de Zola, Maupassant, Huysmans, Céard, Hennique și Alexis, inspirate de invazia armatelor germane pe teritoriul Franței, în 1870.

Zola s-a considerat întotdeauna un om cu instinctele caste. Această presupusă castitate nu i-a fost însă de folos în prezentarea convingătoare a virtuții, ci numai în descrierea viciului „cu o mînă aspră și virtuoasă", după fericita expresie a lui Anatole France. Alternarea romanelor negre și a celor albastre în cuprinsul operei sale, indică nevoia scriitorului de a redescoperi cu un ochi ingenuu, aspectele idilice ale existenței, reversul luminos al laturii ei infernale. Romanele și povestirile albastre ca *Une page d'amour (O pagină de dragoste)* sau, mai tîrziu, *Le rêve (Visul)* ni se par convenționale, exprimînd nu atît vocația, cît voința scriitorului de a da, cu orice preț, o imagine totală a existenței, (năzuință tipic balzaciană), nu numai a aspectelor ei întunecate. Acestea vor forma obiectul unei alte opere capitale a lui Zola, romanul *Nana*. Fiica lui Gervaise și a lui Coupeau, nefericitele personaje din *L'Assommoir*, își va lua o revanșă spectaculoasă. dar neintenționată — întrucît eroina nu este imorală, ci o amorală situată, în mod firesc, dincolo de bine și de rău — față de onorabilii reprezentanți ai burgheziei epocii. Scandalul provocat de apariția romanului a întrecut toate marginile, alimentînd din nou neliniștea autorităților. Era mai acceptabil să zugrăvești, ca în *L'Assommoir*, mizeria și consecințele funeste ale alcoolismului la o categorie umană condamnată prin destinul ei, decît să pui în lumină, prin tablouri de o constrîngătoare expresivitate, luxuria și vidul interior al claselor stăpînitoare. De data aceasta ni se oferă spectacolul unui alt mod de destrămare în om a condiției sale umane, datorită hipersexualității deslănțuite a acestor oameni de lume în fața carnației rubensiene a unei cocote, lipsită de conștiința păcatului. Asistăm la un adevărat sabat al cărnii, împins pînă la limitele coșmarului și ale demenței. Romanul zmulge — spre marea bucurie a autorului său — cîteva strigăte de entu-

ziasm lui Flaubert. „Zola este un om de geniu" — scrie marele normand editorului Charpentier — „o carte enormă". „Nana devine un mit, fără a înceta să fie reală". Asemenea aprecieri venite de la marele sacerdot al artei, de la maestrul venerat mai presus decît oricare dintre contemporani, vor da lui Zola un sentiment profund de libertate interioară, o încredere deplină în forțele sale creatoare. Se simte un maestru, care — orice ar spune invidioșii și răuvoitorii — nu mai poate fi contestat. Își adună, ca un adevărat șef de școală, articolele programatice risipite prin publicațiile vremii, adăugînd activității sale de scriitor pe cea de critic militant, dornic să dea o „direcție nouă" literaturii franceze. Dar nici *Le roman experimentale (Romanul experimental)*, nici *Le naturalisme au Théâtre (Naturalismul în teatru)*, nici *Les romanciers naturalistes (Romancierii naturaliști)* — în care, în afara scriitorilor strînși în jurul său (a medanienilor) sînt studiați Balzac, Stendhal, Flaubert, Jules și Edmond de Goncourt și Alphonse Daudet (talentatul povestitor al sudului poate fi privit ca un naturalist sentimental) — nu reușesc să convingă lumea literară de adevărul teoriilor sale. Pentru a se sprijini pe o tradiție, el anexează, arbitrar, întreaga epică franceză valoroasă a secolului, cu excepția lui Hugo, direcției naturaliste. Studierea naturalismului ca școală literară, nu poate beneficia de integrarea lui într-un context atît de artificial.

În următoarea operă, *Pot-Bouille*, care a stîrnit entuziasmul tardiv și nejustificat al lui André Gide, concretizat în afirmația riscată că „nu există romancier francez mai personal și mai reprezentativ decît Zola", scriitorul utilizează, mai mult decît în alte romane, privirea de „miop" a naturaliștilor. *Pot-Bouille* este o experiență flaubertiană, eșuată, scriitorul neavînd vocația analitică și subtilitatea necesară (excedentare, mai tîrziu, la Proust) investigațiilor analitice într-un orizont claustrat. Domeniul specific al observației sale erau spațiile largi, în care se mișcă mari grupuri umane, fiecare personaj existînd, din punct de vedere epic, în măsura participației sale la viața acestui organism colectiv. Deși l-a admirat mult pe

Courbet, Zola n-a izbutit să-şi asimileze tehnica portretului, rămînînd un creator de ample fresce semnificative, ca pictorii romantici. Singurul personaj bine individualizat, văzut cu ochi de pictor realist, atent la detaliile semnificative, înregistrate fără indiscreţiii analitice, este Nana. De aceea, acest nou tip de curtezană a celui de al doilea Imperiu a oferit lui Manet prilejul unui admirabil portret. Celelalte personaje care populează universul epic al lui Zola au o existenţă fragmentară, dependentă de ansamblul în care se integrează, dar fiecare fragment răsfrînge asupra întregului un element caracteristic, un spor de expresivitate.

Dintre romanele senine ale lui Zola, *„Au bonheur des dames“* (*„La Paradisul femeilor“*) ocupă un loc privilegiat, fiind scutit de convenţionalismul dulceag al celorlalte opere din aceeaşi familie. Aceasta se datoreşte faptului că pentru redactarea cărţii scriitorul n-a trebuit să pornească în căutarea de „documente“ luminoase, (pe care, desigur, n-ar fi ştiut să le interpreteze cu aceeaşi aplicaţie ca pe cele întunecate), problematica romanului izvorînd în mare parte din propria sa experienţă de viaţă. Fără îndoială, Zola a alcătuit şi în cazul acesta un dosar cuprinzător (pentru *Germinal* scriitorul a colecţionat cinci volume de documente), care nu ne-ar putea fi de mare folos în înţelegerea operei. Reprezentantul faimosului arbore genealogic, Octave Mouret, figurează ca personaj şi în romanele *La conquête de Plassans* şi *Pot-Bouille*, dar referirea la apariţiile sale anterioare romanului *„Au bonheur des dames“* ar complica inutil lucrurile, fără să ne aducă lumini suplimentare pentru clarificarea fizionomiei sale morale. În *Istoria literaturii franceze,* Albert Thibaudet a enunţat o judecată prea severă asupra romanului şi asupra neconsistenţei personajului central : „Ce este «*Au bonheur des dames*» ? Magazinul şi marfa, nu negustorul, adică esenţialul.“ Este perfect adevărat că personajele lui Zola, printre care şi Octave Mouret, nu au consistenţa celor balzaciene, nu pot fi inutile în multiplele reacţii ale comportamentului lor, dar această

obiecţie este întemeiată doar din punctul de vedere al unui anumit tip de realism care pune accentul pe creaţia de caractere („adică esenţialul"), profund deosebit de realismul zolist. Pentru Zola, *suprapersonajul* (în cazul respectiv, magazinul) are propria sa viaţă mitică, absorbind toate destinele individuale. Principale sau secundare, personajele nu-l interesează decît prin relaţia lor particulară cu magazinul, sortit — asemeni balaurilor din poveste — unei creşteri fără hotare. Personajele au, desigur, şi o viaţă a lor independentă, pe care scriitorul o lasă să se întrevadă, fără să-i permită să ocupe un loc central în economia cărţii. Romanul se salvează din monotonie prin faptul că fiecare personaj intră într-o relaţie particulară şi ireductibilă şi, ca atare, individualizatoare, cu suprapersonajul mitic, actualizîndu-şi progresiv acele disponibilităţi sufleteşti necesare echilibrului epic al naraţiunii. De aceea, romanele lui Zola nu ne lasă impresia că tind spre o explorare exhaustivă a naturii umane, încorporată în diferite caractere individuale ci — contrar teoriilor sale — personajele sale ne par nişte figuranţi cu măşti într-o dramă care se desfăşoară, peste voinţa lor, conform propriilor ei norme interioare. Din acest motiv, realizările cele mai expresive (aproape expresioniste) ale scriitorului sînt personajele din *L'Assommoir* şi *Germinal*, care — prin realitatea lor, excesivă pînă la irealitate — acuză caracterul de măşti. Obiecţia de schematism va pierde astfel orice importanţă, măştile fiind schematice prin natura lor. Cînd a încercat să pună frîu imaginaţiei sale deformatoare şi să creeze măşti pe măsura realităţii, ca în cazul lui Octave Mouret, scriitorul şi-a mutilat singur mijloacele de expresie. Obiecţia lui Thibaudet este îndreptăţită, întrucît scriitorul pare că a intenţionat să creeze un tip de erou balzacian şi, în cuprinsul acestor intenţii, Octave Mouret este incontestabil insuficient adîncit. Tipologic, el se înfăţişează ca un seducător rece, ştiind să întrebuinţeze femeia pentru îndeplinirea scopurilor lui. Păstrîndu-şi luciditatea în relaţiile erotice, el ignoră ardorile senzuale ale unui Don Juan, fiind un cuceritor practic şi orgolios, derutat de nuanţele su-

flecteşti, neintegrabile planurilor sale. Cultivă gustul colosalului, ceea ce trădează disponibilităţi romantice, stăpînite pentru a nu se transforma în patimi, care să-i periclitezeechilibrul interior. Comparat cu Aristide Saccard, întreprinzătorul îndrăzneţ din *L'Argent (Banii)*, cel mai balzacian personaj al lui Zola, amestec uluitor de speculant, excroc şi profet, Octave Mouret este prea linear şi lipsit de relief. Dragostea lui pentru Denise Baudu ar fi putut oferi scriitorului prilejul de a-şi adînci personajul, dacă pentru aceasta n-ar fi trebuit să recurgă la mult repudiata analiză psihologică, valorificînd experienţa stendhaliană, faţă de care s-a menţinut tot timpul la o respectuoasă distanţă. Fiind instrumentul principal al suprapersonajului cărţii — magazinul — viaţa lui Octave Mouret este înconjurată de o aură legendară. Celor mai mulţi le inspiră teamă, unora le redă speranţele pierdute ; el este stăpînul care ţine în mîinile sale mii de destine omeneşti. Apariţia lui în magazin stîrneşte rumoare în toate raioanele, fiecare vînzător făcînd eforturi disperate să se facă remarcat, pentru a-şi consolida o situaţie sortită să rămînă veşnic precară. Zola şi-a propus să ni-l prezinte pe acest cuceritor dezarmat în faţa bunătăţii şi a gingăşiei, plină de graţie şi simplitate, a unei sărmane vînzătoare, pe care foamea şi grija pentru viitorul celor doi fraţi mai mici au alungat-o din provincie în capitala Franţei. Sosirea eroinei la Paris, cu frăţiorii ei, în urma morţii neaşteptate a tatălui, ne trimite cu gîndul la o situaţie similară, petrecută cu un sfert de veac mai devreme, cînd văduva inginerului François Zola a părăsit Aix-ul pentru a veni cu fiul ei la Paris. La publicarea romanului se împlineau trei ani de la moartea mamei scriitorului, pe care acesta o adorase tocmai pentru calităţile slăvite la Denise Baudu. Prea mult era îndrăgit acest personaj ca să nu legitimeze suspiciunea unui florilegiu postum. Dar, deşi formula însăşi a eroinei, de o desăvîrşită limpezime, fără nici o umbră desfiguratoare, implică schematismul, acest fapt nu ne stinghereşte, scriito-

rul reuşind să ne transmită suflul de lirism, de poezie duioasă, din care s-a întrupat această făptură de vis.

În acest roman, vrînd să fie consecvent tezelor sale, publicate în răstimp, Zola încearcă să tragă anumite concluzii din observaţiile sale, să indice remedii ale răului social semnalat. Soluţiile sînt luate din arsenalul socialismului utopic, saint-simonian şi fourierist şi se reduc, în ultimă instanţă, la ideea colaborării dintre muncă şi capital, a cointeresării materiale a vînzătorilor la procesul de desfacere a mărfurilor. Din fericire, tezele acestea nu prilejuiesc expuneri teoretice, şi constituie adevăruri intuite de Denise Baudu, fără vreo prealabilă îndoctrinare, prin inima ei generoasă şi prin bunul ei simţ structural. Tot ea le sugerează cu mult tact lui Mouret pentru a nu se izbi de inevitabilele rezistenţe interioare ale întreprinzătorului. S-a spus despre „*Au bonheur des dames*" că este romanul luptei marelui comerţ împotriva micului comerţ, un fragment din istoria procesului de lichidare a micilor prăvălii specializate de către marile întreprinderi comerciale. Observaţia este foarte utilă dacă nu vrem să reducem romanul la aspectul său strict sociologic şi să întemeiem valoarea lui estetică pe asemenea consideraţiuni. Fără să fie o operă de prim rang a lui Zola, fără să fie nici prea caracteristică pentru arta sa, „*Au bonheur des dames*" rămîne o fermecătoare istorie, compusă după canonul balzacian, cu implicaţii sentimentale care ni-l amintesc pe Alphonse Daudet, dar avînd în centrul acţiunii un suprapersonaj, un mit polarizator de energii, întrezărit sub nenumăratele sale feţe, — ca şi la Victor Hugo, — în lumina fugară a unor fulgere vizionare. Iată o pagină de o truculenţă tipic hugoliană, dintr-o descriere a magazinului, într-o zi de mare vînzare, trîmbiţată cu toate mijloacele publicităţii moderne :

„Nu era tocmai uşor să ajungi pînă la scară. O mulţime compactă de capete se învîrteau sub galerii, lărgindu-se ca un fluviu revărsat în mijlocul holului. O adevărată bătălie a negoţului se înteţea. Vînzătorii stăpîneau acum în voie acest popor de femei, pe care şi-l treceau în grabă unul altuia.

Era momentul de vîrf al după-amiezii, cînd mașina supraîncălzită încingea sarabanda clientelor și le smulgea banii din carne. La mătăsuri, mai cu seamă, sufla un vînt de nebunie, «Paris-Bonheur»-ul adunase o asemenea mulțime, încît Hutin nu putu face un pas înainte timp de cîteva minute. Henriette, aproape sufocată, ridică ochii și-l zări în capul scării pe Mouret, care revenea mereu în locul acela de unde-și vedea izbînda. Îi zîmbi, sperînd că va coborî s-o scape din înghesuială, dar el nici măcar n-o distinse în mulțime. Era tot alături de Vallagnosc, căruia-i arăta magazinul, cu chipul strălucind de bucuria triumfului. Acum trepidația dinăuntru înăbușea zgomotele de-afară, nu se mai auzea nici uruitul trăsurilor, nici trîntitul portierelor. Dincolo de marele murmur al vînzării nu mai rămînea decît impresia imensului Paris, imensitate care va da mereu alte cumpărătoare. În atmosfera în care căldura caloriferului încingea mirosul stofelor, tumultul creștea, alcătuit din toate zgomotele, din forfoteala neîncetată, din aceleași fraze repetate de sute de ori în jurul tejghelelor, din aurul zăngănind pe zincul caselor asaltate de înghesuiala portofelelor, din coșurile pe roți, încărcate cu pachete care cădeau fără întrerupere în beciurile deschise. Și în praful fin care se ridica în aer, toate sfîrșeau prin a se amesteca. Colo, merceria părea cu totul întunecată, mai departe, la albituri, o rază de soare strecurată prin vitrina din strada Neuve-Saint-Augustin părea o săgeată de aur aruncată în zăpadă ; aici, la mănuși și la lenajuri, o masă compactă de pălării și de cocuri tăia drumul spre adîncimile magazinului. Nu se mai vedeau nici măcar toaletele, ieșeau la suprafață numai coafurile, împestrițate cu pene și panglici. Cîteva pălării bărbătești formau pete negre, în mijlocul fețelor palide de oboseală și de căldură ale femeilor, care căpătaseră transparențe de camelii. În sfîrșit, datorită coatelor lui viguroase, Hutin deschise drumul, mergînd înaintea doamnelor. Cînd ajunse în capătul scării, Henriette nu-l mai găsi pe Mouret, care îl tîrîse pe Vallagnosc în plină mulțime, pentru a-l năuci cu desăvîrșire, cuprins el însuși de nevoia

fizică a acestei băi de succes. Își pierduse în chip delicios răsuflarea, căci simțise acolo, în jurul genunchilor, ceva ca o lungă îmbrățișare a întregii lui clientele."

Suflul liric, capacitatea transfiguratoare a imaginației, învolburarea retorică a verbului și suprapersonajul, proiectat în centrul acțiunii epice, îl leagă în mod indisolubil pe Zola de Victor Hugo, singurul dintre marii contemporani față de care nu s-a simțit, sub nici o formă, datornic. Halele din *Le ventre de Paris*, cîrciuma și suburbiile din *L'Assommoir*, magazinul de noutăți din *„Au bonheur des dames"*, locomotiva din *La bête humaine* și, mai presus de toate, mina Voreux, din *Germinal*, îndeplinesc în cadrul operei lui Zola o funcție epică similară celebrei catedrale din *Nôtre Dame de Paris*, sau străzilor Parisului din *Mizerabilii*. Fără capacitatea de a cuprinde într-o singură privire multiple planuri de existență, organizîndu-le într-o construcție unitară prin mijlocirea unor releuri lirico-retorice destul de fragile, ca Victor Hugo, fără a ști — ca Tolstoi — să utilizeze convergențele epice ale evenimentelor pentru a descoperi, sub aparenta lor divergență, rădăcinile lor comune, din care opera crește de la sine, organică și unitară, oricît ar fi de ramificată, Zola, procedînd monografic, ca și maestrul său Balzac, a îmbogățit realitatea cu propria sa viziune despre lume. Și acest fapt nu apare nicăieri cu mai multă pregnanță decît în *Germinal*, opera absolută a scriitorului, care — în planul ei specific de existență — nu a fost și nu poate fi depășită. Nu intră în obiectivul paginilor de față o analiză amănunțită a romanului. Subliniem doar că, spre deosebire de *L'Assommoir*, romanul *Germinal* nu ne mai înfățișează proletariatul ca o masă umană diferențiată doar prin destinul ei de restul omenirii, ci ca o clasă socială cu o conștiință orientată, cu o anumită atitudine proprie față de destin. Zola a pretins că descrie o revoluție. S-a înșelat, desigur, pentru că nu știa exact ce înseamnă revoluția. De fapt, el descrie tulburările premonitorii ale unei revoluții, cele mai semnificative pentru înțelegerea procesului de constituire a psihologiei revoluționare. Peste întreaga carte

se profilează, ca o umbră malefică, mina Voreux. Capitaliști și muncitori, stăpîni și sclavi sînt cu toții prizonierii acestui monstru vorace, sub care se înfățișează potrivnicia destinului. De aceea, gestul anarhistului, care — neținînd seama de viața tovarășilor săi — aruncă mina în aer, cîștigă semnificația unui protest disperat împotriva destinului. Ca toți utopiștii, acești navigatori-diletanți pe apele revoluției, fără busola teoretică necesară descoperirii uscatului, Zola considera soluția anarhistă drept cea mai nimerită, întrucît era cea mai radicală. Dar în cazul acesta credem că el a ales această cale și din rațiuni artistice (nu știu dacă opțiunea a fost conștientă sau dictată de instinctul său creator), pentru a sublinia iremediabilul situației date, expresie particulară a iremediabilului și a tragicului condiției umane.

„Nu cunosc nici un roman, spunea Jules Lemaître — în care să trăiască și să se miște asemenea mase... Dl. Zola a redat magnific tot ce este fatal, orb, impersonal, irezistibil, într-o dramă de acest fel, contagiunea mîniilor adunate, sufletul colectiv al mulțimilor, violent și cu ușurință (!) furios." Caracterizarea judicioasă, la un anumit nivel, a lui Jules Lemaître, reduce semnificația cărții la datele ei psihologice și sociale, apelînd în acest scop, și la o foarte aproximativă și contestabilă psihologie a mulțimilor. Pornind de la o experiență istorică determinată, opera transcende, de fapt, condiționările ei empirice, înălțîndu-se la o viziune tragică, viabilă în absolut, prin propria ei coerență interioară. Înainte de a fi psiholog și sociolog, Zola este un mare poet tragic care a descoperit o nouă modalitate de a/ figura lupta cutremurătoare și eternă a umanității cu destinul.

După *Germinal*, scriitorul dă anumite semne de oboseală. Romanul următor, *L'oeuvre (Opera)*, inspirat din viața pictorilor parizieni, este mult inferior nu numai nuvelei *Le chef d'oeuvre inconnu (Capodopera necunoscută)* a lui Balzac, ci chiar și romanului *Manette Salomon* al fraților Goncourt. Se cereau niște instrumente mai nuanțate pentru acest subiect,

decît uneltele prea viguroase ale scriitorului. În *La Terre (Pămîntul)*, roman care a influențat sensibil creația lui Liviu Rebreanu, scriitorul își reia uneltele sale, dar de data aceasta lumea țărănească apare deformată într-un sens prea unilateral pentru ca să putem accepta convenția drept realitate semnificativă. Aceeași frenezie vizionară din *L'Assommoir* și din *Germinal* se istovește în gol — realitatea ne mai îndeplinind rolul de limită structuratoare a imaginației creatoare. Manifestul celor cinci tineri scriitori, pretinși discipoli decepționați de maestrul lor (J. H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Bonnetain, Paul Marguerite și Gustave Guiche), acuză opera lui Zola ca provenind dintr-un „sensorium morbid", concretizat în deformarea realității prin exploatarea exclusivă a laturilor ei întunecate. Deși obiecția nu merită să fie luată în considerație, criza naturalismului începe, și Zola nu va mai repurta ca scriitor succesele sale de altă dată. Ferdinand Brunetière pornește campania sa antinaturalistă, Paul Bourget anunță prin *Le disciple (Discipolul)* o reacție stendhaliană împotriva naturalismului. Din păcate, stendhalianismul lui Bourget era prea cazuistic și oratoric, ca să poată marca o adevărată cotitură în evoluția romanului. Publicul începe să fie cucerit de povestirile romantice ale lui Pierre Loti. Încearcă și Zola zadarnic în *Le rêve (Visul)*, roman inspirat din legătura lui extraconjugală cu Jeanne Rozerot, să exploateze acest filon romantic. În ciuda unor reușite parțiale (portretul lui A. Saccard din *L'Argent*, tensiunea psihică a unor pagini din *La bête humaine*, cîteva scene din nerealizatul roman de război *Le débâcle — Prăpădul)*, scriitorul, obosit, dorește să-și încheie ciclul, să se elibereze de opera lui.

Își va realiza această dorință prin romanul *Le docteur Pascal (Doctorul Pascal)*, pretext al unui autoportret adulator și al glorificării lirice a pasiunii sale pentru Jeanne Rozerot. O dată cu ciclul „Rougon-Macquart" se termină și marea carieră scriitoricească a lui Zola.

Succesele literare, materiale, sociale (după lungi insistențe, dezavuate de Edmond de Goncourt, scriitorul devine în 1888

cavaler al Legiunii de onoare, iar în 1893, ofițer al aceluiași ordin) și chiar erotice, se convertesc în suficiență filistină, ca la dr-ul Pascal. Progresismul său evoluționist, alimentat de optimismul scientist al vremii, fiind prin esență nerevoluționar, se împăca perfect cu tihna burgheză, pe care se obișnuise să o savureze cu încîntare.

I-a fost dat acestui om să trăiască o mare și splendidă aventură, care să-l smulgă din rosturile sale bine orînduite, actualizîndu-i încă o dată rezervele de energie și de entuziasm, în slujba unui ideal de dreptate omenească.

Nu intrăm, aici, în detaliile Afacerii Dreyfus, a perioadei de trei ani, de la condamnarea ofițerului, acuzat pe nedrept de trădare, în 1894, pînă la intrarea în luptă a lui Zola, la 20 noiembrie 1897. Articolele publicate de scriitor în favoarea revizuirii procesului, culminînd cu celebra scrisoare deschisă adresată președintelui republicii, în 13 ianuarie 1898, sub titlul *J'accuse*, apreciată de Jules Guesde ca un mare act revoluționar al epocii, vor declanșa un proces adînc de revizuire a conștiinței politice franceze.

Angajarea lui Zola în acțiune, numai în momentul cînd a obținut certitudinea nevinovăției lui Dreyfus, se datorește convingerii sale că nici o rațiune politică sau socială (interesele Franței, ale armatei, ale bisericii sau ale unor formațiuni politice) nu pot justifica sacrificarea unui inocent. Interesele Franței nu pot fi potrivnice idealurilor ei, iar acestea trebuie să fie, ca pe vremea Marii Revoluții Franceze, idealurile întregii umanități. Ca atare, ele nu pot îngădui, sub nici o motivare, jertfirea celui nevinovat.

Convins de adevărul cauzei pe care a îmbrățișat-o, Zola a înfruntat rigorile legii, condamnarea penală, fuga în Anglia — sub un nume fals — emoțiile exilului, amplificate de hiperemotivitatea sa structurală. A refuzat să colaboreze la ziarele engleze, considerînd Afacerea Dreyfus o chestiune strict franceză care trebuie rezolvată în interiorul Franței, fără să fie transportată în afara granițelor țării.

Revizuirea procesului şi reabilitarea lui Dreyfus echivalează cu o apoteoză a lui Zola. Dar un destin nefericit îl împiedică pe scriitor să trăiască din plin şi pînă la capăt bucuria triumfului. Moare, în mod absurd, la 29 septembrie 1902, asfixiat de fumul de cărbuni din soba dormitorului său. Înmormîntarea lui se desfăşoară într-o atmosferă de luptă. Glasul defăimătorilor încă nu amuţise, dar pentru toţi oamenii de bună credinţă, Émile Zola era un adevărat „erou" al epocii. Anatole France va celebra, în discursul său funebru, pe om şi pe scriitor, declarîndu-l, cu perfectă îndreptăţire, un „moment al conştiinţei umane".

Asemeni lui Hugo, Zola a devenit un personaj-mit al vremii sale, personalitatea sa „civică" punînd în umbră opera sa. Astfel, transportarea rămăşiţelor sale la Panteon, în 6 iunie 1908, alături de cele ale lui Victor Hugo, este în primul rînd un omagiu adus cetăţeanului şi luptătorului pentru dreptate, şi numai în al doilea rînd un omagiu adus scriitorului. Opera sa ulterioară ciclului „Rougon-Macquart", — romanele din ciclul „Les Trois Villes" („Cele trei oraşe") : *Lourdes, Rome* şi *Paris*, ca şi cele din ciclul „Les quatre évangiles" („Cele patru evanghelii") : *Fecondité (Fecunditate), Travail (Muncă), Verité (Adevăr)*, ultimul dintre ele *Justice (Dreptate)* rămînînd în stare de proiect — păstrează importanţa unor documente foarte preţioase şi absolut necesare cunoaşterii personalităţii etice a scriitorului. Intenţiile sale generoase şi larg umanitare nu se materializează — din păcate — în creaţii rezistente din punct de vedere estetic. Veleităţile de profet şi îndrumător, transpuse ca atare sub formă de predicaţiuni, vor diminua treptat semnificaţia artistică a operei sale, împrumutîndu-i un caracter prea tezist şi demonstrativ. Totodată, ele sînt lipsite şi de valoarea socială şi ştiinţifică pe care le-a atribuit-o autorul lor. Simţul de dreptate a lui Zola a reacţionat viguros cu ocazia Afacerii Dreyfus. Dar capacitatea de reacţiune la nedreptăţile prezentului nu presupune capacitatea de a prevedea viitorul. Un om cu o experienţă atît de fecundă, un

scriitor și un luptător familiarizat cu mecanismele ascunse ale vieții și ale societății, care în 1901 se dedică predicațiunii fourieriste, cu un entuziasm necondiționat, dovedește — prin aceasta — prezența unui fond ireductibil de utopism.

De aceea, respectînd luptătorul și profetul pentru elanul și dezinteresarea sa, privim cu simpatie activitatea lui de predicator social și de vestitor al unei lumi mai bune, fără să putem adera la niciuna dintre soluțiile lui și fără să putem considera niciuna din creațiile, născute sub imperiul acestor nobile năzuințe, drept o operă de artă pe măsura vigorii și adîncimii talentului său.

OVIDIU COTRUȘ

TABEL CRONOLOGIC

1795 Se naşte François Zola tatăl scriitorului.

1819 Se naşte Emilie-Aurelie Aubert, mama scriitorului.

1820 Se naşte poetul parnasian Leconte de Lisle, teoreticianul poeziei „obiective" şi al impersonalităţii în artă.
1821 Gustave Flaubert, romancierul socotit părintele literar al naturalismului, se naşte la Rouen.
Se naşte Charles Baudelaire
1822 Naşterea lui Edmond de Goncourt, scriitor foarte preţuit de Zola pentru romanele şi jurnalul scris în colaborare cu fratele său Jules, jurnal pe care după moartea acestuia îl continuă singur. Considerat de Zola la început ca un mentor, pe urmă ca un tovarăş de luptă, numele său rămîne asociat campaniilor naturaliste.
1828 Se naşte la Vouziers, Hippolyte Taine, gînditorul care va furniza lui Zola elementele de bază ale doctrinei naturaliste.
1830 Naşterea lui Jules de Goncourt.

1838 Căsătoria lui François Zola şi a Emiliei-Aurelie Aubert.

1839 Paul Cézanne se naşte la Aix en Provence.

*

1840 Émile Zola se naşte la Paris, pe strada Saint-Joseph nr. 10, în timpul unei vizite prelungite a părinţilor în capitala Franţei.

Alphonse Daudet, reprezentantul „naturalismului sentimental", se naşte la Nîmes.

1842 Moare Henri Beyle, cunoscut ca mare romancier sub pseudonimul Stendhal.

Se naşte Stéphane Mallarmé.

1844 Se naşte Anatole France.

1847 François Zola moare pe neaşteptate, într-un hotel din Marsilia, în timpul desfăşurării lucrărilor de construcţie ale barajului şi ale canalului din Aix, care-i vor purta numele.

1848 24 februarie. Revoluţia proclamă cea de a doua Republică. Poetul Alphonse de Lamartine este, pentru scurtă vreme, şeful guvernului provizoriu.

Marx şi Engels publică *Manifestul Partidului Comunist.*

Se naşte, la Paris, Joris Karl Huysmans, scriitor de origine flamandă, prieten şi admirator al lui Zola, fruntaş al mişcării naturaliste.

10 decembrie. Charles Louis Napoléon Bonaparte, fiul lui Ludovic Bonaparte, regele Olandei, şi al Hortensei de Beauharnais, este ales preşedinte al republicii.

1850 Moare Honoré de Balzac

Se naşte Guy de Maupassant (Guy de Valmont), alt reprezentant de frunte al naturalismului.

Apare opera doctorului Prosper Lucas: *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle (Tratatul filozofic şi fiziologic despre ereditatea naturală),* din care Zola şi-a însuşit ideea eredităţii care va sta la baza teoriilor sale despre romanul experimental şi a ciclului său romanesc „Les Rougon-Macquart".

1851 decembrie 2. Prin intermediul unei lovituri de stat, mascată de un plebiscit, preşedintele Franţei îşi prelungeşte mandatul pentru 10 ani.
În urma loviturii de stat, Victor Hugo, devenit între timp adversar al prinţului-preşedinte, părăseşte Franţa, travestit în muncitor, sub numele de Morny. Se stabileşte mai întîi la Bruxelles. Aici redactează pamfletul *Napoléon le petit (Napoleon cel mic)*, şi începe redactarea romanului *Histoire d'un crime (Istoria unei crime)*, povestire detailată a loviturii de stat. Romanul nu va fi publicat decît după revenirea sa în Franţa, peste douăzeci de ani.
În aceiaşi zi (2 decembrie), Edmond şi Jules de Goncourt încep redactarea *Jurnalului* lor pentru a colecta documente autentice în legătură cu noua epocă.
1852 Printr-un al doilea plebiscit, ratificat de un decret al Senatului, prinţul-preşedinte devine împărat al Franţei, sub numele de Napoléon al III-lea.
Victor Hugo se stabileşte în insula Jersey. Publică volumul său de versuri *Les châtiments.*
Se naşte, la Amiens, Paul Bourget.
1853 Napoléon al III-lea, se căsătoreşte cu Eugénie de Montijo, care este încoronată împărăteasă a Franţei.
Leconte de Lisle publică *Poèmes antiques.*
1854 Stăpînit de mari ambiţii militare, Napoléon al III-lea se angajează în războiul Crimeii.
1855 Are loc expoziţia lui Gustave Courbet, moment foarte important în afirmarea realismului în artă.
1856 Apare volumul de versuri *Les contemplations* a lui Victor Hugo.
1857 Moare Alfred de Musset.
Apare romanul *Madame Bovary* de Gustave Flaubert şi volumul de versuri *Les fleurs du mal (Florile răului)* al lui Charles Baudelaire.

1858 Văduva inginerului François Zola şi fiul ei, Émile Zola, părăsesc oraşul Aix şi se stabilesc la Paris. Émile se înscrie ca elev în ultima clasă la liceul „Louis le Grand".

Apare romanul *Roman d'un jeune homme pauvre (Romanul unui tînăr sărac)* al lui Octave Feuillet, scriitorul oficial al celui de al doilea Imperiu, romancier edulcorat şi fără substanţă, astăzi complet uitat.

1859 Zola cade, de două ori, la bacalaureat — în primăvară la Paris, şi în toamnă la Marsilia — din cauza cunoaşterii insuficiente (!) a limbii franceze.

Apare, la Londra, *Originea speciilor* a lui Charles Darwin.

Apare volumul de versuri *La légende des siècles (Legenda veacurilor)* al lui Victor Hugo.

1860 *aprilie.* Zola se angajează funcţionar de vamă. Demisionează după două luni.

1862 Zola se angajează lucrător la librăria Hachette. Este folosit la împachetatul cărţilor. După cîteva luni devine şef de publicitate.
Obţine naturalizarea franceză şi scutirea de serviciul militar.

Apare marele roman *Les Misérables (Mizerabilii)* al lui Victor Hugo.

Leconte de Lisle publică volumul de versuri *Poèmes barbares (Poeme barbare).*

Originea speciilor apare în traducerea franceză a d-rei Royer.

Apare romanul *Salambô* al lui Gustave Flaubert.

1863 Émile Zola se căsătoreşte cu Alexandrine Meley.
Moare Alfred de Vigny.
Apare *Istoria literaturii engleze* a lui Hippolyte Taine, cu celebra prefaţă care va constitui un breviar filozofic al lui Zola.

1864 Émile Zola publică prima sa operă, culegerea de povestiri intitulată *Contes à Ninon (Povestiri pentru Ninon).*

Apare *Renée Mauperin,* romanul lui Edmond şi Jules de Goncourt.

1865 Apare una din marile opere de ştiinţă ale secolului, *Introduction a l'etude de la médicine expérimentale (Introducere la studiul medicinii experimentale)* a lui Claude Bernard, care va deveni una din cărţile de căpătîi ale lui Zola.

Apare *Germinie Lacerteux* a fraţilor Goncourt. Zola scrie o cronică literară entuziastă a cărţii.

1866 Zola publică *La confession de Claude (Mărturisirea lui Claude), Le voeu d'une morte (Dorinţa unei moarte),* volumul *Mes haines — causeries littéraires et artistiques (Urile mele — dizertaţii literare şi artistice)* şi *Mon Salon (Salonul meu),* în care îşi reuneşte cronicele plastice publicate — pînă la acea dată — prin diferite periodice.

1867 Zola publică studiul biografic şi critic *Edouard Manet,* pledoarie ditirambică pentru opera marelui pictor şi pentru tendinţele picturii noi.
Apare *Les Mystères de Marseille (Misterele Marsiliei),* roman în maniera lui Eugène Sue, publicat mai înainte sub formă de foileton în *Le Messager de Provence (Curierul Provenţei).*

Apare *Manette Salomon*, romanul fraților Goncourt, inspirat din viața pictorilor epocii.
Moare Charles Baudelaire.

1868 Émile Zola publică romanele *Madéleine Férat și Thérèse Raquin)*, care se bucură de o bună primire din partea publicului.

Apare *Le petit chose (Piciul)* al lui Alphonse Daudet.
1869 Apare romanul *L'education sentimentale (Educația sentimentală)* a lui Gustave Flaubert.
În Rusia apare *Război și Pace* de Lev Tolstoi.
1870 Războiul franco-prusian.
1 septembrie. Napoleon al III-lea capitulează la Sedan.
4 septembrie. Gambetta proclamă instaurarea Republicii și hotărăște continuarea războiului.
27 octombrie. Mareșalul Bazaine capitulează cu întreaga sa armătă la Metz.

1870 Refugiat la Bordeaux, Zola este numit subprefect de Castelsarrasin, dar Gambetta nu vrea să îi ratifice numirea. Cariera publică a scriitorului sfîrșește înainte de a fi început.

Taine publică opera sa filozofică *De l'intelligence (Despre inteligență)*.
Moare Jules de Goncourt.
Victor Hugo se întoarce la Paris, din exilul său.
1871 18 ianuarie. În Galeria Oglinzilor de la Versailles, Bismarck proclamă Imperiul german.
28 ianuarie. Jules Favre începe negocierile de armistițiu.
1 martie. Adolphe Thiers, cunoscut istoric și om politic francez, șef al puterii executive al Adunării Naționale, aleasă la Bordeaux, acceptă condițiile umilitoare ale armistițiului.
18 martie. Izbucnește mișcarea revoluționară a Comunei din Paris.

26 martie. Este proclamată Comuna din Paris.
21—28 mai. Lupte înverşunate între trupele versailleze şi comunarzi. Înfrîngerea Comunei se soldează cu mii de execuţii sumare şi cu 10.000 condamnări la detenţiune sau deportare.

1871 Zola publică primele două romane din ciclul „Les Rougon-Macquart“ : *La Fortune des Rougon (Izbînda familiei Rougon)* şi *La curée (Prada)*.

1872 Franţa reuşeşte să achite datoriile de război faţă de Germania.
Alphonse Daudet publică *Tartarin de Tarascon*.
Moare Théophile Gauthier, poet şi important critic de artă al generaţiei romantice.
1873 24 mai. Mareşalul Mac-Mahon, ales preşedinte al republicii, instaurează aşa-zisul regim al „ordinei morale“.

1873 Zola publică al treilea volum din ciclul său, *Le ventre de Paris (Pîntecele Parisului)*.
1874 15 aprilie. 30 de pictori, printre care : Cézanne, Manet, Renoir, deschid o expoziţie fără succes de public. Apare prima dată termenul de „impresionism“.

1874 An productiv pentru Zola. Publică două volume : *Le forgeron (Fierarul), Nouveaux Contes à Ninon (Noi povestiri pentru Ninon)*, al patrulea volum din ciclul său, *La conquête de Plassans*, şi îşi încearcă norocul în teatru prin comedia *Les héritiers Rabourdin (Moştenitorii Rabourdin)*.

1875 Opera comică din Paris suspendă, după cîteva spectacole, reprezentarea operei *Carmen*, considerată prea realistă.

1875 Apare *La faute de l'abbé Mouret (Greşeala abatelui Mouret)*, al cincilea roman din seria proiectată de Zola.

1876 Are loc a doua expoziţie impresionistă, fără să obţină nici un succes de public.
Apare poemul *L'après-midi d'un faune (După-amiaza unui faun)* de Stéphane Mallarmé.

1876 Zola publică al şaselea roman al ciclului, *Son Excellence Eugène Rougon (Excelenţa-sa Eugène Rougon)*.

1877 Jules Guesde traduce *Capitalul* în limba franceză şi fondează ziarul socialist *L'égalité (Egalitate)*.
Lev Tolstoi publică în Rusia *Ana Karenina*.
Apar *Trois Contes (Trei povestiri)* de Gustave Flaubert.

1877 *L'Assommoir*, al şaptelea volum al ciclului zolist, obţine un mare succes, alarmînd pe reprezentanţii regimului „ordinei morale". Următorul roman al ciclului, *Une page d'amour (O pagină de dragoste)*, apărut în acelaşi an, este un insucces.
16 aprilie. Are loc dejunul celebru de la restaurantul *„La Trap"* unde se reunesc maeştrii şi discipolii şcolii naturaliste.
Din banii proveniţi din vînzarea romanului *L'Assommoir*, Zola îşi cumpără casa de la Médan.

1878 Apare *La Fille Elisa* a lui Edmond de Goncourt.

1878 Zola îşi reuneşte într-un volum trei piese de teatru: *Thérèse Raquin* (dramatizare a romanului), *Les héritiers Rabourdin* şi *Le bouton de rose (Mugurul de trandafir)*.

1879 Mac-Mahon demisionează, Jules Grévy devine preşedinte al Franţei.

1879 Zola îşi culege o serie de articole literare în volumul *La republique et la littérature (Republica şi literatura)*. „Republica va fi naturalistă, sau nu va fi", afirmă printre altele scriitorul. Dramatizarea romanului *L'Assommoir* obţine un mare succes de public (100 de reprezentaţii).

1880 Apare în Rusia *Fraţii Karamazov* de F. M. Dostoievski.
Moare Gustave Flaubert.

1880 Moare mama lui Émile Zola.

Apare *Les soirées de Médan (Serile de la Medan)*, şase nuvele de Zola, Maupassant, Huysmans, Hennique, Céard şi Alexis, inspirate din războiul franco-german. Nuvela lui Zola se intitulează : *L'Attaque du Moulin (Atacul morii)*, a lui Maupassant : *Boule de suif (Bulgărele de seu)*.
Zola îşi adună sub titlul *Le roman éxperimentale (Romanul experimental)* următoarele articole programatice : *Lettre à la jeunesse (Scrisoare către tineret) ; Le naturalisme au théâtre (Naturalismul în teatru) ; L'argent dans la littérature (Banii în literatură) ; Du roman (Despre roman) ; La république et la littérature (Republica şi literatura)*.
Apare *Nana*, al nouălea roman al ciclului, acuzat de pornografie. Criticul Jules Clarétie, adversar al naturalismului, declară anul 1880 anul pornografiei.

1881 Zola desfăşoară o bogată activitate de teoretician literar. Volumul *Documents littéraires, étu-*

des, et portraits (Documente literare, studii şi portrete) cuprinde următoarele articole : *Chateaubriand, Victor Hugo, Alfred de Musset, Th. Gauthier, Poeţii contemporani, Despre moralitate în literatură.* Apar două noi culegeri de articole : *Le naturalisme au théâtre* şi *Nos auteurs dramatiques (Autorii noştri dramatici).* De mai mare importanţă este volumul *Les romanciers naturalistes,* cuprinzînd 6 capitole : *Balzac, Stendhal, Gustave Flaubert, Edmond* şi *Jules de Goncourt, Alphonse Daudet* şi *Romancierii contemporani.*

1882 Paul Deroulède, politician de dreapta şi poet mediocru, întemeiază „Liga patrioţilor".

1882 Zola publică o nouă culegere de articole : *Une campagne (O campanie)* şi *Pot-Bouille* — al zecelea volum al ciclului „Rougon-Macquart".

1883 Fr. Nietzsche publică *Aşa grăit-a Zarathustra.* Apar *Souvenirs d'enfance et de jeunesse (Amintirile copilăriei şi ale tinereţii)* de Ernest Renan.

1883 Zola publică *„Au bonheur des dames" („La Paradisul femeilor"),* al XI-lea volum din serie, şi o culegere de nuvele *Le capitaine Burle (Căpitanul Burle).* Volumul cuprinde nuvelele : *Comment on meurt (Cum mor oamenii) ; Pour une nuit d'amour (Pentru o noapte de iubire) ; Aux champs (La cîmp) ; La fête à Coqueville (Sărbătoarea din Coqueville)* şi *L'inondation (Inundaţia).*

Apare *Le roman naturaliste* al lui Ferdinand Brunetière, operă de critică-polemică împotriva naturalismului.
1884 Sapho, al lui Alphonse Daudet, şi *À rebours,* al lui Huysmans, sînt romanele de cel mai mare succes al anului.

1884 Zola publică *Germinal* în foileton. Apare al XII-lea roman al ciclului, *La joie de vivre (Bucuria de a trăi)*.
Apare un nou volum de nuvele *Naïs Micoulin*, cuprinzînd, pe lîngă nuvela care dă titlul, următoarele: *Nantas, La mort d'Olivier Bécaille (Moartea lui d'Olivier Bécaille); Madame Neigeon; Les Coquillages de M. Chabre (Scoicile d-lui Chabre)* şi *Jacques Damour*.
Dramatizările realizate de William Busnach după romanele: *L'Assommoir, Nana* şi *Pot-Bouille* apar într-un volum prefaţat de Zola.

1885 iunie 1. Rămăşiţele pămînteşti ale lui Victor Hugo sînt depuse la Pantéon. Zi de doliu naţional.
Apare *Bel-Ami* de Guy de Maupassant.

1885 *Germinal*, capodopera lui Zola, al XIII-lea roman al ciclului, obţine un uluitor succes.

1886 *Burghezii din Calais*, celebra sculptură a lui Rodin, stîrneşte o polemică aprinsă.

1886 Zola publică *L'oeuvre (Opera)*, al XIV-lea roman al ciclului.

1887 Preşedintele Jules Grévy demisionează. Sadi Carnot devine preşedinte al Franţei.

1887 Zola publică piesa *Renée*, dramatizare a romanului *La curée*, şi romanul *La Terre (Pămîntul)*, al XV-lea din serie, care stîrneşte o violentă reacţie.

Manifestul celor cinci — Paul Bonnetain, J.H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Marguerite şi Gustave Guiche — denunţă naturalismul ca o literatură maladivă şi antirealistă.

1888 Crește influența politică a extremei drepte. Pentru a combate această situație, Clemenceau fondează „Liga drepturilor omului".

1888 După o viață familiară ireproșabilă, Émile Zola are o legătură extraconjugală cu Jeanne Rozerot, în vîrstă de 20 de ani. Viața lui Zola se va împărți de acum încolo între două cămine. Din această legătură s-au născut doi copii naturali, recunoscuți de soția scriitorului, după moartea acestuia. Fiica lui, *Denise Le Blond-Zola* (a fost botezată cu numele eroinei din *„La Paradisul femeilor"*), a scris o carte prețioasă din punct de vedere documentar, asupra vieții tatălui ei. Zola publică *Le rêve (Visul)* al XVI-lea roman al seriei.
Scriitorul este numit cavaler al Legiunii de onoare.

1889 Republica este periclitată de eventualitatea unei lovituri de stat a generalului Boulanger. Înfrînt, Boulanger se sinucide la Bruxelles.
Paul Bourget publică *Le disciple (Discipolul)*; Maurrice Barrès *Un homme libre (Un om liber)*; Paul Claudel piesa *Tête d'or.*
Apare *Essai sur les données immédiates de la conscience (Esseu asupra datelor imediate ale conștiinței)* al lui Henri Bergson.

1890 Apare *Thaïs* de Anatole France.

1890 Zola publică *La bête humaine (Bestia umană)*, al XVII-lea roman al seriei.

1891 Zola publică *L'argent (Banii)*, al XVIII-lea volum al ciclului.

Apare drama lirică *Le rêve* (versuri de Louis Gallet, muzica de Alfred Bruneau), inspirată din romanul lui Zola.

Jules Huret deschide o anchetă în *Figaro* asupra naturalismului. Răspund o sumedenie de scriitori remarcabili ai epocii, printre care şi Zola. Concluzia lui Jules Huret este următoarea: *„L'école a fait son temps"* *(Şcoala şi-a trăit traiul).* Istoria literară a reţinut amuzată răspunsul telegrafic al scriitorului naturalist Paul Alexis: *„Naturalisme pas mort. Lettre suit"* *(„Naturalismul n-a murit. Urmează scrisoare").*

1892 Moare Ernest Renan.

1892 Zola publică *Le débacle (Prăbuşirea),* penultimul roman al seriei, inspirat de înfrîngerea Franţei şi de prăbuşirea Imperiului în 1870.

1893 Încep atentatele anarhiste. Auguste Vaillant aruncă o bombă în Camera deputaţilor.

Moare Guy de Maupassant.

Moare Hippolyte Taine.

1893 Zola îşi încheie ciclul „Rougon-Macquart" cu romanul *Le docteur Pascal.*

Poetul Louis Gallet şi compozitorul Alfred Bruneau îşi continuă colaborarea, realizînd o nouă dramă lirică, după nuvela lui Zola *L'attaque du moulin"*.

1894 5 februarie. Anarhistul Auguste Vaillant este executat.

Atentatele anarhiştilor se înteţesc.

12 februarie. Explodează bomba de la cafeneaua Terminus.

Emile Henry, autorul acţiunii teroriste, este executat la 21 mai.

24 iunie. Preşedintele Republicii, Sadi Carnot, este asasinat la Lyon de către anarhistul italian Jeronimo Caserio. Acesta este executat la 16 august.
Casimir Perier devine, pentru scurtă vreme, preşedintele Republicii.
15 octombrie. Căpitanul Alfred Dreyfus, din Marele Stat major al Armatei franceze, de origine evreu, este arestat sub acuzarea că ar fi predat ataşatului militar german un borderou cuprinzînd diferite informaţii cu caracter militar.
19 decembrie. Pe baza depoziţiilor locotenent-colonelului Henry, tribunalul militar, în şedinţă secretă, îl condamnă pe Albert Dreyfus la deportare pe viaţă.
Moare Leconte de Lisle.
Claude Debussy compune *L'après-midi d'un faune (După-amiaza unui faun),* inspirat după poemul cu acelaşi nume al lui Stéphane Mallarmé. Începe să se utilizeze termenul de „muzică impresionistă".
Apare *Le Lys rouge (Crinul roşu)* de Anatole France.
1895 ianuarie 5. Are loc în curtea şcolii militare degradarea lui Albert Dreyfus. În timpul ceremoniei, acuzatul repetă mereu : „Soldaţi, se degradează un nevinovat. Trăiască Franţa ! Trăiască armata !"
Condamnatul este deportat în Insula Diavolului.
17 ianuarie. Felix Faure devine preşedinte al Republicii.
1 iulie. Locotenent-colonelul Picquart este numit comandant al *S.R. (Section de Statistique)* al Statului major, în urma morţii colonelului Sandhen, şef al acestui serviciu în timpul condamnării lui Dreyfus.
Apare romanul *En route (Pe drum)* de J.K. Huysmans.
1896 Publicistul Bernard Lazare lansează un apel pentru revizuirea procesului Dreyfus, susţinînd nevinovăţia acuzatului. Apelul este înfierat de unanimitatea Camerei Deputaţilor.
În luna martie, locotenent-colonelul Picquart descoperă o scrisoare a ataşatului militar german, prin care acesta

își exprimă dorința de a relua legăturile cu contele Esterhazy, ofițer al statului major. Confruntînd scrisul lui Dreyfus, al lui Esterhazy și al borderoului, Picquart constată o surprinzătoare asemănare între ele. Prezentînd expertului Bertillon, care îl acuzase pe Dreyfus, scrisul lui Esterhazy, acesta confirmă identitatea dintre scrisul acestuia și cel din borderou. Convins că adevăratul spion este Esterhazy, Picquart cere, la 3 septembrie, generalului Gonse, subșeful Statului major, revizuirea procesului. Henry îl acuză pe Picquart că a falsificat scrisoarea atașatului german pentru a-l salva pe Dreyfus. Refuzînd să accepte mușamalizarea afacerii, Picquart este trimis într-o misiune specială în Tunis. Vicepreședintele senatului, Scheurer-Kestner, în urma unor informații primite de la Leblois, avocatul lui Picquart, insistă pentru revizuirea procesului. Ministrul de război, generalul Billot, ordonă studierea afacerii, dar locotenent-colonelul Henry, locțiitor al lui Picquart la conducerea S.R., alcătuiește un nou dosar cu fotografii falsificate ale unor pretinse scrisori ale lui Dreyfus către împăratul Wilhelm al II-lea și o așa-zisă scrisoare care îl acuză direct pe Dreyfus.

Mor : Edmond de Goncourt și Paul Verlaine.

Bergson publică marea sa operă filozofică *Matière et Mêmoire (Materie și Memorie).*

1896 Apare *Rome,* al doilea roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes".

1897 Mare agitație de presă în jurul afacerii Dreyfus. Reproducerea în ziarul *Le Matin* a faimosului borderou are consecințe neprevăzute. Bancherul Castro declară că recunoaște scrisul clientului său, contele Esterhazy.

La 6 noiembrie, Gabriel Monod, profesor de istorie la „Școala Normală Superioară", denunță într-o scrisoare apărută în *Le Temps* ilegalitatea condamnării lui Dreyfus. La 15 noiembrie, fratele condamnatului, Mathieu

Dreyfus, cere revizuirea procesului şi punerea sub acuzare a contelui Esterhazy.

1897 Zola, convins prin intermediul probelor furnizate de Scheurer-Kestner, de nevinovăţia lui Dreyfus, publică la 20 noiembrie un articol în *Figaro,* cerînd categoric revizuirea procesului. La 4 decembrie 1897, Camera înfierează pe Zola şi pe toţi partizanii revizuirii. Ca replică, Zola tipăreşte broşura *Lettre à la Jeunesse (Scrisoare către tineret),* şi militează cu exaltare sporită pentru revizuirea procesului.

Moare Alphonse Daudet.

Apare romanul *Les déracines (Dezrădăcinaţii)* al lui Maurice Barrès.

André Gide publică *Les nourittures terrestres (Fructele pămîntului).*

Zola publică o nouă culegere de articole literare sub titlul *Nouvelle Campagne (Noua Campania)* şi scrie pentru compozitorul său, Alfred Bruneau, libretul unei drame lirice, *Messidor.*

1898 10 ianuarie. Contele Esterhazy, la propria sa cerere, este judecat de un consiliu de război, cu uşile închise. Picquart, chemat din Tunis, are o confruntare violentă cu Henry. Esterhazy este achitat, în schimb este arestat Picquart, sub motivul divulgării de secrete militare.

Scheurer-Kestner, respectabilul vice-preşedinte al Senatului, audiat în proces, cere permisiunea să citească scrisorile generalului Gonse, adresate lui Picquart, prin care acesta recomanda şefului S.R.-ului să nu se mai preocupe de această problemă. Cererea lui Scheurer-Kestner fiind respinsă, a doua zi scrisorile respective sînt publicate în presa revizionistă.

1898 *13 ianuarie*. Zola publică în ziarul *l'Aurore* o scrisoare deschisă către Felix Faure, preşedintele Republicii. Titlul *J'accuse* i-a fost sugerat de Georges Clemenceau, unul dintre fruntaşii politici cîştigaţi, fără rezerve, cauzei revizuirii. Zola acuză pe ministrul de război, pe fostul ministru de război, pe şefii statului major şi pe ofiţerii superiori, implicaţi în anchetarea lui Dreyfus, de complicitate la săvîrşirea unei crime. În urma scrisorii lui Zola, foarte mulţi scriitori, oameni de ştiinţă, artişti (Anatole France, Jean Perrin, Lucien Herr, Claude Monet, Charles Péguy etc.) îmbrăţişează cauza revizuirii. Încep mari agitaţii de stradă.

7 februarie. Zola, dat în judecată pentru delictul de defăimare, apare în faţa Curţii cu juraţi din departamentul Seine. Procesul se desfăşoară sub continua presiune a autorităţilor. Generalii interogaţi refuză să aducă clarificările necesare, sub pretextul păstrării secretului militar. Toţi se străduiesc să-l învinuiască pe Dreyfus, scoţîndu-l pe Esterhazy de sub orice acuzare.

23 februarie. Zola este condamnat la un an închisoare şi 3.000 de franci amendă.

24 februarie. Intelectualii dreyfusarzi se grupează în „Liga drepturilor omului şi ale cetăţeanului".

După casarea sentinţei, la 2 aprilie, Zola este condamnat a doua oară, la 18 iulie.

La insistenţele lui Clemenceau, scriitorul pleacă la Londra.

30 august. În cadrul anchetei ordonată de noul ministru de război Godefroy Cavaignac, locotenent-colonelul

Henry recunoaşte că a fabricat scrisoarea din 1896, care a constituit un nou cap de acuzare împotriva lui Dreyfus. Henry este arestat.

31 august. Locotenent-colonelul Henry îşi taie beregata cu briciul în celula sa.

Esterhazy fuge la Londra.

17 septembrie. Consiliul de miniştri hotărăşte revizuirea procesului.

Decembrie. Intelectualii anti-revizionişti formează „Liga patriei franceze". În fruntea acestei grupări se află Fr. Coppée, Jules Lemaître, Maurice Barrès, Charles Mauras, Ferdinand Brunetière, Paul Bourget etc. Lupta dintre cele două ligi depăşeşte cadrul afacerii Dreyfus, transformîndu-se într-o confruntare pe plan politic, social şi etic, a extremei stîngi şi a extremei drepte.

Moare Stephane Mallarmé.

Apare *Paris,* ultimul roman al lui Zola din ciclul „Les trois villes".

1899 16 februarie. Moare Felix Faure. Émile Loubet devine preşedintele Republicii.

3 iunie. Curtea de casaţie anulează sentinţa de condamnare a lui Dreyfus şi retrimite procesul spre rejudecare Consiliului de război din Rennes. Dreyfus este condamnat a doua oară cu circumstanţe atenuante.

1899 Zola revine din Anglia în septembrie.

Dreyfus, graţiat de noul preşedinte al Republicii, este pus în libertate.

Cu romanul *Fécondité (Fecunditate),* Zola iniţiază un nou ciclu, „Les quatres Evangiles" („Cele patru Evanghelii"). Se pare că scriitorul nu putea gîndi decît ciclic.

1900 *L'appel au soldat* a lui Maurice Barrès apare într-un moment total nepotrivit, după loviturile morale primite de armată în timpul afacerii Dreyfus.
Apare *Connaissance de l'Est (Cunoaşterea Răsăritului)* a lui Paul Claudel.
Charles Péguy întemeiază *Les cahiers de Quinzaine (Caietele chenzinei)*, propunîndu-şi, printre altele, să menţină treaz spiritul eroic al începuturilor Afacerii Dreyfus şi să lupte împotriva utilizării ei în scopuri demagogice.

1901 Zola continuă colaborarea cu Alfred Bruneau, scriind libretul dramei lirice *L'Ouragan (Uraganul)*.
Adună articolele publicate în timpul Afacerii Dreyfus în volumul *La verité en marche (Adevărul în mers)*.
Apare *Travail (Muncă)*, al doilea roman al ciclului „Quatre Evangiles".

1902 *29 septembrie.* Zola moare asfixiat de fumul de cărbuni din soba dormitorului său.
Înmormîntarea lui se transformă într-o manifestaţie de solidaritate a tuturor forţelor de stînga din Franţa. Anatole France, în foarte frumoasa şi emoţionanta lui oraţiune funebră, îl declară „un moment al conştiinţei umane".

*

1903 Apare *Verité (Adevăr)*, al treilea roman al ultimului ciclu. Romanul *Justice (Dreptate)* nu a mai fost scris.
Zola nu a lăsat în urma lui prea multe opere postume. În 1905, Alfred Bruneau publică textul comediei lirice *L'enfant-roi (Copilul-rege)*. Compozitorul a adaptat pentru scena lirică şi alte povestiri ale lui Zola, scriind el însuşi şi

textul şi muzica. În 1907 i s-a publicat corespondenţa din tinereţe şi în 1908 cea de maturitate. Aşa-zisele poeme lirice, publicate de-abia în 1921, ne revelează un poet sensibil, cu anxietăţi moderne şi foarte „existenţiale" (poemul *Lazare*).

1906 iulie 12. Curtea de casaţie, Curtea supremă şi toate Camerele reunite anulează sentinţa de condamnare de la Rennes, dată împotriva lui Alfred Dreyfus.

22 iulie. Alfred Dreyfus este numit cavaler al Legiunii de onoare. Decorarea are loc în curtea şcolii militare unde a fost degradat. La ceremonie asistă şi generalul Picquart.

1908 *6 iunie.* Rămăşiţele pămînteşti ale lui Zola sînt depuse la Panteon. Victor Hugo şi Émile Zola sînt scriitorii cărora Franţa le-a adus acest suprem omagiu.

O. C.

I

Denise venise pe jos de la gara Saint-Lazare, unde coborîse, cu cei doi fraţi ai ei, dintr-un tren de Cherbourg, după o noapte petrecută pe banca tare a unui vagon de clasa a III-a. Îl ţinea de mînă pe Pépé, iar Jean venea în urma ei ; toţi trei frînţi de oboseala călătoriei, speriaţi şi pierduţi în mijlocul imensului Paris, privind clădirile, oprindu-se la toate răspîntiile să întrebe unde se află strada de la Michodière, unde locuia unchiul lor Baudu. Cînd dădu, în sfîrşit, de Piaţa Gaillon, fata se opri dintr-o dată şi rosti plină de uimire :

— Ia te uită, Jean !

Rămaseră tustrei înmărmuriţi, strîngîndu-se mai tare unul lîngă altul, în hainele de doliu ponosite, ce le purtau de la moartea tatălui lor. Denise, cam puţintică la trup pentru cei 20 de ani ai săi, cu aer umil, ducea un pacheţel ; de partea cealaltă, frăţiorul de cinci ani i se agăţase de braţ, iar lîngă umăr îl avea pe celălalt frate, mai mare, care sta în picioare, cu braţele spînzurînd de-a lungul trupului, drept, în superba şi înfloritoarea lui vîrstă de 16 ani.

— În sfîrşit, rosti Denise după o clipă de tăcere, ăsta mai zic şi eu magazin !

Se afla, la încrucişarea străzii de la Michodière cu strada Neuve-Saint-Augustin, un magazin de noutăţi

în ale cărui vitrine strălucea o gamă întreagă de culori vii, în lumina palidă şi blîndă a zilei de octombrie. Orologiul sună de opt ori la Saint-Roche, iar pe trotuare nu se vedea decît Parisul matinal : funcţionarii care se îndreptau către birouri şi gospodinele care cutreierau magazinele. În faţa uşii de intrare a magazinului, doi vînzători, cocoţaţi în vîrful unei scări duble, agăţau nişte stofe, în timp ce, în vitrina din strada Saint-Augustin, un alt vînzător, în genunchi, cu spatele spre stradă, potrivea, cu mişcări delicate, o bucată de mătase albastră. Magazinul, nevizitat încă de clientelă şi în care personalul abia sosise, era plin de zumzet, ca un stup de albine cînd se trezeşte.

— Denise ! spuse Jean. Ăsta îl bagă în buzunar pe cel din Valognes ! Al tău nu era atît de frumos !

Denise clătină din cap. Petrecuse doi ani la Cornaille, cel mai mare negustor de noutăţi al oraşului, dar magazinul acesta care-i ieşise dintr-o dată în cale, clădirea aceasta enormă făcea să-i crească inima, o ţintuia locului de emoţie, o preocupa într-atît, încît uită de toate celelalte. În partea care dădea către Piaţa Gaillon, uşa înaltă, toată de sticlă, se prelungea pînă la antresol în mijlocul unor complicate ornamente aurite. Două figuri alegorice, două femei care rîdeau, cu gîtul gol şi capul lăsat pe spate, susţineau firma : „La Paradisul femeilor“. Apoi, vitrinele magazinului se prelungeau pînă în străzile de la Michodière şi Neuve-Saint-Augustin, unde ocupau, în afară de casa de la colţul străzii, încă alte patru case, pe cele două din dreapta şi pe cele două din stînga, amenajate nu de multă vreme. Era o desfăşurare care i se părea fără sfîrşit în virtutea perspectivei, cu vitrinele de la parter şi geamurile transparente, care îngăduiau ochiului să vadă întreaga mişcare din interior. Sus, o domnişoară într-o rochie de mătase ascuţea un creion, iar alte două despătureau cu grijă nişte mantile de catifea.

— „La Paradisul femeilor" citi Jean şi rîse cu rîsul său zglobiu de adolescent frumuşel, care avusese de pe acum o poveste de dragoste la Valognes. E drăguţă firma şi trebuie să atragă o lume întreagă !

Dar Denise rămăsese absorbită, ţintuită în faţa intrării principale a magazinului. Era acolo în plină stradă, pe trotuar, o îngrămădire de mărfuri ieftine, ispita de la intrare, „ocaziile" care opreau clientele în trecere. Porneau de sus bucăţi întregi de lenaj, de postav, de merinos, de şeviot, de molton, care cădeau de la antresol, fluturînd ca nişte drapele, şi ale căror tonuri neutre, brumării, de un albastru marin sau de un verde-oliv contrastau cu albul etichetelor. Alături, încadrînd pragul, erau de asemenea agăţate bucăţi de blană, fîşii înguste pentru garnituri de rochii, de la cenuşiul fin al *petit-gris*-ului, pînă la albul de zăpadă al pufului de lebădă, sau al blăniţei de iepure care imită hermina. Iar jos, în rafturi, pe tejghele, în mijlocul unei stive de cupoane, se revărsau mărunţişuri care se vindeau pe o nimica toată : mănuşi, fulare de lînă împletite, bonete, veste, tot felul de lucruri pentru iarnă, bălţate, pestriţe, vărgate, cu pete roşii sîngerii. Denise văzu o stofuliţă-şal a patruzeci şi cinci de centime, nişte fîşii de vizon american a un franc, şi mitene a douăzeci şi cinci de bani. Era o uriaşă îngrămădire de mărfuri de bîlci, magazinul făcea impresia că, plesnind pe dinăuntru, îşi azvîrle în stradă prisosul.

Unchiul Baudu fusese uitat. Chiar şi Pépé, care nu dădea drumul mîinii surorii sale, deschise ochii mari. O trăsură îi sili pe tustrei să părăsească mijlocul pieţei şi apucară fără să se gîndească pe strada Neuve-Saint-Augustin, urmărind vitrinele şi oprindu-se în faţa fiecărui etalaj. Mai întîi, rămaseră fermecaţi de un aranjament complicat : sus, cîteva umbrele, aşezate oblic, semănau cu acoperişul unei cabane rustice ; dedesubt, ciorapi de mătase agăţaţi pe vergele înfăţişau profiluri

de pulpe rotunde, unii presăraţi cu buchețele de trandafiri, alţii, în toate culorile, cei negri cu ajur, cei roşii cu baghete brodate, iar cei roz aveau luciul satinat al pielii blonde ; în sfîrşit, mănuşile, aşezate simetric pe postavul etajerei, cu degetele lor alungite, cu palma îngustă, ca a fecioarelor bizantine, aveau acea grație rigidă şi parcă adolescentă a nimicurilor feminine care n-au fost încă purtate. Dar ultima vitrină le reținu mai mult atenția, era o expoziție de mătăsuri, de satenuri şi catifele, o gamă suplă în care vibrau cele mai gingaşe culori ale florilor : sus, catifele de un negru întunecat, ori albe ca laptele ; mai jos, satinurile, trandafirii, albastre, cu reflexe vii, decolorîndu-se în tonuri palide de o infinită duioşie, iar şi mai jos, mătăsurile, toată eşarfa curcubeului, bucăți întregi învolburate, altele adunate în falduri mărunte, ca în jurul unui mijloc de femeie ce se pleacă, prinzînd viață sub degetele iscusite ale vînzătorilor ; şi între un motiv şi altul, între o frază colorată şi alta, şerpuia un acompaniament discret, un cordon subțire de fular gălbui, încrețit. Erau acolo, la ambele extremități, în mormane uriaşe, cele două mătăsuri — proprietate exclusivă a casei — *Paris-Bonheur* şi *Cuir-d'Or*[1], articole excepționale, menite să revoluționeze comerțul de noutăți.

— O, faiul acesta de cinci franci şi şaizeci ! murmură tulburată Denise în fața *Paris-Bonheur*-ului.

Jean începuse să se plictisească. Opri un trecător.

— Domnule, vă rog, strada de la Michodière ?

I se indică prima la dreapta, dar tustrei se suciră şi se învîrtiră tot în jurul magazinului. Cum intrară însă în aceiaşi stradă, Denise se mai opri o dată la vitrina de confecții de damă. La Cornaille din Valognes, aceasta fusese specialitatea ei. Dar nicicînd nu mai

[1] Piele de aur.

văzuse asemenea minunății și admirația o țintuise pe trotuar. În fund, o mare eșarfă de dantelă din Bruges, de o valoare considerabilă, înfățișa un văl de altar, două aripi desfășurate de un alb bătînd în roșcat ; două volane din *point d'Alençon* erau aruncate ca niște ghirlande ; urmau apoi valuri întregi de dantelă, malinuri, *valenciene,* aplicații de Bruxelles, *point de Venise,* ca o avalanșă de zăpadă. La dreapta și la stînga, bucăți de stofă se înălțau asemenea unor coloane întunecate, care adînceau și mai mult acest tabernacol. Și confecțiunile se aflau acolo, în acea capelă, ridicată anume pentru cultul grațiilor femeii : centrul vitrinei îl ocupa un articol excepțional, o mantie de velură cu garnitură de vulpe argintie, într-o parte era o capă de mătase, căptușită cu *petit-gris,* în cealaltă parte, un palton de stofă, bordat cu pene de cocoș și, în sfîrșit, o haină de bal din cașmir alb, matlasat tot în alb, garnisită cu fulgi de lebădă sau janilie. Se găseau obiecte pentru toate gusturile, de la capele de bal cu douăzeci și nouă de franci, pînă la mantilele de velură afișate cu o mie opt sute de franci. Gîtul rotund al manechinelor balona stofa, șoldurile dezvoltate scoteau în evidență finețea mijlocului, capul absent era înlocuit printr-o mare etichetă înfiptă cu un bold în moltonul roșu al gulerului, iar oglinzile din cele două părți ale vitrinei, printr-un joc calculat, le reflectau și multiplicau la infinit, populînd strada cu aceste frumoase femei de vînzare, care aveau prețuri considerabile în loc de capete.

— Sînt formidabile ! exclamă Jean care nu găsi alte cuvinte pentru a-și exprima admirația.

De astă dată rămăsese și el pe loc, înmărmurit, cu gura întredeschisă. Tot acest lux al femeii îi împurpurase obrajii de plăcere. Băiatul era de o frumusețe feciorelnică, frumusețe pe care parcă o furase surorii

sale, pielea îi era strălucitoare, părul arămiu şi ondulat, buzele şi ochii plini de căldură. Alături de el, în uimirea ce o cuprinsese, Denise părea mai firavă, cu gura prea mare, cu tenul prematur obosit, cu ovalul prelung, sub părul spălăcit. Pépé, la fel de blond, un blond de copil, se lipi şi mai mult de ea, cuprins parcă de o nevoie îngrijorătoare de a fi dezmierdat, tulburat, şi fermecat de doamnele acelea frumoase din vitrină. Erau atît de deosebiţi şi de încîntători aceşti trei copii, în veşmintele lor sărace, negre, pe caldarîmul străzii, această fată tristă între copilul drăgălaş şi tînărul superb, încît trecătorii întorceau capetele şi-i priveau zîmbind.

Un bărbat gras, cu părul alb şi cu o faţă mare, gălbejită, în picioare în pragul unei prăvălioare din partea cealaltă a străzii, se uita la ei. Sta acolo, cu ochii injectaţi, cu gura contractată, scos din fire de vitrinele „Paradisului femeilor", iar apariţia fetei şi a fraţilor ei îl exasperă, şi mai tare.

Ce se tot zgîiau aceste trei găgăuţe la parada de bîlci a unui şarlatan ?

— Ce facem cu unchiul ? întrebă deodată Denise, trezită ca dintr-un vis.

— Sîntem în strada de la Michodière, zise Jean, trebuie lă locuiască pe aici.

Se întoarseră, ridicară capetele şi, drept în faţa lor, deasupra omului cel gras, zăriră o firmă verde cu literele galbene, decolorate de ploaie : „La vechiul postav de Elbeuf, stofe şi flanele, Baudu, succesorul lui Hauchecorne". Casa joasă cu tencuiala ruginie era strivită de marile clădiri Ludovic al XIV-lea cu care se învecina. Pe faţadă n-avea decît trei ferestre, iar aceste ferestre, pătrate, fără jaluzele, aveau drept singură podoabă un grilaj de fier cu două bare încrucişate. Dar ceea ce o izbi îndeosebi pe Denise, care mai păstra pe retină imaginea luminoasă a „Pa-

radisului femeilor", era prăvălia de la parter, turtită parcă sub un etaj foarte scund, cu ferestre în semilună, ca de închisoare. O lemnărie de aceeaşi culoare ca şi firma, de un verde de baltă stătută, pe care timpul aşternuse pete de ocru şi smoală, străjuia în dreapta şi în stînga două vitrine adînci, negre, prăfuite, în care abia se distingeau cîteva bucăţi de stofă, îngrămădite claie peste grămadă. Uşa, care era deschisă, părea a da într-o pivniţă umedă şi întunecoasă.

— Aici e, spuse Jean.

— Atunci să intrăm, hotărî Denise. Haide, vino, Pépé !

Se simţiră totuşi cîteşitrei tulburaţi, cuprinşi de sfială. Cînd se prăpădise tatăl, doborît de aceeaşi boală de care suferise şi mama lor cu o lună înainte, impresionat de cele două morţi consecutive, unchiul Baudu îi scrisese Denisei că, dacă va dori într-o zi să vie să-şi încerce norocul la Paris, se va găsi pentru ea oricînd un loc în casa lui. Dar scrisoarea fusese expediată cu un an în urmă şi Denise începu să regrete că a părăsit Valognes-ul într-o clipă de nebunie, fără să-şi înştiinţeze unchiul. Acesta nici n-o cunoştea, căci nu mai pusese piciorul în oraşul lui de baştină de cînd plecase, foarte tînăr pe-atunci, pentru a intra băiat de prăvălie la postăvarul Hauchecorne, unde sfîrşise prin a-i lua în căsătorie fiica.

— Domnul Baudu ? întrebă Denise, hotărîndu-se, în sfîrşit, să se adreseze domnului cel gras, care-i privea încă, mirat de aerul lor.

— Eu sînt, răspunse el.

Denise roşi foarte tare şi îngînă :

— Ah ! Foarte bine !... Eu sînt Denise. Iată-i şi pe fraţii mei Jean şi Pépé. Vezi, unchiule, am venit.

Baudu păru buimăcit. Clipi des din ochii lui bulbucaţi şi roşii contrastînd cu chipul gălbejit; cuvintele domoale i se împleticeau în gură. Se afla la o mie de poşte de această familie care-i cădea în spinare.

— Cum? Cum? Iată-vă! repetă el mereu. Dar parcă eraţi la Valognes! Cum de nu sînteţi la Valognes?

Cu vocea ei blîndă, puţin tremurătoare, Denise trebui să-i dea explicaţii: După moartea tatălui lor care-şi cheltuise cu boiangeria ultimul ban, ea a rămas mama acestor doi copii. Ceea ce cîştiga la Cornaille nu ajungea pentru a-i hrăni pe cîteşitrei. Într-adevăr, Jean lucra la un tîmplar de mobile, reparator de piese antice, dar nu căpăta nici un ban. Totuşi, începuse să-i placă antichităţile, sculpta figuri de lemn; într-o zi, descoperind o bucată de fildeş, făcuse chiar un cap, pe care îl văzuse un străin în trecere; acest domn i-a hotărît să părăsească Valognes; îi găsise lui Jean un post de sculptor în fildeş la Paris.

— Înţelegi, unchiule, Jean va intra chiar de mîine ca ucenic la noul său stăpîn. Nu-mi cere nici un ban. Va avea casă şi masă. Atunci m-am gîndit că, oricum, eu şi Pépé ne vom descurca, nu va putea să ne meargă mai rău la Paris decît ne-a mers la Valognes.

Ceea ce-i ascunse Denise şi nu-i destăinui unchiului era escapada amoroasă a lui Jean, scrisorile trimise unei fete „din nobilime“ şi sărutările schimbate peste gard, un scandal întreg, care o hotărîse să plece. Îl urmase la Paris să vegheze asupra lui, cuprinsă de griji materne în faţa acestui copil atît de frumos şi vesel, pe care toate femeile îl adorau.

Unchiul Baudu nu-şi putea veni în fire. Îşi reînnoi întrebările. Totuşi, auzind-o vorbind astfel de fraţii săi, începu s-o tutuiască :

— Aşadar, tatăl tău nu v-a lăsat nimic ? Credeam că-i mai rămăseseră cîţiva gologani. Şi doar l-am sfătuit mereu prin scrisori să nu ia boiangeria aceea. Era un om tare cumsecade, dar n-avea minte nici de doi bani !... Şi ai rămas cu aceşti doi găligani pe cap ? A trebuit să hrăneşti toată ceata ?

Chipul lui gălbejit se lumină, ochii nu-i mai erau injectaţi ca atunci cînd privea către „Paradisul femeilor". Îşi dădu deodată seama că le barase intrarea.

— Haide, intraţi acum, dacă aţi venit ! zise el. E mai bine decît să vă pierdeţi vremea cu prostiile acelea.

Şi după ce mai adresă o strîmbătură mînioasă vitrinelor de peste drum, le deschise copiilor calea, intrînd el cel dintîi în prăvălie, unde îşi chemă nevasta şi fiica.

— Elisabeth, Geneviève, veniţi, v-au sosit nişte oaspeţi !

Dar Denise şi fraţii săi şovăiră înainte de a intra în prăvălia întunecoasă. Orbiţi de lumina intensă a străzii, clipeau des din ochi, cercetau podeaua cu picioarele, ca şi cum în faţa lor s-ar fi aflat un gol necunoscut, bîjbîind cu teama instinctivă a unor trepte nevăzute. Şi strînşi mai tare unul într-altul de această teamă vagă, ştrengarul cel mic ţinîndu-se, ca-ntotdeauna, de poalele Denisei, iar cel mare în urma ei, îşi făcură intrarea cu o graţie surîzătoare, dar puţin neliniştiţi. Lumina dimineţii scotea în relief negrul veştmintelor de doliu şi o rază oblică de soare le aurea părul blond.

— Intraţi, intraţi, repeta Baudu.

În cîteva fraze scurte o puse la curent cu situaţia pe doamna Baudu şi pe fiica lui. Prima era o fe-

meie mică, secătuită de anemie, albă toată. Alb îi era şi părul, şi ochii, şi buzele. Geneviève, la care degenerescenţa moştenită de la mama ei se agravase, avea debilitatea şi paloarea unei plante crescute într-un climat neînsorit. Totuşi, un păr minunat, negru şi des, acoperind ca prin minune un cap lipsit de orice vlagă, îi dădea un farmec trist.

— Intraţi, spuseră la rîndul lor cele două femei. Sînteţi bineveniţi !

Şi o aşezară pe Denise în spatele unei tejghele. Pépé sări imediat pe genunchii surorii sale, iar Jean, sprijinindu-se de un stîlp, rămase lîngă dînsa. Îşi mai veniseră puţin în fire, priviră prăvălia şi ochii li se deprinseră cu întunericul. Acum o vedeau cu tavanul ei scund, afumat, cu tejghelele de stejar lustruite de uzură şi rafturile seculare cu ferecături solide. Baloturile cu marfă de o culoare închisă urcau pînă în grindă. Mirosul postavurilor şi al vopselelor, un miros chimical aspru, se simţea mai tare din pricina umezelii de pe jos. În fund, doi vînzători şi o vînzătoare împătureau nişte bucăţi de barchet alb.

— Cred că domnişorului acesta mic trebuie să-i fie foame ? spuse doamna Baudu şi-i zîmbi lui Pépe.

— Nu, mulţumesc, răspunse Denise, am băut cîte o ceaşcă cu lapte într-o cafenea din faţa gării.

Şi surprinzînd privirea Genevièvei asupra pachetului pe care îl lăsase pe jos, adăugă :

— Am lăsat cufărul acolo.

Roşi. Îşi dădea seama că nu se cuvine să cazi aşa, pe neaşteptate, în spinarea oamenilor. Simţise lucrul acesta în vagon, încă din clipa cînd se urnise trenul din Valognes, şi o cuprinsese o părere de rău. De aceea se gîndise să lase bagajul la gară şi să dea ceva de mîncare copiilor.

— Ei, lasă, zise deodată Baudu, hai să vorbim puţin şi cu rost... E drept, ţi-am scris să vii la Paris, dar de atunci a trecut un an şi vezi tu, fetiţo dragă, afacerile n-au mers de loc bine în timpul ăsta.

Aci se opri gîtuit de emoţia pe care nu voia s-o arate. Doamna Baudu şi Geneviève plecaseră ochii cu un aer resemnat.

— O, continuă el, e o criză care va trece, sînt liniştit în privinţa asta. Totuşi, mi-am redus personalul, nu mai am decît trei persoane şi nu e momentul să o angajez pe a patra. În sfîrşit, nu aş mai putea să te iau în serviciul meu, cum mă oferisem s-o fac, biata mea copilă.

Denise îl asculta tulburată, palidă. El insista, adăugînd :

— Nu ar fi bine nici pentru tine, nici pentru noi.

— Înţeleg, unchiule, răspunse ea cu greu, voi încerca totuşi să mă descurc.

Soţii Baudu nu erau oameni răi. Dar se văitau mereu de lipsă de noroc. Cîtă vreme le-a mers negoţul, au crescut cinci băieţi, dintre care trei au murit la vîrsta de douăzeci de ani, al patrulea a apucat-o pe căi greşite, iar al cincilea a plecat în Mexic, în calitate de căpitan. Nu le mai rămăsese decît Geneviève. Familia aceasta le înghiţise mulţi bani, iar Baudu se îndatorase cumpărînd o maghernită la Rambouillet, oraşul de baştină al tatălui soţiei sale. Şi amărăciunea crescuse, lovit în loialitatea lui maniacă de negustor cinstit.

— Ar fi fost mai bine să mă fi prevenit, reluă el mîniindu-se, încetul cu încetul, singur pe asprimea lui. Puteai să-mi scrii, ţi-aş fi spus să rămîi acolo... Drace, cînd am aflat de moartea tatălui tău, ţi-am spus ceea ce se spune de obicei în asemenea împreju-

rări. Dar tu pici aici, aşa, dintr-o dată, fără să sufli un cuvînt. E foarte greu!

Ridicase vocea, dar se uşurase. Soţia şi fiica lui rămaseră cu ochii în pămînt, ca nişte fiinţe supuse, care nu îndrăzneau niciodată să se amestece. Jean îngălbenise, Denise îl strînse şi mai tare la piept pe micul Pépé care o privea îngrozit, şi două lacrimi grele îi alunecară pe obraji.

— Bine, unchiule, repetă ea, vom pleca.

Baudu se înfrînă pe loc. Urmă o tăcere penibilă, apoi rosti morocănos :

— Nu vă gonesc. Şi fiindcă aţi intrat aici, veţi dormi în seara asta sus. După aceea vom mai vedea.

Geneviève şi doamna Baudu înţeleseseră dintr-o privire că ele puteau să aranjeze lucrurile. Şi totul se limpezi. De Jean nu trebuia să se mai îngrijească nimeni. Cît despre Pépé, el se va simţi de minune la doamna Gras, o bătrînă care locuia într-un apartament confortabil la parter, în strada des Orties, şi dădea pensiune completă copiilor pentru patruzeci de franci pe lună. Denise le spuse că avea cu ce plăti pensiunea pentru prima lună. Nu mai rămînea decît să fie plasată şi ea. I se va găsi un loc undeva prin cartier.

— Oare Vinçard nu căuta o vînzătoare? întrebă Geneviève.

— Da, bine zici. Vom merge după masă la el, exclamă, luminat, Baudu. Trebuie să batem fierul cît e cald.

În timpul acesta nici un client, nimeni nu venise să tulbure aceste „explicaţii în familie". Prăvălia rămase goală şi întunecoasă. În fund, cei doi vînzători vorbeau în şoaptă cu domnişoara, continuîndu-şi munca. În magazin se prezentară, totuşi, trei doamne. Denise rămase o clipă singură. Îl sărută pe Pépé, îşi simţea inima grea la gîndul despărţirii lor apropiate.

Copilul îşi ascunsese capul, drăgăstos, ca o pisicuţă, fără a scoate un cuvînt. Cînd se întoarseră, Geneviève şi doamna Baudu îl găsiră foarte cuminte, şi Denise le asigură că nu face niciodată mai mult zgomot ; sta tăcut zile întregi, trăind din dezmierdări. Pînă la ora mesei, vorbiră toate trei despre copii, despre gospodărie, despre viaţa la Paris, despre aceea din provincie, în fraze scurte, puţin stingherite, ca nişte rude ce nu se cunoşteau. Jean stătea nemişcat în pragul prăvăliei, şi urmărea cu interes viaţa trotuarelor, zîmbind fetelor frumoase care treceau.

La ora zece, apăru femeia de serviciu. De obicei, masa era servită pentru Baudu, Geneviève şi primul vînzător. La ora unsprezece urma a doua masă pentru doamna Baudu, celălalt vînzător şi domnişoara.

— La masă ! strigă negustorul, întorcîndu-se către nepoata sa. Şi cum toţi se aflau în sufrageria îngustă din spatele prăvăliei, îl chemă pe primul vînzător, care întîrzia să vină.

— Colomban !

Tînărul se scuză. Ţinuse să termine întîi împăturitul barchetului. Era un băiat voinic, de douăzeci şi cinci de ani, cam greoi dar şmecher. Chipul său de om cumsecade, cu gura mare şi molatecă, avea totuşi ochii şireţi.

— La dracu ! este timp pentru toate zise Baudu, care, instalat la masă, tăia o felie de viţel rece cu grijă şi pricepere de patron care cîntăreşte din ochi bucăţile subţiri să nu treacă un gram mai mult de la una la alta.

Îi servi pe toţi, tăie chiar şi pîinea. Denise îl aşezase pe Pépé aproape de dînsa pentru a-l supraveghea să mănînce frumos. Dar încăperea aceasta întunecoasă o nelinişte ; o privea şi i se strîngea inima, deprinsă cum era cu odăile largi, luminoase ale oraşului ei de provincie. O singură fereastră dădea într-o

curte mică interioară, legată de stradă printr-un coridor întunecos ; şi curtea aceasta sordidă, rău mirositoare, semăna cu un fund de puţ în care cădea o pată de lumină tulbure. În zilele de iarnă erau siliţi să aprindă lumina gazului aerian care ardea de dimineaţă şi pînă seara. Cînd vremea îngăduia să n-o aprindă, atmosfera era şi mai tristă. Denisei i-a trebuit o vreme pînă să-şi deprindă ochii cu întunericul şi să distingă bucăţile din farfurie.

— Iată un vlăjgan care are poftă de mîncare nu glumă, zise unchiul Baudu, constatînd că Jean îşi terminase bucata de friptură. Dacă lucrează după cum mănîncă, va ieşi din el un om straşnic ! Dar tu, fetiţo, tu nu mănînci ? Şi acum, fiindcă putem sta de vorbă, spune-mi de ce nu te-ai măritat la Valognes ?

Denise lăsă din mînă paharul pe care tocmai voia să-l ducă la gură.

— O, unchiule, să mă mărit ? Ce-ţi trece prin cap... Şi micuţii ?

O pufni rîsul, atît de caraghioasă i se păru ideea. De altfel ar fi luat-o un bărbat aşa fără o leţcaie, cît o ciocîrlie de mică şi încă fără pic de frumuseţe ? Nu, nu, niciodată n-are să se mărite, are destulă treabă cu cei doi copii.

— Greşeşti, repetă unchiul, o femeie are neapărată nevoie de un bărbat. Dacă ai fi găsit un băiat bun, n-aţi fi ajuns acum pe străzile Parisului, ca nişte ţigani.

Se întrerupse pentru a împărţi cu economie şi egalitate o mîncare de cartofi cu slănină, pe care o adusese femeia, apoi, arătîndu-i cu lingura pe Geneviève şi Colomban, adăugă :

— Iată, aceşti doi se vor căsători în primăvară, dacă sezonul de iarnă e bun.

Era obiceiul casei, din moşi strămoşi. Aristide Finet, fondatorul, îşi dăduse fiica, Désirée, după

Hauchecorne, primul vînzător ; el, Baudu, picat în strada de la Michodière cu şapte franci în buzunar, se căsătorise cu fiica bătrînului Hauchecorne, Elisabeth ; şi înţelegea să-şi cedeze, la rîndul său, fiica şi negoţul, lui Colomban, de îndată ce vor reîncepe să meargă afacerile. Dacă întîrziase oarecum o căsătorie pusă la cale de trei ani, era dintr-un scrupul, o încăpăţînare, un exces de cinste. El primise de zestre o afacere strălucită şi nu voia să o lase în mîinile ginerelui său cu o clientelă redusă şi cu operaţiuni îndoielnice.

Baudu îl recomandă pe Colomban, care era din Rambouillet, ca şi tatăl doamnei Baudu ; exista chiar între ei o legătură de rudenie ceva mai îndepărtată. Era un muncitor destoinic, robotind de zece ani în prăvălie şi cîştigîndu-şi din plin „gradele". De altfel, băiatul nu era un oarecare, era fiul chefliului de Colomban, un bun veterinar, cunoscut în toată Sena şi Oise, un artist în meserie. Din păcate, omului îi plăcea atît de mult să mănînce, încît înghiţea totul.

— Dar, slavă Domnului, dacă tatăl bea şi umblă după femei, fiul a învăţat aici să preţuiască banul.

În timp ce unchiul vorbea, Denise îi cercetă cu privirea pe Colomban şi Geneviève. Şedeau la masă unul lîngă altul, dar atît de liniştiţi, fără a roşi, fără a zîmbi.

Tînărul se gîndise la această căsătorie din prima zi a angajării sale. Trecuse prin toate etapele, practicant, vînzător cu salariu fix şi sfîrşise prin a fi primit în sînul familiei, prin a lua parte la bucuriile şi necazurile ei. Le făcuse toate cu răbdare, ducînd o viaţă regulată ca de ceasornic, socotind-o pe Geneviève ca pe o afacere excelentă şi cinstită. Certitudinea că va fi a lui îl împiedica să o dorească. Şi fata, la rîndul ei, se deprinsese să-l iubească, dar cu gravitatea unei firi reţinute şi cu o pasiune profundă de care

nici ea nu-şi dădea seama, de-a lungul existenţei ei de toate zilele, monotonă şi regulată.

— Cînd doi se plac şi cînd le este îngăduit, se crezu obligată să spună, zîmbind, Denise, pentru a se arăta amabilă.

— Da, e în firea lucrurilor să se sfîrşească astfel, zise Colomban, care nu scosese pînă atunci o vorbă, mestecînd agale.

Geneviève spuse la rîndul ei, după ce-l privi îndelung pe Colomban :

— Principalul e ca doi oameni să se înţeleagă, restul merge de la sine.

Dragostea lor se zămislise şi crescuse în această dugheană de la parter a vechiului Paris, ca o floare ţinută într-o pivniţă. De zece ani fata nu-l vedea decît pe el, îşi trăia zilele alături de el, îndărătul mormanelor de stofă, în mijlocul beznei din prăvălie, iar seara şi dimineaţa se regăseau cot la cot în sufrageria strîmtă şi rece ca un puţ. Nici un desiş de pădure nu i-ar fi putut ascunde mai bine. Doar îndoiala şi teama de a nu-l pierde îi dezvăluiră fetei că i se dăruise pentru totdeauna în mijlocul întunericului complice, din golul ce-l simţea în inimă şi urîtul care o cuprinsese.

Denisei i se păru, totuşi, că în privirea ce-i aruncase Geneviève lui Colomban se strecurase un început de îngrijorare. Aşa încît răspunse pe un ton amabil :

— Hm, da, cînd doi se iubesc e firesc să se înţeleagă.

Dar Baudu supraveghea masa cu autoritate. Împărţise felioarele de brînză şi, pentru sărbătorirea rudelor venite în casa lui, ceru încă un fel de desert, marmeladă de coacăze, un gest larg, care păru a-l mira grozav pe Colomban. Pépé, care pînă atunci fusese foarte cuminte, îşi ieşi din rezervă în faţa

marmeladei. Jean, cuprins de interes în timpul discuției asupra căsătoriei, începu s-o privească mai stăruitor pe verişoara Geneviève, pe care o găsea prea molatecă, prea palidă şi o compara în gînd cu un iepuraş alb, cu urechi negre şi ochii roşii.

— Acum ajunge ! Am discutat destul. Să lăsăm şi altora locul ! încheie postăvarul, dînd semnalul ridicării de la masă. Chiar dacă îţi permiţi un supliment, nu înseamnă că ai dreptul să abuzezi de toate.

Doamna Baudu, celălalt vînzător şi domnişoara se aşezară, la rîndul lor, la masă. Denise rămase din nou singură, aşteptînd în faţa uşii ca unchiul s-o însoţească la Vinçard. Pépé se juca la picioarele ei, Jean îşi reluase postul de observaţie, în prag. Şi timp de aproape o oră se interesă de ceea ce se petrecea în jurul ei. Din cînd în cînd mai intrau clienţi : apăru mai întîi o doamnă, apoi încă două. Dugheana îşi păstra mirosul stătut, semi-obscuritatea, unde comerţul cel vechi, simplu, omenesc părea că plînge încet, lăsat de izbelişte. De partea cealaltă a străzii, „Paradisul femeilor", ale cărui vitrine se vedeau prin uşa deschisă, îşi exercita mereu vraja asupra ei. Cerul rămînea întunecat, un zvon de ploaie păstra aerul călduţ în pofida anotimpului ; şi în lumina aceea albă, cu o rază palidă de soare care se strecura ca o pulbere fină, marele magazin prindea viaţă, forfotea şi vînzarea era în toi.

Denise avu atunci impresia unei maşini care funcţionează cu mare presiune, punînd în mişcare pînă şi galantarele. Nu mai erau vitrinele reci ale dimineţii ; acuma ele păreau calde şi vibrau de trepidaţia din interior. Lumea le privea, femeile se înghesuiau în faţa lor, oprite în loc de o lăcomie brutală. Parcă şi stofele prindeau viaţă în această pătimaşă poftă a străzii. Dantelele se înfiorau, se plecau, ascunzînd profunzimile magazinului, ca pe o taină turburătoare ; pînă

şi baloturile pătrate ale stofelor groase păreau că respiră, răspîndind o suflare îmbietoare, în timp ce paltoanele se mulau şi mai mult pe manechinele care căpătaseră suflet, iar mantoul de catifea se mula suplu şi călduţ, ca pe nişte umeri din carne, cu bătăile pieptului şi freamătul şoldurilor. Dar căldura de uzină care înflăcăra magazinul venea de la acel du-te-vino al vînzătorilor, de la asaltarea tejghelelor cu mărfuri care se simţea dincolo de ziduri. Era pufăitul continuu al locomotivei în plin mers. O îmbulzeală de cliente, îngrămădite printre mărfuri, dinaintea tejghelelor, înnebunite de diversitatea lor şi apoi împinse de puhoi către casă. Şi toate acestea puse la punct, organizate cu o rigurozitate mecanică, un popor întreg de femei trecînd prin logica şi forţa angrenajului.

Denise se simţise ispitită încă din dimineaţa aceea. Acest magazin atît de vast, unde vedea intrînd într-o oră mai multă lume decît venea la Cornaille în şase luni, o uluia şi o atrăgea ; în dorinţa ei de a pătrunde acolo, mijea o spaimă vagă, care sfîrşea prin a o cuceri, în timp ce dugheana unchiului îi producea un sentiment de nelinişte. Era un dispreţ neînţeles, un dezgust instinctiv pentru hruba aceea glacială care reprezenta vechiul comerţ. Toate aceste senzaţii, intrarea ei sfielnică în casa unchiului, primirea acră a neamurilor, prînzul trist într-o atmosferă de temniţă, aşteptarea în mijlocul singurătăţii lîncezînde a acestei case vechi care-şi trăia agonia îmbinau în sufletul ei un simţămînt de împotrivire ascunsă cu o pătimaşă dorinţă de viaţă nouă şi de lumină. Şi în pofida sufletului ei bun, ochii i se îndreptau iar şi iar către „Paradisul femeilor“, ca şi cum vînzătoarea din ea ar fi simţit nevoia să se încălzească la strălucirea acestei vînzări grandioase.

— Iată cine are clientelă! îi scăpă de pe buze. Dar îi păru imediat rău de aceste cuvinte, zărindu-i pe soţii Baudu alături de ea. Doamna Baudu, care-şi terminase masa, sta acolo în picioare, cu faţa albă şi ochii ei albi îndreptaţi către „monstru" şi, resemnată, nu putea să-l vadă, să-l întîlnească de partea cealaltă a străzii, fără ca o deznădejde mută să i se aştearnă pe faţă; cît despre Geneviève, îl supraveghea cu o nelinişte crescîndă pe Colomban, care, neştiindu-se observat, privea magazinul în extaz, cu ochii pironiţi asupra vînzătoarelor de la confecţii, ale căror tejghele se zăreau în spatele vitrinelor de la mezanin. Baudu, înverzit la faţă, se mulţumi să spună:

— Nu tot ce străluceşte e aur. Răbdare!

Evident, întreaga familie încerca să-şi ascundă valul de ură ce o năpădea. Un elementar amor propriu o împiedica să-şi dea pe faţă gîndurile faţă de aceşti copii, sosiţi abia în dimineaţa aceea. Postăvarul făcu în cele din urmă o sforţare, se întoarse pentru a se smulge spectacolului vînzării de peste drum.

— Ei bine, zise el, haidem la Vinçard. Posturile libere sînt luate cu asalt. S-ar putea ca mîine să nu-l mai găsim.

Dar înainte de a pleca, dădu poruncă vînzătorului secund să se ducă la gară, să ia cufărul Denisei. De asemenea, doamna Baudu, căreia fata i-l încredinţase pe Pépé, hotărîse să profite de un moment liber pentru a merge cu micuţul în strada des Orties, la doamna Gras, spre a se înţelege cu ea în privinţa instalării copilului în pensiune. Jean îi făgădui surorii sale să nu se mişte din prăvălie.

— Nu facem mai mult de două minute pînă acolo, îi explică Baudu nepoatei sale, în timp ce coborau pe strada Gaillon. Vinçard a creat o specialitate de mătase cu care mai face încă afaceri. Se zbate şi el ca toată lumea, dar e un om iscusit şi izbuteşte să facă

faţă cheltuielilor, fiind de o zgîrcenie cîinească... Totuşi, cred că se va retrage din afaceri, din pricina reumatismelor.

Magazinul lui Vinçard se afla pe strada Neuve-des-Petits-Champs, lîngă pasajul Choiseul. Era curat şi luminos, cu o instalaţie luxoasă, foarte modernă, dar mic şi sărac în mărfuri. Baudu şi Denise îl găsiră pe Vinçard într-o discuţie înfierbîntată cu doi domni.

— Nu vă deranjaţi ! îi spuse postăvarul. Nu sîntem grăbiţi. Vom aştepta.

Şi revenind discret lîngă uşă, se aplecă la urechea nepoatei sale şi-i şopti :

— Cel slab e vînzător secund la mătăsuri la „Paradis“, cel gras e un fabricant din Lyon.

Denise înţelese că Vinçard îşi oferea magazinul lui Robineau, vînzătorul de la „Paradisul femeilor“. Cu aer sincer, cu o figură deschisă, îşi dădea cuvîntul de onoare cu uşurinţa unui om pe care legămintele nu-l leagă. După el, casa pe care o conducea era o afacere de aur, şi, plesnind de sănătate, se întrerupea, gemea şi se plîngea de afurisitele lui de dureri, din cauza cărora era silit să lase norocul din mînă. Nervos şi neliniştit, Robineau îl întrerupea nerăbdător : cunoştea criza prin care treceau noutăţile, numi o specialitate de mătase ucisă de vecinătatea „Paradisului“. Vinçard, aprins, ridică glasul.

— La dracu ! Nu mă miră că s-a dat peste cap prostănacul de Vabre. Era fatal ! Nevastă-sa înghiţea totul... şi apoi noi sîntem aici la peste cinci sute de metri, pe cînd Vabre se afla chiar uşă în uşă cu celălalt.

Atunci Gaujean, fabricantul de mătăsuri, interveni. Vocile scăzură din nou. Acuza marile magazine că ruinează fabricaţia franceză ; trei sau patru oameni hotărăsc totul, domină piaţa comercială şi lasă să se înţeleagă că singurul mijloc de a-i combate este să

se favorizeze micilor întreprinderi, mai cu seamă „specialităţile", cărora le aparţinea viitorul. În consecinţă, se arăta dispus să-i ofere mari credite lui Robineau.

— Iată cum s-a purtat „Paradisul" cu dumneata! reveni el. N-a ţinut seama de serviciile aduse, maşină de exploatat lumea... Locul de prim ţi-a fost făgăduit mai de mult dumitale, cînd Bouthemont, care venea din afară şi n-avea nici un titlu, l-a obţinut numaidecît.

Rana acestei nedreptăţi sîngera încă la Robineau. Totuşi mai şovăia să se stabilească pe cont propriu. Banii pe care îi are la dispoziţie, explică el, nu-i aparţin, sînt ai soţiei, care moştenise şaizeci de mii de franci şi se arătă plin de scrupule faţă de această sumă ; ar fi preferat să-şi taie ambele mîini decît s-o compromită în afaceri proaste.

— Nu, nu sînt încă hotărît! zise el în încheiere. Lăsaţi-mă să mă mai gîndesc, vom mai sta de vorbă.

— Cum doriţi, zise Vinçard, ascunzîndu-şi dezamăgirea sub un aer senin. Interesul meu nu e să vînd. Dacă n-ar fi aceste dureri...

Şi, revenind în mijlocul magazinului :

— Cu ce vă pot fi de folos, domnule Baudu?

Postăvarul, care trăsese cu urechea, o prezentă pe Denise, istorisi povestea ei, aşa cum îi venea lui mai bine, şi adăugă :

— A lucrat doi ani în provincie... Şi cum am aflat că dumneavoastră căutaţi o vînzătoare bună...

Vinçard se prefăcu deznădăjduit.

— Ce ghinion! E drept că am căutat vreme de opt zile o vînzătoare, dar nu sînt nici două ore de cînd am angajat una.

Se făcu deodată tăcere. Denise părea consternată. Atunci lui Robineau, care o privea cu atenţie, i se

tăcu milă de aerul ei sărăcuţ şi îşi permise să-i dea o informaţie :

— Ştiu că e nevoie la noi de cineva, la raionul de confecţii.

Baudu nu-şi putu reţine un strigăt care-i pornea din inimă :

— La voi ! Ba nu zău, tocmai la voi ?...

Apoi tăcu stînjenit ! Denise roşise. Să intre în acest magazin, n-ar fi îndrăznit niciodată ! Dar gîndul că ar putea să intre acolo o umplu de mîndrie.

— Da de ce nu ? întrebă mirat Robineau. Dimpotrivă, ar fi un noroc pentru domnişoara... O sfătuiesc să se prezinte mîine dimineaţa la doamna Aurélie, premiera. Tot răul ce i s-ar putea întîmpla ar fi să nu o primească.

Pentru a-şi ascunde revolta interioară, postăvarul se pierdu în fraze vagi : o cunoştea pe doamna Aurélie, sau mai bine zis, pe bărbatul ei, Lhomme, casierul, un om voinic, care îşi pierduse braţul drept într-un accident de omnibus. Apoi revenind brusc la Denise :

— De altfel aceasta o priveşte pe dînsa, nu pe mine... Să facă ce vrea. Şi ieşi grăbit, după ce-i salută pe Gaujean şi pe Robineau. Vinçard îi însoţi pînă la uşă, exprimîndu-şi din nou regretul. Fata rămase în mijlocul magazinului, intimidată, dornică de a obţine de la Robineau informaţii mai complete, dar nu îndrăzni, salută şi ieşi spunînd doar :

— Vă mulţumesc, domnule.

În stradă, unchiul nu-i adresă nepoatei sale nici un cuvînt. Mergea repede, silind-o s-alerge, cum îi alergau şi gîndurile. Ajuns în strada de la Michodière, cînd să intre în casă, un negustor vecin îl chemă, din pragul prăvăliei, făcîndu-i semn cu mîna. Denise se opri să-l aştepte.

— Ce pofteşti, unchiule Bourras? întrebă postăvarul.

Bourras era un bătrîn înalt, cu un cap de profet, păros şi bărbos, cu ochi pătrunzători adumbriţi de sprîncene groase, răvăşite. Avea un negoţ de bastoane şi umbrele, făcea reparaţii, sculpta chiar mînere, ceea ce-i crease prin cartier o faimă de artist. Denise aruncă o privire în vitrina magazinului unde se aliniau şiruri regulate de bastoane şi umbrele. Dar ridică ochii şi o surprinse în chip deosebit casa: o hardughie cuprinsă între „Paradisul femeilor" şi o casă mare, stil Ludovic al XIV-lea, crescută nu se ştie cum într-o firidă îngustă, unde se înghesuiau două etaje scunde. Dacă n-ar fi fost susţinută din dreapta şi din stînga, s-ar fi năruit cu şindrila acoperişului smucită şi putredă, cu cele două ferestre ale faţadei plină de crăpături prin care se prelingeau lungi pete de rugină pe lemnăria firmei, aproape măcinată.

— Ştii că a scris proprietarului meu pentru a cumpăra casa? întrebă Bourras privindu-l ţintă pe postăvar cu ochii lui aprinşi.

Baudu păli şi mai mult şi îşi plecă umerii. Urmă un moment de tăcere. Cei doi bărbaţi rămaseră unul în faţa altuia, adînciţi în gînduri.

— Trebuie să ne aşteptăm la orice, mormăi, în sfîrşit, Baudu.

Atunci bătrînul se înfurie, îşi clătină capul, zburlindu-şi părul şi barba, răspîndită ca un fluviu.

— N-are decît să o cumpere! O va plăti de patru ori mai mult decît face... Dar îţi jur că atîta vreme cît voi trăi eu, nu va avea o cărămidă. Contractul meu este valabil pe încă doisprezece ani... Vom vedea, vom vedea!...

Era o declaraţie de război. Bourras se întoarse către „Paradisul femeilor", pe care nici unul, nici altul nu-l numise. Baudu clătină din cap în tăcere, apoi

străbătu strada pentru a se întoarce acasă, cu genunchii moi, repetînd :

— O, Doamne, Doamne !

Denise, care auzise totul, îşi urma unchiul. Doamna Baudu se întorsese şi ea cu Pépé de la doamna Gras şi spuse că doamna Gras e de acord să primească copilul în gazdă cînd vor voi. Dar Jean dispăruse, ceea ce o îngrijoră. Cînd se întoarse cu chipul îmbujorat, vorbind cu entuziasm de bulevard, Denise îl privi cu un aer trist, care-l făcu să roşească. Li se adusese cufărul, aveau să doarmă sus, la mansardă.

— Apropo, ce aţi făcut la Vinçard ? întrebă doamna Baudu.

Postăvarul îi povesti despre demersul său inutil şi adăugă că nepoatei lor i se indicase un post. Apoi, cu braţul întins către „Paradisul femeilor", rosti, cu un gest de dispreţ, cuvintele :

— Uite ! Acolo !

Toată familia se simţi jignită. Prima masă de seară se servea la ora cinci. Denise şi cei doi copii îşi reluară locurile cu Baudu, Geneviève şi Colomban. Un bec de gaz aerian lumina slab mica sufragerie îmbîcsită cu miros de mîncare. Cina se consumă în tăcere. Dar la ultimul fel, doamna Baudu, care nu mai putea sta locului, părăsi dugheana şi se aşeză în spatele nepoatei sale. Atunci, buba care cocea de dimineaţă se sparse, şi toţi se uşurară lovind în monstru.

— Te priveşte, eşti liberă, repetă Baudu. Nu vrem să te influenţăm, dar dacă ai şti ce fel de casă este !...

Şi în fraze scurte, întretăiate, povesti istoria acestui Octave Mouret. Toate noroacele ! Un băiat picat din Sud în mijlocul Parisului cu toate îndrăznelile amabile ale unui aventurier ; şi chiar de a doua zi, aventuri cu femei, o continuă exploatare a femeii, un scandal cu un flagrant delict de care mai vorbeşte şi astăzi tot cartierul ; apoi cucerirea bruscă şi inex-

plicabilă a doamnei Hédouin, care i-a adus „Paradisul femeilor".

— Biata Caroline ! întrerupse doamna Baudu, îmi era oarecum rudă. Ei, dacă ar fi trăit, lucrurile s-ar fi petrecut altfel. Nu i-ar fi îngăduit să ne distrugă... Şi el a ucis-o ! Da, cu construcţiile lui ! Într-o dimineaţă, vizitînd lucrările, a căzut într-o groapă. Peste trei zile a murit. Ea, care n-a fost niciodată bolnavă, care era atît de sănătoasă, atît de frumoasă !... Sub cărămizile casei e sîngele ei.

Şi dincolo de ziduri, doamna Baudu arătă marele magazin cu mîna ei palidă, tremurătoare. Denise, care asculta cum ar fi ascultat un basm, se cutremură. Spaima care se afla în adîncul ispitei exercitate asupra ei în dimineaţa aceea venea poate de la sîngele acestei femei, pe care i se părea că-l vede în mortarul roşu al subsolului.

— S-ar zice că asta i-a purtat noroc, adăugă doamna Baudu, fără a pronunţa numele lui Mouret.

Dar postăvarul ridică din umeri, dispreţuind aceste scorneli de mahala. Reluă povestea şi lămuri situaţia din punct de vedere comercial : „Paradisul femeilor" fusese întemeiat în 1822 de fraţii Deleuze. La moartea celui mai mare dintre ei, fiica lui, Caroline, se măritase cu fiul unui negustor de pînzeturi, Charles Hédouin, şi mai tîrziu, rămînînd văduvă, se mărită cu acest Mouret. Aducea deci drept zestre o jumătate din magazin. După trei luni, unchiul Deleuze muri şi el fără a lăsa copii ; aşa încît, atunci cînd biata Caroline îşi lăsă oasele în temelia casei, acest Mouret rămase singurul moştenitor, unicul proprietar al „Paradisului". Toate noroacele !

— Un om cu idei, un încurcă-lume primejdios, care, dacă ar fi lăsat, ar întoarce pe dos tot cartierul ! urmă Baudu. Cred că biata Caroline, puţin romanţioasă şi ea, s-a lăsat cucerită de proiectele extrava-

gante ale domnului acesta. Pe scurt, el a convins-o să cumpere casa din stînga, apoi pe cea din dreapta, şi, cînd a rămas singur, a mai cumpărat încă două, astfel încît magazinul s-a mărit, s-a tot mărit, în aşa măsură, încît e gata să ne înghită acum pe toţi !

Baudu se adresa Denisei, dar, în realitate, vorbea pentru el, rumegînd, dintr-o nevoie dureroasă de a se satisface, această poveste care îl rodea. El era cel mai acru, cel mai violent din toată familia şi scrîşnea tot timpul. Doamna Baudu nu mai intervenea, nemişcată pe scaunul ei ; Geneviève şi Colomban, cu ochii plecaţi, adunau firimiturile de pe masă, şi le mîncau, distraţi. Era atît de cald în încăperea aceea strîmtă, şi aerul atît de înăbuşitor, încît Pépé adormise cu capul pe masă ; pînă şi ochii lui Jean se închideau.

— Răbdare ! strigă Baudu, apucat de o furie bruscă. Afaceriştii îşi vor frînge gîtul ! Mouret trece printr-o criză, o ştiu. Şi-a băgat, desigur, toate beneficiile în nebunia întinderii magazinului şi în reclamă. Pe de altă parte, pentru a găsi capitaluri, şi-a convins majoritatea funcţionarilor să-şi plaseze banii la el. Aşa că în momentul de faţă n-are un gologan, şi dacă nu se produce vreo minune, dacă nu va ajunge să-şi tripleze vînzarea, cum nădăjduieşte, veţi vedea ce dezastru !... A ! Nu sînt om rău, dar în ziua aceea voi face o iluminaţie cu torţe, pe onoarea mea !

Apoi continuă cu glas răzbunător, încît s-ar fi zis că prăbuşirea „Paradisului femeilor" avea să restabilească demnitatea negoţului compromis. S-a mai văzut oare aşa ceva ? Un magazin de noutăţi în care se vînd de toate ! Un bazar, nu altceva ! Şi personalul are hazul lui : o adunătură de maimuţoi care manevrează ca într-o gară, care tratează mărfurile şi clienţii ca pe nişte colete, părăsindu-l pe patron sau părăsiţi de el, pentru un cuvînt, fără dragoste, fără tradiţie, fără artă ! Şi îl luă dintr-o dată ca martor

pe Colomban : desigur că el, Colomban, crescut la şcoala cea bună, ştie în ce chip, încet dar sigur se poate ajunge la subtilităţile, la şiretlicurile meseriei. Arta nu e să vinzi mult, ci să vinzi scump. Şi apoi să spună cum a fost tratat, îngrijit cînd era bolnav ; hrănit, spălat şi cu rufele reparate, supravegheat părinteşte, iubit, într-un cuvînt, considerat de-al nostru.

— Aşa e, aşa e, repetă Colomban, la fiecare răcnet al patronului.

— Tu vei fi ultimul, dragul meu. După tine nu va mai veni nimeni, sfîrşi înduioşat Baudu. Numai tu mă consolezi, căci dacă o asemenea zăpăceală se numeşte astăzi comerţ, eu nu mai pricep nimic şi prefer să mă retrag.

Geneviève, cu capul plecat pe un umăr, ca şi cum părul ei negru i-ar fi apăsat prea greu fruntea palidă, îl cerceta pe vînzător, care zîmbea ; în privirea ei se vedea limpede o bănuială, o dorinţă de a scruta conştiinţa lui Colomban să vadă dacă la auzul cuvintelor de laudă, cuprins de remuşcări, nu va roşi. Dar băiatul, obişnuit cu comediile comerţului, îşi păstra aerul liniştit, dulceag, cu o cută de şiretenie în dreptul gurii.

Baudu striga din ce în ce mai tare, acuzînd desfăşurarea sălbaticilor de peste drum, care se masacrau între ei, care în lupta lor pentru existenţă vor sfîrşi prin a distruge familia. Şi-i pomeni pe vecinii lor de la ţară. Lhomme-ii, mama, tatăl, fiul, tustrei angajaţi în „baracă", şi oameni care nu cunoşteau viaţa de familie, îşi duceau zilele în afară, nu mîncau acasă decît duminicile, o viaţă de hotel şi de mese cu meniu fix ! Desigur, sufrageria aceasta nu era prea mare, ar fi dorit-o mai luminoasă şi mai aerisită, dar cel puţin viaţa lui era aici unde a trăit cu dragostea alor săi. Şi în timp ce vorbea, ochii i se roteau în jurul cămăruţei, cutremurîndu-se la gîndul nemărturisit că într-o zi „săl-

baticul" de peste drum ar fi putut izbuti să-i distrugă negoţul, să-l scoată din bîrlogul unde îi era atît de cald, între soţia şi fiica lui. Cu toată siguranţa pe care o afecta cînd prezicea că ei se vor da peste cap, era îngrozit în sinea lui, căci simţea destul de bine cartierul cotropit — înghiţit, încetul cu încetul.

— Nu-ţi spun toate astea pentru a te dezgusta, i se adresă el Denisei, încercînd să pară liniştit. Dacă interesul tău îţi dictează să intri acolo, voi fi primul care îţi voi spune : Intră !

— Sînt convinsă, unchiule, murmură buimăcită Denise, în care dorinţa de a fi primită la „Paradisul femeilor" creştea în mijlocul acestei atmosfere pătimaşe.

Unchiul pusese coatele pe masă şi o privea atît de stăruitor, încît privirea lui o obosi.

— Ascultă, tu care eşti de meserie, spune-mi dacă e cuminte ca un magazin cu noutăţi să se apuce să vîndă te miri ce. Altădată, cînd negoţul era cinstit, noutăţile nu cuprindeau decît stofele, nimic mai mult. Astăzi, n-au decît un singur gînd, să se urce în capul vecinilor şi să înghită totul. Iată de ce plînge tot cartierul, căci prăvăliile cele mici suferă îngrozitor. Acest Mouret le ruinează... De pildă, Bédoré şi sora, tricotaje, din strada Gaillon, şi-a pierdut jumătate din clientelă. Domnişoara Tatin, lenjereasa din pasajul Choiseul, a ajuns să scadă preţurile, să lupte prin ieftinirea articolelor. Şi efectul flagelului izbucnit din pricina acestei lepre se întinde pînă în strada Neuve-des-Petits-Champs, unde am auzit că fraţii Vanpouille, blănarii, nu vor mai putea ţine piept. Aud ? Ce părere ai ? Nişte stămbari să vîndă blănuri ? E prea din cale-afară de caraghios ! Tot o idee de a lui Mouret !

— Dar mănuşile ? adăugă doamna Baudu. Spune, nu e o monstruozitate ? A îndrăznit să creeze şi un raion de mănuşi !... Ieri, pe cînd treceam pe strada Neuve-Saint-Augustin, Quinette era în prag. Avea un aer atît de trist, încît n-am îndrăznit să întreb dacă afacerile îi merg bine.

— Dar umbrelele, continuă Baudu. Asta e culmea ! Bourras e convins că nu vrea decît să-l dea pe el peste cap, altfel ce legătură ar avea umbrelele cu stofele ?... Dar Bourras e tare, el nu se va lăsa strivit, şi ce o să mai rîdem într-o bună zi !

Mai pomeni şi de alţi negustori, trecu în revistă tot cartierul. Îi mai scăpară unele mărturisiri : dacă Vinçard încearcă să vîndă, toţi ar trebui să-şi facă bagajele şi să plece, n-ar avea încotro, căci Vinçard este ca şobolanii care părăsesc casele cînd sînt gata să se năruie. Apoi se contrazise pe loc, visă o alianţă între micii negustori cu bucata, o înţelegere pentru a ţine piept colosului. Dar omul ezită să vorbească despre el, mîinile îi tremurau, gura îi era schimonosită de un tic nervos.

În cele din urmă se hotărî să spună :

— Eu, pînă acum, n-am de ce mă plînge. O, cît rău mi-a făcut ticălosul ! Dar deocamdată ţine numai stofe uşoare, pentru rochii, şi stofe grele pentru paltoane. Tot la mine vine lumea să cumpere articole bărbăteşti, catifele pentru haine de vînătoare, livrele, fără a mai vorbi de flanele şi moltoane, căci îi desfid să aibă un asortiment atît de complet ca al meu. Dar caută să mă sîcîie, crede că-mi fac sînge rău pentru că şi-a aşezat raionul de stofe drept în faţa mea. I-ai văzut vitrina, nu e aşa ? Pune cele mai frumoase confecţii printre stofele cele mai alese, o adevărată paradă de saltimbanc, pentru a „lua ochii“ femeilor ! Pe legea mea ! Mi-ar fi ruşine să fac uz de asemenea mijloace „Vechiul Elbeuf“, există

de aproape o sută de ani şi n-are nevoie să-şi atîrne în uşă asemenea ispite pentru a-i ademeni pe nerozi. Atît timp cît voi trăi eu, magazinul va rămîne aşa cum l-am primit, cu cele patru mostre în dreapta şi în stînga, nimic mai mult !...

Întreaga familie fu cuprinsă de emoţie. După o clipă de tăcere, Geneviève îşi îngădui să vorbească cea dintîi :

— Clientela noastră ne iubeşte, tată. Trebuie să nădăjduim... Iată, chiar astăzi au venit la noi doamna Desforges şi doamna de Boves. O aştept şi pe doamna Marty, pentru flanele.

— Eu, spuse Colomban, am primit ieri o comandă de la doamna Bourdelais. E drept că mi-a vorbit de un şeviot englezesc afişat peste drum cu cincizeci de bani mai ieftin, la fel cu al nostru, se pare.

— Şi cînd te gîndeşti că noi am apucat casa asta cînd era cît o batistă, adăugă doamna Baudu cu glasul ei obosit. Chiar aşa cum îţi spun, dragă Denise, cînd au fondat-o Deleuze-ii, n-avea decît o singură vitrină pe strada Neuve-Saint-Augustin, un fel de dulap unde erau îngrămădite două bucăţi de indian şi trei bucăţi de aţică. În dugheană n-aveai loc să te întorci, atît era de mică. În momentul acela, „Vechiul Elbeuf", care există de şaizeci de ani, era exact aşa cum îl vezi astăzi... A, dar toate astea s-au schimbat, s-au schimbat foarte mult !

Clătină din cap, cuvintele astea tărăgănate cuprindeau toată drama vieţii ei. Născută în „Vechiul Elbeuf", îi iubea pînă şi pietrele acelea umede, nu trăia decît prin el şi pentru el ; şi altădată mîndră de casa asta, cea mai tare, cea mai bogată din tot cartierul, a suferit mereu văzînd cum creşte casa rivală de peste drum, încet, încet, mai întîi dispreţuită, apoi egală în importanţă cu a lor, apoi debordantă, ame-

nințătoare. Toate astea erau pentru ea ca o rană deschisă mereu de durere văzînd „Elbeuf"-ul umilit, trăind alături de el prin puterea unei impulsiuni ; își dădea seama că agonia prăvăliei va fi și agonia ei și că se va prăpădi în ziua cînd „Elbeuf"-ul va trage obloanele.

Se așternu o tăcere grea. Baudu bătea retragerea lovind cu vîrful degetelor în mușamaua de pe masă. Era cuprins de oboseală — aproape de regretul de a se fi ușurat astfel încă o dată. În clipa aceea de deznădejde, întreaga familie își depăna, cu ochii pierduți în zare, toate amărăciunile vieții. Norocul nu le-a surîs niciodată. Copiii crescuseră, le mergea bine, cînd, pe neașteptate, concurența îi ducea la ruină. Mai era și casa din Rambouillet, acea casă de la țară, unde postăvarul visa de zece ani să se retragă, o ocazie ! zicea el, o clădire veche pe care o repara mereu, pe care se hotărîse s-o închirieze, dar locatarii nu-i plăteau chiria. Casa îi înghițea toate veniturile, căci nu avusese decît patima aceasta cu meticuloasa lui onestitate, și cu respectul neclintit al vechilor obiceiuri.

— Dar haideți acum, copii, să lăsăm masa pentru ceilalți ! zise el brusc... Pierdem vremea cu vorbe de prisos !...

Cuvintele lui fură ca o trezire. Becul de gaz șuieră în aerul înfierbîntat și mort al încăperii strîmte. Se ridicară cu toții, tresărind, sfîșiind tăcerea mohorîtă. Pépé dormea atît de bine, încît îl întinseră pe niște baloturi de molton. Jean, care căsca, se și întorsese la ușa care da în stradă.

— Și, ca încheiere, vei face cum crezi, îi repetă Baudu nepoatei sale. Noi ți-am arătat cum stau lucrurile. Dar treburile tale te privesc numai pe tine.

O scrută cu privirea așteptînd un răspuns hotărîtor. Denise, pe care povestea o pasionase mărindu-i

atracţia pentru „Paradisul femeilor" în loc s-o îndepărteze de el, îşi păstră aerul liniştit şi blînd, care ascundea o voinţă dîrză de adevărată normandă. Se mulţumi să răspundă :

— Vom mai vedea, unchiule.

Şi îi ceru voie să se ducă la culcare împreună cu copiii, căci se simţeau tustrei foarte obosiţi. Dar era abia ora şase, şi Denise dori să mai stea puţin în prăvălie. Se înserase, strada era cufundată în întuneric, umezită de o ploaie subţire care începuse să cadă de pe la asfinţitul soarelui. Cîteva minute fuseseră de ajuns — pentru ea o adevărată surpriză — drumul se umplu de băltoace ; puhoaiele de apă murdară, călcată în picioare de trecători, năclăiau trotuarul ; şi sub aversa care cădea nu se distingea decît şirul confuz al umbrelelor care se loveau, se balonau ca nişte aripi negre în întuneric. Se dădu înapoi, înfrigurată, cu inima şi mai strînsă de dugheana prost luminată, lugubră la ora aceea. Dinspre stradă venea o boare umedă, răsuflarea vechiului cartier ; s-ar fi zis că şiroaiele de pe umbrele curgeau pînă la tejghele, şi că pavajul străzii cu noroiul şi băltoacele lui desăvîrşea mucezirea vechiului parter albit de salpetru. Era viziunea vechiului Paris umed, care o făcea să dîrdîie de frig, cu mirarea dureroasă de a găsi marele oraş atît de urît şi de glacial.

Dar de partea cealaltă a drumului, „Paradisul femeilor" îşi aprindea reţeaua de lumină a becurilor de gaz, şi ea se apropie, atrasă din nou şi reîncălzită de acest centru de lumină arzătoare. Maşina duduia mereu în activitate neîntreruptă, şi aburii ei se topeau într-un ultim bubuit, în timp ce vînzătorii împătureau stofele şi casierii îşi numărau încasările. Se întrezărea prin geamurile aburite o vagă forfotă de lumini, un interior nedesluşit de uzină. Dindărătul perdelei dese a ploii care cădea, apariţia aceasta în-

depărtată, încîlcită, dădea impresia unui cuptor uriaş, unde se zăreau, strecurîndu-se, umbrele negre ale fochiştilor, profilate peste focul purpuriu al cuptoarelor. Peste drum, prin vitrinele aburite nu se mai distingea decît zăpada dantelelor. O rampă de lumină dădea şi mai multă viaţă albului de pe fondul de capelă, confecţiile se înălţau viguros, mantoul de velură garnisit cu vulpi argintii închipuia un profil de femeie fără cap, care alerga prin ploaia torenţială la vreo petrecere în necunoscutul Parisului învăluit de întuneric.

Cedînd ispitei, Denise se duse pînă la uşă, fără să mai ţie seama de revărsarea picăturilor de ploaie care o udau. La ora aceasta din noapte, „Paradisul femeilor", cu lumina lui de văpaie, sfîrşi prin a o cuceri cu totul. El strălucea acum în mijlocul oraşului acela mare, negru şi mut, sub ploaie, în Parisul pe care nu-l cunoştea încă, luminînd ca un far, încît părea a fi el singur lumina şi viaţa cetăţii. Denise căuta să-şi imagineze viitorul cu muncă multă pentru creşterea copiilor şi un şir de alte lucruri îndepărtate, nu ştia care anume, dar care o făceau să tremure de dorinţă şi de teamă. Imaginea acelei femei moarte la temelia casei îi reveni în minte, şi deodată îi fu frică. I se păru că vede sîngerînd luminile, dar albul dantelelor o linişti şi în suflet îi încolţi o întreagă certitudine de bucurie, pe cînd bura de ploaie îi uda mîinile, răcorindu-i fierbinţeala produsă de călătorie.

— Iată-l pe Bourras, auzi un glas în spatele ei. Se aplecă şi-l zări pe Bourras stînd nemişcat la capătul străzii, în faţa vitrinei, acolo unde zărise în dimineaţa aceea o construcţie ingenioasă din bastoane şi umbrele. Bătrînul uriaş se strecurase prin întuneric să-şi umple ochii cu galantarul acela grandios. Avea chipul atît de îndurerat, încît nu luă în seamă ploaia

care-i cădea pe capul descoperit, curgînd şiroaie peste părul lui alb.

— E un prost, rosti glasul. Are să se îmbolnăvească.

Întorcînd capul, Denise văzu că-i avea din nou în spatele ei pe soţii Baudu. Ca şi Bourras, pe care-l socoteau nebun, ei reveneau mereu, fără voia lor, în faţa acestui spectacol care le strîngea inima. Era în asta ceva ca o nevoie turbată de a suferi. Palidă, Geneviève constată că privirile lui Colomban alunecau spre mezanin, urmărind umbrele vînzătoarelor care se profilau prin oglinzi, şi în timp ce Baudu se sugruma de o furie de abia stăpînită, ochii doamnei Baudu se umplură, în tăcere, de lacrimi.

— Te vei prezenta mîine, nu-i aşa ? sfîrşi prin a întreba Baudu chinuit de nesiguranţă, dîndu-şi seama că nepoata lui era şi ea cucerită, ca şi ceilalţi.

Denise şovăi o clipă, apoi răspunse cu blîndeţe :

— Da, unchiule, numai dacă lucrul acesta nu vă supără prea mult.

II

A doua zi la orele şapte şi jumătate, Denise se afla în faţa magazinului „La Paradisul femeilor". Vroia să se prezinte înainte de a-l conduce pe Jean la noul său stăpîn, care locuia departe, în partea de sus a cartierului du Temple. Dar cu obiceiul ei de a se scula devreme, prea se grăbise să coboare : vînzătorii abia veneau şi, cuprinsă de sfială, de teama de a nu părea ridicolă, rămase un moment să bată trotuarul din piaţa Gaillon.

Vîntul rece care sufla uscase pavajul. Din toate străzile luminate de zorile palide ale unui cer cenuşiu, vînzătorii veneau grăbiţi cu gulerele paltoanelor ridicate, cu mîinile în buzunare, surprinşi de acest prim fior al iernii. Cei mai mulţi năvăleau singuri în magazin, fără să adreseze un cuvînt sau măcar o privire colegilor, care întindeau pasul în jurul lor ; alţii mergeau cîte doi, cîte trei, vorbind tare, ocupînd tot trotuarul, şi toţi, cu acelaşi gest, aruncau ţigările sau ţigaretele în rigolă, înainte de a intra.

Denise băgă de seamă că mulţi dintre domnii aceştia îi aruncaseră în treacăt o privire, şi sfiala îi crescu. Nu mai găsea puterea de a-i urma, se hotărî să nu intre decît după ce va înceta îmbulzeala, ro-

şind la gîndul că ar putea să fie îmbrîncită la intrare, în mijlocul atîtor bărbaţi. Dar defilarea continua şi pentru a scăpa de privirile lor, ocoli încet piaţa Gaillon. Cînd se întoarse, găsi înfipt în uşa „Paradisului femeilor" un tînăr înalt, foarte palid, deşirat la trup, care părea să aştepte acolo de vreun sfert de oră, ca şi dînsa.

— Domnişoară, sfîrşi el prin a o întreba bîlbîindu-se, sînteţi cumva vînzătoare în magazinul acesta ?

Fata fu atît de emoţionată cînd îl auzi pe băiatul acesta necunoscut adresîndu-i cuvîntul, încît nu-i răspunse imediat.

— Vedeţi, domnişoară, bîigui el încurcîndu-se şi mai mult, m-am gîndit să văd dacă nu m-ar putea angaja şi pe mine. Poate mi-aţi putea da vreo informaţie ?

Era tot atît de sfios ca şi dînsa, îndrăznise să-i vorbească pentru că o simţise tot atît de înfricoşată pe cît era şi el !

— Aş face-o cu plăcere domnule, răspunse ea, în cele din urmă, dar nu ştiu nici eu mai mult decît ştii dumneata, am venit şi eu să mă prezint pentru a fi angajată.

— A, foarte bine, răspunse el descumpănit.

Roşiră tare amîndoi şi timiditatea lor, pusă una în faţa celeilalte, îi făcu să se înduioşeze de asemănarea situaţiei, dar nu îndrăzniră să-şi ureze cu glas tare succes. Apoi, cum nu mai spuseră nimic, din ce în ce mai ruşinaţi, se despărţiră stîngaci, continuînd să aştepte fiecare de partea lui, la cîţiva paşi depărtare unul de altul,.

Vînzătorii continuau să intre. Denise îi auzea glumind pe seama ei, aruncîndu-i priviri piezişe, şi sfiala de a se da astfel în spectacol crescu. Se hotărî să facă o plimbare de vreo jumătate de oră prin cartier, cînd se mai opri o clipă zărind un tînăr care

venea cu paşi repezi dinspre strada Port-Mahon. Trebuia să fie desigur vreun şef de raion, căci toţi vînzătorii îl salutau. Era zvelt, cu pielea obrajilor albă şi barba îngrijită ; avea ochi cu irizări aurii, de o blîndeţe catifelată, pe care-i aţinti o clipă asupra ei, în timp ce străbătea piaţa. Intră în magazin cu un aer indiferent iar ea, rămase locului, adînc tulburată de o emoţie ciudată, mai mult neliniştită decît vrăjită. Era, fără îndoială, cuprinsă de frică. Porni cu paşi domoli în jos, pe strada Gaillon, apoi o luă pe strada Saint-Roch, aşteptînd să-i revină curajul.

Tînărul era ceva mai mult decît un şef de raion, era Octave Mouret în persoană. Nu dormise de loc în noaptea aceea, căci, plecînd de la serata dată de un agent de schimb, se dusese să supeze cu un prieten şi cu două femei culese de prin culisele unui mic teatru. Haina încheiată pînă la gît îi ascundea fracul şi cravata albă. Urcă repede în camera lui, se spălă, se schimbă iar cînd se aşeză în faţa mesei din cabinetul său de lucru de la mezanin, era refăcut, cu ochii vii, cu pielea obrazului proaspătă, pornit pe treabă, ca şi cum ar fi petrecut zece ore în pat, dormind. Cabinetul de lucru era vast, cu mobilă de stejar, tapetat cu rips verde şi avea drept singură podoabă un portret, portretul acelei doamne Hédouin, despre care mai vorbea şi acum cartierul. De cînd nu mai era în viaţă, Octave îi păstra o duioasă amintire, arătîndu-se recunoscător memoriei sale pentru averea cu care îl copleşise căsătorindu-se cu el. De aceea, înainte de a începe să semneze poliţele ce se aflau pe mapa lui, adresă portretului un zîmbet de om fericit! Nu venea oare întotdeauna să lucreze în faţa ei, după escapadele lui de văduv tînăr, în alcovurile unde rătăcea mînat de dorinţa plăcerilor?

Se auzi o bătaie în uşă şi fără a mai aştepta vreun răspuns îşi făcu apariţia un om tînăr, înalt, slab, cu

buze subțiri, cu un nas ascuțit, foarte corect, cu părul neted, în care începuseră să se și arate cîteva șuvițe argintii. Mouret ridică un moment privirea, apoi continuînd să semneze, întrebă :

— Ai dormit bine, Bourdoncle ?

— Foarte bine, mulțumesc, răspunse tînărul, care umbla prin încăpere cu pași mărunți, ca la el acasă.

Bourdoncle era fiul unui fermier sărac de prin împrejurimile Limoges-ului și debutase la „Paradisul femeilor" în același timp cu Mouret, pe cînd magazinul se afla în colțul din piața Gaillon. Foarte inteligent, extrem de activ, părea pe atunci că o va lua cu ușurință înaintea colegului său, mai puțin serios, și care avea tot felul de lipsuri ; o aparentă zăpăceală, aventuri îngrijorătoare cu femei, dar el nu avea scînteia de geniu a acestui pătimaș cetățean al Provenței, nici îndrăzneala lui, nici farmecul său cuceritor. De altfel, printr-un instinct de om cuminte, se plecase de la început în fața lui, supus și fără a încerca să lupte. Iar cînd Mouret îi sfătui pe angajații săi să-și investească banii în întreprindere, Bourdoncle fu printre primii care se execută, încredințîndu-i și o neașteptată moștenire din partea unei mătuși. Încet, încet, după ce trecuse prin toată filiera, vînzător, apoi secund, apoi șef de casă la raionul de mătăsuri, devenise unul din locotenenții patronului, cel mai ascultat și cel mai prețuit dintre toți, unul dintre cei șase interesați care îl ajutau pe acesta să guverneze „Paradisul femeilor", ceva asemănător cu un consiliu de miniștri, sub un rege absolut. Fiecare dintre ei veghea asupra unei provincii. Bourdoncle era însărcinat cu supravegherea generală.

— Dar dumneata, îl întrebă el pe un ton familiar, ai dormit bine ?

Iar cînd Mouret îi răspunse că nici nu s-a culcat, Bourdoncle clătină din cap, mormăind :

— Proastă igienă !

— De ce ? spuse celălalt voios : sînt mai puţin obosit decît eşti dumneata, dragul meu. Ai ochii umflaţi de somn şi te îngreuiezi pe zi ce trece, de prea multă cuminţenie. Distrează-te, asta îţi va mai biciui puţin gîndurile !

Între cei doi exista mereu aceeaşi ciorovăială prietenească. La început, Bourdoncle îşi bătea iubitele fiindcă, spunea el, nu-l lăsau să doarmă. Acum se lăuda că urăşte femeile, avînd, fără îndoială, întîlniri despre care nici nu pomenea, atît de puţin loc ocupau în viaţa lui, şi se mulţumea să-şi exploateze clientele, cu un dispreţ nemărginit pentru uşurinţa lor de a se ruina prosteşte de dragul unor zdrenţe. Mouret, dimpotrivă, se prefăcea extaziat, rămînea încîntat şi drăgăstos în faţa lor, mereu plin de elan pentru o nouă iubire. Aventurile lui sentimentale erau un fel de publicitate pentru vînzarea mărfurilor, s-ar fi zis că le cuprindea pe toate femeile într-o singură îmbrăţişare pentru a le înnebuni şi a le avea la picioarele sale.

— Am văzut-o în noaptea asta pe doamna Desforges, reluă vorba Mouret. Era delicioasă la balul acela !

— Şi după aceea, n-ai supat cu ea ? întrebă asociatul său.

Mouret protestă.

— Eşti nebun ? E o femeie foarte cumsecade, dragă... Nu, am supat cu Héloïse, mititica aceea de la „Folies". Proastă ca o oaie, dar tare nostimă !

Luă un alt pachet de poliţe şi continuă să semneze. Bourdoncle umbla mereu prin cameră cu paşi mărunţi. Se duse să arunce o privire în strada Neuve-Saint-Augustin prin ferestrele largi ale vitrinelor, apoi se întoarse spunînd :

— Ştii că ele se vor răzbuna !

— Cine ? întrebă Mouret, care nu dăduse o prea mare atenţie conversaţiei.

— Cine ? Femeile !

Mouret se înveseli şi mai mult, scoţînd la iveală fondul unei brutalităţi bine ascunse sub aerele lui de adoraţie senzuală. Săltă din umeri, şi lăsă să se înţeleagă că le va azvîrli pe toate peste bord, ca pe nişte saci goi, în ziua cînd îl vor fi ajutat să-şi construiască edificiul înavuţirii lui.

Încăpăţînat, Bourdoncle stărui cu tonul lui calm :

— Se vor răzbuna !... Se va găsi una care să le răzbune pe toate... E fatal !

— Nu-ţi fie teamă, exclamă Mouret, exagerînd puţin accentul lui provensal. Femeia aceea nu s-a născut încă, dragul meu ! Şi dacă va veni, ştii...

Ridică condeiul, îl învîrti, apoi îl înfipse în gol, ca şi cum ar fi lovit cu un cuţit o inimă invizibilă.

Asociatul său îşi reluă plimbarea, înclinîndu-se ca de obicei în faţa superiorităţii patronului, al cărui geniu plin de lacune îl dezarma. El cu firea lui netă, cu logica lui rece, nestăpînit de patimi, el, la care nu existau urcuşuri şi coborîşuri, era cel mai în măsură să înţeleagă latura feminină a succesului, Parisul dăruindu-se într-o îmbrăţişare celui mai îndrăzneţ.

Urmă o clipă de tăcere. Nu se mai auzea decît peniţa lui Mouret alunecînd pe hîrtie. Apoi Bourdoncle răspunse la întrebări scurte, informîndu-şi patronul asupra punerii în vînzare masivă a noutăţilor de iarnă, care trebuia să aibă loc lunea viitoare. O afacere uriaşă, în care casa îşi punea în joc soarta, căci zvonurile cartierului aveau totuşi un sîmbure de adevăr. Mouret se azvîrlea, ca un visător romantic ce era, în speculaţii uriaşe cu atîta fast, cu o atît de mare nevoie de manifestări spectaculoase, încît risca să se năruie totul sub el. Se afla aici un sens nou al

negoţului, o aparentă fantezie comercială, care o neliniştea odinioară pe doamna Hédouin şi care-i punea şi astăzi pe gînduri pe cei interesaţi, cu toate primele lui succese. În şoaptă se vorbea că patronul o lua prea repede ; îl acuzau că mărise în chip primejdios magazinul înainte de a se putea bizui pe o creştere suficientă a clientelei ; tremurau mai cu seamă cînd îl vedeau punînd toţi banii din casă pe o singură carte, umplînd tejghelele cu o îngrămădire de mărfuri, fără a păstra un ban de rezervă. Aşa, de pildă, pentru această nouă punere în vînzare, după sumele considerabile plătite zidarilor, tot capitalul se afla în afară. Folosea încă o dată deviza lui : „A învinge, sau a muri". În înfricoşarea ce-i cuprinsese pe toţi, el păstra o veselie biruitoare, o siguranţă de a învîrti milioanele, ca un bărbat ce se ştia iubit de femei şi care nu putea fi niciodată înşelat. Iar cînd Bourdoncle îşi îngădui să-i mărturisească oarecare temeri în legătură cu dezvoltarea exagerată a unor anumite raioane, a căror cifră de afaceri rămînea dubioasă, Mouret rîse cu toată gura exclamînd plin de încredere :

— Lasă, scumpul meu ! Casa e prea mică !

Celălalt se arăta uluit, cuprins de o teamă pe care nu mai încercă s-o ascundă. Casa era prea mică ? „O casă de noutăţi" care avea nouăsprezece raioane şi pâtru sute trei funcţionari ?

— Da, bineînţeles, reluă vorba Mouret. Aşa cum îţi spun, peste optsprezece luni vom fi siliţi să ne mărim, şi mă gîndesc chiar foarte serios la lucrul acesta. În noaptea asta, doamna Desforges mi-a făgăduit să-mi prilejuiască o întîlnire la ea acasă cu o persoană... În sfîrşit, vom vorbi cînd ideea va fi mai coaptă.

Şi terminînd de semnat poliţele, se ridică şi, amical, atinse umărul celui interesat, care-şi venea cu

greu în fire. Această spaimă a oamenilor prudenţi din jurul lui îl amuza. Intr-unul din accesele lui de bruscă sinceritate cu care îi copleşea cîteodată pe intimii săi, declară că el era mai ovrei decît toţi ovreii din lume : semăna cu taică-su' fiziceşte şi moraliceşte, un om care cunoştea valoarea banilor ; şi dacă moştenise de la maică-sa acea brumă de fantezie nervoasă, aici, în acest amestec, era ascuns secretul izbînzilor sale, căci simţea puterea de neînvins a darului său de a îndrăzni orice.

— Ştii doar bine că voi merge alături de dumneata pînă la capăt, sfîrşi prin a spune Bourdoncle.

Şi înainte de a trece, ca de obicei, prin magazin, să arunce o privire asupra mersului lucrurilor, mai puseră la punct cîteva amănunte. Examinară un specimen de bonier cu cotor pe care îl inventase Mouret pentru notele de debit. Acesta din urmă băgase de seamă că mărfurile demodate, „ciurucurile", zburau cu atît mai rapid, cu cît creştea remiza vînzătorilor, şi pe baza acestei constatări înfiinţă un nou negoţ. Ii interesă de aci înainte la vînzarea mărfurilor, acordîndu-le un procentaj pentru cea mai neînsemnată bucăţică de stofă, pentru cel mai mic obiect vîndut de ei ; mecanism care transformase comerţul de noutăţi, care crease între vînzători o nouă luptă pentru existenţă, de care beneficiau patronii. De altfel, această luptă devenea în mîinile sale formula favorită, principiul de organizare pe care îl aplica mereu. Dezlănţuia patimile, punea oştile faţă în faţă, îi lăsa pe cei mari să-i înghită pe cei mici, şi se îngrăşa din această luptă a intereselor. Bonierul cu cotor fu aprobat ; în partea de sus a cotorului şi a notei de plată detaşabile, era indicat raionul şi numărul pe care îl avea vînzătorul, apoi, repetate, de asemenea, pe ambele părţi, se aflau coloane pentru metraj, pentru natura articolului şi pentru preţuri. Vînzătorul n-avea

decît să-şi puie semnătura înainte de a prezenta bonul la casă. În felul acesta, controlul era unul din cele mai uşoare lucrări. Nu trebuiau decît confruntate cifrele notelor remise de casă biroului de defalcare cu cele rămase pe cotor, în mîinile vînzătorilor. Astfel, în fiecare săptămînă, aceştia din urmă îşi încasau remizele fără posibilitatea vreunei erori.

— Ai avut o idee excelentă, zise cu satisfacţie Bourdoncle, în felul acesta vom fi mai puţin furaţi.

— Şi m-am gîndit în noaptea asta la încă ceva, spuse Mouret. Da, dragul meu, în noaptea asta, pe cînd mă aflam la supeul acela... Aş vrea să acord o mică primă acelor funcţionari ai biroului de defalcare care vor descoperi o greşeală la confruntarea notelor de plată... Înţelegi ? Vom fi siguri de aci înainte că nu vor pierde din vedere nici una, ba mai degrabă ar inventa — vreuna.

Patronul se porni pe rîs, în timp ce Bourdoncle îl privea cu un aer admirativ. Această organizare nouă în lupta pentru existenţă îl încînta. Hotărît, avea geniul mecanismului administrativ, visa să conducă întreprinderea în aşa fel, încît, exploatînd poftele de cîştig ale altora, să-şi poată mulţumi în linişte şi copios propriile lui pofte. Cînd vrei ca oamenii să-şi pună la contribuţie întreaga lor putere de muncă, ba chiar să scoţi de la ei un pic de onestitate, spunea el adesea, trebuie mai întîi să ţii seama de măsura nevoilor lor.

— Ei, hai acum să coborîm, reluă vorba Mouret. Trebuie să ne ocupăm de punerea aceea în vînzare. Mătasea a sosit de ieri, Bouthemont trebuie să fie la recepţie, nu-i aşa ?

Bourdoncle îl urmă. Serviciul de recepţie se afla la subsol, în partea dinspre strada Neuve-Saint-Augustin. Acolo, la nivelul trotuarului, se căsca o colivie mare de sticlă unde camioanele descărcau marfa.

Aceasta era cîntărită, apoi bascula pe un plan foarte înclinat, ale cărui lanţuri şi fierării luceau, lustruite de frecuşul lăzilor şi al baloturilor. Tot ce intra în magazie trebuia să treacă prin această trapă căscată ; era o prăvălire continuă, maldărele de stofe cădeau cu un zgomot de talazuri. Mai cu seamă în epocile vînzărilor masive, colivia de sticlă azvîrlea în subsol un val fără sfîrşit de mătăsuri de Lyon, de stofe englezeşti, de pînze aduse din Flandra, de americă importată din Alsacia, de indian din Rouen şi altele. Cîteodată camioanele erau silite să-şi aştepte rîndul, apoi pachetele cădeau la fund, cu un zgomot surd ca de pietre aruncate într-o apă adîncă.

În trecere, Mouret, se opri o clipă în faţa trapei. Funcţiona bine, şiruri de lăzi coborau singure, fără să se vadă oamenii de sus, prin ale căror mîini treceau. Părea că se azvîrleau singure, pornind ca un şuvoi de la un izvor mai mare. Apoi se iviră baloturile care se învîrteau în jurul lor ca nişte bolovani rostogoliţi. Mouret privea fără a scoate un cuvînt, dar, în ochii lui de culoare deschisă, puhoiul acesta de mărfuri, care cădea ca un torent spre el, ducînd după sine mii şi mii de franci pe minut, aprindea o flăcăruie. Niciodată pînă atunci nu avusese o conştiinţă atît de deplină a luptei pe care o dezlănţuise. Şi tot puhoiul acesta de mărfuri avea să fie împrăştiat în cele patru colţuri ale Parisului. Îşi făcu mai departe inspecţia fără a rosti un cuvînt.

În lumina cenuşie care pătrundea prin ochiul de geam al subsolului, o echipă de oameni primea transporturile, iar alta scotea cuiele lăzilor de ambalaj şi desfăcea baloturile de mărfuri în prezenţa şefilor de raioane. O mişcare trepidantă de şantier umplea cu forfota ei spaţiul acestui beci, zis subsol, ale cărui bolţi erau susţinute de mai mulţi piloni de fontă, şi ale cărui ziduri goale erau cimentate.

— Totul e în regulă, Bouthemont ? întrebă Mouret, apropiindu-se de un tînăr cu umerii largi, care controla tocmai conţinutul unei lăzi.

— Da, cred că e în regulă, dar va trebui să-mi petrec toată dimineaţa cu verificarea, răspunse el.

Şeful de raion parcurgea dintr-o privire factura, în picioare în faţa unei tejghele mari, pe care unul din vînzători aşeza, una cîte una, bucăţile de mătase scoase din ladă. În spatele lor erau înşirate alte tejghele încărcate cu mărfuri, pe care un întreg popor de vînzători le examinau cu atenţie. Era o despachetare generală, un amestec de stofe, studiate, sucite, cercetate în mijlocul zumzetului de glasuri.

Bouthemont, care devenise celebru pe piaţă, avea o faţă rotundă de om jovial, o barbă de un negru asemenea cernelii şi doi ochi frumoşi de culoarea cafelii. Noctambul notoriu, născut la Montpellier, era zgomotos, mediocru în ce priveşte vînzările, dar neîntrecut la cumpărare. Trimis la Paris de taică-su, care ţinea acolo un magazin de noutăţi, nu mai voi cu nici un chip să se întoarcă în oraşul natal cînd bătrînul, găsind că învăţase destul, îl chemă să-i predea negoţul ; şi de atunci rivalitatea între tată şi fiu începu să crească pe zi ce trecea ; tatăl, vechi negustor de provincie, era indignat la constatarea că un simplu vînzător cîştigă de trei ori mai mult decît el, iar fiul făcea ironii pe seama rutinei bătrînului, întorcîndu-i casa cu susul în jos de cîte ori trecea pe acolo şi scoţîndu-i ochii cu marile lui cîştiguri. Primea şi el, ca şi ceilalţi vînzători, în afară de salariul de trei mii de franci, un procentaj asupra vînzării. Tot oraşul Montpellier, surprins şi respectuos, repeta că Bouthemont, fiul, încasase în anul precedent aproximativ cincisprezece mii de franci ; dar asta nu era decît un început, oamenii îi preziceau în viitor cîştiguri mult mai mari, spre exasperarea tatălui său.

Bourdoncle tocmai examina cu atenţie de cunoscător ţesătura unui balot de mătase. Era un fai cu liziera de un albastru-argintiu, faimosul *Paris-Bonheur* cu care Mouret spera să dea o lovitură hotărîtoare.

— E, într-adevăr, foarte bun, murmură el interesat.

— Şi e mai mult de efect decît de calitate, zise Bouthemont. Numai Demonteil poate să ne fabrice aşa ceva... La ultima mea călătorie, cînd m-am certat cu Gaujean, voia să afecteze o sută de războaie acestui model, dar cerea douăzeci şi cinci de centime mai mult de fiecare metru.

Bouthemont se deplasa aproape în fiecare lună, umbla prin fabrici, rămînea zile întregi la Lyon, trăgea la cele mai bune hoteluri, şi avea dispoziţii să se poarte cu largheţe faţă de fabricanţi. De altfel, se bucura de toată libertatea, cumpăra mărfurile după bunul său plac, cu condiţia de a ridica în fiecare an cifra de afaceri a sectorului său într-o proporţie fixată dinainte şi pe baza căreia îşi mărea procentajul. În definitiv, situaţia lui la „Paradisul femeilor", ca şi a celorlalţi colegi, şefi de raioane, era aceea a unui negustor special, într-un colectiv de negustorii diverse, un fel de cetate vastă a negoţului.

— Aşadar, rămîne hotărît ! reluă el discuţia. O marcăm la cinci franci şi şaizeci. Îţi dai seama că nu întrece preţul de cost.

— Da, da, cinci franci şaizeci, răspunse Mouret. Şi dacă aş fi singur, aş da-o chiar şi în pierdere.

Şeful de raion izbucni deodată într-un hohot de rîs.

— O ! Să ştii că şi eu sînt de aceeaşi părere ! Ne va tripla vînzarea, şi singurul meu interes e să ajung la încasări fantastice...

Dar Bourdoncle rămase tăcut şi grav, cu buzele strînse. În ce-l privea, îşi primea procentajul la cîştigul total şi n-avea nici un interes să se scadă preţurile. Controlul pe care îl exercita consta în a veghea ca

Bouthemont, cedînd dorinţei de a ridica cifra de afaceri, să nu vîndă la cîştiguri mărunte. De altfel, fu cuprins din nou de vechea lui îngrijorare pentru combinaţiile de reclamă ale patronului, care îl depăşeau, şi îndrăzni să-şi manifeste neîncrederea spunînd :

— Dacă o dăm la cinci franci şaizeci, e ca şi cum am da-o în pierdere, fiindcă va trebui să defalcăm cheltuielile, care sînt considerabile. S-ar vinde peste tot la şapte franci metrul.

De data asta Mouret se înfurie. Lovi cu palma mătasea şi strigă enervat :

— O ştiu, şi tocmai de aceea vreau să fac un dar clientelor noastre... Într-adevăr, dragul meu, nu vei avea niciodată priceperea de a cunoaşte sufletul femeii. Dar înţelege o dată, se vor bate pentru a pune mîna pe mătasea asta !

— Desigur, îl întrerupse cel interesat încăpăţînîndu-se. Şi cu cît se vor bate mai mult, cu atît vom pierde mai mult.

— Vom pierde cîteva centime asupra articolului, recunosc ! Ei şi ? Ce nenorocire va cădea pe capul nostru dacă vom avea la picioare toate femeile, vrăjite, înnebunite, în faţa maldărului de mărfuri, golindu-şi pungile în neştire ! Totul, dragul meu, e să le stîrnim ! Şi pentru asta ne trebuie un articol care să le măgulească, să facă epocă ! După aceea poţi să vinzi celelalte articole tot atît de scump ca şi în altă parte, ele vor fi încredinţate că plătesc la noi mai ieftin decît oriunde. De pildă, taftaua noastră, „Piele de aur", care se vinde peste tot la şapte cincizeci metrul, va trece drept „o ocazie extraordinară", şi asta va fi de ajuns pentru a ne acoperi pierderea cu *Paris-Bonheur*-ul... Vei vedea ! Vei vedea !

Mouret devenea din ce în ce mai elocvent.

— Înţelegi ? Vreau ca în opt zile *Paris-Bonheur*-ul să revoluţioneze piaţa. El este lovitura noastră cea

norocoasă, el ne va salva şi ne va lansa! Nu se va mai vorbi decît de el, liziera albastră-argintie se va întinde de la un capăt al Franţei la celălalt... Şi vei auzi răgetele furioase ale concurenţilor noştri. Micul comerţ îşi va mai lepăda din fulgi. Toţi telalii, care crapă de reumatisme în beciurile lor, vor fi îngropaţi.

Vînzătorii care verificau mărfurile în jurul patronului ascultau zîmbind. Îi plăcea să vorbească şi să i se dea dreptate. Bourdoncle cedă din nou. În timpul acesta se mai golise o ladă cu marfă, doi oameni scoteau cuiele celei următoare.

— Dar cu fabricaţia ce te faci? Cu ea nu se glumeşte, zise apoi Bouthemont. La Lyon toţi sînt furioşi. Pretind că „ieftinătăţile" dumneavoastră îi ruinează... Ştiţi că Gaujean mi-a declarat făţiş război. Da, pe legea mea! A jurat să acorde mai degrabă mari credite caselor mici, decît să accepte preţurile mele.

Mouret dădu din umeri.

— Dacă Gaujean nu e cuminte, răspunse el, va rămîne în stradă... De ce se plîng? Îi plătim pe loc, le luăm tot ce fabrică, cel puţin atîta, să lucreze mai ieftin... Şi, de altfel, e de ajuns ca publicul să profite.

Vînzătorul golise a doua ladă, în timp ce Bouthemont reîncepuse să marcheze preţurile pe fiecare balot, controlînd facturile. La capătul tejghelei un alt vînzător punea preţurile. O dată terminată verificarea, facturile semnate de către şeful raionului trebuiau înaintate casei centrale. Mouret mai privi o clipă la toată munca aceasta, la toată activitatea despachetării mormanelor de marfă, care ameninţau să inunde întreg subsolul, apoi se îndepărtă, urmat de Bourdoncle, cu aerul unui căpitan mulţumit de trupele sale.

Străbătură cu paşi măsuraţi subsolul. Prin ferestruicile beciului răzbătea ici, colo, o lumină palidă. În colţurile întunecoase ale coridoarelor strîmte, becuri de gaz ardeau în permanenţă. De-a lungul acestor

coridoare se aflau înşirate boxe cu gratii şi cu drugi de fier puse de-a curmezişul, în care toate raioanele îşi îngrămădeau preaplinul articolelor. Patronul aruncă în treacăt o privire asupra caloriferului care trebuia să înceapă a funcţiona pentru prima dată de lunea viitoare, şi asupra micului post de pompieri care păzea un contor uriaş, închis într-o colivie de fier. Bucătăria şi cantina, nişte beciuri vechi, transformate în mici săli, erau mai la stînga, către colţul pieţii Gaillon. Ajunse, în sfîrşit, la capătul coridorului unde se afla serviciul de expediţii. Aici pachetele pe care clientele nu le luau cu ele erau coborîte, triate pe nişte mese lungi, clasate pe compartimente, reprezentînd fiecare un cartier al Parisului, apoi transportate printr-o scară largă, care îşi avea capătul drept în faţa „Vechiului Elbeuf" şi încărcate în camioane care staţionau pe trotuar. În funcţionarea mecanică a „Paradisului femeilor", scara aceasta din strada Michodière vărsa neîncetat marfa înghiţită prin trambulina înclinată din strada Neuve-Saint-Augustin, după ce a trecut prin toate angrenajele tejghelelor.

— Hei, Campion, se adresă Mouret şefului expediţiei, un fost sergent, slăbănog, de ce aceste şase perechi de cearşafuri cumpărate de o doamnă, ieri la ora două, n-au fost expediate aseară ?

— Unde locuieşte doamna aceasta ? întrebă funcţionarul.

— În strada Rivoli, colţ cu strada Alger... şi se numeşte doamna Desforges.

La ora aceasta a dimineţii, mesele de triaj erau goale, compartimentele raioanelor nu cuprindeau decît cele cîteva pachete rămase din ajun. În timp ce Campion, după ce consultase un registru, cotrobăia printre pachete, Bourdoncle îl privea pe Mouret gîndindu-se că diavolul acesta ştia tot, se ocupa de tot, chiar dacă se afla la o masă de restaurant sau în patul

unei iubite. În cele din urmă, şeful expediţiei descoperi greşeala : casa marcase un număr greşit şi pachetul fusese trimis înapoi !

— Ce casă a debitat asta, hai ? întrebă Mouret, parcă ziceai că era casa nr. 10...

Şi întorcîndu-se către cel interesat, întrebă : La casa nr. 10 e Albert, nu e aşa ? Ia să trecem pe la el, să-i spunem vreo două vorbe.

Totuşi, înainte de a face ocolul magazinului, mai voia să urce pînă la serviciul expediţiilor, care ocupa mai multe camere la etajul al doilea. Acolo veneau toate comenzile din provincie şi din străinătate : şi Mouret se ducea în fiecare dimineaţă să cerceteze corespondenţa. De doi ani încoace corespondenţa creştea din zi în zi şi serviciul acesta, care necesitase la început numai zece funcţionari, avea acum nevoie de mai bine de treizeci ! Unii deschideau scrisorile, alţii le citeau, aşezaţi de ambele părţi ale unei mese, iar alţii le clasau, punîndu-le un număr de ordine care se repeta pe despărţiturile unui clasor. Apoi, după ce scrisorile erau distribuite diferitelor raioane, acestea urcau articolele cerute, care erau aşezate în despărţiturile dulapului după numărul lor de ordine. Nu mai rămînea decît să fie verificate şi împachetate în încăperea vecină, unde o echipă de muncitori legau şi băteau în cuie lăzi, de dimineaţa şi pînă seara.

Mouret întrebă ca de obicei :

— Levasseur, cîte scrisori sînt în dimineaţa aceasta ?

— Cinci sute treizeci şi patru, domnule, răspunse şeful serviciului. După vînzarea de luni, mă tem că n-o să mai putem face faţă cu personalul pe care îl avem ! Ieri abia am putut prididi.

Bourdoncle dădea din cap satisfăcut. Nu se aştepta la cinci sute treizeci şi patru de scrisori într-o zi de

marţi. În jurul mesei, funcţionarii tăiau şi citeau corespondenţa cu un foşnet continuu de hîrtie sfîşiată, în timp ce în faţa dulapului începuse obişnuitul du-te-vino al pachetelor. Serviciul acesta era unul din cele mai considerabile, dar şi din cele mai complicate ale casei. Aci se trăia într-o continuă febră, căci comenzile de dimineaţă trebuiau expediate, conform regulamentului, seara.

— Vă vom da personalul de care aveţi nevoie, Levasseur, spuse Mouret, care constatase dintr-o privire bunul mers al serviciului. Ştii bine că noi nu refuzăm mîna de lucru acolo unde este nevoie.

În partea de sus se aflau camerele de dormit ale vînzătoarelor. Dar el coborî şi intră în casa centrală, instalată lîngă camera sa de lucru. Era o încăpere închisă printr-un vitrou cu un ghişeu de alamă unde se afla o enormă casă de bani, zidită în perete. Doi casieri centralizau încasările pe care, în fiecare seară, le aducea Lhomme, primul casier de la vînzări ; apoi, ei făceau faţă cheltuielilor, plăteau fabricanţii, personalul, toată lumea aceasta măruntă, care trăia de pe urma magazinului. Casa dădea în altă încăpere, plină cu cutii de carton verzi, unde zece funcţionari verificau facturile. Apoi mai urma un birou, acela al defalcării : şase tineri plecaţi peste pupitre negre, cu colecţii întregi de registre în spatele lor, calculau procentajele vînzătorilor, colaţionînd notele de debit. Dar serviciul acesta nou mergea cît se poate de prost.

Mouret şi Bourdoncle străbătuseră casa şi birourile de verificare. Cînd trecură în biroul celălalt, tinerii care rîdeau şi vorbeau tresăriră speriaţi. Fără să le facă vreo observaţie, Mouret le vorbi de mica primă pe care urmau s-o capete la descoperirea fiecărei greşeli a notelor de debit ; şi cînd ieşi din birou, funcţionarii nu mai rîdeau, ci, ca şi cum ar fi fost biciuiţi, se apucară să lucreze, căutînd cu sîrguinţă greşelile.

Cînd ajunse la parter, Mouret se duse de-a dreptul la casa nr. 10, unde Albert Lhomme îşi lustruia unghiile în aşteptarea clientelei. Familia Lhomme fusese poreclită „Dinastia Lhommilor", de cînd doamna Aurélie, premiera de la confecţiuni, după ce îşi înălţase bărbatul la gradul de prim-casier, reuşise să capete o casă de vînzări cu bucata pentru fiul ei, un băiat palid şi vicios, care nu făcea purici pe nicăieri şi care-i dădea multe griji şi bătăi de cap. Ajuns în faţa tînărului, Mouret se dădu deoparte : nu-i plăcea să-şi irosească farmecul făcînd pe jandarmul, şi, printr-o tactică specifică lui, prefera să joace rolul unui zeu binevoitor. Îl atinse uşor cu cotul pe Bourdoncle supranumit „omul cifră", pe care-l însărcina de obicei cu „execuţiile".

— Domnule Albert, spuse acesta cu asprime, iar ai luat greşit o adresă şi pachetul ne-a fost restituit. Aşa nu se mai poate.

Casierul încercă să se dezvinovăţească luîndu-l ca martor pe băiatul care făcuse pachetul. Băiatul acesta, cu numele de Joseph, aparţinea şi el dinastiei Lhomme, căci era frate de lapte cu Albert şi-şi datora postul tot influenţei doamnei Aurélie. Cum cel dintîi îi sugeră ideea de a spune că greşeala venea de la clientă, băiatul se bîlbîi, îşi frămîntă între degete bărbuţa care-i prelungea un chip plin de cicatrice, sfîşiat între conştiinţa sa de fost militar şi recunoştinţa ce le-o datora protectorilor săi.

— Lasă-l pe Joseph în pace : se răsti la el Bourdoncle, şi, mai cu seamă, te rog să nu mai răspunzi nimic ! Ai mare noroc că ţinem seama de conştiinciozitatea în serviciu a mamei dumitale !

Dar în aceeaşi clipă, Lhomme, tatăl, interveni. De la casa lui situată lîngă uşă vedea casa fiului său care se afla la raionul mănuşerie. Albit înainte de vreme,

greoi din pricina vieţii sedentare, el avea o figură cu trăsături moi, şterse, uzate parcă de reflexul banilor pe care-i număra neîncetat. Braţul amputat nu-l stînjenea de loc în munca lui, era chiar privit ca o curiozitate pentru felul cum verifica intrările, căci monezile şi hîrtiile alunecau cu o rapiditate uimitoare în mîna lui stîngă, rămasă întreagă. Era fiul unui perceptor din Chablis şi picase la Paris ca angajat la biroul unui negustor din Port-aux-vins. Apoi, locuind în strada Cuvier, se căsătorise cu fiica portarului casei, un mic croitor alsacian ; din ziua aceea rămase supusul soţiei sale, ale cărei calităţi în domeniul comercial îl umpleau de respect. Femeia aceasta reuşea să cîştige peste douăsprezece mii de franci lucrînd la confecţii, pe cînd el nu avea decît un salariu fix de cinci mii de franci. Stima lui pentru femeia care aducea în căsnicie asemenea sume se revărsa şi asupra fiului pe care i-l dase.

— Ce s-a întîmplat ? A greşit Albert cu ceva ? întrebă el.

Atunci, după obiceiul său, intră în scenă Mouret, pentru a juca rolul îngerului cel bun. Căci, pe cînd Bourdoncle se făcea temut, el ştia să-şi apere popularitatea.

— A ! O prostie, murmură el. Dragul meu Lhomme, fiul dumitale e un zăpăcit, care ar trebui să-şi ia exemplu de la d-ta...

Apoi, schimbînd vorba, deveni şi mai amabil :

— Dar concertul de zilele trecute ? Ai avut un loc bun ?

Obrajii albi ai bătrînului casier se îmbujorară. El n-avea decît un singur viciu, muzica, un viciu tainic, pe care şi-l satisfăcea de unul singur, bătînd drumul teatrelor, alergînd pe la toate concertele şi audiţiile. Cu toate că avea un braţ amputat, cînta din corn printr-un sistem ingenios de cleşte ; fiindcă doamna Lhom-

me nu putea suferi zgomotul, seara îşi înfăşura instrumentul într-un postav şi cînta fericit pînă la extaz la auzul sunetelor ciudat de surde pe care izbutea să le scoată. În mijlocul debandadei nedorite din căminul său, îşi făcuse din muzică o oază. Asta, număratul banilor şi admiraţia pentru soţia lui era tot ce ştia.

— Am avut un loc foarte bun, răspunse el şi ochii îi străluceau de bucurie. Sînteţi prea drăguţ, domnule !

Mouret, care simţea o plăcere nespusă să încurajeze orice pasiune, îi dădea cîteodată biletele băgate pe gît de doamnele care patronau asemenea manifestări ; şi pentru a-l încînta mai mult exclamă :

— Ah ! Beethoven ! Ah ! Mozart !... Ce muzică !

Şi, fără a mai aştepta vreun răspuns, se îndepărtă pentru a-l regăsi pe Bourdoncle, care începuse să-şi facă ocolul magazinului. În holul central — curtea interioară pe care o închiseseră cu geamuri — se afla mătasea. Mai întîi urmară amîndoi galeria din spre strada Neuve-Saint-Augustin, ocupată de la un capăt la altul cu albituri. Nu se petrecea absolut nimic anormal şi trecură cu paşi măsuraţi printre vînzătorii care se plecau respectuos în faţa lor, apoi străbătură pînzăria şi mărunţişurile, unde domnea aceeaşi ordine. Dar la lenaje, de-a lungul galeriei care era situată perpendicular cu strada Michodière, Bourdoncle îşi reluă rolul de mare executor zărind un vînzător care şedea pe o tejghea cu o figură descompusă de o noapte albă. Şi acest tînăr, pe nume Liénard, fiu al unui bogat negustor de noutăţi din Angers, plecă fruntea în faţa dojanei, căci în viaţa lui plină de trîndăvie, de nepăsare şi de plăceri, nu cunoştea altă spaimă decît aceea de a fi rechemat de tatăl său acasă, în oraşul lui de provincie. Din clipa aceea, observaţiile căzură ca grindina, galeria dinspre strada de la Michodière fu bîntuită ca de furtună : un vînzător fără leafă, dintre aceia care debutau şi care dormeau la raionul res-

pectiv, se înapoiase seara după ora unsprezece ; la mercerie, secundul fusese prins în fundul subsolului, pe cînd îşi termina o ţigară. Dar urgia izbucni mai cu seamă la mănuşerie şi căzu pe capul unuia din puţinii parizieni ai casei, supranumit frumosul Mignot, copil din flori al unei profesoare de harpă : crima lui era că făcuse scandal în sufragerie, plîngîndu-se că hrana era proastă. Cum se serveau trei mese pe zi, una la nouă şi jumătate, una la zece şi jumătate şi alta la unsprezece şi jumătate, şi făcînd parte din seria a treia, încercă el să explice, avea parte numai de resturi de mîncare şi de porţii reduse.

— Cum ! hrana nu e bună ? întrebă cu un aer naiv Mouret, deschizînd, în sfîrşit, gura.

Nu i se dădea decît un franc şi cincizeci pe zi de persoană şefului bucătar, un auvergnat[1] fioros, care mai găsea mijlocul să-şi umple şi buzunarele; iar mîncarea era într-adevăr execrabilă. Dar Bourdoncle ridică din umeri : un bucătar care servea patru sute de prînzuri pe zi şi patru sute pe seară, fie chiar şi în trei serii, nu-şi putea pierde vremea să-şi mai desfăşoare şi rafinamentele artei culinare.

— Totuşi, răspunse patronul, cu aerul lui de om blînd, vreau ca salariaţii noştri să aibe o hrană sănătoasă şi îmbelşugată. Voi vorbi cu bucătarul.

Şi bineînţeles că reclamaţia lui Mignot fu înmormîntată pe veci. Reveniţi la punctul de unde plecaseră, în faţa uşii, în picioare, în mijlocul cravatelor şi umbrelelor, Mouret şi Bourdoncle primiră raportul unuia din cei patru inspectori, însărcinaţi cu supravegherea magazinului. Unchiul Jouve, un fost militar decorat la Constantine, bărbat încă frumos, cu un nas mare, senzual şi o chelie maiestuoasă, le semnală obrăznicia unui vînzător care, la o simplă observaţie din partea

[1] Originar din Auvergne, regiune din Podişul Central.

lui, îl tratase de „bătrîn ramolit". Vînzătorul fu concediat pe loc.

În tot timpul acesta, magazinul rămăsese gol. Nu se arătase nici o clientă. Doar gospodinele cartierului treceau prin galeriile deşarte. La uşă, inspectorul care ponta intrările funcţionarilor îşi închidea tocmai registrul în care îi însemnase pe întîrziaţi. Era momentul cînd vînzătorii se instalau la raioanele lor proaspăt măturate şi curăţate încă de la orele cinci dimineaţa. Fiecare din ei îşi atîrna pălăria şi pardesiul în cuier, abia reţinîndu-şi un căscat şi păstrînd încă pe faţă urmele somnului. Unii din ei mai schimbau cîte o vorbă, priveau în gol, păreau a se dezmorţi pentru o nouă zi de muncă ; alţii ridicau fără grabă pînzele verzi cu care acoperiseră în ajun marfa, după ce o împăturiseră, şi mormanele de stofe aşezate simetric ieşeau la iveală, magazinul întreg era curat, totul era în perfectă ordine, cu o sclipire molcomă în voioşia matinală, aşteptînd ca învălmăşeala cumpărătorilor să-l răvăşească din nou, cu o revărsare de stofe, mătăsuri, pînzeturi şi dantele.

În lumina vie a holului central, la raionul de mătăsuri, doi tineri sporovăiau între ei cu glas scăzut. Unul mic, drăguţ, bine legat, cu chip trandafiriu, încerca să potrivească cum era mai bine culorile mătăsii cu care împodobea o vitrină interioară. Îl chema Hutin, fiul unui cafegiu din Yvetot, şi era atît de priceput, încît ajunsese în mai puţin de optsprezece luni unul dintre primii vînzători ai magazinului, mulţumită unei supuneri fireşti, unor măguliri necontenite, care ascundeau o poftă nebună de a înghiţi întreaga lume, devorînd totul, chiar dacă nu era flămînd — numai din propria-i plăcere.

— Ascultă, Favier, în locul tău l-aş fi cîrpit, pe onoarea mea ! vorbi el către celălalt vînzător, un băiat deşirat, gălbejit, născut la Besançon într-o fa-

milie de ţesători, şi care, lipsit de graţie, ascundea sub aparenţa lui rece o voinţă îngrijorătoare.

— Nu foloseşte la nimic să tragi palme, şopti el calm ; cel mai bun lucru e să aştepţi.

Vorbeau despre Robineau, care îi supraveghea pe salariaţi, în timp ce şeful era la subsol. Hutin îl „lucra" pe ascuns pe secund, al cărui loc voia să-l ocupe. Încercase să-l jignească, să-l facă să plece şi în ziua cînd postul de prim-vînzător, făgăduit lui, a fost liber, plănuise să-l aducă pe Bouthemont. Dar Robineau se ţinea bine şi între cei doi se ducea o luptă încordată, continuă. Hutin visa să asmută asupra lui întregul raion, să-l gonească pe motive de rea voinţă şi jigniri. De altfel, opera cu aerul lui politicos, căutînd să-l aţîţe pe Favier, care se situa imediat după el în ordinea vînzătorilor, şi părea a se lăsa condus, dar cu rezerve impulsive, care lăsau să se întrevadă o întreagă luptă personală, mocnită.

— Sst ! Şaptesprezece ! îi şopti el colegului său, prevenindu-l prin această parolă convenţională de apropierea lui Mouret, care venea însoţit de Bourdoncle.

Într-adevăr, cei doi străbăteau acum holul, continuîndu-şi inspecţia. Se opriră un moment cerîndu-i nişte lămuriri lui Robineau, cu privire la un stoc de catifea, ale căror cartoane, îngrămădite unele peste altele, încurcau locul, ocupînd o masă întreagă. Şi cum acesta răspunse că stocul se afla acolo din lipsă de spaţiu, Mouret exclamă surîzînd :

— Vezi ? Ţi-am spus eu, Bourdoncle, că magazinul devine mult prea mic ! Într-o zi vom fi nevoiţi să dărîmăm toate zidurile pînă în strada Choiseul. Vei vedea ce îmbulzeală va fi lunea viitoare.

Apoi îl întrebă pe Robineau de una şi de alta, în legătură cu punerea în vînzare, care se pregătea la toate raioanele, dîndu-i diverse ordine. Dar, în timp

ce vorbea, îl urmărea cu ochii, de cîteva minute, pe Hutin cum se ostenea să aşeze mătasea albastră lîngă mătasea cenuşie şi cea galbenă apoi se depărta, pentru a-şi da seama dacă culorile se armonizau.

— Dar de ce cauţi d-ta să menajezi ochii femeilor ? îl întrebă el. Nu te teme, orbeşte-le ! Iată : Pune roşul lîngă verde şi galben !

Mouret luă în mîini bucăţile de mătase, le frămîntă, apoi le azvîrli, scoţînd din ele o gamă de culori strălucitoare. Ştiau cu toţii că patronul era primul vitrinier din Paris, un vitrinier într-adevăr revoluţionar, care crease o şcoală a violenţelor şi a imensităţii în arta de a decora o vitrină. El reuşea să reverse, ca din întîmplare, din cutiile golite o avalanşă de mătăsuri de cele mai stridente culori, care se aprindeau una de la alta. Să le scapere ochii clientelor cînd vor ieşi din magazin, spunea el. Hutin, dimpotrivă, făcea parte din şcoala clasică a simetriei, a armoniei de nuanţe căutate, şi îl privea cum aprinde acest incendiu de stofe, în mijlocul unei mese, fără a-şi permite cea mai neînsemnată critică, dar cu buzele strînse şi cu o mutră de artist căruia o asemenea orgie de culori îi jigneşte convingerile.

— Iată ! Asta e ! exclamă Mouret cînd termină. Şi lasă-le... ai să-mi comunici luni dacă au izbutit, sau nu, să atragă femeile.

Tocmai cînd îl ajungea din urmă pe Bourdoncle şi pe Robineau, sosi o femeie care rămase cîteva minute locului ca vrăjită. Era Denise. După ce şovăise aproape o oră în stradă, în faţa vitrinei, pradă unei teribile crize de timiditate, se hotărîse, în sfîrşit, să intre. Dar îşi pierdu în aşa măsură capul, încît nu fu în stare să înţeleagă cele mai clare explicaţii, iar funcţionarii pe care îi întreba, bîlbîindu-se, cum se ajunge la doamna Aurélie, îi tot indicau în zadar scara ce ducea la mezanin ; ea mulţumea şi o lua la stînga cînd i se spunea

s-o ia la dreapta. Astfel că biata fată străbătea de zece minute parterul ; trecea de la un raion la altul, stîrnind curiozitatea răutăcioasă a vînzătorilor, sau indiferența lor posacă. În sufletul ei se zbătea dorința de a dispare dar și nevoia de a admira, care o țintuia locului. Se simțea pierdută, atît de mică în mijlocul monstrului, a acelei mașini încă în repaos și, tremura, prinsă în uruiala care cutremura pereții. Gîndul la dugheana „Vechiului Elbeuf", atît de strîmtă și de întunecată, mărea parcă vastul magazin, arătîndu-i-l într-o lumină aurie ca pe un oraș cu monumentele sale, cu străzile și piețele, în care i se părea cu neputință să-și găsească vreodată drumul.

Nu îndrăznise încă să pătrundă în marele hol al mătăsurilor cu tejghelele luxoase, al cărui plafon înalt de sticlă dădea atmosferei un aspect de biserică, înfricoșînd-o. Iar cînd în cele din urmă intră pentru a scăpa de vînzătorii de la albituri, care rîdeau, pică tocmai la vitrina lui Mouret ; și cu toată spaima, simți deșteptîndu-se în ea femeia, obrajii i se îmbujorară dintr-o dată și rămase țintuită, privind la sclipirile incendiare ale mătăsurilor.

— Ia te uită, îi șopti Hutin lui Favier cu cruzime, asta e femeiușca de azi-dimineață, din piața Gaillon.

Mouret, care avea aerul că-i ascultă pe Bourdoncle și pe Robineau, se simți măgulit de emoția ce se citea pe chipul acestei biete fete, asemănătoare cu emoția unei marchize tulburată de poftele brutale ale unui căruțaș. Dar Denise ridicase privirea, și tulburarea îi crescu și mai mult cînd îl zări pe tînărul acela pe care-l luă drept un șef de raion. I se păru că o privește cu asprime și, nemaiștiind cum să se depărteze, complet rătăcită, se mai adresă o dată primului vînzător care-i ieși în cale, lui Favier, bîiguind :

— Doamna Aurélie, vă rog ?

Favier răspunse morocănos, cu glasul lui sec :

— La mezanin.

Grăbindu-se să scape de sub privirile atîtor bărbaţi, Denise mulţumi şi luă din nou un drum greşit, cînd Hutin, care după ce vorbise despre ea ca despre o femeie uşoară, cedă instinctului său de om amabil şi i se adresă cu aerul bărbatului care se ştie frumos :

— Nu pe acolo, domnişoară. Pe aici, dacă binevoiţi... Apoi făcu chiar cîţiva paşi înaintea ei, pînă la prima treaptă a scării, care se afla în hol, la stînga. Acolo, înclină puţin capul şi îi zîmbi cu acel zîmbet pe care-l arbora pentru toate femeile.

— Sus ! Faceţi la stînga !... Confecţiile sînt drept în faţă.

Această politeţă mîngîietoare o mişcă profund. I se părea ca un fel de ajutor fratern. Ridică ochii şi se uită la Hutin. Totul în fiinţa lui o mişca, chipul frumos şi zîmbetul care-i risipi temerile şi glasul care avea în el ceva ca o blîndeţe consolatoare. Şi deodată inima i se umplu de recunoştinţă, căută să-şi exprime prietenia în cîteva cuvinte încîlcite, pe care emoţia abia îi îngăduia să le pronunţe.

— Nu vă deranjaţi ! Sînteţi prea bun !... Mii de mulţumiri, domnule.

Dar Hutin se şi apropiase de Favier, căruia îi şopti cu glas batjocoritor :

— Uf ! ce slăbănoagă !

Ajunsă sus, fata nimeri drept la raionul de confecţii. Era o încăpere largă, de jur împrejur cu dulapuri enorme de stejar sculptat, şi cu geamurile către strada de la Michodière. Cinci, şase femei, îmbrăcate în mătase, foarte cochete, cu cocul ondulat şi crinolinele date spre spate, se mişcau de colo pînă colo, sporovăind. Una subţire şi înaltă, cu ovalul prelung, cu mersul unui cal scăpat din frîu, se sprijinea de un dulap, ca sfîrşită de oboseală.

— Doamna Aurélie ? repetă Denise.

Vînzătoarea o privi cu un aer de dispreţ pentru ţinuta ei umilă, fără să răspundă, apoi, adresîndu-se unei camarade plăpînde cu pielea feţei de un alb bolnăvicios, întrebă cu un aer nevinovat şi scîrbit:

— Domnişoară Vadon, nu ştiţi cumva unde se află premiera?

Cea întrebată, ocupată să aranjeze nişte rotonde după numărul taliei, nu-şi dădu nici măcar osteneala să ridice capul.

— Nu, domnişoară Prunaire, n-am idee, răspunse ea din vîrful buzelor.

Urmă o tăcere. Denise rămăsese nemişcată, aşteptînd, dar nimeni nu se mai ocupa de ea. După ce aşteptă un timp, îşi luă curajul să mai întrebe o dată:

— Credeţi că doamna Aurélie va veni curînd?

Atunci secunda raionului, o femeie urîtă şi slabă, pe care n-o văzuse, o văduvă cu maxilarul proeminent, cu părul aspru, îi strigă din dreptul unui dulap unde verifica etichetele:

— Dacă ţii neapărat să vorbeşti cu doamna Aurélie personal, aşteaptă.

Şi adresîndu-se unei alte vînzătoare întrebă:

— Nu o fi cumva pe la recepţionare?

— Nu, doamnă Frédéric, răspunse aceasta. N-a spus nimic. Cred că nu trebuie să fie prea departe de aici.

Astfel informată, Denise rămase în picioare. Se aflau acolo cîteva scaune pentru cliente, dar cum nimeni n-o poftise să şadă, nu îndrăzni s-o facă, deşi tulburarea îi înmuiase genunchii. Fără îndoială că duduile acestea ghiciseră că era o vînzătoare care venea să caute slujbă şi o examinau cu coada ochilor, o dezbrăcau fără indulgenţă, cu ostilitatea surdă a celor ce se ospătează şi nu doresc să se strîngă pentru a face loc la masă flămîndului care vine de afară. Se simţea din ce în ce mai stingherită, străbătu cu paşi mărunţi încă-

perea şi se duse să privească în stradă, pentru a lua o atitudine. „Vechiul Elbeuf", cu faţada lui înnegrită şi vitrinele lui moarte, se afla drept în faţa ei şi îi păru atît de urît, atît de nenorocit, văzut din luxul şi viaţa care o înconjurau, încît ceva, un fel de remuşcare, îi strînse inima.

— Ia spune, îi şopti Prunaire cea voinică micuţei Vadon, i-ai văzut ghetele ?

— Dar rochia ! mormăi cealaltă.

Cu ochii îndreptaţi spre stradă, Denise se simţea devorată, dar nu se supără. Nici ea nu le găsea frumoase, nici pe cea mare, cu cocul de păr roşu căzînd peste gîtul ei de cal, nici pe cealaltă, cu tenul de culoarea laptelui bătut, care-i moleşea faţa inexpresivă şi parcă fără oase. Claire Prunaire era fiica unui papucar din pădurile Vivet, care trecuse prin braţele tuturor valeţilor din castelul Mareuil, atunci cînd o chema contesa pentru a-i face mici reparaţii. Venise la Paris dintr-un magazin din Langres şi se răzbuna pe bărbaţi pentru picioarele în spate şi vînătăile pe care le primise de la tata Prunaire. Marguerite Vadon, născută la Grenoble, unde familia ei ţinea un magazin de pînzeturi, a trebuit să fie expediată la „Paradisul femeilor" să-şi ascundă o greşeală : un copil conceput la întîmplare ; şi dacă se va purta bine, se va întoarce acasă, pentru a prelua conducerea dughenei părinteşti şi a se mărita cu un văr, care o aştepta.

— Ei bine, şopti cu glas înăbuşit Claire, una ca asta n-are să facă brînză mare aici !

Dar deodată tăcură. O femeie ca de vreo patruzeci şi cinci de ani îşi făcu apariţia.

Era doamna Aurélie, foarte voinică, bine strînsă în rochia ei de mătase neagră al cărei corsaj întins peste rotunjimea masivă a umerilor şi a pieptului lucea ca o armură. Doamna Aurélie avea ochii mari,

imobili, adumbriţi de şuviţele părului ei de culoare închisă, gura severă, faţa lată, cu muşchii obrajilor puţin lăsaţi, şi, în maiestatea ei de premieră, chipul îi căpătase trăsăturile îngroşate ale măştii lui Cezar.

— Domnişoară Vadon, exclamă ea cu un glas aspru, n-ai trimis ieri în atelier modelul mantoului acela pe talie ?

— Era de făcut un retuş, răspunse vînzătoarea, şi l-a oprit doamna Frédéric.

Secunda scoase din dulap mantoul şi explicaţiile continuară. Toţi şi toate se înclinau în faţa doamnei Aurélie cînd credea că e cazul să-şi apere autoritatea. Foarte vanitoasă de felul ei, mergea pînă a nu accepta să i se spună pe numele ei de Lhomme, care-i părea o jignire, şi să renege meseria de portar a tatălui ei, despre care vorbea ca de un croitor cu atelier propriu. Nu era drăguţă decît cu domnişoarele care aveau şira spinării flexibilă, care ştiau să se plece şi să cadă în admiraţie în faţa ei. Odinioară, în atelierul pe care încercase să-l facă pe cont propriu, se acrise, mereu urmărită de nenoroc şi exasperată, simţindu-se în stare să ducă în spinare o avere, dar lovită tot timpul de catastrofe. Chiar cînd succesul ei la „Paradisul femeilor“ îi aducea douăsprezece mii de franci pe an, tot mai păstra o ură împotriva lumii, se purta aspru cu începătoarele, aşa cum fusese şi pentru ea viaţa la început.

— Ajunge ! Fără vorbă ! sfîrşi prin a spune pe un ton sec. Nu eşti mai înţeleaptă decît celelalte, doamnă Frédéric ! Să se facă imediat retuşul !

În timpul acestei explicaţii, Denise încetase de a se mai uita în stradă. Nu mai încăpea îndoială că doamna aceasta era doamna Aurélie ; dar impresionată de tonul ei, rămase în picioare, aşteptînd. Încîntate de fricţiunile dintre premieră şi secundă, vînzătoarele se înapoiară la treburile lor, afectînd un aer

de totală indiferență. Trecură cîteva minute, dar nimeni nu se îndura s-o scoată pe fată din încurcătură. În cele din urmă, doamna Aurélie în persoană, mirată de prezența ei acolo, o întrebă ce dorește.

— Vă rog, dumneavoastră sînteți doamna Aurélie ?

— Eu.

Denisei i se uscase limba în gură, mîinile îi erau reci. O cuprinsese una din acele spaime din copilărie, cînd tremura de frica gîrbaciului. Mai mult își mormăi cererea, bîlbîindu-se, și fu silită s-o repete pentru a se face înțeleasă. Doamna Aurélie o privi cu ochii ei mari, imobili, fără ca vreo cută a măștii ei imperiale să trădeze cea mai neînsemnată înduioșare.

— Ce vîrstă ai ?

— Douăzeci de ani, doamnă.

— Cum, douăzeci de ani ? dar nu pari nici de șaisprezece.

Vînzătoarele ridicară capetele. Denise se grăbi să adauge :

— O, dar sînt totuși foarte voinică !

Doamna Aurélie ridică din umerii ei largi, apoi hotărî :

— Doamne ! eu te înscriu din toată inima. Noi le înscriem pe toate care se prezintă... Domnișoară Prunaire, dă-mi registrul !

Registrul nu fu găsit imediat, probabil că se afla în mîinile inspectorului Jouve. Și în timp ce Claire cea voluminoasă se duse să-l caute, sosi Mouret, însoțit de Bourdoncle. Terminaseră ocolul raioanelor de la mezanin, trecuseră pe la dantele, șaluri, blănuri, mobile, albituri și acum sfîrșeau cu controlul la confecții. Doamna Aurélie se îndepărtă, vorbi de încă o comandă de paltoane, pe care avea intenția s-o facă la unul din marii antreprenori ai Parisului ; de obicei cumpăra direct și pe răspunderea ei, dar pentru achizițiile mai importante prefera să consulte conduce-

rea. Bourdoncle îi vorbi apoi despre noua neglijență în serviciu a fiului ei Albert, ceea ce o scotea din sărite. Băiatul acesta o va ucide ; tatăl lui, chiar dacă nu era un om tare, avea cel puțin o purtare onorabilă. Toată această dinastie de Lhomme, al cărei șef necontestat era ea, îi dădea cîteodată multă bătaie de cap.

Mirat de a o regăsi pe Denise, Mouret se plecă către doamna Aurélie s-o întrebe ce căuta fata acolo ; iar cînd premiera răspunse că venise să solicite un post de vînzătoare, Bourdoncle, cu disprețul lui pentru femei, fu indignat de această pretenție.

— Fii serioasă ! mormăi el, cred că glumești ! E prea urîtă.

— Adevărul e că n-are nimic frumos în ea, interveni Mouret, neîndrăznind s-o apere, cu toate că era încă tulburat de extazul ei din dimineața aceea, în fața vitrinei.

Între timp se adusese registrul, și doamna Aurélie se întoarse către Denise. Nu încăpea îndoială, fata nu făcea o impresie bună. Era foarte îngrijită în rochia ei de lînă neagră ; nimeni nu s-ar fi oprit la sărăcia ei vestimentară, căci i s-ar fi dat ca uniformă rochia de mătase reglementară. Părea doar foarte plăpîndă și avea o figură tristă. Fetelor acestora nu li se cerea o frumusețe extraordinară, în interesul vînzării trebuiau însă să fie plăcute la vedere. Denise își pierdu și bruma de ținută sub privirile acestor domni și doamne, care o cîntăreau așa cum fac țăranii la tîrg cînd se tocmesc pentru cumpărarea unui mînz.

— Numele dumitale ? întrebă premiera, cu condeiul în mînă, pregătindu-se să o înscrie în registru, pe marginea tejghelei.

— Denise Baudu, doamnă.

— Vîrsta ?

— Douăzeci de ani și patru luni, spuse ea.

Îndrăzni, în sfîrşit, să ridice ochii către Mouret, acest pretins şef de raion, pe care îl întîlnea mereu, şi a cărui prezenţă o tulbura.

— Poate că n-am aerul, dar vă asigur că sînt foarte voinică.

Zîmbiră cu toţii. Bourdoncle îşi privi, nerăbdător, unghiile. Fraza ei căzu, de altfel, în mijlocul unei tăceri penibile, descurajatoare.

— La ce casă ai lucrat la Paris ? o întrebă din nou premiera.

— Abia am sosit din Valognes, doamnă.

Se produse un nou dezastru. De obicei, „Paradisul femeilor“ îţi cerea să ai un stagiu de cel puţin un an într-unul din micile magazine ale Parisului pentru a fi angajat. Denise pierdu orice nădejde, şi dacă nu s-ar fi gîndit la copii, ar fi plecat pentru a pune capăt acestui interogatoriu inutil.

— Unde ai lucrat la Valognes ?

— La Cornaille.

— Îl cunosc, bună casă, îi scăpă lui Mouret.

De obicei nu se amesteca la angajarea vînzătorilor, şeful raionului luîndu-şi întreaga răspundere a personalului. Dar cu simţul lui delicat de a pătrunde în sufletul femeilor, ghicise că fata aceasta ascundea un farmec, o graţie şi o duioşie de care nu-şi dădea nici ea seama. Bunul renume al casei unde debutase atîrna greu ; şi adesea hotăra angajarea solicitantului. Doamna Aurélie continuă, mlădiindu-şi glasul :

— Şi de ce ai plecat de la Cornaille ?

— Din motive de ordin familiar, răspunse, roşind, Denise. Ne-am pierdut părinţii şi am fost silită să-mi urmez fraţii. De altfel, iată certificatul.

Era excelent. Denise reîncepu să nădăjduiască, dar o ultimă întrebare o stînjeni.

— Aveţi şi alte referinţe din Paris ?... Unde locuiţi ?

— La unchiul meu, murmură ea, ezitînd să-l numească, de teamă că nu vor angaja niciodată pe nepoata unui concurent. La unchiul meu Baudu, chiar aici, peste drum.

Mouret interveni pentru a doua oară.

— Cum, eşti nepoata lui Baudu ? Şi... chiar el te-a trimis ?

— O, nu, domnule !

Şi fata nu-şi putuse reţine rîsul, atît de ciudată i se păruse ideea. Se produse deodată o transfigurare ! Denise rămase cu obrajii împurpuraţi, şi surîsul ce flutura pe gura ei puţin cam mare, îi înflorea întreaga figură. În ochii ei cenuşii se aprinse o flăcăruie caldă, în obraji i se iviră două gropiţe drăgălaşe, pînă şi părul, de o culoare cam ştearsă, părea a-şi fi luat zborul, răvăşit de voioşia bună şi plină de curaj a fiinţei sale.

— Dar e frumoasă, şopti foarte încet Mouret către Bourdoncle.

Acesta refuză să-şi însuşească părerea, cu un gest de plictiseală. Claire îşi strînse buzele, în timp ce Marguerite întoarse spatele. Numai doamna Aurélie îl aprobă pe Mouret cu o mişcare a capului, cînd el reluă :

— Unchiul d-tale a făcut rău că nu te-a adus, căci recomandarea lui ar fi fost suficientă... Se spune că e supărat pe noi, ei bine, îi vom arăta că noi sîntem mai generoşi, şi dacă el n-a putut s-o folosească pe nepoata lui, a fost deajuns să bată la uşa noastră pentru a fi primită. Spune-i, te rog, că mai ţin încă foarte mult la el, că nu trebuie să fie supărat pe mine, ci pe noile condiţii ale comerţului. Şi mai spune-i că va sfîrşi prin a se ruina dacă se încăpăţînează să rămînă la ideile lui vechi, ridicole.

Denise îngălbeni. În fața ei se afla, așadar, însuși Mouret. Nimeni nu-i pronunțase numele, dar se dăduse singur pe față, și abia acum înțelegea de ce tînărul acesta o tulburase atît în dimineața aceea, pe stradă, în fața vitrinei cu mătăsuri, tulburare care mai stăruia și acum. Această emoție pe care nu și-o putea lămuri o apăsa pe suflet ca o mare greutate. Îi reveneau în minte toate poveștile istorisite de unchiul ei, mărindu-l, înconjurîndu-l cu o legendă, făcînd din el stăpînul acelei mașini uriașe, care o ținea din dimineața aceea încleștată în angrenajul dinților ei de fier. Și în umbra capului său frumos, cu barba îngrijită, cu ochii de culoarea aurului vechi, o vedea pe femeia moartă, pe acea doamnă Hédouin, al cărei sînge cimenta pietrele casei. Fu cuprinsă din nou de fiorul din ajun, avu impresia că se teme de el.

Între timp, doamna Aurélie închisese registrul. N-avea nevoie decît de o singură vînzătoare și avea zece cereri pentru postul acesta. Dar era prea dornică să-i fie pe plac patronului pentru a mai șovăi. Cererea își va urma totuși cursul obișnuit, inspectorul Jouve se va duce să ia referințe, își va face raportul, și apoi premiera va lua o hotărîre.

— Bine, domnișoară, zise ea păstrîndu-și aerul maiestuos, pentru a nu-și pierde autoritatea. Vi se va da răspunsul în scris.

Denise mai rămase o clipă locului, descumpănită. Nu mai știa în ce chip să se retragă din mijlocul lumii acesteia. În cele din urmă mulțumi doamnei Aurélie, și cînd trecu pe dinaintea lui Mouret și a lui Bourdoncle salută. Dar ei nu se mai ocupau de dînsa și nu-i răspunseră la salut, fiind foarte atenți la examinarea modelului mantoului pe talie prezentat de doamna Frédéric. Claire făcu un gest ofensat, pri-

vind-o pe Marguerite, ca pentru a prezice că noua venită nu se va bucura de multă simpatie la raion. Denise simţise desigur indiferenţa şi ciuda ce lăsa în urma ei, căci coborî scara tot atît de tulburată pe cît o urcase, în prada unei spaime ciudate, întrebîndu-se dacă trebuia să fie deznădăjduită, sau să se bucure că venise. Se putea oare bizui pe postul acesta ? Începu să se îndoiască, în stînjeneala care o împiedeca să înţeleagă lucrurile limpede. Din toate senzaţiile, două stăruiau mai mult în sufletul ei, ştergîndu-le, încetul cu încetul, pe celelalte : zguduirea lăuntrică pe care i-o produsese Mouret, şi care era atît de profundă, încît o cuprindea frica ; apoi amabilitatea lui Hutin, singura bucurie a acelei dimineţi, amintire încîntătoare, care o umplea de recunoştinţă. Cînd străbătu magazinul la plecare, îl căută cu privirea ; ar fi fost fericită să-i poată mulţumi încă o dată din ochi, dar nu-l găsi şi se întristă.

— Ei bine, ai reuşit, domnişoară ? o întrebă, cu emoţie în glas cineva, cînd se află, în sfîrşit, în stradă.

Denise se întoarse, şi-l recunoscu pe băiatul gălbejit, deşirat, care-i adresase cuvîntul în dimineaţa aceea. Ieşea şi el de la „Paradisul femeilor" şi părea mult mai speriat decît dînsa, încă năucit de interogatoriul la care fusese supus.

— O, Doamne, nu ştiu încă nimic, domnule, răspunse ea.

— Ca şi mine ! Au oamenii aceia, de acolo, un fel de a te privi şi de a-ţi vorbi... Eu am specialitatea dantelelor, am plecat de la Crèvecoeur, din strada Mail.

Se aflau din nou unul în faţa celuilalt, şi neştiind în ce fel să se despartă, roşiră. Apoi, pentru a mai spune ceva, în excesul lui de timiditate tînărul în-

drăzni să mai pună o întrebare, cu aerul lui stîngaci şi blînd :

— Pot să ştiu cum vă numiţi, domnişoară ?

— Denise Baudu.

— Numele meu e Henri Deloche.

Acum îşi zîmbeau şi, cedînd asemănării situaţiei lor, îşi întinseră mîinile.

— Noroc !

— Da, Noroc !

III

În fiecare sîmbătă, între patru şi şase, doamna Desforges oferea o ceaşcă cu ceai intimilor casei, care veneau s-o vadă. Apartamentul ei se afla la etajul trei, la încrucişarea străzii Rivoli cu strada Alger, iar ferestrele celor două saloane dădeau în grădina Tuileries.

În sîmbăta aceasta, pe cînd servitorul voia să-l introducă în salonul cel mare, Mouret o zări din anticameră, printr-o uşă întredeschisă, pe doamna Desforges străbătînd salonul cel mic. Ea se opri văzîndu-l, şi el intră pe acolo, o salută cu un aer ceremonios, apoi, cînd servitorul închise uşa în urma lor, îi prinse repede mîna şi i-o sărută drăgăstos.

— Fii atent ! Am lume, şopti ea arătînd cu un gest uşa salonului cel mare. Am ieşit să iau evantaiul acesta pentru a-l arăta prietenelor. Apoi, voioasă; îi atinse uşor obrazul cu evantaiul. Era o femeie brună, puţin cam plinuţă, cu ochi mari, pătimaşi. El îi reţinu o clipă mîna şi-o întrebă, tot în şoaptă :

— Crezi că va veni ?

— Fără îndoială. Mi-a făgăduit.

Era vorba de baronul Hartmann, directorul Creditului imobiliar. Doamna Desforges era fiica unui consilier de stat şi văduva unui om de bursă, care-i lăsase

o avere, contestată de unii, exagerată de alţii. Se spunea că încă de pe vremea cînd îi mai trăia bărbatul, îşi manifestase recunoştinţa faţă de baronul Hartmann, ale cărui sfaturi de mare financiar aduceau belşug în căminul lor, şi că după moartea soţului ei, legătura lor ar fi continuat, dar discret, prudent, fără publicitate. Doamna Desforges nu se afişa şi era primită peste tot în saloanele marii burghezii, în mijlocul căreia se născuse. Chiar şi acum, cînd pasiunea bancherului, om sceptic şi fin, se transformase într-o afecţiune paternă, chiar dacă îşi permitea să aibă amanţi, pe care el îi tolera, o făcea cu o măsură şi un tact atît de delicat, încît aparenţele erau salvate şi nimeni n-ar fi îndrăznit să se îndoiască, cu glas tare, de cinstea ei... Cînd l-a întîlnit pentru prima dată pe Mouret, la nişte prieteni comuni, l-a detestat, apoi s-a prins toată în mrejele dragostei cu care o asaltase brusc, iar de cînd el manevra pentru a pune mîna pe baron printr-însa, se simţea cuprinsă de o iubire adevărată, profundă şi sinceră, îl adora cu violenţa femeii de treizeci şi cinci de ani care nu mărturisea decît douăzeci şi nouă, cu deznădejdea de a-l simţi mai tînăr decît ea, tremurînd de teama să nu-l piardă.

— E la curent ? reluă el, tot în şoaptă.

— Nu, îi vei spune dumneata, răspunse ea, încetînd de a-l mai tutui.

Îl privea şi se gîndea că el, probabil, nu bănuieşte nimic, de vreme ce se folosea astfel de ea pe lîngă baron, pe care nu-l socotea, desigur, decît un vechi prieten al ei. Mouret îi ţinea mereu mîna, îi spunea scumpa lui Henriette, şi ea simţea cum i se topeşte inima de fericire. Îi întinse în tăcere buzele şi îşi apăsă gura pe gura lui, apoi şopti :

— Sst ! Sînt aşteptată... Intră după ce voi fi intrat eu.

Din salonul cel mare se auzeau voci, estompate de draperiile grele. Ea deschise larg uşa, o lăsă aşa, şi dădu evantaiul uneia din cele patru doamne care şedeau în mijlocul încăperii.

— Iată-l ! zise ea. Nu mai ştiam unde se află, subreta mea nu l-ar fi putut găsi niciodată.

Şi întorcîndu-se, adăugă cu aerul ei vesel :

— Intră, domnule Mouret ! Treci prin salonul cel mic. Va fi mai puţin solemn.

Mouret salută doamnele pe care le cunoştea. Salonul cu mobilă Ludovic al XVI-lea, cu marmura policromă, cu tapiseria presărată ici-colo cu buchetele de flori, cu bronzuri aurite şi plante exotice, era impregnat de o atmosferă de caldă intimitate feminină, cu toată înălţimea plafonului său ; prin cele două ferestre largi se zăreau castanii din grădina Tuileries, cărora vîntul de octombrie le scutura frunzele.

— Dar ştii că *chantilly*-ul ăsta nu-i urît de loc ! exclamă doamna Bourdelais, care ţinea în mîini evantaiul.

Doamna Bourdelais era o femeiuşcă blondă, micuţă, cu un nas fin, cu ochi vii, prietenă de pension a Henriettei, care se măritase cu un subşef la Ministerul de finanţe ; făcea parte dintr-o veche familie burgheză, şi-şi conducea gospodăria şi pe cei trei copii ai ei cu vrednicie, cu tact şi cu un rar simţ al vieţii practice.

— Şi ai plătit, desigur, douăzeci şi cinci de franci bucata ? reluă ea vorba, examinînd fiecare împletitură a dantelei. Zici că la Luc, nu-i aşa ? La o lucrătoare de acolo ? Nu, nu e scump... Dar a trebuit să-l mai dai şi la montat.

— Fără îndoială, răspunse doamna Desforges. Montura mă costă două sute de franci.

Doamna Bourdelais se porni pe rîs. Şi asta se numeşte, după Henriette, „o ocazie“ ! Două sute de

franci pe o simplă montură de fildeş cu o iniţială pentru o bucăţică de dantelă la care a realizat o economie de cîţiva franci! Dar cu o sută douăzeci de franci găseşti acelaşi evantai gata montat. Şi numi o casă din strada Poissonnière.

Evantaiul trecea dintr-o mînă într-alta. Doamna Guibal abia catadixi să-i arunce o privire. Era o femeie înaltă, subţire, cu părul roşcat, cu o figură indiferentă, punctată de doi ochi cenuşii, care voiau să pară absenţi, dar trădau un egoism feroce! Nu era niciodată văzută în lume cu soţul ei, un avocat cunoscut la Palatul de justiţie, despre care se vorbea că ar duce o viaţă cam liberă, consacrată numai dosarelor şi plăcerilor sale personale.

— O! murmură ea, trecîndu-i evantaiul doamnei de Boves. Nu ştiu dacă am cumpărat în toată viaţa mea două evantaie... Primesc în dar mai multe decît am nevoie.

Contesa răspunse cu un aer de ironie fină:

— Ai mare noroc, draga mea, că ai un soţ atît de galant.

Şi plecîndu-se către fiica ei, o fată înaltă, de vreo douăzeci de ani:

— Uită-te la monogramă, Blanche, ce execuţie minunată!... Ea, probabil, a urcat preţul monturii.

Doamna de Boves trecuse de patruzeci de ani. Era o femeie superbă, cu un gît de statuie, cu trăsături regulate şi ochi mari, visători, pe care bărbatul ei, inspector general al hergheliilor, o luase în căsătorie pentru frumuseţea ei. Părea cu totul entuziasmată de delicateţea iniţialei, emoţionată de fineţea monogramei, era năpădită parcă de o dorinţă atît de puternică, încît îi tulburase privirea. Spuse brusc:

— Dă-ţi, te rog, şi dumneata părerea, domnule Mouret, e scumpă montura asta plătită cu două sute de franci?

Mouret rămase în picioare, în mijlocul celor cinci femei, zîmbitor, interesîndu-se de tot ce le interesa pe ele. Luă evantaiul în mîini, îl examină şi era tocmai pe punctul de a se pronunţa, cînd uşa se deschise şi servitorul anunţă :

— Doamna Marty !

O femeie slabă, urîtă, cu faţa devastată de urmele variolei, de o eleganţă foarte complicată, îşi făcu apariţia. Părea fără vîrstă, la treizeci şi cinci de ani îi puteai da patruzeci, sau, dimpotrivă, treizeci, după cît era de nervoasă. De braţul drept îi atîrna o geantă de piele roşie, de care nu voise să se despartă.

— Scumpă doamnă, îi spuse ea Henriettei, te rog să mă ierţi că vin cu geanta în salon. Închipuieşte-ţi că, venind aci, am intrat un moment la „Paradis", am fost ispitită, şi cum am făcut din nou „nebunii", n-am vrut să-mi las geanta în trăsură de frică să nu mi-o fure cineva.

Apoi, zărindu-l pe Mouret, continuă, rîzînd :

— Vai, domnule, credeţi-mă, nu era în intenţia mea să vă fac reclamă, căci nu ştiam că sînteţi aici... Dar aveţi, într-adevăr, în momentul acesta nişte dantele extraordinare.

Sosirea ei îndepărtă atenţia doamnelor de la evantaiul pe care tînărul îl aşeză pe o măsuţă. Acum, doamnele erau pline de curiozitate să vadă cumpărăturile doamnei Marty, cunoscută pentru furia ei de a cheltui, victimă a tuturor ispitelor. De o cinste ireproşabilă, nu era capabilă să-şi ia un amant, dar ceda cu laşitate în faţa celei mai neînsemnate zdrenţe, care-i răvăşea simţurile. Fiică de mic funcţionar, îşi ruina acum bărbatul, profesor la clasa a cincea, liceul Bonaparte, care era silit să-şi dubleze salariul de şase mii de franci alergînd după meditaţii, spre a putea face

faţă bugetului casei, pe zi ce trecea mai încărcat. Doamna Marty nu-şi deschise geanta, pe care o strîngea acum pe genunchi. Vorbea de fiica ei, Valentine, o fetiţă de paisprezece ani, pe care o tranformase într-una din cele mai cochete fete din Paris, gătind-o, ca şi pe dînsa, cu ultimul strigăt al modei de care era sedusă în chip irezistibil.

— Ştiţi că în iarna aceasta se lansează moda dantelelor ca garnitură pentru rochiile tinerelor fete... Bineînţeles, cînd am găsit o valansienă foarte frumoasă...

Şi se decise, în cele din urmă, să deschidă geanta. Doamnele îşi întinseră gîturile, cînd deodată se auzi o sonerie în anticameră.

— E soţul meu, bolborosi foarte tulburată doamna Marty. A ieşit, desigur, de la Bonaparte, şi vine să mă ia acasă.

Închise repede geanta şi o ascunse, instinctiv, sub fotoliu. Doamnele se porniră pe rîs. Ea roşi de graba cu care o ascunsese, adăugînd că bărbaţii nu vor înţelege niciodată asemenea lucruri şi de aceea nici nu e nevoie să le cunoască !

— Domnul de Boves, domnul de Vallagnosc ! anunţă servitorul.

Urmă un moment de surpriză, întrucît doamna de Boves nu-şi aştepta soţul. Acesta, un bărbat frumos, cu mustaţă şi barbişon *à l'impériale,* cu un aer corect, milităresc, aşa cum se obişnuia odinioară la Tuileries, sărută mîna doamnei Desforges, pe care o cunoscuse pe cînd era încă nemăritată, în casa părinţilor ei. Apoi se îndepărtă puţin, pentru ca celălalt vizitator, un tînăr, de o paloare foarte distinsă, să o poată saluta, la rîndul său, pe stăpîna casei. Dar conversaţia abia reîncepută se întrerupse. Se auziră deodată două exclamaţii :

— Cum ! Tu ? Paul !

— Ia te uită ! Octav !

Mouret şi Vallagnosc îşi strînseră călduros mîinile. Doamna Desforges, se arătă, la rîndul ei, mirată. Cum ? cei doi bărbaţi se cunoşteau ? Desigur. Crescuseră împreună la colegiul Plassans şi numai întîmplarea făcuse să nu se mai fi întîlnit pînă astăzi la dînsa.

Trecură apoi mînă în mînă, glumind, în salonaş, în timp ce servitorul aducea ceaiul într-un serviciu chinezesc, pe o tavă de argint, pe care o depuse dinaintea doamnei Desforges, pe o măsuţă de marmură, cu o mică galerie de metal împrejur. Doamnele se apropiară de masă vorbind toate deodată, în cuvinte care se încrucişau, în fraze care se întretăiau. Domnul de Boves, în picioare, în spatele lor, se pleca din cînd în cînd, pronunţînd cîte o amabilitate, cu aerul lui de funcţionar care se ştie frumos. Vasta încăpere, atît de voioasă şi de caldă, se înveseli şi mai mult cu vocile acelea în surdină, întretăiate de rîsete.

— A, iată-te, bătrînul meu Paul ! repeta Mouret.

Se aşezase pe o canapea lîngă Vallagnosc. Singuri în fundul micului salon, un budoar foarte cochet, tapetat cu mătase aurie, departe de urechile doamnelor, pe care nu le mai vedeau decît prin uşa larg deschisă, rîdeau ochi în ochi, cu ironie, lovindu-se amical peste genunchi. În mintea lor se redeştepta toată tinereţea : vechiul colegiu din Plassans cu cele două curţi, cu camerile umede şi sufrageria unde se mînca peşte şi cu dormitorul unde pernele zburau de la un pat la altul de îndată ce supraveghetorul (supranumit „Pionul") începea să sforăie. Paul, care se trăgea dintr-o veche familie de parlamentari, mici nobili ruinaţi şi morocănoşi, era tare la carte, întotdeauna primul din clasă, dat mereu ca exemplu de profesori, care îi preziceau viitorul cel mai strălucit ; în timp ce Octav, în coada clasei, trîndăvea în-

tre cei leneşi, fericit şi gras, cheltuindu-se în afară în tot felul de plăceri violente. Cu toată această deosebire, o prietenie din cele mai strînse se legase între ei, făcîndu-i nedespărţiţi pînă la bacalaureatul din care ieşiseră unul glorios, celălalt abia cu „suficient", după două încercări supărătoare. Apoi, viaţa îi răpise şi pe unul şi pe altul şi acum se regăseau, după zece ani, schimbaţi, îmbătrîniţi.

— Ia spune-mi, Paul, ce ai devenit? îl întrebă Mouret.

— Apoi, nimic.

Cu toată bucuria revederii, Vallagnosc păstra un aer dezamăgit, şi cum prietenul său stăruia mirat:

— În sfîrşit, trebuie totuşi să faci ceva. Dar ce?

— Nimic, răspunse el, din nou.

Octav se porni pe rîs. Nimic, nu e de ajuns!

Şi, încetul cu încetul, izbuti să afle povestea lui Paul. Povestea comună a băieţilor săraci, care cred că sînt datori faţă de originea lor să îmbrăţişeze profesii liberale, şi se cufundă adînc într-o mediocritate plină de vanitate, fericiţi cînd nu mor de foame, cu sertarele încărcate cu diplome. Făcuse dreptul — dintr-o tradiţie a familiei; apoi rămăsese în spinarea mamei sale văduve, care nu ştia cum s-o mai scoată la capăt, împreună cu cele două fiice ale sale. În cele din urmă îl cuprinse ruşinea, şi, lăsîndu-le pe cele trei femei să trăiască cum pot din rămăşiţele averii lor, venise să ocupe un post neînsemnat la un minister, unde sta pitit ca o cîrtiţă în muşuroiul ei.

— Şi cît cîştigi? îl mai întrebă Mouret.

— Trei mii de franci!

— Dar asta e o jale! Ah, sărmanul meu prieten, mi se rupe inima de tine! Cum se poate? Un băiat atît de tare, care îşi rîdea de noi toţi! Şi să nu-ţi

se dea decît trei mii de franci, după ce te-ai abrutizat vreme de cinci ani ? Nu, asta nu e drept !

Se întrerupse şi îşi retrăi o clipă trecutul.

— În ce mă priveşte, eu le-am întors spatele... Ştii ce am devenit ?

— Da, răspunse Vallagnosc. Am auzit că lucrezi în ramura comercială. Ai magazinul acela mare din Place Gaillon, nu e aşa ?

— Da... Sînt lipscan, bătrîne !

Mouret înălţă capul şi-l bătu din nou peste genunchi. Apoi repetă cu voioşia sănătoasă a omului căruia nu-i este ruşine de meseria ce-l umplea de bani :

— Asta e... Sînt lipscan, băiete, în toată regula ! Îţi aduci aminte ? Nu prea toceam eu, cu toate că nu mă socoteam mai prost decît ceilalţi. Cînd mi-am luat bacalaureatul, pentru a face pe voia familiei, aş fi putut foarte bine deveni un avocat sau un medic, ca şi ceilalţi colegi ; dar mă temeam de aceste meserii, văzînd atîţia care trag targa pe uscat ! Atunci, dragul meu, am aruncat diploma cît colo şi, zău, fără părere de rău, m-am azvîrlit în afaceri.

Vallagnosc zîmbea încurcat. În cele din urmă mormăi printre dinţi :

— E drept, diploma ta de bacalaureat nu-ţi poate fi de prea mare folos la vînzarea pînzei.

— Nu ! Pe legea mea ! răspunse înveselit Mouret. Tot ce-i cer e să nu-mi strice... Şi ştii, dacă faci prostia să te împiedici de ea, nu e atît de uşor să te descotoroseşti. Mergi ca melcul în viaţă, în timp ce alţii care umblă desculţi aleargă ca nebunii.

Apoi, dîndu-şi seama că prietenul lui părea că suferă, îi prinse mîinile într-ale sale şi continuă :

— Iartă-mă, n-aş vrea să te mîhnesc, dar trebuie să recunoşti şi tu că diplomele nu ţi-au adus nici un folos... Ştii că şeful raionului meu de mătăsuri va

încasa peste douăsprezece mii de franci anul ăsta ? Şi cu drept cuvînt, e un băiat de o inteligenţă foarte pozitivă, care s-a oprit la cunoaşterea ortografiei şi a celor patru operaţii... La mine, un simplu vînzător, cîştigă trei-patru mii de franci, deci mai mult decît tine ; şi nu s-au dat peste cap pentru a se instrui, n-au pornit în viaţă cu făgăduieli semnate şi parafate de a o cuceri... Fără îndoială că totul nu e să ştii să cîştigi bani. Dar eu, între amărîţii îmbîcsiţi de ştiinţă, care se îmbulzesc să îmbrăţişeze profesiuni libere fără a izbuti măcar să-şi astîmpere foamea, şi băieţii practici, înarmaţi pentru viaţă, care îşi cunosc meseria la perfecţie, pe cuvîntul meu că n-aş şovăi o clipă să-i aleg pe ei, şi nu pe ceilalţi ; găsesc că indivizii aceştia cunosc bine societatea în care trăiesc.

Se încălzise şi ridicase glasul ; Henriette, care servea ceaiul, întoarse capul. Cînd o zări în fundul salonului, zîmbitoare, şi văzu alte două doamne trăgînd cu urechea, se înveseli primul de cele ce spusese.

— Într-un cuvînt, dragă prietene, orice vînzător de stambă care debutează astăzi în meserie intră în pielea milionarului de mîine.

Vallagnosc se lăsă moale pe canapea. Închise ochii pe jumătate, într-o poză de oboseală şi dispreţ, în care era o fărîmă de suferinţă amestecată cu istovirea reală a rasei din care făcea parte.

— Eh ! murmură el, viaţa nu merită să te zbaţi atîta pentru ea ! Nimic n-are haz !

Şi cum Mouret îl privi cu un aer revoltat şi mirat, adăugă :

— Nimic nu se întîmplă şi totul se întîmplă. E mai bine, deci, să stai cu braţele încrucişate.

După aceea, îşi mărturisi pesimismul şi lipsa de noroc în viaţă. Visase o clipă să facă literatură şi nu

se alesese din contactul lui cu poeţii decît cu o deznădejde universală. Mereu aceeaşi concluzie : inutilitatea oricărui efort, plictiseala orelor goale şi, în final, prostia omenească, bucuriile ratate ; nu exista nici măcar plăcerea de a face răul.

— Spune-mi, oare tu te amuzi ? sfîrşi el prin a întreba.

Mouret ajunsese să fie indignat la culme. Răcni :

— Cum ? Dacă mă amuz ? Ce îndrugi ? Mai încape vorbă ? Pînă aici ai ajuns, sărmanul meu prieten ? Dar bineînţeles că mă amuz, şi chiar cînd treburile scîrţîie, pentru că atunci sînt furios că scîrţîie. Eu sînt un pătimaş şi nu iau viaţa aşa cum e. Poate că tocmai trînta asta cu viaţa e ceea ce mă interesează.

Aruncă o privire către salon şi coborî puţin vocea :

— O, au fost multe femei care mi-au dat de lucru, trebuie s-o recunosc. Dar cînd am pus mîna pe una, apoi o ţin, pe cuvîntul meu ! Nu-mi scapă şi nu împart cu nimeni, fii sigur. Şi apoi nu e vorba numai de femei, de care, la urma urmelor, puţin îmi pasă ! Vezi tu, totul e să vrei ceva şi să acţionezi. În sfîrşit, să crezi ! Ai o idee, te lupţi pentru ea, o vîri cu ciocanul în capul oamenilor, o vezi cum creşte, cum triumfă ! Ah, da, dragul meu, te asigur că mă amuz straşnic !

Într-adevăr, în cuvintele sale răsuna toată plăcerea acţiunii, toată bucuria vieţii, şi mai spuse o dată că el merge cu timpul său. Trebuie să fii într-adevăr prost construit, să ai creierul şi mădularele bolnave, pentru a te abţine de a face ceva util într-o vreme bună de muncă, cînd secolul întreg năzuieşte către un viitor mai bun. Îi luă în rîs pe cei dezgustaţi de viaţă, pe cei pesimişti, pe toţi acei bolnavi ai ştiinţelor noastre născînde, care-şi iau aere de poeţi plîn-

găreţi sau de sceptici, în mijlocul imensului şantier contemporan. Frumos rol, şi cinstit şi deştept, să caşti de plictiseală în faţa muncii altora !

— E singura mea plăcere să casc în faţa altora, răspunse Vallagnosc zîmbind, cu aerul lui rece.

Deodată toată patima cu care vorbise Mouret căzu. Redeveni afectuos.

— Oh, acest Paul, mereu acelaşi, mereu paradoxal ! Ei hai, doar nu ne-am regăsit pentru a ne lua la ceartă ! Fiecare cu ideile lui... din fericire. Va trebui să vii să-ţi arăt maşina mea, în plin mers, vei vedea că nu e chiar o neghiobie... Ei, haide, spune-mi ceva noutăţi. Nădăjduiesc că mama şi surorile tale sînt bine ? Dar tu ? Nu era vorba să te însori acum şase luni, la Plassans ?

O mişcare bruscă din partea lui Vallagnosc îl opri. Observînd cum acesta arunca o privire îngrijorată spre salon, Mouret întoarse capul şi văzu că domnişoara de Boves nu-i slăbea din ochi. Mare şi solidă, domnişoara Blanche semăna leit cu maică-sa, numai că figura ei avea de pe acum trăsăturile îngroşate de o grăsime prematură. La o întrebare discretă, Paul răspunse că nu s-a făcut încă şi că poate nu se va face niciodată. O cunoscuse pe fată la doamna Desforges, unde venea foarte des în iarna trecută, dar unde revenea acum mai rar, ceea ce explică de ce nu s-a putut întîlni cu Octav. La rîndul ei, familia Boves îl primea şi se ducea mai mult atras de tatăl domnişoarei, un om de viaţă, care lucrase într-o întreprindere administrativă şi acum se pensionase. De altfel, n-aveau avere : doamna de Boves nu-i adusese drept zestre bărbatului decît frumuseţea ei de Iunonă. Toată familia trăia din micul produs al unei ultime ferme ipotecate, la care se adăugau, din fericire, cele nouă mii de franci pe care contele îi primea ca inspector general al herghelîilor.

Şi doamnele acestea, atît mama cît şi fiica, erau silite de cele mai multe ori să-şi transforme singure rochiile, strîmtorate din pricina cheltuielilor nesăbuite pe care le făcea contele cu pasiunile lui extraconjugale.

— Şi atunci de ce... ?

— Ei, Doamne, dar trebuie să termin odată cu viaţa asta, răspunse Vallagnosc, clipind obosit din pleoape. Şi apoi sînt unele speranţe, aşteptăm moartea apropiată a unei mătuşi.

În timpul acesta, Mouret, care nu-l slăbea din ochi pe domnul de Boves, aşezat aproape de doamna Guibal, pe care o înconjura cu atenţia unui bărbat pornit pe cuceriri, se întoarse către prietenul lui şi-i făcu cu ochiul atît de semnificativ, încît acesta adăugă :

— Nu, nu asta... cel puţin încă nu. Nenorocirea cea mare este că e mereu chemat în lung şi în latul Franţei, la depozitele de etaloane şi are astfel la îndemînă mereu pretexte de a lipsi de acasă. Luna trecută, în timp ce soţia lui îl credea la Perpignan, el trăia la un hotel dintr-un cartier îndepărtat al Parisului. cu o profesoară de pian.

Urmă o tăcere. Apoi tînărul, care urmărea şi el galanteriile contelui faţă de doamna Guibal, şopti :

— Ai dreptate, pe legea mea... cu atît mai mult, cu cît această scumpă doamnă nu e prea sălbatecă după cît se spune. Există despre ea o poveste destul de nostimă, cu un ofiţer... Dar ia te uită la el, cît e de comic cînd încearcă s-o magnetizeze cu coada ochiului. Ce vrei ? Vechea Franţă, dragul meu !... Eu îl ador pe omul acesta şi s-ar putea spune pe drept cuvînt că mă însor cu fiică-sa de dragul lui !

Mouret rîse din toată inima. Îl mai cercetă puţin pe Vallagnosc şi cînd află că prima care a avut ideea de a-l căsători cu Blanche a fost doamna Desforges,

povestea i se păru şi mai nostimă. Biata şi buna Henriette... gusta cu o plăcere de femeie văduvă mijlocirile de căsătorii, ceea ce n-o împiedica de a-i lăsa pe părinţii fetelor să-şi aleagă iubitele printre doamnele din societatea ei ; dar, bineînţeles, cu inofensivă drăgălăşie, fără a da prilej la bîrfeli şi la scandaluri. Mouret, care o iubea atît cît poate iubi un om activ şi grăbit, deprins să-şi cronometreze chiar şi clipele de dragoste, nu se mai gîndi la mijloacele sale de cucerire, şi se simţi cuprins de o prietenie camaraderească pentru dînsa.

Tocmai se ivi în uşa salonului însoţită de un domn bătrîn, ca de vreo şaizeci de ani, fără ca cei doi prieteni să-şi fi dat seama că intraseră. Glasurile doamnelor din salonul vecin se auzeau din cînd în cînd, mai ascuţit, însoţite de uşorul clinchet al linguriţelor care se loveau de ceştile chinezeşti, sau de zgomotul produs în timpul unei scurte tăceri de cîte o farfurioară aşezată prea brusc pe marmura măsuţei. O rază a soarelui care apunea apăru brusc pe marginea unui nor des, aurind vîrfurile castanilor din grădină, strecurîndu-se prin ferestre ca o pulbere de aur roşu care aprindea o văpaie pe brocarturile şi alămurile mobilelor.

— Pe aici, dragă baroane, spunea doamna Desforges, dă-mi voie să ţi-l prezint pe domnul Octav Mouret, care are cea mai vie dorinţă de a-ţi dovedi marea lui admiraţie.

Şi, întorcîndu-se către Octav, adăugă :

— Domnul baron Hartmann !

Un zîmbet imperceptibil încreţi uşor buzele bătrînului. Era un om scund şi viguros, cu un cap mare, alsacian, al cărui chip cu trăsături îngroşate se ilumina de inteligenţă la cea mai mică mişcare a buzelor, la cele mai neînsemnate tremurături ale pleoapelor. De cincisprezece zile rezista dorinţei Henriettei,

care-i cerea această întrevedere, şi nu pentru că ar fi încercat un sentiment de gelozie exagerată — ca un adevărat om de spirit, se resemnase de mult, acceptînd să joace rolul de tată — ci pentru că era al treilea „prieten“ pe care Henriette i-l prezenta şi, pînă la urmă, se temea de ridicol. De aceea, cînd îl văzu pe Octav, avu zîmbetul protectorului bogat care, chiar dacă se arată amabil, nu va consimţi să fie luat drept prost.

— O, domnule ! exclamă Mouret, cu entuziasmul lui de provensal, cît de neaşteptată a fost ultima operaţiune a Creditului imobiliar ! Nu vă puteţi închipui cît sînt de fericit şi de mîndru să vă pot strînge mîna.

— Prea amabil, prea amabil ! repetă baronul, păstrînd acelaşi surîs.

Henriette îl privea cu ochii ei limpezi, fără să se arate cîtuşi de puţin încurcată. Sta între amîndoi întorcînd capul ei frumos cînd către unul, cînd către altul, în rochia de dantelă care-i descoperea braţele şi gîtul delicat, încîntată de a-i vedea înţelegîndu-se atît de bine.

— Vă las să staţi de vorbă, domnilor, adăugă ea !

Apoi, întorcîndu-se către Paul care se ridicase, întrebă :

— Nu vrei să iei o ceaşcă cu ceai, domnule de Vallagnosc ?

— Cu plăcere, doamnă !

Şi intrară amîndoi în salon.

Cînd îşi reluă locul pe canapea alături de baronul Hartmann, Mouret se porni din nou să elogieze operaţiile Creditului imobiliar. Apoi atacă subiectul care-i sta pe suflet, vorbind despre noua linie de prelungire a străzii Réaumur, căreia urma să i se deschidă o nouă arteră, cu numele de strada 10 Decembrie, între piaţa Bursei şi piaţa Operei. Fusese declarată de utilitate publică cu optsprezece luni

înainte, juriul de expropriere fusese numit, întregul cartier se pasionase de această tranşee enormă, se interesase de momentul cînd vor începe lucrările, de casele care ar urma să fie dărîmate. Erau aproape trei ani de cînd Mouret aştepta aceste lucrări, întîi prevăzînd o mişcare mai activă, apoi cu o ambiţie de lărgire a comerţului său, pe care nu îndrăznea s-o mărturisească cu glas tare, atît de îndrăzneţe erau visurile sale. Şi cum strada 10 Decembrie avea să taie strada Choiseul şi strada de la Michodière, vedea „Paradisul femeilor" cotropind tot lotul de imobile ce înconjurau această stradă, inclusiv strada Neuve-Saint-Augustin ; îl şi avea înaintea ochilor cu faţada lui de palat, pe artera cea nouă, dominator, stăpîn al cetăţii cucerite. Iată de ce se născuse în el dorinţa atît de arzătoare de a-l cunoaşte pe baronul Hartmann, atunci cînd aflase că Creditul imobiliar, printr-un contract încheiat cu administraţia, îşi luase angajamentul să construiască strada 10 Decembrie, cu singura condiţie de a i se cedea imobilele mărginaşe.

— Adevărat ? repetă Mouret, încercînd să afişeze un aer naiv, le veţi livra o stradă gata făcută, cu canalizare, cu trotuare şi becuri de gaz ? Şi terenurile înconjurătoare vor ajunge pentru a vă acoperi cheltuielile ? O, mi se pare atît de curios !

Ajunse, în sfîrşit, şi la punctul delicat. Ştia că Creditul imobiliar organizase în secret cumpărarea caselor din lotul unde se afla „Paradisul femeilor", nu numai acelea care trebuiau să cadă sub tîrnăcoapele dărîmărilor, dar chiar şi pe acelea care aveau să rămînă în picioare. Mirosise că exista un proiect de întreprinderi noi, era foarte îngrijorat pentru visul lui de extindere, speriat la gîndul că ar putea să se lovească, deodată, de o societate puternică, proprietară a unor imobile pe care nu va fi dispusă să le cedeze. Şi tocmai teama aceasta îl hotărîse să-şi asi-

gure cît mai repede o legătură între el şi baron, legătură amabilă, stabilită prin drăgălăşenia unei femei, ceea ce-i apropie pe bărbaţii cu firi galante. Ar fi putut, fără îndoială, să-l viziteze pe financiar la biroul său, pentru a-i vorbi în linişte despre afacerea importantă pe care voia să i-o propună, dar se simţea mai tare în saloanele Henriettei, fiindcă ştia cît îi poate apropia şi înduioşa pe bărbaţi o iubită comună. A fi împreună în casa ei îmbibată de parfumul ei preferat, a o avea lîngă dînşii, gata să-i convingă printr-un surîs, i se părea lui Mouret cea mai sigură garanţie a izbînzii.

— N-aţi cumpărat dumneavoastră vechiul hotel Duvillard, clădirea aceea veche, lipită de a mea? îl întrebă el brusc pe baron.

Baronul Hartmann avu un moment de scurtă ezitare, apoi negă. Dar privindu-l drept în faţă, Mouret începu să rîdă, şi de aci încolo jucă rolul băiatului drăguţ, deschis, dar expeditiv în afaceri.

— Iată, domnule baron, pentru că am avut fericirea neaşteptată de a vă întîlni, trebuie să vă fac o destăinuire... O, nu vă cer secretele dumneavoastră, dar vi le voi încredinţa pe ale mele, fiind convins că n-aş putea să le încredinţez unor mîini mai bune... De altfel, am mare nevoie de sfaturile dumneavoastră, vroiam mai de mult să vin să vă văd, dar n-am îndrăznit.

Şi, într-adevăr, i se destăinui cu sinceritate, îi vorbi de începuturile lui şi nu-i ascunse nici criza financiară prin care trecea, cu tot succesul de care se bucura. Îi trecu în revistă totul, măririle succesive ale localului, cîştigurile permanente, sumele aduse de angajaţii săi, fiecare nouă punere în vînzare, în care îşi miza întregul capital, ca la jocul de cărţi. Şi totuşi, el nu venea să-i ceară capitaluri, căci avea o încredere fanatică în clientela lui. Dar ambiţia sa

tindea mai sus, îi propunea, pur şi simplu, baronului o asociaţie în care Creditul imobiliar ar aduce palatul imens pe care îl vedea în vis, iar el ar oferi, în schimb, geniul său şi fondul de comerţ creat mai de mult. S-ar putea evalua aportul fiecăruia, nimic nu i se părea mai uşor de realizat.

— Ce veţi face cu terenurile şi imobilele dumneavoastră, întrebă el stăruitor. Desigur că aveţi un plan, dar sînt convins că al meu e mai bun. Gîndiţi-vă! Construim pe locurile rămase libere o galerie de vînzări, dărîmăm sau amenajăm imobile noi, deschidem cele mai mari magazine din Paris, un bazar care va aduce milioane!

Şi deodată îi scăpă acest strigăt, din fundul inimii:

— A, de m-aş putea lipsi de dumneavoastră! Dar nu-i cu putinţă. Dumneavoastră deţineţi de acum totul... Şi apoi, n-aş putea realiza niciodată capitalurile necesare. Credeţi-mă! Trebuie să ne înţelegem! Altfel ar fi o crimă.

— Cum te mai înflăcărezi, dragă domnule! se mulţumi să răspundă baronul Hartmann. Cîtă imaginaţie!

Continuă să zîmbească, clătinînd din cap, hotărît să nu răspundă cu destăinuiri destăinuirilor lui. Proiectul Creditului imobiliar era să creeze pe strada 10 Decembrie o concurenţă „Grand-Hotelului", un local luxos, a cărui poziţie centrală să-i atragă pe străini. Dar cum hotelul nu ar ocupa decît terenurile de pe margine, baronul ar fi putut totuşi accepta ideea lui Mouret, să trateze pentru restul lotului, de o întindere şi mai mare. Dar apucase să-i mai comanditeze pe doi prieteni de ai Henriettei, şi începuse să-l cam obosească luxul ce şi-l permitea de a fi mereu îndatoritorul ei protector. Şi apoi, cu toată pasiunea ce o avea pentru activitatea tuturor tinerilor inteligenţi şi curajoşi care îl făceau să-şi deschidă punga, lovitura de geniu comercial pe care vroia s-o

dea Mouret îl uluia mai mult decît îl încînta. Proiectul acelui magazin gigantic nu era oare o operaţie fantezistă şi imprudentă ? Voind să lărgească peste măsură comerţul de noutăţi, nu se risca o catastrofă inevitabilă ? În sfîrşit, se arătă incredul şi refuză.

— Fără îndoială, o asemenea idee ar putea să placă, răspunse el. Dar ea aparţine unui poet. De unde vei lua clientela cu care să umpli o asemenea catedrală ?

Mouret îl privi un moment în tăcere, ca uluit de refuzul său. Era cu putinţă ? un om cu un asemenea fler, care simţea banul oriunde se afla, să nu-şi dea seama de o asemenea perspectivă ? Şi deodată făcu un gest care era mai elocvent decît toate cuvintele, întinse braţul şi arătă spre doamnele ce se aflau în salon.

— Clientela, iat-o !

Soarele începuse să pălească, pulberea fină de aur roşu nu mai era decît o lucire blîndă, al cărei rămas bun se pierdea în mătasea panourilor şi mobilelor. În clipa aceea a înserării, vastul salon fu învăluit într-o atmosferă de intimitate caldă, care-i apropie pe oameni. Şi în timp ce domnul de Boves şi Paul Vallagnosc stăteau de vorbă în faţa unei ferestre, cu privirile pierdute departe în fundul grădinii, doamnele se apropiaseră de mijlocul încăperii, formînd un cerc strîmt de rochii înfoiate, de unde ţîşneau rîsete, cuvinte şoptite, întrebări şi răspunsuri arzătoare, care trădau toată patima femeilor pentru cheltuieli şi pentru boarfe. Se vorbea despre toalete, doamna de Boves descria modelul unei rochii de bal.

— Întîi vine un furou de mătase mov, şi apoi, deasupra, nişte volane de dantelă *chantilly*, late cam de vreo treizeci de centimetri...

— Oh, e posibil ? Există, totuşi, pe lume femei fericite ! exclamă doamna Marty.

Baronul Hartmann, care urmărise gestul lui Mouret, aruncă o privire prin uşa larg deschisă şi ascultă, fără prea multă atenţie, şopotelile lor, în timp ce tînărul vorbea înflăcărat, în dorinţa de a-l convinge, explicîndu-i mecanismul noului comerţ al „noutăţilor". Acum, acest comerţ se baza pe reînnoirea rapidă şi continuă a capitalului pe care trebuia să-l transforme în mărfuri de cît mai multe ori pe an. Aşa, în cursul anului acesta, capitalul său, care era numai de cinci sute de mii de franci, fusese investit de patru ori şi produsese afaceri de două milioane. De altfel, o nimica toată, căci era sigur că va face să reapară mai tîrziu capitalul de cincisprezece, de douăzeci de ori, în diverse raioane.

— Înţelegeţi, domnule baron, tot mecanismul constă în asta. E foarte simplu, dar trebuie găsit. N-avem nevoie de a rula fonduri masive. Singura noastră preocupare trebuie să fie de a ne descotorosi repede de o marfă, înlocuind-o cu alta, aşa încît capitalul să producă de tot atîtea ori dobînda. În felul acesta ne putem mulţumi cu un beneficiu mic ; deoarece cheltuielile noastre generale se ridică la enorma cifră de şaisprezece la sută, şi noi nu realizăm la obiecte decît un cîştig de douăzeci la sută ; avem deci un beneficiu de cel mult patru la sută ; dar acesta ne va face în cele din urmă să culegem milioane, dacă operăm în cantităţi enorme de mărfuri mereu reînnoite... Mă urmăriţi, nu e aşa ? Nimic mai limpede.

Baronul clătină din nou din cap. El, care făcuse combinaţiile cele mai îndrăzneţe, despre care se mai vorbea şi azi, atunci cînd introdusese luminatul cu gaz al oraşului, părea îngrijorat şi încăpăţînat.

— Înţeleg foarte bine, răspunse, vindeţi ieftin, pentru a vinde mult, şi vindeţi mult, pentru a vinde ieftin... Numai că trebuie să vinzi. Cum nădăjduieşti dumneata să poţi susţine o vînzare atît de colosală ?

Un zgomot de glasuri amestecate, care veneau dinspre salon, acoperi răspunsul lui Mouret. Se auzi, în primul rînd, glasul doamnei Guibal, care prefera volanele din d'Alençon vechi !

— Ei da, scumpa mea, răspundea doamna de Boves, află că rochia avea un șorț mascat de dantelă și n-am văzut în viața mea ceva mai amplu, mai bogat...

— Ia stai ! Știi că mi-ai dat o idee. Am în casă cîțiva metri de Alençon, îmi mai trebuie puțin și gata garnitura, sări doamna Desforges, în mijlocul discuției lor aprinse.

Și glasurile scăzură, nu se mai auzea decît un murmur. Se vorbea de cifre, tîrguiala le ațîța dorințele, doamnele se cufundau pînă în coate în dantele.

— Ei, spuse, în sfîrșit, Mouret, cînd se putu face auzit, vinzi ce vrei, dacă știi să vinzi. Aceasta este izbînda noastră !

Apoi, cu verva lui provensală, îi arătă în cuvinte și imagini calde desfășurarea noului comerț. În primul rînd, puterea îngrămădirii, toate mărfurile acumulate într-un punct, susținîndu-se și împingîndu-se unele pe altele ; în același timp, nici o clipă de șomaj, articolul de sezon trebuie să fie mereu prezent, iar clienta să alerge de la raion la raion, să cumpere ici o stofă, mai departe o ață, dincolo un palton, îmbrăcîndu-se, apoi să se întîlnească cu neprevăzutul, să cedeze nevoii de inutil și de frumos. Apoi, lăudă marșajul în cifre cunoscute. De aici trebuie să pornească marea revoluție a noutăților, de la această găselniță. Dacă vechiul, micul comerț agonizează, e pentru că nu poate susține concurența prețului redus, angajat de firmă. Acum concurența are loc chiar sub ochii publicului, o plimbare prin fața vitrinelor stabilește prețurile pe care fiecare magazin le scade, mulțumindu-se cu cel mai mic cîștig posibil ; nici o înșelătorie, nici o lovitură îndelung premeditată pentru o marfă

vîndută de două ori mai scump decît valoarea ei reală, dar, în schimb, un atît la sută cîştigat regulat, la fiecare articol, izbînda constînd în buna funcţionare a unei vînzări cu atît mai cinstite cu cît se face la lumina zilei. Nu este oare o creaţie uimitoare ? Şi ar revoluţiona comerţul, ar transforma Parisul, căci este zămislită din carnea şi din sîngele femeii.

— Dacă am în mîini femeia, restul nu mă mai priveşte ! adăugă el într-o mărturisire brutală smulsă de patima cu care vorbea.

Rezistenţa baronului Hartmann părea a se clătina la auzul acestui strigăt. Zîmbetul îi fu mai puţin ironic, îl privi mai de aproape pe acest tînăr îndrăzneţ şi fu cîştigat, încetul cu încetul, de încrederea ce o avea în ideea lui. Începea să se simtă oarecum înduioşat, cuprins de un sentiment de afecţiune faţă de băiatul acesta.

— Ssst ! murmură el pe un ton patern, vorbiţi mai încet. Ar putea să vă audă.

Dar doamnele vorbeau acum toate deodată, cu atîta exaltare, încît nu se mai auzeau nici între ele. Doamna de Boves termina descrierea rochiei de mătase : o tunică de mătase mov uşor drapată şi ţinută ici, colo, cu nişte cocuri de dantelă, corsajul foarte decoltat şi alte cocuri de dantelă la umeri.

— O să vedeţi cum îmi fac un corsaj la fel dintr-un saten...

— Eu, întrerupse doamna Bourdelais, l-am vrut din catifea. Oh ! O ocazie.

Doamna Marty întrebă :

— Da ? Nu mai spune ! Şi cît costă mătasea ?

Apoi glasurile se amestecară din nou. Doamna Guibal, Henriette, Blanche măsurau, croiau, stricau materialul. Şi urmă o răvăşire de stofe, o jefuire a magazinelor, o poftă de lux, care se revărsa în toalete in-

vidiate, visate — fericirea de a se înfăşura în cîrpe ca în aerul călduţ, necesar existenţei lor.

Mouret aruncă o privire către salon şi în cîteva fraze spuse baronului Hartmann la ureche, ca şi cum i-ar fi făcut unele confidenţe despre dragoste, aşa cum se fac între bărbaţi, încheie explicaţia mecanismului comerţului modern. Atunci, mai limpede decît argumentele folosite, în vîrful piramidei apăru exploatarea femeilor. Totul tindea într-acolo, capitalul mereu reînnoit, sistemul îngrămădirii mărfurilor, preţul redus care să atragă, marca în cifre cunoscute, liniştitoare. Obiectul disputei dintre magazine, prin concurenţă, era femeia, ei i se întindeau cursele preţurilor reduse şi diverselor „ocazii", după ce a fost ameţită de vitrine ispititoare. În fiinţa ei, oamenii de afaceri ştiau să trezească dorinţi noi, tentaţii enorme, în faţa cărora era fatal să cadă, să cedeze, făcînd la început mici cumpărături de bună gospodină, apoi, cuprinsă de simţul cochetăriei, să se lase în cele din urmă devorată. Înzecind vînzarea, democratizînd luxul, deveneau cel mai teribil factor de cheltuieli, aduceau tulburări în căminele oamenilor, colaborau la criza de nebunie a modei, mereu mai scumpă, şi dacă femeia domnea ca o regină, înconjurată de atenţie pentru toate slăbiciunile, traficau supuşii ei, iar dînsa plătea cu o picătură de sînge fiecare capriciu pe care i-l trezeau. Sub masca galanteriei lui, Mouret lăsa să i se vadă rapacitatea de Shylock [1], care vinde femeia la kilogram. Îi ridica un templu, o parfuma cu esenţe, răspîndite în jurul ei de legiuni întregi de vînzători, creînd astfel cultul unui „rit nou". Nu se gîndea decît la ea, căuta fără răgaz să inventeze ispite din ce în

[1] Personaj principal din *Neguţătorul din Veneţia* de Shakespeare, devenit simbol al cămătarului rapace, al creditorului fără suflet.

ce mai mari ; şi după ce îi deşerta buzunarele, după ce îi distrugea nervii, îl cuprindea acel dispreţ ascuns al bărbatului căruia iubita a făcut prostia de a i se da.

— Cînd ai femeile, îi şopti el cu glas scăzut baronului, rîzînd cu rîsul lui cutezător, poţi să vinzi întreaga lume !

Baronul înţelegea acum. Cîteva fraze îi fuseseră deajuns pentru a ghici restul. O exploatare atît de galantă redeştepta în el trecutul ; acel trecut al „omului de viaţă". Clipi din ochi cu înţelegere şi sfîrşi prin a-l admira pe inventatorul acestei maşini de „măcinat femei". I se părea ceva foarte tare. Spuse, ca şi Bourdoncle, o frază dictată de vechea lui experienţă :

— Să ştiţi că se vor răzbuna !

Dar Mouret ridică din umeri cu o mişcare de dispreţ zdrobitor. Toate îi aparţineau, erau obiectul lui, el însă nu aparţinea nici uneia. După ce va fi smuls de la ele averea şi plăcerea, le va arunca grămadă — pe acelea care vor mai găsi în ele un licăr de viaţă. Dispreţul acesta nu era altceva decît caracteristica unui meridional deştept şi a unui speculant.

— Ei bine, scumpe domn, întrebă el, pentru a încheia, vreţi să fiţi cu mine ? Afacerea terenurilor vi se pare posibilă ?

Pe jumătate cîştigat, baronul mai şovăia încă, neştiind dacă trebuia să se angajeze în felul acesta. Cu toată vraja pe care o exercitase treptat, treptat asupra lui, mai stăruia totuşi în el o îndoială. Era tocmai pe punctul de a da un răspuns evaziv, cînd o chemare grabnică a doamnelor îl scuti de această osteneală. Glasuri întretăiate de rîsete uşoare, repetau :

— Domnule Mouret ! Domnule Mouret !

Şi cum acesta, contrariat de a fi fost întrerupt, se prefăcea a nu le fi auzit, doamna de Boves, care se ridicase de la o vreme în picioare, veni pînă la uşa salonaşului şi i se adresă direct :

— Domnule Mouret ! Domnule Mouret, te reclamă doamnele ! Nu e drăguţ din partea dumitale să te retragi într-un colţ şi să discuţi afaceri !

Atunci el se hotărî, cu o drăgălăşie aparentă, cu un aer de încîntare, care-l uimi pe baron. Se ridicară amîndoi, îndreptîndu-se spre salonul cel mare.

— O, sînt la dispoziţia dumneavoastră, doamnelor, zise el intrînd cu surîsul pe buze.

Îl primi un strigăt de triumf. El înaintă şi mai mult, doamnele îi făcură loc în mijlocul lor. Soarele dindărătul copacilor din grădină începu să dispară, ziua scădea încet, încet, o umbră uşoară îneca salonul cel mare. Era cea mai duioasă clipă a amurgului, acea clipă de voluptate discretă din apartamentele pariziene dintre lumina zilei şi a lămpilor care se aprind în oficiu. Tot în picioare, în faţa unei ferestre, domnii de Boves şi Vallagnosc îşi desenau umbrele pe covor, pe cînd în lumina care venea de la fereastra cealaltă, domnul Marty, intrat discret, sta nemişcat de cîteva minute. Avea o figură umilă, o redingotă uzată, dar îngrijită, un chip îngălbenit de profesorat, pe care conversaţia doamnelor despre toalete i-l răvăşi mai mult.

— Acea punere în vînzare a rămas deci stabilită pentru lunea viitoare ? întrebă doamna Marty.

— Da, desigur, doamnă, răspunse Mouret cu un glas de flaut, glas de actor pe care-l folosea ori de cîte ori le vorbea femeilor.

Henriette interveni.

— Să ştiţi că vom veni toate... Se spune că pregătiţi adevărate minuni.

— Oh, minuni ! murmură el cu un aer de îngîmfată modestie, încerc doar şi eu să fiu demn de sufragiile dumneavoastră.

Dar doamnele îl copleşeau cu întrebări. Doamna Bourdelais, doamna Guibal, chiar şi Blanche, toate vroiau să ştie.

— Ei, hai, dați-ne cîteva amănunte ! stărui doamna de Boves. Ne faceți să murim de curiozitate !

Femeile îl înconjurară, Henriette își dădu deodată seama că el nu luase nici măcar o ceașcă cu ceai. Toate se arătară dezolate ; patru dintre doamnele prezente se porniră să-l servească, dar cu condiția ca după aceea să răspundă la toate întrebările lor. Henriette turna ceaiul, doamna Marty ținea ceașca, în timp ce doamna de Boves și doamna Bourdelais își disputau cinstea de a i-l îndulci. Apoi, cînd refuză să se așeze, sorbindu-l încetișor în picioare, în mijlocul lor, se apropiară încercuindu-l ca într-un țarc format din rochiile lor învoalte. Cu capetele ridicate spre el, cu ochii lucitori, toate îi zîmbeau.

— Mătasea dumneavoastră, *Paris-Bonheur*-ul dumneavoastră, despre care scriu toate ziarele ? reluă nerăbdătoare vorba doamna Marty.

— O, răspunse el, e un articol extraordinar ! Un fai suplu, dar solid. De altfel îl veți vedea, doamnelor ! Și nu-l veți găsi decît la noi, căci ne-am rezervat proprietatea exclusivă.

— Într-adevăr ! O mătase atît de frumoasă cu cinci franci și șaizeci metrul ! exclamă doamna Bourdelais entuziasmată. Nici nu-ți vine a crede !

De cînd a început reclama în legătură cu mătasea aceasta, ea ocupa un loc considerabil în viața lor cotidiană. Vorbeau de ea, și-o făgăduiau, sfîșiate de dorință și de îndoială. Și din curiozitatea și pălăvrăgeala cu care îl copleșeau pe Mouret, ieșea la iveală temperamentul lor deosebit de cumpărătoare : doamna Marty înnebunită de patima de a risipi banii, cumpărînd la întîmplare tot ce se găsea în vitrinele „Paradisului femeilor", fără alegere ; doamna Guibal, care se plimba ore întregi prin magazin fără să facă vreodată o cumpărătură, doar cu mulțumirea de a-și fi satisfăcut o plăcere vizuală ; doamna de Boves, mereu strîmtorată

materialiceşte, chinuită de o exagerată dorinţă de a cumpăra cît mai mult şi urînd marfa pe care n-o putea obţine ; doamna Bourdelais cu un fler de gospodină cuminte, practică, nemolipsită de febra de care sufereau semenele ei, avea darul de a descoperi tot ce era obiect de ocazie în marile magazine, realizînd astfel economii apreciabile, şi, în sfîrşit, Henriette, foarte elegantă, dar care nu cumpăra decît anumite lucruri : mănuşi, mărunţişuri, lenjerie de casă.

— Mai avem şi alte stofe excepţionale, ieftine şi bogate, continuă Mouret cu glasul lui încîntător. Astfel v-aş recomanda mătasea pe care noi o numim „Piele de aur". O tafta cu un luciu incomparabil... În mătăsurile fantezii, veţi putea găsi desene delicioase, cercetate şi alese cu migală şi pricepere de agenţii noştri, iar în ceea ce priveşte catifeaua, avem cea mai bogată colecţie de nuanţe. Vă previn că anul acesta se va purta mult postavul. Ce să vă mai spun despre materialele matlasate, despre şevioturile noastre...

Doamnele nu-l întrerupseră nici o clipă, strîngînd şi mai mult cercul în jurul acestui ispititor, ascultîndu-l cu respiraţia reţinută, cu buzele întredeschise, într-o dăruire completă a întregii lor fiinţe. Ochii lor păleau, un uşor fior le trecea de-a lungul şirei spinării. El îşi păstra calmul de cuceritor, în mijlocul parfumului tulburător ce-l împrăştia părul lor. Continua să soarbă, între o frază şi alta, cîte o picătură din ceaiul a cărui aromă se îmbina cu un iz aţîţător ca de sălbăticiune. În faţa felului de a cuceri al acestui tînăr, cu atîta stăpînire de sine, într-atît de tare, încît să se poată juca în voie cu inimile femeilor, fără a se lăsa prins în mreje de vrăjile lor ameţitoare, admiraţia baronului Hartmann, care-l urmărise tot timpul cu privirea, crescu.

— Aşadar, se va purta postavul ? întrebă doamna Marty, al cărui chip răvăşit fu brusc înfrumuseţat de

patima cochetăriei ce o reflecta. Va trebui să vin să le văd pe toate.

Numai doamna Bourdelais nu-şi pierduse capul. Întrebă la rîndul ei :

— Cupoanele se vînd la dumneavoastră, pare-mi-se, joi ? Voi aştepta pînă atunci. Am de îmbrăcat toată mica mea trupă.

Şi, întorcînd capul ei blond, fin, către stăpîna casei, întrebă :

— Tu te îmbraci tot la Sauveur, nu e aşa ?

— O, Doamne, da ! răspunse Henriette. Sauveur e foarte scumpă, dar e singura în tot Parisul care ştie să facă un corsaj. Şi apoi, ori ce ar spune domnul Mouret, are cele mai frumoase desene, desene ce nu se găsesc nicăieri. Nu pot suferi să văd rochia purtată de mine pe umerii tuturor femeilor.

Mouret avu întîi un zîmbet discret, apoi lăsă să se înţeleagă că doamna Sauveur îşi cumpără materialele de la el ; fără îndoială că mai cumpără şi direct de la fabricanţi anume desene, asupra cărora îşi rezervă exclusivitatea, dar, de pildă, în ceea ce priveşte mătăsurile negre, pîndeşte „ocaziile“ „Paradisului femeilor“ pentru a-şi face o provizie masivă, pe care o exploatează apoi dublînd şi triplînd preţurile.

— Sînt convins că oamenii ei se vor năpusti asupra *Paris-Bonheur*-ului şi ne vor goli rafturile. Mă rog, de ce-ar plăti mătasea aceasta mai scump la fabricant decît la noi ? Noi o vindem în pierdere. Pe cuvîntul meu !

Era ultima lovitură pe care le-o dădu... Ideea de a acapara mărfuri ieftine biciuieşte nervii, stimulează ambiţia dublată de bucuria cumpărătoarei, care îşi închipuie că îl fură şi ea o dată pe negustor, şi Mouret era absolut sigur că nici una nu va putea rezista preţurilor mici.

— Dar, doamnele mele, noi vindem totul pe nimic! exclamă el cu voioşie, luînd în mînă evantaiul doamnei Desforges, care rămăsese pe măsuţă. Iată, acest evantai... Cît spuneaţi că v-a costat?

— *Chantilly*-ul douăzeci şi cinci de franci şi montura două sute, răspunse Henriette.

— Ei bine, dantela nu e scumpă, totuşi noi vindem acelaşi material la optsprezece franci... În ce priveşte montura, este un furt odios, scumpă doamnă. Eu n-aş îndrăzni să vînd una de acelaşi fel, decît cel mult la nouăzeci de franci.

— Asta spuneam şi eu! exclamă, triumfătoare, doamna Bourdelais.

— Nouăzeci de franci! murmură doamna de Boves, ca pentru sine, ar trebui să n-ai un gologan în pungă pentru a pierde o asemenea ocazie.

Luă din nou evantaiul şi-l examină împreună cu fiica ei Blanche, şi pe chipul ei cu trăsături regulate, în ochii pe jumătate adormiţi creştea dorinţa înfrîntă, deznădăjduită, o dată cu durerea de a nu-şi putea îndeplini acest capriciu. Evantaiul trecu din nou din mîna în mîna acestor doamne, în mijlocul exclamaţiilor şi observaţiilor. Între timp, domnul de Boves şi Vallagnosc părăsiseră fereastra. Pe cînd primul veni să se aşeze din nou în spatele doamnei Guibal, răvăşindu-i cu privirea corsajul, dar păstrîndu-şi aerul de superioritate şi corectitudine, Vallagnosc se apleacă spre Blanche, silindu-se să găsească un cuvînt amabil.

— Nu vi se pare cam tristă dantela aceasta neagră alături de montura albă, domnişoară?

— O, cît despre mine, răspunse ea grav, fără ca un strop de roşeaţă să-i coloreze chipul puhav, am văzut unul de sidef, cu pene albe. Ceva virginal!

Domnul de Boves, care observase aerul mîhnit cu care soţia lui urmărea evantaiul, aruncă şi el un cuvînt în această discuţie.

— Păcat că nimicurile astea se strică atît de uşor.

— Cui i-o spui ? interveni doamna Guibal cu mutrişoara ei de roşcată frumoasă, făcînd pe indiferenta. Eu m-am săturat să-l tot repar pe-al meu.

Înfierbîntată de această discuţie înflăcărată, doamna Marty îşi tot sălta pe genunchi geanta cea roşie. Era agitată, şi cu drept cuvînt : nu putuse să-şi arate încă cumpărăturile şi ardea de nevoia de a le expune ca de o dorinţă senzuală... Deodată, uitînd de prezenţa bărbatului ei, deschise geanta şi scoase cîţiva metri de dantelă înfăşurată în jurul unui carton.

— Am aci o dantelă de valansienă pentru fiica mea. Are trei centimetri lăţime, nu-i aşa că e delicioasă, doamnelor ? zise ea. Şi nu costă decît un franc şi nouăzeci metrul.

Dantela trecu din mînă în mînă. Doamnele săriră în sus mirate, dar Mouret afirmă că vinde aceste mici garnituri la preţul fabricii. Doamna Marty închise totuşi repede geanta, ca pentru a ascunde lucruri care nu se cuvine a fi arătate. Dar după succesul valansienei nu se putu abţine de a nu mai scoate şi o batistă.

— Iată, priviţi şi batista asta cu aplicaţii de Bruxelles, dragele mele... O descoperire de a mea. E o minune ! Şi costă numai douăzeci de franci !

De aci încolo geanta deveni un izvor nesecat. Posesoarea ei roşi de plăcere, o pudoare ca de femeie care s-ar dezbrăca în faţa lumii o făcea şi mai stîngace, aproape drăgălaşă, la scoaterea fiecărui articol nou. De data aceasta arătă o cravată de o culoare ştearsă, care

costase treizeci de franci : n-ar fi luat-o, dar vînzătorul a asigurat-o că este ultima şi că preţul cravatelor avea să se urce. Urmă o voaletă de Chantilly, puţin cam scumpă, cincizeci de franci ; dacă n-o va purta, va face dintr-însa ceva pentru fiica ei.

— Ah, Doamne ! Dantelele sînt atît de frumoase. Cînd mă aflu între ele, aş vrea să cumpăr tot magazinul !

— Dar de ăsta ce spuneţi ? o întrebă doamna de Boves, examinînd un cupon de guipură...

— Ăsta ? E un *entre-deux*. Sînt douăzeci şi şase de metri. Un franc metrul, înţelegeţi !

— Nu mai spune ! se prefăcu mirată doamna Bourdelais. Şi ce vrei să faci cu ea ?

— Zău că nu ştiu... dar desenul era atît de nostim !

În clipa aceea, ridicînd ochii, îl văzu drept în faţă pe bărbatul ei îngrozit. Pălise şi mai tare şi toată fiinţa lui exprima spaima resemnată a unui biet om care vede cum i se irosesc veniturile cîştigate cu atîta trudă. Fiecare bucăţică nouă de dantelă reprezenta pentru el un dezastru ; zile amare de profesorat în care se pierdea, alergături după meditaţii prin noroi, eforturile fără sfîrşit ale vieţii sale plină de lipsuri ascunse de ochii lumii, care se soldau cu infernul unei căsnicii costisitoare. Ar fi vrut să ascundă privirilor lui, pline de îngrijorare crescîndă, batista, voaleta, cravata ; le plimba printre mîinile înfierbîntate, repetînd cu un zîmbet ruşinat :

— Vedeţi ce aţi făcut ? Acum bărbatul meu o să mă certe ; şi către el : Dar te asigur, dragă prietene, că am fost totuşi foarte cuminte, căci mai era şi o fîşie lungă, cu cinci sute de franci, oh, ce minune.

— Şi de ce n-ai cumpărat-o ? întrebă cu mult calm doamna Guibal. Domnul Marty e unul din cei mai galanţi bărbaţi...

Profesorul se văzu silit să se încline, declarînd că soția lui e liberă să facă ce dorește. Dar cînd se gîndi la primejdia fîșiei celei lungi, simți un fior rece de-a lungul șirei spinării. Și cum Mouret tocmai afirma că noul magazin tinde să ușureze bunul trai al căminelor burgheze mijlocii, profesorul îi aruncă o privire fulgerătoare care cuprindea toată ura timidului care nu îndrăznește să sugrume oamenii.

În tot timpul acesta doamnele nu lăsaseră din mîini dantelele. Se îmbătau la atingerea lor. Bucățile de dantelă se desfășurau, treceau de pe genunchii uneia pe genunchii alteia, apropiindu-le și mai mult, legîndu-le prin fire invizibile. Era pe genunchii lor întreaga dezmierdare a unei țesături miraculos de fină, asupra căreia mîinile lor vinovate întîrziau cît mai mult. Mouret fu sechestrat, copleșit de întrebări. Începînd a se întuneca, era silit să se aplece cît mai mult pentru a examina un desen sau un punct, așa încît bărbia lui le atingea ușor părul. Dar, în această voluptate molatecă a crepusculului, în mijlocul parfumului umerilor înfierbîntați ai femeilor, el rămînea mereu stăpînul lor, cu toată încîntarea pe care o afecta. În clipa aceea era femeie, și ele erau pătrunse, posedate de simțul acela delicat pe care îl avea pentru tainele cele mai intime ale ființei lor și i se dăruiau, cucerite, în timp ce el, sigur de aci înainte de a le avea la picioarele lui, trona cu brutalitate asupra lor, ca un rege, ca un despot al boarfelor.

— O, domnule Mouret ! Domnule Mouret ! murmurau în extaz femeile cu glasul aproape șoptit, în fundul salonului semiobscur.

Razele soarelui agonizau stingîndu-se pe alămurile mobilelor. Doar dantelele păstrau un reflex de zăpadă pe genunchii sumbri ai acestor doamne, al căror grup părea a face ușoare genuflexiuni de ființe fana-

tice în jurul tînărului acesta. O ultimă geană de lumină făcu să sclipească o clipă ceainicul, aruncînd o lumină scurtă şi vie ca de veioză într-un alcov uşor aburit de parfumul ceaiului. Dar un servitor intră cu două lămpi şi vraja se destrămă dintrodată. Salonul se trezi brusc vesel şi luminos. Doamna Marty îşi ascunse dantelele în fundul genţii ei roşii, doamna de Boves ronţăia între dinţi un fursec, în timp ce Henriette, care se ridicase, şuşotea cu baronul în dreptul unei ferestre.

— E un băiat încîntător ! zicea baronul.

— Nu e aşa ? îi scăpă fără de voie Henriettei de pe buze, ca un strigăt de femeie îndrăgostită.

Baronul zîmbi, o privi cu o indulgenţă paternă. Pentru prima dată o vedea atît de prinsă, şi, prea superior pentru a se lăsa copleşit de o suferinţă, simţi doar compătimire văzînd-o în mîinile acestui tînăr atît de drăgăstos, dar atît de rece. Se crezu oarecum dator s-o prevină şi-i şopti pe un ton de glumă :

— Fii atentă, draga mea ! Ăsta vă înghite pe toate !

O flăcăruie de gelozie trecu prin ochii frumoşi ai Henriettei. Ghicise, fără îndoială, că Mouret se servise de ea numai pentru a se apropia de baron. Şi îşi jură să-l facă să înnebunească după dînsa, pe el, a cărui dragoste de om mereu grăbit avusese doar farmecul unui cîntec azvîrlit la cele patru vînturi.

— O, nu te teme, răspunse ea, prefăcîndu-se, la rîndul ei, că glumeşte. Mai întotdeauna mielul sfîrşeşte prin a-l înghiţi pe lup.

Intrigat, baronul o încurajă cu o mişcare a capului. Poate că ea era femeia care trebuia să aibă menirea de a le răzbuna pe toate celelalte.

După ce Mouret îi repetă lui Vallagnosc că voia să-i arate „motorul“ lui în mers, se apropie de baron să-şi ia rămas bun; acesta îl reţinu o clipă la fereastră, în faţa grădinii care se întunecase. Cedase, în sfîrşit, se

lăsase cucerit, căpătase încredere văzîndu-l pe tînăr înconjurat de doamnele acelea atît de robite lui. Schimbară încet cîteva cuvinte, apoi bancherul spuse :

— Ei bine, vom examina de aproape afacerea. Va fi încheiată, dacă vînzarea de luni va avea importanța de care mi-ați vorbit.

Își strînseră mîinile. Mouret se retrase încîntat, îndreptîndu-se spre magazin ; nu avea poftă de mîncare, dacă nu trecea un moment pe la „Paradisul femeilor", să arunce o privire asupra încasărilor zilei.

IV

În lunea aceasta, de 10 octombrie, un soare victorios străpunse norii care întunecau de o săptămînă Parisul. Toată noaptea căzuse o burniţă, a cărei umezeală murdărise străzile ; dar în zorii zilei adieri iuţi de vînt alungară norii, uscară trotuarele şi cerul albastru căpătă deodată o limpezime primăvăratecă.

„Paradisul femeilor“, strălucind şi el în razele soarelui, îşi trîmbiţa izbînda punerii în vînzare a noutăţilor de iarnă începînd de la orele opt dimineaţa.

La intrare fluturau drapele din bucăţi de lenaj, care se zbăteau în aerul proaspăt al dimineţii, producînd un vacarm de bîlci ; în timp ce vitrinele de pe cele două străzi, pe care limpezimea geamurilor le făceau şi mai strălucitoare, împrăştiau simfonii de mărfuri expuse. Era ca o orgie de culori, o veselie a străzii care se oferea acolo ; o perspectivă întreagă larg deschisă fiecăruia pentru a-şi bucura ochii.

Dar puţină lume intră la ora aceea, cîteva cliente grăbite, gospodine de prin apropiere, femei care voiau să evite înghesuiala de după-amiază. Dincolo de stofele care îl pavoazau, se simţea magazinul gol care îşi aştepta clienţii, cu parchetele lui lustruite şi cu tejghelele pline, pînă la refuz, de mărfuri. Mulţimea grăbită a dimineţii abia dacă arunca din fugă o privire asupra

vitrinelor, fără să-şi încetinează pasul. În strada St. Augustin şi în Place Gaillon unde se afla o staţie de trăsuri, nu se găseau decît vreo două trăsuri, şi se făcuse ora nouă. Doar locuitorii din cartier, mai ales micii negustori, stîrniţi de o asemenea desfăşurare de banderole şi panaşe, formau grupuri pe sub porţi şi pe la colţurile trotuarelor, strîmbînd din nas şi făcînd reflecţii amare. Ceea ce-i indigna mai mult acolo, în faţa biroului de expediţii din strada Michodière, era una din cele patru trăsuri pe care Mouret le lansase în Paris. Trăsuri vopsite cu un fond verde cu roşu şi galben, ale căror tăblii lăcuite din gros căpătau în lumina soarelui străluciri de aur şi de purpură. Aceasta, proaspăt împestriţată, cu numele „Casei" pe toate laturile şi-avînd cocoţată pe deasupra o pancartă care anunţa data punerii în vînzare, se depărta în cele din urmă în galopul unor cai superbi, după ce fusese încărcată cu pachetele rămase din ajun. Baudu, care îngălbenise în pragul vechiului „Elbeuf", o privi cum plimbă de-a lungul oraşului numele atît de nesuferit al „Paradisului femeilor", într-o strălucire de astru.

În staţie mai sosiră cîteva trăsuri şi se aşezară la rînd. În magazin, de cîte ori se prezenta o clientă, se producea forfotă printre băieţii înşiraţi pe două rînduri, sub uşa înaltă, înveşmîntaţi în livrele, jachete şi pantaloni de un verde deschis, cu veste în dungi galbene şi roşii. Inspectorul Jouve, fost căpitan în retragere, se afla prezent, în redingotă, cu cravata albă şi decoraţia sa, ca o reclamă de veche cinste, întîmpinînd doamnele cu un aer de politeţă gravă, aplecîndu-se spre ele pentru a le indica raioanele, de unde pătrundeau în vestibulul transformat într-un salon oriental.

De la intrare fură încîntate de surpriza care pe toate le fermeca. Ideea pornise de la Mouret. A fost cel dintîi care a cumpărat din Levant, în condiţii excelente, o colecţie de covoare vechi şi noi, unele din

acele covoare rare, vîndute pînă atunci numai de negustorii de curiozităţi şi foarte scump ; după ce-i vor servi la acest decor minunat, menit să-i atragă înalta clientelă amatoare de obiecte de artă, avea de gînd să inunde piaţa cu ele, vînzîndu-le aproape la preţul de cost. Salonul acesta oriental, drapat în covoare şi perdele pe care băieţii le agăţaseră cu grijă la ordinele lui, se putea vedea din mijlocul pieţei Gaillon. Plafonul era alcătuit din covoare de Smirna, ale căror desene complicate se reliefau pe fondurile roşii. Apoi, de cele patru laturi atîrnau draperii de Karamanliu şi de Siria, zebrate cu verde, galben şi roşu aprins ; draperii de Diarbekir, ceva mai comune, mai aspre la pipăit, asemenea sumanelor de păstori ; apoi urmau covoare lungi de Ispahan, de Teheran şi de Kermanşa, altele ceva mai late, de Sumaca şi de Madras, cu înflorituri stranii de maci şi ramuri de palmier, azvîrlite fantezist în grădina visului. Pe podele, covoarele îşi întindeau din nou ramurile din lînă stufoasă. La mijloc se afla un covor de Agra, o piesă extraordinară, cu un fond alb şi o bordură lată de un albastru azuriu, cu ornamente liliachii, care trăda o imaginaţie foarte rafinată. Peste tot erau expuse minunăţii : covoare de Meca, avînd reflexe de catifea, covoare de rugăciune din Daghestan, cu desenul lor simbolic, covoare din Kurdistan, presărate cu flori învolte ; şi, în sfîrşit, azvîrlit într-un colţ, un maldăr de covoare mai ieftine : Ghiordez, Cula şi Chiroir, care se vindeau începînd de la cincisprezece franci. Cortul acesta somptuos ca de paşă era mobilat cu fotolii şi divane îmbrăcate în piei de cămilă, unele cu romburi pestriţe, altele trandafirii de o formă primitivă. Era acolo, îngrămădit la un loc, tot orientul : Turcia, Arabia, Persia, India. Se părea că fuseseră golite palatele, jefuite moscheele şi bazarele. Printre culorile covoarelor vechi, ale căror nuanţe şterse păstrau o căldură întunecată, un ecou

de văpaie stinsă de o culoare uşor rubinie, domina auriul roşcat, toate alcătuite de o mînă de maestru, şi în mijlocul viziunii orientale, în luxul acestei arte barbare, stăruia mirosul puternic, pe care toate lînăriile îl păstraseră din ţările soarelui şi ale mizeriei.

În dimineaţa aceea, la ora opt, cînd Denise urma tocmai să-şi înceapă serviciul, în ziua aceea de luni, rămase înmărmurită străbătînd salonul oriental, nemairecunoscînd intrarea în magazin; sfîrşi prin a se tulbura în acest decor de harem, plantat la intrare. Unul din băieţii de prăvălie o conduse pînă la mansardă şi o dădu în grija doamnei Cabin, care se ocupa cu curăţenia şi supravegherea camerelor. Aceasta o instală la nr. 7, unde i se urcase cufărul. Camera era o celulă mansardată cu o ferestruică dreptunghiulară ce se deschidea de pe acoperiş, şi era mobilată cu un pat mic, un dulap de nuc, o masă de toaletă şi două scaune. Douăzeci de asemenea camere se înşirau pe un coridor ca de mînăstire, vopsit în galben. Din cele treizeci şi cinci de domnişoare ale magazinului, cele douăzeci care nu aveau familie în Paris dormeau acolo, iar celelalte cincisprezece locuiau în oraş, unele la mătuşi sau verişoare de ocazie. Denise îşi scoase imediat rochia subţire de lînă, uzată de prea mult periat, cîrpită pe la mîneci, singura pe care şi-o adusese de la Valognes, apoi îmbrăcă uniforma raionului: o rochie de mătase neagră ajustată pe măsura ei, care o aştepta pe pat. Rochia aceasta era totuşi prea mare, prea largă la umeri, dar ea era atît de grăbită în emoţia ei, încît nu se opri asupra acestor mici amănunte de cochetărie. Nu purtase niciodată rochii de mătase şi cînd coborî astfel gătită, ca de duminică, se simţi prost. Se uită curios la luciul rochiei, ruşinîndu-se aproape de foşnetul gălăgios al mătăsii.

Cînd intră, jos, în raion, izbucnise o ceartă. O auzi pe Claire spunînd cu voce ascuţită:

— Eu am ajuns înaintea ei, doamnă.

— Nu-i adevărat, o auzi pe Marguerite replicînd. M-a îmbrîncit la uşă, dar eu apucasem să şi pun piciorul în salon. Cearta izbucnise în legătură cu tabloul de ordine, care stabilea rîndul fiecăreia la vînzare. Vînzătoarele se înscriau pe o tablă, în ordinea sosirii, şi ori de cîte ori serveau o clientă îşi puneau numele pe tablă. Doamna Aurélie sfîrşi prin a-i da dreptate Margueritei.

— Veşnic se fac nedreptăţi ! mormăi Claire furioasă.

Dar intrarea Denisei le împăcă deodată pe toate. Se priviră şi îşi zîmbiră. Cum se putea îmbrăca o fată cu atîta lipsă de gust ? ! Stîngace, fata merse să se înscrie pe tabloul de ordine, unde era ultima. În timpul acesta, doamna Aurélie o examină cu un aer îngrijorat, şi nu se putu opri de a spune :

— Draga mea, în rochia asta ar putea să încapă două ca dumneata. Va mai trebui strîmtată... Şi apoi... nu ştii să te îmbraci ! Vino să te aranjez puţin.

O duse în faţa unei oglinzi înalte, care alterna cu uşile dulapurilor unde erau rînduite confecţiile. Încăperea largă, cu pereţii pe jumătate din oglinzi, pe jumătate din stejar sculptat, pe jos cu un covor roşu ţesut în dungi mari, semăna cu un salon banal de hotel oarecare, pe unde tropăie necontenit paşii grăbiţi ai pasagerilor. Iar domnişoarele înveşmîntate în mătasea reglementară, plimbîndu-şi graţiile comerciale fără a se aşeza vreodată pe duzina de scaune, rezervate numai clientelor, completau decorul. Toate aveau în cele două butoniere de sus ale corsajului, ca înfipt de-a dreptul în pieptul lor, cîte un creion mare, al cărui vîrf se înălţa în aer. Se mai zărea, ieşind pe jumătate dintr-un buzunar, ca o pată albă, caietul şi notele de debit. Unele din ele se încumetau să poarte bijuterii : inele, broşe, lanţuri ; dar cochetăria

lor, luxul cu care vroiau să rivalizeze în uniformitatea impusă a îmbrăcămintii, era doar părul bogat, căruia i se adăugau cozi sau cocuri pieptănate, încîrlionțate și pomădate atunci cînd nu era îndeajuns de arătos.

— Trage-ți cordonul în față, îi repetă doamna Aurélie. Așa cel puțin nu mai pari cocoșată... Și ia te uită la părul dumitale ! Cum se poate să-l urîțești în halul ăsta ? Ar putea fi minunat dacă ai vrea.

Părul era, într-adevăr, singura podoabă a Denisei ; era de un blond-cenușiu, căzîndu-i pînă la glezne. Cînd se pieptăna o stingherea în așa măsură, încît era silită să-l încolăcească și să-l prindă în dinții groși ai unui pieptene de os. Pe Claire o cam supăra această podoabă a fetei, și rîse prefăcut, atît de caraghios era înnodat, în sălbăticia lui drăgălașă. Făcu semn unei vînzătoare de la raionul de lenjerie, o fată cu obrazul lat și cu un aer plăcut. Cele două raioane alăturate, deși în permanentă dușmănie, se înțelegeau de minune atunci cînd era vorba să-și bată joc de cîte cineva.

— Ia te uită la coama asta, domnișoară Cugnot, zise Claire, pe care Marguerite o lovi cu cotul, abia ținîndu-și rîsul.

Numai că lenjeresei nu-i prea ardea de glume. O privea pe Denise de cîtăva vreme și-și amintea cît suferise ea însăși în primele luni, la acest raion.

— Ei, și ce-i cu asta ? răspunse ea. Nu oricine are o asemenea coamă !

Apoi se întoarse la lenjerie, lăsîndu-le pe celelalte două stingherite. Denise, care o auzise, o urmări cu o privire plină de recunoștință, pe cînd doamna Aurélie îi înmînă caietul notelor de debit pe numele ei, spunîndu-i :

— Ei, haide, nu face nimic ! Mîine ai să te îmbraci mai bine... Și acum caută să prinzi obiceiurile magazinului, așteaptă-ți rîndul la vînzare. Astăzi va

fi o zi grea şi ne vom putea da seama de ce eşti în stare.

Raionul rămase totuşi pustiu, puţine cliente urcau la confecţii în primele ore ale dimineţii. Fetele se mişcau încet, cruţîndu-se pe cît era cu putinţă în vederea ostenelii ce le aştepta după-amiază. Ştiind că e pîndită şi că i se urmăreşte fiecare mişcare a debutului, Denise îşi ascuţi creionul, pentru a lua o atitudine ; apoi, imitîndu-le pe celelalte, şi-l vîrî în piept, între două butoniere. Începu a se îmbărbăta singură, dîndu-şi seama că trebuia să-şi cucerească cu orice preţ locul. I se spusese din ajun că va avea casă şi masă, adică fără un salariu fix ; nu va avea decît procentajul şi comisionul asupra vînzărilor pe care le va face. Dar nutrea nădejdea că va ajunge astfel la o mie două sute de franci, căci ştia că vînzătoarele cele bune, cînd îşi dădeau osteneala, cîştigau pînă la două mii. Astfel, bugetul ei putea fi echilibrat, o sută de franci pe lună îi vor îngădui să plătească pensiunea lui Pépé şi să-l întreţină pe Jean, care nu cîştiga un ban ; ea însăşi îşi va putea cumpăra îmbrăcăminte şi lenjerie. Numai că pentru a atinge această cifră însemnată trebuia să fie cît mai activă şi să ţie piept, fără a se mîhni de reaua voinţă a celor din jurul ei, să se zbată, şi, dacă va fi nevoie, să smulgă tovarăşelor sale de muncă ceea ce i se cuvenea. Pe cînd se pregătea astfel de luptă, trecu prin faţa raionului un tînăr care îi zîmbi. Recunoscîndu-l pe Deloche, angajat din ajun la raionul de dantele, îi răspunse şi ea cu un surîs, încîntată de prietenia aceasta pe care o regăsea, văzînd în salutul lui un semn bun.

La ora nouă şi jumătate, un clopot sunase de masă pentru seria întîi. Apoi alte clopote o anunţaseră pe a doua. Şi clientele tot nu veniseră. Doamna Frédéric, adjuncta, care în rigiditatea ei posacă de văduvă vedea totul în negru, bombănea în fraze scurte că ziua aceea

e o zi pierdută ; că nu vor vedea nici măcar o pisică, că ar fi mai bine să se tragă obloanele şi să plece cu toţii acasă. Această prorocire întuneca faţa turtită a Margueritei, foarte dornică de cîştig, pe cînd Claire, cu aerul ei de cal scăpat din buiestru, se şi vedea plimbîndu-se în pădurea de la Verrières, dacă se va prăbuşi magazinul. Cît despre doamna Aurélie, îşi plimba masca de Cezar, mută şi gravă, prin raionul pustiu, asemenea unui general care are o răspundere atît la izbîndă, cît şi la înfrîngere.

Către ora unsprezece îşi făcură apariţia cîteva doamne. Rîndul Denisei la vînzare sosise. Se ivise o clientă.

— Asta e grasa aceea din provincie, ştiţi, zise în şoaptă Marguerite.

Era o femeie de vreo patruzeci şi cinci de ani, care pica din cînd în cînd la Paris de undeva dintr-un capăt pierdut de ţară. Acolo, luni de zile, punea de-o parte ban cu ban şi, cum cobora din tren, venea întins la „Paradisul femeilor“ unde cheltuia tot. Comanda rareori prin scris, căci voia să vadă cu ochii ei, să simtă bucuria de a pipăi marfa cu mîna ei. Îşi făcea pînă şi provizii de ace de cusut care, spunea ea, costau cît ochii din cap în orăşelul ei. O cunoştea tot magazinul, toţi ştiau că se numeşte doamna Boutarel şi locuieşte la Albi, dar nimeni nu se sinchisea nici de situaţia, nici de viaţa ei.

— Ce mai faceţi, doamnă ? o întrebă cu bunăvoinţă doamna Aurélie, ieşindu-i în întîmpinare. Spuneţi, vă rog, ce doriţi ? Vom fi imediat la dispoziţia dumneavoastră.

Apoi, întorcîndu-se :

— Domnişoarelor !

Denise se apropie, dar Claire se şi repezise să i-o ia înainte. De obicei nu se îmbulzea la vînzare, nu se prea sinchisea de bani, cîştigînd mai mult în

afară de magazin, şi fără prea mare osteneală... N-o îmboldea decît dorinţa de a-i „sufla" noii venite o clientă bună.

— Iartă-mă, domnişoară, dar este rîndul meu, se revoltă Denise.

Doamna Aurélie o înlătură cu o privire severă, şoptind printre dinţi :

— Nu există nici un rînd ! Eu sînt singura stăpînă aici !... Aşteaptă mai întîi să înveţi să serveşti clientele cunoscute.

Fata se retrase şi, simţind că o năpădesc lacrimile, vru să ascundă acest exces de sensibilitate şi se întoarse cu spatele, prefăcîndu-se că se uită în stradă. O vor împiedica oare să vîndă ? Se vor înţelege toate între ele ca să-i răpească în felul acesta vînzările serioase ? O cuprinse teama de viitor, se simţi dintr-o dată strivită între atîtea interese pricinuite de dorinţa cîştigului. Lăsîndu-se în voia amărăciunii, însingurată, îşi lipi fruntea de geamul rece, privind peste drum la „Vechiul Elbeuf", gîndindu-se că ar fi trebuit să-l roage pe unchiul ei s-o păstreze acolo ; poate că şi el ar fi dorit să revină asupra hotărîrii sale, căci îi păruse atît de mişcat în ajun. Acum era singură de tot în această casă atît de mare, unde nu o iubea nimeni, unde se simţea jignită şi rătăcită. Pépé şi Jean trăiau printre străini, aceşti copii care nu se despărţiseră niciodată, ţinîndu-se mereu de fustele ei. Simţi o sfîşiere, şi printre cele două lacrimi mari, pe care le reţinuse, strada începu să danseze înaintea ei ca învăluită în ceaţă.

În timpul acesta, auzi voci în spatele ei.

— Asta mă ţine aici ! spunea doamna Boutarel.

— Doamna se înşeală, răspunse Claire, umerii vin la perfecţie... doar dacă doamna nu preferă o şubă în loc de mantou.

Denise tresări deodată. O mînă o apucă de braţ, şi doamna Aurélie o interpelă cu severitate:

— Bine, domnişoară, acum nu mai faci nimic? Te uiţi la lumea care trece pe stradă? O, aşa nu merge!

— Dacă sînt împiedicată să vînd, doamnă.

— Se mai găsesc şi alte treburi pentru dumneata, domnişoară! Ai să începi cu începutul!... Strînge marfa!

Pentru a le mulţumi pe cele cîteva cliente care veniseră, răvăşiseră toate dulapurile, şi pe cele două mese lungi de stejar din dreapta şi din stînga salonului zăceau de-a valma mantouri, şube, pelerine, veşminte de toate măsurile şi de toate culorile. Fără a scoate o vorbă, Denise se apucă să le trieze, să le împăturească cu grijă şi să le aşeze la loc, în dulapuri. Asta era munca inferioară a începătoarelor. Nu mai protestă, ştiind că aici se pretinde o supunere pasivă, aşteptînd ca premiera să binevoiască a o lăsa să vîndă, aşa cum păruse că avea intenţia la început. Şi împăturea, împăturea mereu, cînd apăru Mouret. Prezenţa lui o făcu să se cutremure. Roşi şi se simţi iarăşi cuprinsă de acea teamă stranie a ei, crezînd că avea să-i vorbească. Dar el nici nu o văzu, nici nu-şi mai amintea măcar de fetiţa pe care impresia fermecătoare de o clipă îl făcuse s-o sprijine.

— Doamnă Aurélie! îl auzi strigînd cu un glas tăios.

Era puţin cam palid, dar avea aceiaşi ochi limpezi în care se citea atîta hotărîre. Dăduse o raită prin saloane şi le găsise goale. Cu toată credinţa sa nezdruncinată în noroc, îi apăruse brusc în minte posibilitatea unei înfrîngeri. Evident, nu era decît ora unsprezece şi ştia din experienţă că mulţimea nu soseşte decît după-amiaza. Dar anumite simptome îl îngrijorau: la celelalte puneri în vînzare se producea oarecare mişcare, chiar începînd de dimineaţă. Acum nu vedea

nici măcar acele femei fără pălărie, cliente din cartier, care veneau la el în calitate de vecine. Îl cuprinse o slăbiciune superstiţioasă, ca aceea care îi cuprinde uneori pe marii căpitani înainte de a da o bătălie, în ciuda înfăţişării sale obişnuite de om de acţiune. Avu impresia că de astă dată n-are să meargă, se simţea pierdut fără să ştie de ce ; i se părea că îşi citeşte înfrîngerea chiar pe feţele doamnelor care treceau.

Şi tocmai în clipa aceea, doamna Boutarel, care cumpăra întotdeauna, pleca din magazin, spunînd :

— Nu, văd că n-aveţi nimic care să-mi placă... Am să mă mai gîndesc, poate am să mă hotărăsc...

Mouret o privi cum pleacă. Doamna Aurélie veni în grabă la chemarea lui, acesta o luă de-o parte şi schimbară cîteva cuvinte. Ea făcu un gest deznădăjduit, apoi răspunse că vede şi ea că vînzarea nu se însufleţeşte. Rămaseră o clipă faţă în faţă, cuprinşi de una din acele îndoieli pe care generalii o ascund, de obicei, soldaţilor. Apoi spuse tare, cu aerul său îndrăzneţ :

— Dacă mai aveţi nevoie de cineva, luaţi o fată de la atelier... are să vă mai ajute puţin...

Îşi continuă, deznădăjduit, inspecţia. Încă din dimineaţa aceea, îl evita pe Bourdoncle, ale cărui reflecţii îngrijorate îl enervau, dar ieşind de la lenjerie, unde vînzarea mergea şi mai prost, dădu peste el şi fu silit să-i suporte temerile. Îl dădu dracului, cu brutalitatea care în momentele lui rele nu-i cruţa nici pe cei mai însemnaţi funcţionari ai săi.

— Şi mai lasă-mă în pace ! Totul merge bine !... Pînă la urmă, pe fricoşi îi zvîrl afară !

Mouret se proţăpi în picioare lîngă balustrada holului, singur. De acolo domina magazinul, cu raioanele de la mezanin în jurul lui, şi vederea spre cele de la parter. Sus, pustiul i se păru dezolant : la dantele, o cucoană bătrînă scotocea toate cutiile, fără să cum-

pere nimic, iar la lenjerie, trei fluieră-vînt alegeau pe îndelete gulere de nouăzeci de bani bucata. Băgă însă de seamă că jos, sub galeriile acoperite, în lumina ce venea de afară, clientela începea să devină ceva mai numeroasă. Era o defilare lentă, o plimbare prin fața tejghelelor, întreruptă, în spații ; la mercerie, la tricotaje se înghesuiau cîteva femei în rochii simple, de dimineață. În schimb, la albituri nu era aproape nimeni, nici la stofe. Băieții de prăvălie, în hainele lor verzi cu nasturi mari lucitori, așteptau clientela cu brațele lăsate. Din cînd în cînd, trecea cîte un inspector, țeapăn, cu cravată albă, cu aer ceremonios. Inima lui Mouret se strîngea mai ales văzînd liniștea de moarte ce domnea în hol : lumina zilei cădea cernută de sus printr-un luminator cu geamuri mate, ca un praf alb, difuz, suspendat deasupra raionului de mătăsuri care părea că doarme într-o înfiorătoare tăcere de capelă. Pasul unui funcționar, vorba șoptită, foșnetul unei rochii care trecea erau singurele zgomote, ușoare, înăbușite de căldura caloriferului. Cu toate acestea, soseau trăsuri, se auzea oprirea frînată a cailor ; apoi portierele se închideau cu violență. De afară răzbătea un vacarm îndepărtat de curioși care se înghesuiau în fața vitrinelor, de trăsuri care staționau în piața Gaillon, și tot zvonul care vestește apropierea unei mulțimi. Văzînd însă casierii fără treabă, lăsați pe spate după ghișee, zărind mesele de ambalaj goale, cu ghemele de sfoară și topurile de hîrtie albastră neîntrebuințate, Mouret, speriat de teama care-l cuprinse, avu impresia că marea lui mașină își încetinește mersul și se răcește.

— Ascultă, Favier, murmură Hutin, ia uită-te la patron, colo sus... Nu pare prea bine dispus.

— Halal de așa maghernță, răspunse Favier. Cînd te gîndești că n-am făcut încă nici o vînzare !

Amîndoi pîndeau clientela şi îşi şopteau fraze scurte, fără să se uite unul la altul. Ceilalţi vînzători ai raionului aşezau teancuri de *Paris-Bonheur* sub îndrumările lui Robineau, în timp ce Bouthemont, într-o discuţie aprinsă cu o femeie slăbănoagă, părea a primi în şoaptă o comandă importantă. În jurul lor, în rafturile de o eleganţă aleasă, mătăsurile împăturite în ambalaje lungi de hîrtie crem se îngrămădeau ca nişte broşuri de format neobişnuit. Iar pe tejghelele ticsite cu mătăsuri fantezi, moarurile, satenurile, catifelele păreau nişte răzoare de flori abia cosite, o întreagă recoltă de ţesături delicate şi preţioase. Era raionul cel mai elegant, un adevărat salon, unde mărfurile, atît de uşoare, nu mai erau decît un decor compus din obiecte de lux.

— Am nevoie de o sută de franci pentru duminică, reluă vorba Hutin. Dacă nu-mi scot, în medie, cei doisprezece franci pe zi, m-am ars !... Mă bizuisem mult pe afurisita asta de punere în vînzare.

— Drace ! o sută de franci nu e un fleac. Eu mă mulţumesc şi cu cincizeci, sau şaizeci... Dar tu îţi permiţi femei cochete.

— Ba nu, dragul meu. Închipuieşte-ţi ce prostie ! Am pariat şi am pierdut... Aşa că trebuie să invit la restaurant cinci persoane ! doi bărbaţi şi trei femei... Dar las' pe mine ! Prima femeie care trece o potcovesc cu douăzeci de metri de *Paris-Bonheur !*

Mai stătură o clipă de vorbă, povestindu-şi ce-au făcut în ajun şi ce aveau de gînd să facă săptămîna viitoare. Favier juca la curse, Hutin canota şi întreţinea cîntăreţe de varieteu. Aceiaşi nevoie de bani îi biciuia pe amîndoi, nu se gîndeau decît la bani, luptau pentru bani de luni şi pînă sîmbătă, ca duminica să-i mănînce pe toţi. În magazin era singura lor preocupare tiranică, o luptă fără milă şi fără răgaz. Şi vulpoiul de Bouthemont care pusese mîna pe trimisa

doamnei Sauveur, femeia aceea slabă cu care stătea de vorbă! Ce afacere frumoasă, două sau trei duzini de bucăţi! Căci marea croitoreasă, doamna Sauveur, înghiţea, nu glumă! În clipa aceea, domnul Robineau se repezi şi el să-i sufle o clientă lui Favier!

— O! Pe ăsta trebuie să-l dau peste cap, spuse Hutin, care profita de orice prilej pentru a asmuţi raionul împotriva aceluia căruia vroia să-i ia locul. Cum aşa? Şefii şi subşefii se cade să vîndă?... Pe cuvînt, dragul meu, dacă ajung vreodată subşef, veţi vedea ce frumos am să mă port faţă de voi.

Şi toată mica lui făptură normandă, amabilă şi grasă era plină de o bunăvoinţă prefăcută. Favier nu se putu împiedica de a-i arunca o privire piezişă; îşi păstră, totuşi, calmul de om stăpînit, dar plin de fiere, şi se mulţumi să răspundă:

— Da, ştiu... şi ţi-o doresc.

Apoi, zărind o doamnă care se apropia, adăugă încet:

— Atenţie! Iată ceva pentru dumneata!

Era o doamnă cu chipul de o roşeaţă bolnăvicioasă; purta pălărie galbenă şi rochie roşie. Hutin o ghici imediat pe femeia care nu va cumpăra nimic. Se aplecă repede în spatele tejghelei, prefăcîndu-se că-şi leagă şireturile de la pantofi, şi astfel ascuns, şopti:

— Nu, nu, nici aşa! N-are decît s-o ia altul... Mulţumesc! Îmi pierd rîndul!

Dar Robineau îi strigă:

— Al cui e rîndul, domnilor? Al domnului Hutin? Unde e domnul Hutin?

Şi cum acesta nu răspundea, vînzătorul care era înscris după el fu silit s-o ia în primire pe doamna cu chipul răvăşit. Într-adevăr, ceru numai cîteva eşantioane şi întrebă de preţuri; îl reţinu pe vînzător mai bine de zece minute, copleşindu-l cu întrebări. Adjunctul îl zări pe Hutin ivindu-se din spatele tejghelei,

dar cînd se prezentă o nouă clientă şi-l văzu repezindu-se, interveni cu un aer sever:

— Rîndul dumitale a trecut... Te-am strigat şi cu toate că erai acolo, în spate, nu mi-ai răspuns.

— Dar n-am auzit, domnule.

— Destul!... Înscrie-te la coadă... Hai, treci domnule Favier, acum e rîndul dumitale!

Favier, care se bucura în sinea lui de întîmplare, se scuză faţă de prietenul său, dar Hutin, cu buzele strînse, întoarse capul. Ceea ce-l înfuria şi mai mult era că o cunoştea bine pe clientă, o blondă foarte nostimă, care venea des la raion şi căreia vînzătorii îi spuneau între ei „frumoasa doamnă", fără să ştie nimic despre ea, nici măcar numele. Cumpăra mult, cerea să i se aşeze obiectele în trăsură, apoi dispărea repede. Înaltă, elegantă, îmbrăcată cu un gust deosebit, părea foarte bogată şi din lumea mare.

— Ei, ce-i cu cocota dumitale? îl întrebă Hutin pe Favier cînd se întoarse de la casă, unde-şi însoţise clienta.

— Ei, o cocotă! răspunse acesta. Nu, prea are aerul de femeie cumsecade. Trebuie să fie nevasta vreunui bursier sau vreunui medic, în sfîrşit, nu ştiu, cam aşa ceva.

— Ia las-o! E o cocotă... Cu aerul lor de femei distinse, cine mai poate şti astăzi ceva!

Favier se uită la caietul notelor lui de debit.

— N-are importanţă! Dar ştiu că i-am băgat pe gît marfă de două sute nouăzeci şi şase de franci. Din asta îmi ies aproape trei franci.

Hutin îşi strînse buzele şi-şi vărsă năduful pe caietul notelor de debit, altă năzdrăvănie care le îngreuia buzunarele! Între ei era o luptă surdă, neîncetată. De obicei, Favier făcea pe modestul, părînd a-i recunoaşte lui Hutin superioritatea, chit că îl săpa pe la spate. Aşa că acesta îşi făcu sînge rău din pricina

celor trei franci suflaţi cu atîta uşurinţă de un vînzător pe care îl socotea mai puţin priceput decît el. Frumoasă zi, n-am ce zice! Dacă treaba va merge tot aşa, nu va cîştiga nici pentru a oferi măcar un sifon musafirilor de duminică. Şi în mijlocul luptei care se înteţea, se plimba prin faţa tejghelelor, lacom, rîvnindu-şi partea, pizmuindu-şi pînă şi şeful care o însoţea spre ieşire pe clienta cea slabă spunîndu-i :

— Foarte bine, doamnă, atunci ne-am înţeles. Spuneţi-i că voi face tot posibilul să obţin de la domnul Mouret această favoare.

Mouret nu mai era de mult în picioare, la mezanin, lîngă balustrada din hol. Reapăru brusc în capul scării principale, care cobora spre parter ; şi de acolo domină încă o dată întregul magazin. Obrajii lui se colorau, încrederea renăştea şi-l înălţa, parcă, faţă de mulţimea care umplea, treptat, treptat, magazinul. Iată, în sfîrşit, afluenţa aşteptată, aglomeraţia de după-amiază, la care încetase să nădăjduiască într-un moment de înfrigurare ; toţi vînzătorii se aflau la locurile lor, un ultim sunet de clopot anunţa sfîrşitul celei de a treia mese. Dimineaţa atît de dezastruoasă, datorită, fără îndoială, unui ropot de ploaie care căzuse către ora nouă, mai putea fi îndreptată, căci cerul senin din zori îşi recăpăta voioasa-i strălucire. Acum raioanele de la mezanin se însufleţeau, şi fu nevoit să se dea de o parte, pentru a face loc doamnelor care urcau în grupuri mici la lenjerie şi la confecţii ; în spatele lui, la dantele şi la şaluri, auzea anunţîndu-se cifre importante. Ceea ce-l liniştea însă pe deplin era priveliştea galeriilor de la parter : lumea se îmbulzea în faţa merceriei ; albiturile şi chiar lenajurile fuseseră şi ele invadate. Rîndurile cumpărătoarelor se îndeseau, aproape toate cu pălărie, afară de cîteva gospodine întîrziate, care purtau bonete. În holul mătăsurilor, sub lumina uşor gălbuie, unele dintre doamne îşi scoseseră mănuşile

pentru a pipăi uşor valurile de *Paris-Bonheur*, sporovăind încet între ele. Şi acum nu se mai putea înşela asupra zarvei care venea de afară, uruit de trăsuri, zgomot de portiere trîntite, gălăgia crescîndă a mulţimii. Simţea că maşina de sub picioarele lui se pune din nou în mişcare, se încălzeşte, începe să trăiască, de la casierii, unde auzea aurul sunînd, de la tejghele, unde băieţii se grăbeau să ambaleze mărfurile, pînă în adîncul subsolului, la serviciul livrărilor, care se umplea cu pachetele coborîte, al căror vuiet subteran făcea să vibreze toată casa. În mijlocul gloatei, inspectorul Jouve se plimba grav, pîndind hoţoaicele.

— Ia te uită ! Tu eşti ? exclamă deodată Mouret, recunoscîndu-l pe Paul de Vallagnosc, pe care îl întovărăşea un băiat de prăvălie. Nu, nu mă deranjezi... De altfel, dacă vrei să vezi totul, trebuie să mă urmezi, căci astăzi sînt pe baricade !

Mai era încă stăpînit de o oarecare nelinişte. Fără îndoială, lumea venea, dar oare vînzarea va constitui triumful nădăjduit ? Rîse, totuşi, cu Paul, şi-l luă de braţ, plin de voioşie.

— Parcă se mai încălzeşte, oarecum, îi şopti Hutin lui Favier. Numai că eu n-am noroc, sînt zile cu ghinion, pe cinstea mea !... Am dat iar lovitura, pacostea asta nu mi-a cumpărat nimic !

Şi-i arătă cu capul o doamnă care pleca, aruncînd priviri dezgustătoare asupra tuturor mărfurilor. Dacă nu vindea nimic, n-avea să facă avere cu salariul lui de o mie de franci ; de obicei îi reveneau cam între şapte şi opt franci pe zi din procentaje şi comisioane, ceea ce, împreună cu salariul fix, îi dădea în medie vreo zece franci pe zi. Favier nu ajungea niciodată decît la opt, şi iată cum cizma asta îi lua acum bucăţica de la gură, căci plasase tocmai o nouă rochie. Posacul ăsta care n-a fost niciodată în stare să înveselească o clientă ! Îngrozitor !

— Andrelagiii şi mosoragiii se vor umple de bani ! şopti Favier către Hutin, vorbind despre vînzătorii de la tricotaje şi de la mercerie.

Dar Hutin, care cerceta cu privirea magazinul, zise brusc :

— O cunoşti pe doamna Desforges, prietena patronului ?... Uite-o ! E bruna aceea de la mănuşi, aia căreia îi încearcă Mignot mănuşile.

Tăcu, apoi reluă încet, ca şi cum i s-ar fi adresat lui Mignot, pe care nu-l mai slăbea din ochi :

— Aşa, aşa, prietene, freacă-i bine degetele. Cu atîta te alegi ! Cuceririle tale se cunosc !

Între el şi mănuşar era o rivalitate de bărbaţi frumoşi, care se lăudau că cochetează cu clientele. De altfel, nici unul nici altul nu s-ar fi putut lăuda cu un succes real. Reputaţia de cuceritor a lui Mignot era bazată pe legenda că se îndrăgostise de el soţia unui comisar de poliţie, iar Hutin cucerise, într-adevăr, o ceaprazăreasă, sătulă de a cutreiera hotelurile deochiate din cartier. Dar amîndoi minţeau, lăsînd bucuros să se vorbească despre aventurile lor misterioase, despre întîlniri date de contese, între două cumpărături.

— Ar trebui s-o agăţi, spuse Favier cu aerul lui mucalit.

— E o idee ! exclamă Hutin. Dacă vine, o încurc eu, am neapărată nevoie de cinci franci !

La raionul de mănuşi, un şir de doamne şedeau în faţa tejghelei înguste, acoperită cu catifea verde şi colţuri de metal nichelat. Amabili, surîzători, vînzătorii îngrămădeau în faţa lor, unele peste altele, cutii plate, trandafirii, asemenea unor sertare etichetate de fişier, pe care le scoteau de sub tejghea. Mignot îşi pleca obrazul frumuşel, rumen, căutînd să dea mlădieri duioase, calde, vocii sale cu graseieri de parizian. Îi şi vînduse doamnei Desforges vreo douăsprezece perechi de mănuşi de piele şevro „Paradis“, specialitate a casei.

Mai ceruse încă trei perechi din piele suedeză. Acum încerca o pereche de mănuşi din piele de Saxa, de teamă ca măsura să nu fie exactă.

— O ! vin de minune, repeta Mignot. Numărul şase şi trei sferturi ar fi prea mare pentru o mînă ca a dumneavoastră !

Pe jumătate plecat peste tejghea, Mignot îi ţinea mîna într-a lui, îi lua degetele unul cîte unul, şi făcînd să alunece mănuşa cu o lungă dezmierdare repetată, apăsată, o privea ca şi cum ar fi aşteptat să-i citească pe faţă tulburarea unei plăceri voluptoase. Dar ea, cu cotul pe marginea catifelei şi cu mîna ridicată, îi încredinţa degetele cu aceeaşi indiferenţă cu care îşi întindea piciorul cameristei, cînd îi încheia ghetele. Pentru ea nu era un bărbat, îl folosea la îndeletniciri personale cu dispreţul cu care folosea oamenii aflaţi în serviciul ei, fără măcar să-i privească.

— Nu vă fac rău, doamnă ? întrebă el.

Dădu din cap în semn negativ. Mirosul mănuşilor din piele de Saxa, miros de fiară, puţin dulceag, ca de mosc, o tulbura de obicei şi, cîteodată, rîdea, mărturisind predilecţia ei pentru acest parfum echivoc ca de animal în călduri, picat în cutia de pudră a unei femei uşoare. Dar în faţa acestei tejghele banale nu simţea mirosul mănuşilor, ele nu stîrneau nici un fel de căldură senzuală între ea şi acest vînzător care îşi făcea meseria.

— Şi ce mai doreşte doamna ?

— Mulţumesc ! Nimic !... Fii bun te rog şi du toate astea la casa nr. 10, pentru doamna Desforges.

Ca veche clientă a magazinului, îşi dădea numele la casă şi-şi trimetea cumpărăturile fără a mai fi însoţită de un vînzător. După ce se depărtă, Mignot clipi din ochi, întorcîndu-se către vecinul său, pe care ar fi vrut să-l facă să creadă că între el şi clientă se petrecuseră lucruri extraordinare.

— Ascultă, şopti el cinic, ai înmănuşa-o din creştet pînă în tălpi !

Între timp, doamna Desforges îşi continua cumpărăturile. Reveni în stînga, se opri la albituri pentru a tîrgui nişte şervete de bucătărie ; apoi făcu înconjurul magazinului şi se opri în fundul galeriei, la stofele de lînă.

Mulţumită de bucătăreasa ei, se gîndi să-i dăruiască o rochie. Dar raionul de lenajuri era asaltat de o mulţime compactă, micile burgheze se opreau acolo, pipăind stofele, făcîndu-şi în gînd socotelile. Fu silită să se aşeze un moment. În rafturi erau rînduite baloturi mari de stofe, pe care vînzătorii le coborau cu o mişcare bruscă a braţelor, astfel că nu mai izbuteau să se descurce pe tejghelele ticsite de stofe ce se prăvăleau şi se amestecau între ele. Părea o mare care se revarsă în culori neutre, culori mohorîte de lînă, de la cenuşiul cel mai închis, gri-fer, gri-gălbui, pînă la cel albăstrui. Ici-colo, se zăreau ecosezurile pestriţe, pe un fond roşu de flanelă. Iar etichetele albe, agăţate de fiecare balot, păreau un zbor de fulgi de nea căzuţi pe pămîntul negru, într-o lună de decembrie.

În spatele unui teanc de poplină, Liénard glumea cu o fată înaltă, cu capul descoperit, o lucrătoare de prin cartier, trimisă de patroana ei pentru a o aproviziona cu merinos. Nu putea să sufere aceste zile de mari vînzări care-i rupeau braţele şi căuta pe cît putea să tragă chiulul ; bine întreţinut de tatăl său, nu-i păsa dacă vinde sau nu, muncea tocmai atît cît trebuie pentru a nu fi dat afară din slujbă.

— Ascultă, domnişoară Fanny, spunea el. Eşti întotdeauna grăbită... Stofa de cămilă pe care i-am vîndut-o zilele trecute i-a plăcut patroanei ? Să ştii că am să vin la voi să-mi încasez comisionul.

Dar lucrătoarea fugi rîzînd, şi Liénard se trezi în faţa doamnei Desforges, pe care nu se putu opri să o întrebe :

— Ce doreşte doamna ?

Doamna vroia o rochie mai ieftină, dar totuşi solidă. Spre a-şi cruţa braţele, ceea ce era singura lui grijă, Liénard încercă s-o facă să cumpere una din stofele expuse pe tejghea. Şi se găseau acolo caşmiruri, serjuri, lenajuri, iar el jură că sînt foarte durabile, că nu există nimic mai bun, dar pe ea nu părea s-o mulţumească nici una. Zări într-un raft o ţesătură albăstruie. Tînărul fu silit să coboare mărfurile de pe rafturile de sus ; umerii îi trosneau, tejgheaua era acoperită de valurile mătăsoase ale caşmirului şi poplinei, de firul aspru al şeviotului, de lenajuri păroase. Toate stofele şi toate culorile se îngrămădeau. Deşi n-avea de gînd s-o cumpere, ceru să vadă o grenadină şi un voal de Chambéry. Apoi, plictisită, spuse :

— O, Doamne, tot prima era cea mai bună ! E pentru bucătăreasa mea... Da, dă-mi te rog serjul acela cu picăţele mici, acela de doi franci.

Şi cînd Liénard, îngălbenit de furie stăpînită, termină de măsurat :

— Fii bun şi du asta la casa nr. 10... Pentru doamna Desforges.

Pe cînd se depărta, se întîlni cu doamna Marty, însoţită de fiica ei, Valentine, o domnişoară înaltă, slabă şi îndrăzneaţă, de vreo paisprezece ani, care arunca de pe acum mărfurilor priviri lacome de femeie.

— A, dumneata ? Ce mai faci, draga mea ?

— Scumpă doamnă Desforges... Ce spui de mulţimea asta ?

— O ! Nu mai vorbi, e un aer înăbuşitor ! Ce succes !... Ai văzut salonul oriental ?

— Desigur. E splendid ! E nemaipomenit !

Şi în mijlocul înghesuielii, îmbrîncite de valul crescînd al clientelei de rînd care se năpustea la stofele de lînă ieftine, se topeau de admiraţie vorbind de expoziţia de covoare. Doamna Marty spuse că dorea o stofă de mantou, dar nu era încă hotărîtă, ar fi vrut întîi să vadă una de lînă matlasată.

— Lasă, mamă, şopti Valentine, e prea comună.

— Veniţi la mătăsuri, spuse doamna Desforges. Trebuie să vedeţi neapărat faimosul *Paris-Bonheur*.

Doamna Marty şovăi o clipă. Să nu fie prea scump, şi ea îi promisese atît de solemn soţului să fie cuminte! Dar de un ceas nu făcea altceva decît să cumpere; o serie întreagă de pachete o urmau: un manşon, volane plisate pentru ea, ciorapi pentru fiica ei. În cele din urmă, îi spuse vînzătorului care-i arăta matlaseul:

— Nu, lasă, nu mă interesează... Acum mă duc la mătăsuri...

Vînzătorul luă cumpărăturile şi porni înaintea doamnelor. Era lume multă şi la mătăsuri. Mulţimea se îmbulzea mai cu seamă în faţa mărfurilor aranjate de Hutin, sub îndrumarea lui Mouret, care îşi arătase toată măiestria. În partea din fund a holului, în jurul coloanei subţiri de fontă care susţinea luminatorul, se vedea o cascadă de stofe căzînd de sus şi lărgindu-se ca un şuvoi pe parchet. Întîi se revărsau satenurile fine şi mătăsurile în tonuri dulci; apoi cele *renaissance*, care aveau nuanţele sidefii ale apei de izvor; urmau mătăsurile uşoare, cu transparenţe de cristal, vernil, cer-indian, trandafir-de-mai, Dunărea-albastră. Veneau la rînd ţesături mai pline, satinurile minunate, mătăsurile *duchesse*, în nuanţe calde, căzînd în valuri din ce în ce mai mari. În partea de jos zăceau ca într-un bazin stofele grele, damascurile, brocarturile, mătăsurile perlate şi lameurile, culcate pe un pat adînc de catifele, toate catifelele negre,

albe, colorate, prinse pe fond de mătase sau de satin formînd cu petele lor în mişcare un fel de lac încremenit în care păreau să joace reflexe de cer şi peisaje. Femei palide de dorinţi se aplecau ca pentru a se oglindi. Toate rămîneau în picioare în faţa acestei cataracte dezlănţuite, înspăimîntate de teama de a nu fi prinse în vîrtejul acestui torent de lux, cu dorinţa irezistibilă de a se azvîrli în el şi de a se pierde.

— Iată-te ! zise doamna Desforges, găsind-o pe doamna Bourdelais instalată în faţa unei tejghele.

— Ia te uită ! răspunse aceasta, strîngînd mîinile celor două doamne. Da, am intrat să arunc o privire.

— Ce zici ? E fantastică expoziţia aceasta ! Ţi se pare că visezi... Dar salonul oriental ? Ai văzut salonul oriental ?

— Da, da, e extraordinar !

Dar sub acest entuziasm cu care răspundea pentru a fi în nota elegantă a zilei, doamna Bourdelais ascundea un sînge rece de gospodină practică. Examina cu mare grijă o bucată de *Paris-Bonheur*, căci venise numai pentru a profita de preţul deosebit de scăzut al mătăsii acesteia, dacă va găsi că e într-adevăr „o ocazie". Părea mulţumită şi ceru douăzeci şi cinci de metri, socotind că-i va ajunge tocmai bine să scoată o rochie pentru ea şi un mantou pentru fetiţă.

— Cum ! Vrei să şi pleci ? se alarmă doamna Desforges. Haide, vino să dai o raită cu noi.

— Mulţumesc, nu pot. Sînt aşteptată acasă... N-am vrut să iau copiii cu mine în înghesuiala asta !

Plecă precedată de vînzătorul care ducea pe braţe cei douăzeci şi cinci de metri de mătase către casa nr. 10, unde tînărul Albert, asaltat de cereri de facturi, nu mai ştia unde îi este capul. Cînd vînzătorul reuşi să se apropie, după ce debită vînzarea în carnetul său cu cotor, o comunică cu glas tare casierului, care o înscrisese în registru ; apoi se făcu un contra-

apel, foaia fu detaşată din carnet şi înfiptă într-un cui, după ce i se aplicase ştampila de achitare.

— O sută patruzeci de franci, zise Albert.

Doamna Bourdelais plăti şi-şi lăsă adresa, căci venise pe jos şi nu voia să plece cu pachete. În dosul casei, Joseph primise mătasea şi o ambala. Apoi pachetul, aruncat într-un coş pe rotile, fu coborît la serviciul de expediţie, unde se prăvăleau toate mărfurile magazinului, oprindu-se jos cu un zgomot de stăvilar.

Între timp, aglomeraţia devenise atît de mare la mătăsuri, încît doamna Desforges şi doamna Marty nu reuşiră să găsească nici un vînzător liber. Rămaseră o vreme în picioare în mijlocul mulţimii de femei care se uitau la stofe, le pipăiau, oprindu-se ceasuri întregi fără să se hotărască asupra vreuneia din ele. Dar se vedea că *Paris-Bonheur*-ul se bucura de un mare succes; în jurul lui se produse una din acele îmbulzeli a cărei înfrigurare bruscă hotărăşte într-o singură zi moda. Vînzătorii abia mai pridideau cu măsuratul acestui material, şi nu vedeai, deasupra zecilor de pălării, decît luciul pal al bucăţilor de mătase despăturite, într-un neîncetat du-te-vino al degetelor vînzătorilor de-a lungul metrilor de stejar, agăţaţi pe stinghii de alamă. Se auzea zgomotul foarfecilor muşcînd fără întrerupere din ţesătura fină, neîncetat, pe măsură ce se despacheta, ca şi cum n-ar fi fost braţe suficiente pentru a îndestula mîinile întinse cu lăcomie ale clientelor.

— Adevărul este că mătasea aceasta nu-i de loc urîtă la preţul de cinci franci şi şaizeci, spuse doamna Desforges, care reuşise să pună mîna pe o bucată de pe marginea unei mese.

Dar doamna Marty şi fiica ei Valentine suferea o dezamăgire. Ziarele vorbiseră atîta de ea, încît se aşteptau la ceva mai plin şi mai lucios. Recunoscînd-o

pe doamna Desforges, Bouthemont, în dorinţa de a prezenta omagiile sale acestei femei frumoase, despre care se spunea că are o mare influenţă asupra patronului, se îndreptă către ea cu o amabilitate puţin cam vulgară. Cum ? Nu era servită ? Este de neiertat ! Trebuie să fie îngăduitoare, căci, într-adevăr, nu mai ştiau unde le este capul. Şi căută scaune printre fustele vecine, rîzînd cu rîsul lui prietenos, în care se desluşea o dragoste brutală pentru femei, ceea ce nu părea a-i displace Henriettei.

— Ia vezi, şopti Favier ducîndu-se să ia o cutie cu catifea dintr-un raft ce se afla în spatele lui Hutin, ia seama, Bouthemont a pus gheara pe clienta dumitale.

Hutin o uitase complet pe doamna Desforges, scos din fire de o doamnă bătrînă care, după ce-l ţinuse un sfert de oră, cumpărase un metru de satin negru pentru un corset. În momentele de vîrf nu se mai ţinea seama de tabloul de ordine şi vînzătorii serveau clientele la întîmplare. Îi răspundea tocmai doamnei Boutarel, care-şi încheia ziua la „Paradisul femelor", unde mai petrecuse şi dimineaţa vreo trei ore, cînd avertismentul lui Favier îl făcu să tresară. Ii va scăpa ore din mîini prietena patronului, de la care jurase să scoată cel puţin cinci franci ? Asta ar fi culmea ghinionului, căci nu făcuse încă nici trei franci cu babele acelea care tărăgănau lucrurile !

Bouthemont repeta cu glas tare :

— Ia să vină cineva şi aici, domnilor !

Hutin i-o trecu repede pe doamna Boutarel lui Robineau, care nu era ocupat.

— Vă rog, doamnă, adresaţi-vă şefului adjunct... vă va servi mai bine decît mine.

Şi se repezi să ia cumpărăturile doamnei Marty din mîna vînzătorului de la raionul de stofe, care le însoţise pe doamne. În ziua aceea, o nervozitate neobiş-

nuită îl făcea să-şi piardă flerul. De obicei, spunea de la prima ochire aruncată unei cliente dacă va cumpăra sau nu, şi cam cît avea să tîrguiască. Apoi o domina şi se grăbea să termine pentru a trece la altă clientă, impunîndu-i marfa care-i convenea lui, convingînd-o că el ştie mai bine de ce anume are nevoie.

— Ce fel de mătase, doamnă ? o întrebă cu aerul lui cel mai galant.

Abia deschise doamna Desforges gura, că el şi rosti :

— Ştiu, am ceea ce vă trebuie.

Cînd bucata de *Paris-Bonheur* fu despăturită pe un colţ al tejghelei, între alte mormane de mătăsuri, doamna Marty şi fiica ei se apropiară. Hutin, puţin îngrijorat, înţelese că era vorba mai întîi de o furnitură pentru acestea. Schimbară cîteva vorbe în şoaptă, doamna Desforges îi da prietenei sale sfaturi.

— Fără îndoială, murmură ea, o mătase de cinci franci şi şaizeci nu va fi de calitatea uneia de cincisprezece, nici chiar a uneia de zece franci.

— Ai dreptate, e cam moale, răspunse doamna Marty. Mă tem că nu-i destul de plină pentru un mantou.

Observaţia aceasta îl făcu pe vînzător să intervină cu o politeţă exagerată, de om care nu se poate înşela.

— Dar vă asigur, doamnă, că supleţea e calitatea mătăsii acesteia. Nu se şifonează... Este exact ceea ce vă trebuie !

Impresionate de asemenea siguranţă, cele două doamne tăcură. Luară din nou stofa să o examineze, cînd deodată se simţiră atinse pe umăr. Era doamna Guibal, care umbla de o oră prin magazin cu paşi rari, ca la plimbare, desfătîndu-şi ochii cu toate bogăţiile îngrămădite pe tejghele, dar fără a cumpăra

măcar un metru de stambă. Şi între ele se încinse iar o discuţie aprinsă.

— Ei, cum, dumneata erai ?

— Da, eu, dar puţin cam îmbrîncită.

— Ce să-i faci ! E atîta lume, încît nici nu se poate circula... Dar salonul oriental ?

— Încîntător !

— Doamne ! Doamne ! Ce succes !.. Mai stai să mergem sus împreună ?

— Nu, mulţumesc. De acolo vin.

Hutin aştepta, ascunzîndu-şi nerăbdarea sub zîmbetul care nu-i dispărea o clipă de pe buze. Îl vor mai ţine oare multă vreme aici ? Într-adevăr, femeile acestea habar n-aveau că lui i se furau banii din buzunar. În sfîrşit, doamna Guibal se îndepărtă, continuîndu-şi plimbarea, încîntată, în jurul marii vitrine cu mătăsuri.

— Eu, în locul dumitale, aş cumpăra mantoul gata făcut, spuse doamna Desforges revenind la *Paris-Bonheur*. Te-ar costa mai ieftin.

— E drept, că dacă adaugi furniturile şi cusutul, îţi revine mult mai scump, răspunse doamna Marty. Şi acolo ai de unde alege.

Se ridicaseră toate trei în picioare. Doamna Desforges i se adresă lui Hutin :

— Fii bun şi condu-ne la confecţii !

Vînzătorul înmărmuri, nu era deprins cu asemenea înfrîngeri. Cum, doamna cea brună nu cumpăra nimic ? Aşadar, flerul lui îl înşelase. O părăsi pe doamna Marty, şi stărui pe lîngă Henriette, încercînd să exercite asupra ei influenţa lui de vînzător rutinat.

— Dar dumneavoastră, doamnă ? Nu doriţi să vedeţi satenurile, catifelele noastre ?... Avem ocazii extraordinare !

— Mulţumesc, altă dată, răspunse ea calm, fără să-l privească, cum nu-l privise nici pe Mignot.

Hutin fu silit să ia din nou cumpărăturile doamnei Marty şi să treacă înaintea lor pentru a le conduce la confecţii. Mai văzu, îndurerat, cum Robineau îi vindea doamnei Boutarel un metraj de mătase destul de important. Hotărît, nu mai avea miros. Nu se va alege nici cu doi bani. Fu cuprins de furia omului păgubit, săpat de ceilalţi, şi se acri sub manierele sale de amabilitate corectă.

— La etajul întîi, doamnelor, zise el cu acelaşi zîmbet.

Nu era tocmai uşor să ajungi pînă la scară. O mulţime compactă de capete se învîrteau sub galerii, lărgindu-se ca un fluviu revărsat în mijlocul holului. O adevărată bătălie a negoţului se înteţea. Vînzătorii stăpîneau acum în voie acest popor de femei, pe care şi-l trecea în grabă unul altuia. Era momentul de vîrf al după-amiezii, cînd maşina supraîncălzită încingea sarabanda clientelor şi le smulgea banii din carne. La mătăsuri, mai cu seamă, sufla un vînt de nebunie, *Paris-Bonheur*-ul adunase o asemenea mulţime, încît Hutin nu putu face un pas înainte timp de cîteva minute. Henriette, aproape sufocată, ridică ochii şi-l zări în capul scării pe Mouret, care revenea mereu în locul acela de unde-şi vedea izbînda. Îi zîmbi, sperînd că va coborî s-o scape din înghesuială, dar el nici măcar n-o distinse în mulţime. Era tot alături de Vallagnosc, căruia-i arăta magazinul, cu chipul strălucind de bucuria triumfului. Acum trepidaţia dinăuntru înăbuşea zgomotele de-afară, nu se mai auzea nici uruitul trăsurilor, nici trîntitul portierelor. Dincolo de marele murmur al vînzării nu mai rămînea decît impresia imensului Paris, imensitate care va da mereu alte cumpărătoare. În atmosfera în care căldura caloriferului încingea mirosul stofelor, tumultul creştea, alcătuit din toate zgomotele, din forfoteala neîncetată, din aceleaşi fraze repetate de sute de ori în jurul tejghelelor, din

aurul zăngănind pe zincul caselor asaltate de înghesuiala portofelelor, din coşurile pe roţi, încărcate cu pachete care cădeau fără întrerupere în beciurile deschise. Şi în praful fin care se ridica în aer, toate sfîrşeau prin a se amesteca. Colo, merceria părea cu totul întunecată ; mai departe, la albituri, o rază de soare strecurată prin vitrina din strada Neuve-Saint-Augustin părea o săgeată de aur aruncată în zăpadă ; aici, la mănuşi şi la lenajuri, o masă compactă de pălării şi de cocuri tăia drumul spre adîncimile magazinului. Nu se mai vedeau nici măcar toaletele, ieşeau la suprafaţă numai coafurile, împestriţate cu pene şi panglici. Cîteva pălării bărbăteşti formau pete negre în mijlocul feţelor palide de oboseală şi de căldură ale femeilor, care căpătaseră transparenţe de camelii. În sfîrşit, datorită coatelor lui viguroase, Hutin deschise drumul, mergînd înaintea doamnelor. Cînd ajunse în capătul scării, Henriette nu-l mai găsi pe Mouret, care îl tîrîse pe Vallagnosc în plină mulţime, pentru a-l năuci cu desăvîrşire, cuprins el însuşi de nevoia fizică a cestei băi de succes. Îşi pierduse în chip delicios răsuflarea, căci simţise acolo, în jurul genunchilor, ceva ca o lungă îmbrăţişare a întregii lui clientele.

— La stînga, doamnelor, zise Hutin cu glas prevenitor, în ciuda exasperării lui care creştea.

Sus, aceeaşi îmbulzeală. Pînă şi raionul de mobile, de obicei atît de liniştit, era acum invadat. „Şalurile“, „blănurile“, „lenjeria“ forfoteau de lume. Pe cînd doamnele traversau raionul de dantele, se ivi o nouă întîlnire, doamna de Boves se afla acolo împreună cu fiica ei Blanche, amîndouă cufundate în articolele pe care le prezenta Deloche. Hutin fu silit să mai facă o haltă, cu pachetul în braţe.

— Bună ziua !... Mă gîndeam tocmai la voi !

— V-am căutat şi eu. Dar cum să te poţi întîlni în mulţimea asta !

— E minunat, nu e aşa ?

— Uluitor, draga mea ! Nu ne mai ţin picioarele !

— Şi cumpăraţi ?

— O ! nu, ne uităm, ne mai odihnim puţin.

Într-adevăr, doamna de Boves, care nu avea în portofel decît banii pentru trăsură, îl punea pe vînzător să scoată cutii cu tot felul de dantele pentru plăcerea de a le vedea, de a le pipăi. Simţise în Deloche pe vînzătorul debutant, de o stîngăcie domoală, care n-ar fi îndrăznit să reziste capriciilor clientelor, şi abuza de amabilitatea lui speriată ; îl reţinea de mai bine de o jumătate de oră, cerînd mereu alte articole. Tejgheaua era înţesată, şi ea îşi afunda mîinile în acest val spumos de guipure, de malignuri, de valansienă, de *chantilly*-uri, cu degetele înfiorate de dorinţă, cu chipul din ce în ce mai aprins de o plăcere senzuală ; alături de ea, Blanche fremăta de aceeaşi pasiune care se reflecta pe faţa ei palidă, puhavă şi moale.

Între timp, conversaţia continua. Hutin le-ar fi pălmuit, aşa cum sta, nemişcat, la bunul lor plac.

— Ia te uită ! exclamă doamna Marty. Cravate şi voalete la fel ca ale mele !

Doamna de Boves, pe care dantelele doamnei Marty o obsedau încă de sîmbăta trecută, nu putuse rezista dorinţei de a atinge măcar cu mîinile aceleaşi modele, căci lipsa de bani în care o lăsa soţul ei nu-i îngăduia să le cumpere. Roşi uşor şi spuse că Blanche dorea să vadă cravatele acelea *blonde-espagnole,* apoi adăugă :

— Mergeţi la confecţii... Atunci pe curînd ! Vreţi să ne întîlnim în salonul oriental ?

— Bineînţeles, în salonul oriental !... Ei, ce zici ? Superb !

Se despărţiră extaziindu-se, în mijlocul înghesuielii produse de vînzarea acelor *entre-deux* şi a micilor garnituri cu preţuri reduse. Deloche, mulţumit că are de lucru, începu din nou să golească cutiile în faţa ma-

mei şi a fiicei. Inspectorul Jouve, cu înfăţişarea lui de militar, se plimba agale etalîndu-şi decoraţia printre grupurile ce se înghesuiau în faţa tejghelelor, păzind aceste mărfuri preţioase şi fine, atît de uşor de ascuns într-o mînecă. Cînd trecu prin spatele doamnei de Boves, se miră văzînd-o cu braţele cufundate într-un asemenea val de dantele şi aruncă o privire pătrunzătoare asupra mîinilor ei febrile.

— La dreapta, doamnelor, zise Hutin, reluîndu-şi mersul.

Îşi ieşise cu totul din fire. Nu era de ajuns că din cauza lor pierduse jos o vînzare? Îl mai sileau şi să întîrzie la fiecare cotitură a magazinului. Era mînios mai cu seamă din pricina rivalităţii dintre raionul de ţesături şi acela de articole confecţionate, în veşnică luptă, disputîndu-şi clientela, furîndu-şi reciproc procentajul şi comisionul. Cei de la mătăsuri erau mai furioşi decît cei de la lenajuri cînd erau siliţi să conducă la confecţii o clientă care se hotăra pentru un mantou confecţionat, după ce le ceruse să-i prezinte zeci de taftale şi faiuri.

— Domnişoară Vadon! zise Hutin, în al cărui glas începuse să se simtă enervarea, cînd ajunse, în sfîrşit, la raion.

Vînzătoarea, însă, trecu, fără să-l asculte, la o vînzare pe care o cam dădu peste cap. Încăperea era plină, o coadă imensă se întindea de la un capăt la altul, intrînd şi ieşind prin uşa dantelelor şi cea de la lenjerie, care se aflau una în faţa celeilalte, în timp ce în fund, clientele, în talie, încercau veşmintele scoţînd pieptul înainte în faţa oglinzilor. Covorul roşu înăbuşea zgomotul paşilor, glasurile puternice şi îndepărtate de la parter se pierdeau, şi pînă sus nu mai pătrundea decît murmurul discret şi zăpuşeala salonului, sporită de gloata femeilor.

— Domnişoară Prunaire ! strigă Hutin.

Şi cum nici aceasta nu se opri, adăugă printre dinţi în aşa fel ca să nu fie auzit :

— Adunătură de maimuţe !

El, mai ales, nu le putea suferi pe vînzătoare ; îşi rupea picioarele urcînd scările pentru a le aduce cliente, şi era furios că ele îi luau pîinea de la gură. Între ei se da o luptă surdă, în care şi ele vădeau aceeaşi asprime ; în oboseala lor comună, cu trupurile sfîrşite, mereu în picioare, diferenţa dintre sexe dispărea, nu mai rămîneau faţă în faţă decît interesele care se ciocneau, întărîtate de fierbinţeala negoţului.

— Aşadar, aici nu e nimeni ? întrebă Hutin.

Dar deodată o zări pe Denise. Fusese pusă să despăturească marfa începînd din dimineaţa aceea şi nu i se lăsaseră decît cîteva vînzări nesigure, pe care, de altfel, le pierduse. Cînd o recunoscu, ocupată cum era să golească o masă de un morman enorm de veşminte, Hutin alergă spre ea.

— Iată, domnişoară, serveşte-le pe aceste doamne !

Şi îi puse repede în braţe cumpărăturile doamnei Marty, pe care obosise să le tot plimbe de colo pînă colo. Apoi surîsul îi reveni, şi în acest surîs se desluşea răutatea ascunsă a vînzătorului încercat care intuia încurcătura în care se vor afla atît doamnele, cît şi fata. Ea însă era emoţionată de vînzarea neaşteptată care i se oferea. Acest om i se înfăţişa pentru a doua oară în chip de prieten necunoscut, ca un adevărat frate, inimos şi întotdeauna gata s-o salveze, din umbră. Ochii i se umplură de recunoştinţă şi-l urmări îndelung cu privirea, în timp ce el dădea din coate să ajungă cît mai repede la raionul său.

— Aş dori un mantou, rosti doamna Marty.

Denise o întrebă ce gen de mantou ? Dar clienta nu avea nici cea mai mică idee, vroia să vadă modelele

magazinului. Obosită, zăpăcită de atîta lume cîtă se perindase, fata își pierdu capul ; nu servise decît foarte puține cliente în prăvălia lui Cornaille din Valognes ; iar aici încă nu știa cîte modele erau și nici unde le era locul în dulapuri, astfel că nu izbuti să le satisfacă pe cele două prietene, care-și cam pierduseră răbdarea. Doamna Aurélie o zări pe doamna Desforges, a cărei legătură cu patronul îi era, desigur, cunoscută, și se grăbi să vină să întrebe :

— Doamnele sînt servite ?

— Da, de domnișoara aceea care tot caută pe acolo, răspunse Henriette, dar n-are aerul să fie prea pricepută, văd că nu găsește nimic.

Premiera o descumpăni și mai mult pe Denise, șoptindu-i :

— Doar vezi că nu știi nimic. Stai, te rog, la locul dumitale.

Apoi strigă :

— Domnișoară Vadon ! Un mantou !

Rămase acolo, în timp ce Marguerite începu să arate clientelor modelele, vorbindu-le pe un ton sec, dar politicos, cu o atitudine dezagreabilă de fată îmbrăcată în mătase, care se frecase de toate eleganțele, și păstrase, fără a-și da seama, un dram de gelozie și de ură. Cînd o auzi pe doamna Marty spunînd că nu vrea să cheltuiască mai mult de două sute de franci, o privi cu milă „O ! Doamna va trebui să dea ceva mai mult, este cu neputință ca doamna să găsească la două sute de franci un mantou ceva mai de soi." Și aruncă pe tejghea mantourile de proastă calitate, cu un gest care voia să însemne : „Ia uitați-vă la ele cît sînt de sărăcăcioase !" Atunci doamna Marty nu mai îndrăzni să le găsească bune. Se apleacă la urechea doamnei Desforges și-i șopti :

— Ce spui ? Nu e preferabil să fii servită de bărbați ?... Oricum, parcă te simți mai bine cu ei.

În cele din urmă, Marguerite arătă un mantou de mătase garnisit cu jeuri, pe care-l tratā cu respect. Doamna Aurélie o chemă pe Denise.

— Caută măcar să fii bună la ceva ! Pune asta pe umeri !

Cu inima strînsă, pierzînd nădejdea de a reuşi vreodată în acest magazin, Denise rămase nemişcată, cu mîinile de-a lungul trupului. O vor da, desigur, afară, şi copiii vor rămîne pe drumuri. Zgomotul mulţimii îi uruia în cap, simţea că-şi pierde echilibrul, o dureau muşchii din pricina maldărelor de veşminte pe care le ridicase, muncă de salahor, pe care n-o făcuse niciodată. Cu toate acestea, trebui să se supună şi o lăsă pe Marguerite să drapeze mantoul pe trupul ei, ca pe un manechin.

— Stai dreaptă ! mai zise doamna Aurélie.

Dar în clipa următoare, Denise fu cu totul uitată. Intrase Mouret, însoţit de Vallagnosc şi de Bourdoncle. Salută amabil doamnele, şi primi elogiile ce i le adresau pentru minunata sa expoziţie a noutăţilor de iarnă. Bineînţeles că mai lăudat dintre toate fu salonul oriental. Vallagnosc, care-şi încheia aci plimbarea pe la raioane, păru mai mult surprins decît cuprins de admiraţie. În fond, gîndea el cu nepăsarea lui de pesimist, nu era altceva decît multă marfă adunată la un loc. Cît despre Bourdoncle, uitînd că face parte din întreprindere, îşi felicită patronul pentru a-l face să uite îndoielile, preocupările şi îngrijorările lui din dimineaţa aceea.

— Da, da, merge destul de bine, sînt mulţumit, repeta, radios, Mouret, răspunzînd printr-un zîmbet privirilor galeşe ale Henriettei. Dar nu îmi este îngăduit să vă deranjez, doamnele mele.

Toate privirile se întoarseră către Denise, lăsată în voia mîinilor Margueritei, care o silea să se învîrtească încet, încet.

— Ia spune-mi, ce părere ai ? o întreba doamna Marty pe doamna Desforges.

Acest arbitru suprem al modei avea să hotărască.

— Nu-i rău, şi-i de o croială originală... Numai că talia mi se pare lipsită de graţie.

— O ! interveni doamna Aurélie, ar trebui să-l vedeţi pe doamna. Înţelegeţi... nu poate face nici un efect pe domnişoara aceasta, care nu-i de loc impozantă... Îndreaptă-te puţin domnişoară, scoateţi în evidenţă toată importanţa !

Doamnele schimbară zîmbete de ironie, Denise păli. O năpădi ruşinea văzîndu-se astfel schimbată într-o maşină pe care o examinau şi asupra căreia se putea glumi în voie. În prada unei antipatii instinctive, şi pentru că chipul delicat al fetei o enerva, doamna Desforges adăugă cu răutate :

— Fără îndoială că ar veni mai bine dacă rochia domnişoarei n-ar fi atît de largă !

Apoi îi aruncă lui Mouret acea privire batjocoritoare a parizienei pe care îmbrăcămintea ridicolă a unei provinciale o amuză. El simţi mîngîierea acestei priviri drăgăstoase şi triumful femeii fericite de frumuseţea şi de gustul său. Din gratitudine de bărbat iubit, se crezu obligat să glumească şi el, cu toată bunăvoinţa pe care o avea pentru Denise, al cărei farmec ascuns îl tulburase din prima clipă pe omul curtenitor ce era.

— Şi apoi, adăugă el, ar trebui să fie pieptănată.

Acum atinsese culmea. Directorul binevoise să rîdă şi toate domnişoarele pufniră şi ele în rîs. Marguerite îşi permise un chicotit de persoană distinsă, care ştie să se reţină ; Claire pierduse o vînzare pentru a se distra în voie ; ieşiseră chiar şi vînzătoarele de la lenjerie, atrase de zvonul de veselie ce venea de acolo. Cît despre doamnele cliente, ele se veseleau mai dis-

cret, cu aere de înţelegere mondenă. Numai profilul imperial al doamnei Aurélie rămase grav, ca şi cum frumosul păr atît de sălbatic şi umerii delicaţi, feciorelnici, ai debutantei, ar fi dezonorat buna ţinută a raionului său. Denise pălise şi mai tare în mijlocul acestor oameni care-şi băteau joc de dînsa. Se simţea violentată, despuiată, şi fără apărare. Care era vina ei pentru a fi atacată în felul acesta ? Oare fiindcă avea mijlocul prea subţire şi cocul prea greu ? Şi ceea ce o făcu să sufere mai mult fu rîsul lui Mouret şi al doamnei Desforges, căci instinctul ei de femeie o făcea să bănuiască existenţa unor afinităţi între ei doi ; i se strînse inima, simţea o durere pînă atunci necunoscută : doamna aceasta trebuia să fie foarte rea dacă se lega în felul acesta de o biată fată care nu spunea nimic ; iar el o făcu să îngheţe de frică, o frică în care se pierdeau toate celelalte simţăminte pe care nu le putea desluşi. Atunci, în singurătatea ei de paria, lovită în pudoarea ei delicată de femeie, revoltată împotriva nedreptăţii, Denise îşi înăbuşea suspinele ce i se urcau în gît.

— Ei vezi ? Ai grijă să se pieptene mîine, e ruşinos, îi şopti doamnei Aurélie teribilul Bourdoncle. De altfel, el o condamnase pe Denise de cum sosise, plin de dispreţ pentru făptura ei firavă.

Premiera scoase mantoul de pe umerii Denisei, şoptindu-i :

— Ei bine, domnişoară ! Frumos debut ! Într-adevăr, dacă ai vrut să ne arăţi de ce eşti în stare... nu puteai s-o faci mai prost.

De teama de a nu izbucni în lacrimi, Denise se grăbi să se întoarcă la maldărul de veşminte pe care îl transporta şi îl sorta pe o tejghea. Cel puţin acolo era pierdută în mulţime. Oboseala o împiedica să mai

gîndească. Dar se pomeni alături de ea cu vînzătoarea de la lenjerie, care îi mai luase o dată apărarea în dimineața aceea. Urmărise toată scena și îi șopti la ureche :

— Sărmană fată ! Nu fi atît de sensibilă. Stăpînește-te, altfel îți vor mai arăta ele de ce sînt în stare... Eu, care îți vorbesc, sînt din Chartres. Da, și mă numesc Pauline Cugnot. Părinții mei sînt morari acolo... Ei bine, m-ar fi înghițit în primele zile dacă nu le-aș fi ținut piept... Haide ! Curaj ! Dă-mi mîna și vom mai sta de vorbă oricînd vei voi.

Această mînă care i se întindea prietenește îi mări și mai mult tulburarea. I-o strînse în grabă și se apucă să ia un maldăr de haine, temîndu-se să nu greșească din nou cu ceva și să fie certată dacă s-ar afla că are o prietenă.

Între timp, doamna Aurélie așezase ea însăși mantoul pe umerii doamnei Marty și acum nu se auzea decît : „Foarte bine ! Încîntător ! A căpătat parcă altă înfățișare". Doamna Desforges declară că nici nu se putea găsi ceva mai nimerit. Se schimbară saluturi. Mouret își luă rămas bun, iar Vallagnosc, care o zărise pe doamna de Boves cu fiica ei la dantele, se grăbi să ofere brațul său mamei. În picioare, în fața uneia dintre casele de la mezanin, Marguerite anunță cu glas tare cumpărăturile doamnei Marty, care plăti și dădu ordin ca pachetul să-i fie dus la trăsură. Doamna Desforges își găsise toate cumpărăturile la casa nr. 10. Apoi doamnele se întîlniră încă o dată în salonul oriental, unde fură cuprinse din nou de o criză de admirație volubilă. Pînă și doamna Guibal se înflăcără :

— O ! E fermecător !... Te-ai crede acolo !...

— Nu-i așa ? Un adevărat harem ! Și nu-i prea scump !

— Smirnele ! Ah, smirnele ! Ce tonuri ! Ce fineţe !
— Şi acest Kurdistan ? Ia priviţi ! Parcă ar fi un Delacroix !

Mulţimea scădea treptat. În răstimp, la intervale de o oră, un zvon de clopot anunţase cele două serii ale meselor de seară. Urma să fie servită a treia, şi în raioanele ce se goleau treptat, treptat, nu mai rămăseseră decît clientele întîrziate, care, cuprinse de frenezia cheltuielii, pierduseră noţiunea timpului. De afară nu se mai auzea decît uruitul ultimelor trăsuri în zgomotul surd al Parisului, asemenea unui horcăit de căpcăun sătul care digera acum pînzeturile şi stofele, mătăsurile şi dantelele, îmbuibat pînă la saturaţie de dimineaţă şi pînă seara. Înăuntru, la lumina becurilor de gaz care luminaseră, arzînd din amurg, zvîrcolirile supreme ale vînzării, magazinul semăna cu un cîmp de bătaie cald încă de măcelul ţesăturilor. Istoviţi, vînzătorii stăteau locului în vălmăşeala rafturilor şi tejghelelor răvăşite parcă de furia unui uragan. În galeriile de la parter, blocate de scaunele în dezordine, se înainta cu greu ; la mănuşi trebuia să treci peste o baricadă de cutii îngrămădite în jurul lui Mignot ; la lenajuri nu se mai putea trece de loc. Liénard moţăia peste un ocean de stofe, unde grămezile, pe jumătate distruse, semănau cu nişte clădiri ruinate, bătute de puhoiul unui fluviu revărsat. Mai departe, albiturile ninseseră parcă pe podele, te împiedicai în banchize de prosoape, călcai pe fulgi uşori de batiste. Aceleaşi dezastre şi sus, la raioanele de la mezanin : blănurile acopereau parchetul, confecţiile se îngrămădeau asemenea mantalelor unor soldaţi scoşi din luptă, dantelele şi lenjeria, desfăcute, boţite, aruncate la întîmplare, te făceau să te gîndeşti la o mulţime de femei care s-ar fi dezbrăcat acolo, în dez-

ordinea unei patimi ce le-a cuprins deodată ; în timp ce jos, la subsoluri, serviciul de expediţie, în plină activitate, revărsa mereu pachetele care îl umpleau pînă la refuz şi pe care le transportau trăsurile, într-o ultimă zvîrcolire a maşinii supraîncălzite. Numai la mătăsuri clientele năvăliseră în masă ; acolo lăsaseră locul liber, se putea trece în voie, căci holul rămăsese gol. Stocul uriaş de *Paris-Bonheur* fuşese ciopîrţit, măsurat, mistuit ca de un roi de lăcuste. Şi în mijlocul acestui gol, Hutin şi Favier, gîfîind ca după o luptă grea, îşi răsfoiau caietele de debit, calculîndu-şi procentajul. Favier făcuse cincisprezece franci, dar Hutin nu ajunsese decît la treisprezece, bătut în ziua aceea şi furios de ghinionul avut. Şi ochii li se aprindeau de patima cîştigului ; în jurul lor, tot magazinul înşira cifre, înflăcărat de aceeaşi văpaie, în veselia brutală care încheie un măcel.

— Ei bine, Bourdoncle, mai tremuri ? strigă deodată Mouret.

Revenise la postul lui favorit, în capul scării de la mezanin, peste drum de rampă, şi rîdea victorios în faţa masacrului de stofe ce i se desfăşura la picioare. Temerile lui de dimineaţă, momentul de slăbiciune de neiertat, de care nimeni nu va afla niciodată, îl aruncă în nevoia unei veselii zgomotoase. Campania era deci definitiv cîştigată, micul negoţ al cartierului făcut praf, baronul Hartmann cucerit o dată cu milioanele şi terenurile sale. Şi în timp ce-i privea pe casierii aplecaţi peste registre adunînd coloane lungi de cifre, în timp ce asculta zgomotul zornăitor pe care îl făcea aurul scurgîndu-se printre degetele lor în talgerele de aramă, el îşi vedea „Paradisul femeilor" crescînd peste măsură, lărgindu-şi holul, prelungindu-şi galeriile pînă în strada 10 Decembrie.

— Ei, acum te-ai convins că magazinul e prea mic ?... Am fi putut vinde de două ori pe atît.

Umil, Bourdoncle recunoscu că se înşelase, încîntat, de altfel, că Mouret avusese dreptate.

Dar o privelişte îi făcu să-şi recapete gravitatea. Ca în fiecare seară, primul casier de la vînzări, Lhomme, centraliza încasările particulare ale fiecărei case : după ce le aduna, afişa intrarea totală, înfigînd foaia într-un cîrlig de fier, pe care era înscrisă suma, şi urca banii la casa centrală fie într-o servietă, fie în saci, după felul numerarului.

În ziua aceea predominaseră aurul şi argintul, şi Lhomme urca încet scările ducînd trei saci enormi. Lipsit de braţul drept, amputat de la cot, îi ţinea strîns la piept cu braţul stîng, sprijinindu-i unul de altul cu bărbia, pentru a-i împiedica să alunece. Răsuflarea lui grea se auzea de departe, trecea împovărat şi impunător prin mijlocul vînzătorilor care-l priveau cu respect.

— Cît, Lhomme ? întrebă Mouret.

Casierul răspunse :

— Optzeci de mii şapte sute patruzeci şi doi de franci şi zece centime !

Un hohot plin de bucurie făcu să tresară tot „Paradisul femeilor". Cifra zbură mai departe. Era cea mai mare cifră realizată vreodată de către un magazin de noutăţi, într-o singură zi.

În seara aceea, cînd urcă să se culce, Denise se sprijini de pereţii coridorului îngust de sub acoperişul de tablă. În camera ei, cu uşa închisă, se lăsă sfîrşită pe pat, atît de tare o dureau picioarele. Privi multă vreme năucită măsuţa de toaletă, dulapul şi toată nuditatea aceea de „cameră mobilată". Deci aici va trebui să trăiască ? Şi prima ei zi i se înfăţişă groaz-

nică, fără capăt. N-ar fi avut niciodată curajul s-o ia de la început. Îşi dădu abia atunci seama că era îmbrăcată în mătase ; uniforma aceasta o copleşea. Avu gîndul copilăresc de a-şi deschide cufărul, de a-şi pune rochia cea veche de lînă, rămasă pe spătarul unui scaun. Cînd îşi puse însă rochia aceea sărăcăcioasă, fu gîtuită de emoţie, şi hohotele de plîns pe care le înăbuşea de dimineaţă izbucniră într-un şuvoi de lacrimi calde. Recăzuse pe pat şi plîngea cu gîndul la cei doi copii, plîngea mereu, neavînd puterea să se descalţe, copleşită de oboseală şi de tristeţe.

V

A doua zi, abia coborîtă la raion de o jumătate de oră, doamna Aurélie o anunţă cu glasul ei tăios :

— Eşti chemată la direcţie, domnişoară.

Fata îl găsi pe Mouret singur în marele său cabinet de lucru, tapetat cu rips verde. Îşi adusese aminte de „neţesălata aceea“, cum o numea Bourdoncle ; şi cu toate că lui nu-i plăcea să facă pe jandarmul, îi dădu în gînd s-o cheme, s-o scuture puţin, dacă va mai veni dichisită ca o provincială. În ajun, în ciuda glumelor pe care le făcuse, fusese jignit de doamna Desforges în amorul lui propriu văzînd că se poate vorbi despre lipsa de eleganţă a uneia dintre vînzătoarele sale. Acum simţea un sentiment nedesluşit, un amestec de simpatie şi mînie.

— Domnişoară, începu el, te-am angajat din consideraţie pentru unchiul dumitale şi n-ar trebui să ne pui în neplăcuta situaţie...

Dar se opri. În faţa lui, de cealaltă parte a biroului, Denise sta dreaptă, serioasă şi palidă. Rochia ei de mătase nu mai era prea largă, îi strîngea mijlocul rotund, mulîndu-se pe linia fină a umerilor ei feciorelnici ; şi chiar dacă părul împletit în două cozi groase rămăsese tot sălbatic, ea căutase pe cît putuse să-l stăpînească.

După ce adormise îmbrăcată, cu ochii storşi de lacrimi, se trezise către ora patru ; se ruşină de criza aceea de sensibilitate nervoasă şi se porni să-şi strîmteze rochia. Apoi stătuse o oră în faţa oglinzii înguste, cu pieptenele în păr, fără să-l poată netezi atît cît ar fi vrut.

— A ! Slavă Domnului ! murmură Mouret, azi eşti mai bine... Numai că... mai rămîn îndrăcitele astea de şuviţe !

Se ridică şi veni să-i îndrepte pieptănătura cu acelaşi gest familiar pe care-l avusese doamna Aurélie în ajun.

— Iacă ! Aşa ! Trage-o pe asta după ureche... cocul e prea sus !

Fata nu deschise gura, lăsă să-i potrivească părul cu toate că îşi jurase să fie tare, intrase în birou cu inima îngheţată de frică, convinsă că era chemată pentru a fi concediată. Vădita bunăvoinţă a lui Mouret n-o linişte, tot îi mai era frică, simţea alături de el o nelinişte pe care şi-o explica printr-o tulburare firească în faţa omului puternic de care depindea soarta ei. Cînd o văzu cum tremură la atingerea mîinilor care-i treceau uşor pe ceafă, Mouret regretă această pornire de bunăvoinţă, temîndu-se că şi-ar putea pierde autoritatea.

— În sfîrşit, domnişoară, reluă el, punînd din nou biroul între el şi ea, veghează asupra ţinutei dumitale. Nu mai eşti la Valognes ! Ia exemplu de la parizienele noastre... Dacă numele unchiului dumitale ne-a fost de ajuns pentru a-ţi deschide uşile magazinului nostru, vreau să cred că vei fi aşa cum mi s-a părut la început. Nenorocirea e că aici nu toată lumea împărtăşeşte părerea mea... Acum eşti, cred, prevenită. Nu mă face să par mincinos.

O trata ca pe un copil, mai mult cu milă decît cu bunătate, curiozitatea lui pentru tot ce este feminin

fiind trezită de femeia tulburătoare care se năştea în această copilă săracă şi stîngace. Dar, în timp ce o dojenea, zărind portretul doamnei Hédouin, al cărei chip frumos cu trăsături regulate surîdea grav din rama de aur, fu cuprinsă din nou de un fior, în ciuda cuvintelor încurajatoare pe care i le adresa Mouret. Era acolo doamna aceea moartă, de care tot cartierul îl acuza că ar fi ucis-o el pentru a-şi întemeia magazinul cu sîngele ei.

Dar Mouret vorbea mai departe.

— Acum du-te, zise, în sfîrşit, continuînd să scrie.

Denise ieşi, iar cînd ajunse pe coridor, oftă adînc, uşurată.

Din ziua aceea, începu să-şi arate marele ei curaj. Sub crizele de sensibilitate se ascundea o judecată neînfrîntă, tot eroismul unei fiinţe slabe şi singure care îşi face cu înverşunare datoria. Nu o auzea nimeni, mergea înainte drept către ţintă, peste obstacole, cu simplitate, cu naturaleţe, căci această blîndeţe neînvinsă era în firea ei.

Mai întîi trebuia să-şi înfrîngă oboseala. Maldărele de haine îi frîngeau braţele în aşa măsură, încît în primele şase săptămîni gemea noaptea cînd se întorcea în aşternut, într-atît o dureau umerii. Dar cel mai mult suferea din pricina încălţămintei, nişte pantofi grei aduşi din Valognes şi pe care, din lipsă de bani, nu putea să-i înlocuiască cu botine uşoare. Mereu în picioare, tropotind toată ziua de colo pînă colo, certată cînd se sprijinea o clipă de perete, Denise avea picioarele umflate, picioarele ei de fetiţă, care păreau strivite în nişte butuci de tortură. Călcîiele îi zvîcneau, tălpile erau numai băşici, a căror pieliţă se desprindea şi se lipea de ciorapi. Simţea o sfîrşeală în tot trupul, şi toate organele îi erau sfîşiate de această oboseală, cu tulburări neaşteptate ale feminităţii pe care le trăda paloarea feţei. Şi totuşi, ea, atît de fi-

ravă, cu înfăţişarea atît de plăpîndă, rezista, în timp ce multe vînzătoare se vedeau silite să părăsească magazinul de noutăţi, atinse de boli specifice felului acestuia de muncă. Seninătatea şi dîrzenia o ajutau să rămînă surîzătoare şi dreaptă chiar atunci cînd simţea că se sfîrşeşte, vlăguită de o muncă ce ar fi putut doborî chiar pe un bărbat.

Apoi mai avea de luptat şi cu vrăjmăşia întregului raion. La suferinţele fizice se mai adăuga şi persecuţia perfidă a colegelor ei. După două luni de răbdare şi de blîndeţe, nu izbutise încă să le dezarmeze. Cuvintele jignitoare, născocirile crude, rezerva lor o loveau drept în inimă, în nevoia ei de afecţiune. Se făcuse multă vreme haz pe socoteala debutului ei penibil : cuvintele „ciubotă", „cap de lemn" circulau adesea, iar vînzătoarele care pierdeau o vînzare erau trimise „la Valognes". În sfîrşit, Denise trecea drept proasta raionului. Apoi, mai tîrziu, cînd se dovedi a fi devenit o vînzătoare remarcabilă, la curent de aci încolo cu mecanismul casei, produse o stupoare plină de indignare ; şi din clipa aceea domnişoarele se înţeleseseră între ele să nu-i mai lase nici o clientă serioasă. Marguerite şi Claire o urmăreau cu o ură instinctivă, strîngea rîndurile pentru a nu fi înghiţite de această nouă venită de care se temeau, în ciuda dispreţului lor prefăcut. Cît despre doamna Aurélie, se simţea jignită de rezerva plină de demnitate a fetei, care nu se ploconea cu aere de admiraţie afectuoasă în faţa ei ; o lăsa, deci, pradă răutăţii favoritelor sale, preferatele curţii, mereu supuse, preocupate de a o hrăni cu linguşirile de care firea ei autoritară avea nevoie pentru a se simţi bine. La început, doamna Frédéric, adjuncta, părea a nu lua parte la complot ; dar probabil din inadvertenţă, căci deveni şi ea aspră, de îndată ce îşi dădu seama de neplăcerile pe care purtarea ei bună ar putea să i le pricinuiască.

Atunci însingurarea fu completă, se năpustiră toate asupra „neţesălatei", care trebuia să ducă o luptă îndîrjită, abia reuşind, cu tot curajul ei, să-şi păstreze, cu mare greutate, locul în raion.

Aceasta era viaţa pe care o ducea acum Denise. Trebuia să zîmbească mereu, să se arate bravă şi graţioasă în rochia de mătase care nu-i aparţinea, şi era moartă de oboseală, prost hrănită, prost tratată şi sub ameninţarea neîncetată a unei concedieri brutale. Cămăruţa era unicul ei refugiu, singurul loc unde mai putea izbucni în plîns cînd suferea prea mult în timpul zilei. De la acoperişul de tablă acoperit cu zăpadă venea un frig de decembrie ; Denise era nevoită să se ghemuiască în pat, să-şi arunce pe ea toate hainele şi să plîngă sub plapumă, ca nu cumva gerul să-i degere faţa. Mouret nu-i mai vorbea. Iar cînd întîlnea în timpul serviciului privirea aspră a lui Bourdoncle, se cutremura, căci simţea în el un duşman aprig care nu i-ar fi iertat nici cea mai mică greşeală. În mijlocul acestei agresivităţi generale, ciudata bunăvoinţă a inspectorului Jouve o uimea ; cînd o vedea stînd stingheră, îi zîmbea, căuta un cuvînt amabil ; în două rînduri a scăpat-o de dojeni, fără ca ea să-i arate recunoştinţă, mai mult tulburată decît mişcată de ocrotirea lui.

Într-o seară, după cină, pe cînd domnişoarele aşezau dulapurile, Joseph o anunţă pe Denise că o aşteaptă un tînăr. Fata coborî îngrijorată.

— Ia te uită ! zise Claire, va să zică neţesălata are un iubit ?

— Trebuie să-i fie foame, spuse Marguerite.

Jos, la uşă, Denise îl găsi pe fratele ei Jean. Îi interzisese categoric să se prezinte la magazin, lucru ce ar face impresia cea mai proastă. Dar nu îndrăzni să-l certe, atît părea de scos din fire, fără şapcă, gîfîind, căci venise în goană tocmai din Faubourg du Temple.

— Ai zece franci ? îngăimă el. Dă-mi zece franci, sau sînt un om pierdut !

Ştrengarul acesta cu părul blond, răvăşit, era atît de nostim cu obrazul lui frumos de fată pe cînd arunca fraza aceasta melodramatică, încît Denise ar fi zîmbit dacă n-ar fi cuprins-o spaima la cererea lui de bani.

— Zece franci ? Cum ! murmură ea, dar ce s-a întîmplat ?

Băiatul roşi, apoi îi spuse că se întîlnise cu sora unui camarad. Denise îl rugă să tacă, stingherită şi ea, neavînd nevoie să afle mai mult. Mai venise de două ori, în goană, cu astfel de cereri, dar prima dată fusese vorba de un franc şi cinci, iar a doua oară, de un franc şi treizeci de centime. Erau mereu la mijloc poveşti cu femei.

— Nu pot să-ţi dau zece franci. Pensiunea lui Pépé nu-i încă plătită şi nu am decît aceşti bani. Abia dacă îmi va rămîne cu ce să-mi cumpăr ghetele de care am mare nevoie... Şi, la urma urmei, ştii că nu eşti cuminte, Jean. Asta e foarte urît.

— Atunci sînt pierdut ! repetă el cu un gest tragic. Ascultă-mă, surioară dragă ; e o brună înaltă... ne-am dus la cafenea împreună cu fratele ei, eu nu ştiam cît costă consumaţia...

Denise fu silită să-l întrerupă, şi cum văzu că pe scumpul ei descreierat îl podidiseră lacrimile, îşi scoase portofelul şi-i strecură în palmă o monedă de zece franci. Băiatul rîse fericit.

— Eram sigur... Dar pe cuvîntul meu de onoare că de aci încolo n-am să mai fac niciodată. Altfel aş fi o prea mare puşlama. Şi plecă în fugă, după ce o sărută pe obraji ca un nebun. În magazin, toţi salariaţii erau miraţi.

Denise dormi prost în noaptea aceea. De cînd intrase la „Paradisul femeilor", banii erau pentru ea o

grijă permanentă. Lucra tot în schimbul mesei şi locuinţei, fără salariu fix ; şi cum domnişoarele din raion o împiedicau să vîndă, abia reuşea să plătească pensiunea lui Pépé, mulţumită cîtorva cliente fără importanţă care îi erau lăsate ei. Se afla în cea mai neagră mizerie — mizeria în rochie de mătase. Trebuia să-şi petreacă adesea noaptea cîrpindu-şi rufele, ţesîndu-şi cămăşile ciuruite ca o dantelă ; fără a mai ţine socoteală că îşi pusese singură petece la pantofi, cu îndemînarea unui cizmar. Cuteză să-şi spele chiar rufele în lighean. Dar ceea ce o îngrijoră mai mult era rochia ei cea veche de lînă. Alta nu avea şi era nevoită s-o îmbrace în fiecare seară, cînd îşi scotea uniforma de mătase, ceea ce o uza îngrozitor. O pată îi dădea febră, o ruptură cît de mică devenea o catastrofă. Şi nimic pentru ea, nici un ban, măcar pentru a-şi cumpăra micile nimicuri de care are nevoie orice femeie ; fusese silită să aştepte cincisprezece zile pentru a-şi reînnoi provizia de aţă şi de ace. Încît era un adevărat dezastru atunci cînd Jean venea pe neaşteptate, cu poveştile lui de dragoste, şi-i dădea peste cap tot bugetul. O monedă, chiar de un franc, îi făcea o gaură în pungă. Iar să mai pună la loc a doua zi cei zece franci nu putea fi nici pomeneală. Visă urît pînă dimineaţa, Pépé era aruncat în stradă şi ea întorcea pietrele cu degete însîngerate, căutînd bani sub ele.

A doua zi trebuia să surîdă, să-şi joace iar rolul de domnişoară bine îmbrăcată. Cliente cunoscute veniră la raionul ei. Doamna Aurélie o chemă în mai multe rînduri, îi aruncă pe umeri mantouri pentru a pune în valoare noile modele. Şi în timp ce se sucea în dreapta şi în stînga cu graţii impuse din jurnalele de modă, gîndul îi zbura la cei patruzeci de franci pentru pensiunea lui Pépé, pe care făgăduise că-i va plăti în seara aceea. Se va mai lipsi şi luna aceasta de ghete. Dar chiar adăugînd la cei treizeci de franci

care-i rămîneau încă patru franci puşi de-o parte ban cu ban, tot nu ajungea la mai mult de treizeci şi patru de franci. De unde avea să ia încă şase franci pentru a completa suma? Grija aceasta îi sfîşia inima.

— Remarcaţi umerii, sînt degajaţi, zicea doamna Aurélie. E foarte distins şi foarte comod. Domnişoara poate să încrucişeze braţele.

— O ! desigur, repeta Denise, care îşi păstra aerul amabil. Nici nu-l simţi... Doamna va fi mulţumită. Acum îşi reproşa în gînd că se dusese duminica trecută să-l ia pe Pépé de la doamna Gras pentru a-l plimba pe Champs-Elysées. Bietul copil ieşea atît de rar cu ea ! A trebuit să-i cumpere turtă dulce şi o lopăţică, apoi să-l ducă la Teatrul de păpuşi ; dintr-o dată cheltuiala s-a urcat la un franc şi patruzeci şi cinci. Dar oare Jean nu se gîndea la acest copil cînd făcea atîtea prostii ? Şi toate cădeau pe capul ei.

— Din moment ce nu-i place doamnei... vorbi iar premiera. Domnişoară, pune şi rotonda, ca doamna să-şi poată da seama.

Şi Denise făcea cîţiva paşi mărunţi, cu pelerina pe umeri, spunînd :

— E mai caldă... E moda anului acesta.

Şi pînă seara, sub graţiile impuse de meserie, se frămînta unde să găsească banii. Depăşite de muncă, domnişoarele îi lăsară o vînzare importantă ; dar era abia marţi, şi mai avea de aşteptat patru zile pînă să se împlinească săptămîna. După cină se hotărî să-şi amîne pentru a doua zi vizita la doamna Gras. Se va scuza, va spune că a fost reţinută ; şi pînă atunci poate va face rost de cei şase franci.

Pentru a evita cele mai mici cheltuieli, Denise se urca foarte devreme să se culce. Ce putea să facă în stradă fără un ban, sălbatică cum era, şi mereu intimidată de marele oraş unde nu cunoştea decît stră-

zile din vecinătatea magazinului ? După ce se încumeta să meargă pînă la Palais-Royal să ia puţin aer, se întorcea repede, se încuia în cameră şi începea să cîrpească, sau să spele. De-a lungul coridorului erau camere în care domnea o atmosferă de promiscuitate, sau de cazarmă, cu miros de lături şi rufe murdare, fete adesea neîngrijite, clevetiri, o înăcrire care răbufnea în certuri şi împăcări nesfîrşite. De altfel, le era interzis să urce în odăi în timpul zilei. Nu se putea spune că locuiau acolo, îşi petreceau doar nopţile, urcînd seara în ultimul moment şi fugind dimineaţa, încă pe jumătate adormite, căci spălatul în grabă nu izbutea a le trezi, iar vîntul, care sufla neîncetat pe coridoare, oboseala celor treisprezece ore de lucru, care le trîntea pe pat fără să răsufle, transforma mansarda într-un han posomorît, străbătut de oboseala unor călători dezmăţaţi. Denise nu avea nici o prietenă. Din toate domnişoarele, una singură, Pauline Cugnot, îi arăta oarecare afecţiune ; şi raioanele alăturate de confecţii şi de lenjerie fiind în război declarat, simpatia celor două vînzătoare fusese silită pînă atunci să se limiteze numai la cîteva cuvinte schimbate ici şi colo, în fugă. E drept că Pauline locuia într-o cameră vecină, în dreapta camerei Denisei, dar cum dispărea imediat după cină şi nu se întorcea decît pe la unsprezece, o auzea numai cînd se culca, fără s-o întîlnească vreodată în afara orelor de serviciu.

În noaptea aceea, Denise se hotărîse să facă din nou pe cizmarul. Luă pantofii, îi cercetă, gîndindu-se cum ar putea s-o ducă pînă la sfîrşitul lunii. În cele din urmă, cu un ac gros încercă să coasă tălpile care stăteau gata să se desprindă de căpută. Pînă una alta, pusese la muiat un guleraş şi nişte mînecuţe în ligheanul plin de clăbuci.

Auzea în fiecare seară aceleaşi zgomote, paşii domnişoarelor care se întorceau, una cîte una, scurte convorbiri în şoaptă, cîteodată rîsete sau certuri înăbuşite. Apoi paturile scîrţîiau, se auzeau căscături şi camerele cădeau într-un somn adînc. Vecina ei din stînga vorbea deseori prin somn, ceea ce o speriase la început. Poate că şi altele vegheau ca şi ea, împotriva regulamentului, pentru a-şi cîrpi lucrurile ; şi probabil cu aceleaşi precauţiuni pe care le lua şi ea, mişcîndu-se încet, evitînd cel mai mic zgomot, căci o linişte deplină domnea în dosul uşilor închise.

Sunase de zece minute ora unsprezece, cînd un zgomot de paşi o făcu să ridice capul. Încă o domnişoară care întîrziase ! Şi o recunoscu pe Pauline cînd auzi deschizîndu-se uşa de alături. Dar rămase uimită : lenjereasa se întorsese încet şi acum bătea la uşa ei.

— Repede, eu sînt.

Vînzătoarelor le era interzis să se viziteze în camerele lor. Denise descuie repede uşa, ca vecina ei să nu fie suprinsă de doamna Cabin, care veghea ca regulamentul să fie respectat cu stricteţe.

— Era acolo ? întrebă ea închizînd uşa.

— Cine ? Doamna Cabin ? răspunse Pauline. O ! Nu de ea mi-e frică... Cu un franc... şi adăugă : Vroiam de mult să stăm de vorbă. Jos nu se poate niciodată... Şi apoi, mi-ai părut atît de abătută în seara asta, la masă !

Denise îi mulţumi, o rugă să se aşeze, mişcată de înfăţişarea ei de fată de treabă. Dar tulburată de această vizită neaşteptată, nu dăduse drumul pantofului la care lucra, şi privirea Paulinei căzu pe el. Clătină din cap, se uită în jurul ei, zări mînecile şi gulerul în lighean, apoi zise :

— Biată copilă ! Bănuiam eu, reluă ea. Lasă ! Cunosc asta. La început, cînd am venit din Chartres şi tata Cugnot nu-mi trimitea nici un ban, ştiu că spălam

și eu la cămăși de astea! Da, da, cămășile mele, aveam două, și găseai întotdeauna una din ele pusă la muiat.

Se așeză, gîfîind, căci alergase. Obrazul ei cu pometii proeminenți, cu ochi mici și vioi, cu gura mare și bună avea oarecare grație, în ciuda trăsăturilor vulgare. Și dintr-o dată, fără tranziție, își povesti viața; tinerețea ei petrecută la moară, tatăl Cugnot, ruinat de un proces, o trimisese la Paris cu douăzeci de franci în buzunar să facă avere; apoi începuturile ei ca vînzătoare, întîi în fundul unui magazin de pe Batignolles, apoi la „Paradisul femeilor", începuturi groaznice, cu toate jignirile și lipsurile inerente; în sfîrșit, viața ei de acum, cu cele două sute de franci pe care îi cîștiga lunar, cu plăcerile pe care și le acorda și nepăsarea cu care lăsa să i se scurgă zilele. Bijuterii, o broșă, un lanț de ceasornic strălucea pe rochia ei de postav albastru închis, strînsă cochet în jurul mijlocului; și zîmbea sub toca de catifea împodobită cu o pană mare, cenușie.

Denise roșise foarte tare, prinsă cu pantoful în mînă. Vroia să îndruge o explicație.

— Nu e nevoie, dacă îți spun că mi s-a întîmplat și mie! se grăbi s-o liniștească Pauline. Hai, lasă! Sînt mai mare decît dumneata, am douăzeci și șase de ani și jumătate, cu toate că nu par. Acum povestește-mi despre dumneata.

Atunci Denise cedă în fața acestei prietenii care i se oferea cu atîta sinceritate. Se așeză, în jupon, cu un șal vechi legat pe umeri, alături de Pauline care era gătită, și între ele se încinse o sporovăială prietenească. Camera era înghețată, frigul părea că se prelinge de-a lungul pereților mansardați, goi, ca de închisoare; dar ele nici nu băgau de seamă că le înghețau degetele, cufundate în destăinuirile lor. Încetul cu încetul, Denise îi spuse totul, vorbi de Jean și

de Pépé, de frămîntările ei băneşti, şi ajunseră la domnişoarele de la confecţii. Pauline îşi dădu drumul exclamînd :

— A ! ticăloasele ! Dacă s-ar purta ca nişte adevărate colege, ai putea să faci peste o sută de franci.

— Toată lumea este împotriva mea, fără să ştiu de ce, răspunse Denise pe care o podidiră lacrimile. Aşa, domnul Bourdoncle mă pîndeşte tot timpul, doar mi-o găsi vreo vină, ca şi cum l-ar supăra prezenţa mea... Doar tata Jouve...

Pauline o întrerupse.

— Maimuţoiul acela de inspector bătrîn ! Ah, draga mea, nu te încrede în el. Ştii, bărbaţii care au nasuri ca al lui ! Degeaba ne scoate ochii cu decoraţii, se povesteşte despre el o istorie pe care ar fi avut-o la noi la lenjerie... Dar ce copil eşti că îţi faci atîta sînge rău ! E tare prost să fie cineva atît de sensibil ! Ce mai ! Ceea ce ţi se întîmplă dumitale ni se întîmplă la toate : trebuie să plăteşti cu lacrimi intrarea în meserie.

Pauline îi luă mîinile într-ale sale, apoi o îmbrăţişă, sub îndemnul inimii ei bune. Chestiunea bănească era cea mai gravă. Desigur că o biată fată singură nu-şi putea susţine fraţii, să plătească pensiunea celui mic şi să distreze iubitele celui mare, adunînd cei cîţiva bani nesiguri, de care celelalte se puteau lipsi, căci trebuia să se aştepte să nu primească nici un salariu înainte de începerea sezonului, în luna martie.

— Ascultă-mă, draga mea, îţi va fi imposibil să rezişti mai mult, încheie Pauline. În locul dumitale...

Dar un zgomot care venea de pe coridor le făcu să tacă. Poate că era Marguerite, despre care se spunea că se plimbă în cămaşă de noapte pe coridor, pentru a spiona somnul celorlalte. Lenjereasa, care mai ţinea mîinile prietenei sale, o privi un moment în tăcere, cu

urechea aţintită, apoi reîncepu foarte încet, cu un aer afectuos, convingător.

— Eu, în locul dumitale, mi-aş lua pe cineva.

— Cum, pe cineva ? murmură Denise, fără să înţeleagă de la început.

Dar, cînd înţelese, îşi retrase mîinile şi rămase foarte nedumerită. Sfatul acesta o jena ca o idee care nu-i venise niciodată în minte şi al cărei folos nu-l intuia.

— O, nu ! răspunse ea cu simplitate.

— Atunci, continuă Pauline, n-ai să te descurci niciodată, ţi-o spun eu !.. Cifrele sînt clare ; patruzeci de franci pentru micuţ, cîte o monedă de cinci franci, din cînd în cînd, pentru cel mare ; şi dumneata ? Poţi să umbli tot timpul îmbrăcată ca o cerşetoare, cu pantofi de care aceste domnişoare îşi bat joc ? Da, să ştii, pantofii dumitale îţi fac un mare rău... Ascultă-mă pe mine, ia-ţi pe cineva, va fi mult mai bine.

— Nu, repetă Denise.

— Ei bine, nu eşti cuminte, crede-mă. E inevitabil, draga mea, şi apoi e atît de firesc ! Toate am trecut pe aici. Iată, eu, lucram pe casă şi masă ca şi dumneata. N-aveam nici o lescaie. Evident, ai casă şi masă, dar mai ai nevoie şi de un obiect de toaletă. Şi apoi e imposibil să trăieşti fără un ban, să te uiţi cum zboară muştele pe pereţi, închisă în cameră. Atunci, Doamne ! lasă-te în voia soartei...

Îi vorbi despre primul ei iubit, un secretar de avocat, pe care îl cunoscuse într-o excursie la Meudon. După acela, a fost un funcţionar de la poştă. În sfîrşit, din toamnă era cu un vînzător de la „Bon Marché“, un băiat foarte drăguţ, la care-şi petrecea toate orele ei libere. De altfel, n-avea niciodată doi prieteni în acelaşi timp. Ea era o fată cinstită şi se indigna cînd i se vorbea de fetele acelea care se dădeau primului venit.

— Eu nu-ţi spun că trebuie să ai purtări urîte, Doamne fereşte ! reluă ea cu vioiciune. De pildă nu mi-ar place să fiu văzută în tovărăşia Clairei dumitale, de teamă să nu se creadă că-mi fac de cap ca ea. Dar cînd trăieşti liniştită alături de cineva şi n-ai să-ţi faci nici un reproş... Ţi se pare oare atît de urît ?

— Nu, răspunse Denise, dar nu mi se potriveşte. Asta-i tot !

Urmă iar o clipă de tăcere. În odaia mică şi rece, cele două fete îşi zîmbeau, mişcate de aceste destăinuiri făcute în şoaptă.

— Şi apoi ar trebui mai întîi să ai o prietenie pentru cineva, adăugă Denise, şi obrajii i se îmbujorară dintr-o dată.

Lenjereasa o privi mirată, apoi rîse şi o mai sărută o dată.

— Dar, draga mea, cînd te întîlneşti cu un băiat şi îi placi ! Tare ciudată mai eşti ! Linişteşte-te, nu te va sili nimeni... Ascultă-mă, vrei să ne ducă Baugé duminică undeva la ţară ? Are să-şi aducă şi vreunul din prietenii lui.

— Nu, repetă Denise cu încăpăţînare, dar cu blîndeţe.

Pauline nu mai stărui. Fiecare este liber să se poarte după bunul său plac. Tot ce spusese era numai din bunătate, fiindcă era sincer întristată să-şi vadă o colegă atît de nefericită. Şi, cum se apropia miezul nopţii, se ridică să plece, mai întîi stăruind pe lîngă Denise să primească cei şase franci care îi lipseau, rugînd-o să nu se simtă prost şi să-i restituie cînd va cîştiga mai mult.

— Acum, adăugă ea, stinge lumînarea, să nu se bage de seamă ce uşă se deschide... Ai s-o aprinzi iar, după aceea.

Cu lumînarea stinsă, îşi mai strînseră o dată mîinile şi Pauline se strecură uşor, intrînd la ea în ca-

meră, fără să lase în urmă alt zgomot decît foşnetul rochiei, pe care celelalte fete, cum dormeau, frînte de oboseală, nu-l puteau auzi.

Înainte de a se culca, Denise vru să-şi termine de spălat rufele şi de cusut pantoful. Frigul se înteţea cu cît înainta noaptea, dar ea nu-l simţea, într-atît această convorbire îi încălzise sufletul. Nu era revoltată, găsind că fiecăruia îi este îngăduit să-şi organizeze viaţa aşa cum vroia, mai cu seamă cînd se află singur pe lume şi este liber. Niciodată nu se conformase vreunei prejudecăţi, dar judecata ei sănătoasă şi firea ei dreaptă o menţineau în onestitatea în care trăia. În sfîrşit, către ora unu, fata se culcă. Nu, ea nu iubea pe nimeni. Atunci la ce bun să-şi tulbure existenţa şi să strice devotamentul matern cu care se consacrase celor doi fraţi ai săi ? Totuşi nu adormi, fiori călduţi îi urcau pînă la ceafă, şi insomnia făcea să i se perinde pe sub pleoapele lăsate forme nedesluşite, care se pierdeau în noapte.

Din momentul acela începu să o intereseze poveştile de dragoste din raionul ei. În afara orelor de muncă intensă, preocuparea permanentă a vînzătoarelor era bărbatul. Şi bîrfa era în floare la toate raioanele; unele dintre aventuri le înveseleau pe aceste domnişoare timp de o săptămînă. Claire era un adevărat scandal, avea trei care o întreţineau, în afară de amanţii de ocazie pe care îi tîra după ea ; şi dacă nu părăsea magazinul, unde lucra cît mai puţin posibil, dispreţuind banii pe care îi cîştiga aci pentru că îi putea avea într-un mod mai plăcut altfel, era numai pentru a fi „acoperită“ faţă de familia ei, căci trăia cu spaima că ar putea să afle bătrînul Prunaire, care o ameninţa că va veni pe neaşteptate la Paris, să o rupă în bătăi. Marguerite, dimpotrivă, era o fată cuminte, nu i se cunoştea nici un iubit, lucru surprinzător. Toate povesteau însă despre aventura ei urmată

de o naştere pe care venise s-o ascundă la Paris. Cum putuse deci să facă un copil, dacă era serioasă ? Şi unele vorbeau de o altă întîmplare, adăugînd că se păstra acum pentru vărul ei din Grenoble. Domnişoarele mai glumeau şi pe seama doamnei Frédéric, atribuindu-i relaţii discrete cu personaje importante ; adevărul era că nu se ştia nimic despre viaţa ei intimă ; dispărea seara cu paşi iuţi, ţeapănă în mohoreala ei de văduvă, fără ca cineva să poată spune încotro aleargă cu atîta grabă. Cît despre pasiunile doamnei Aurélie, despre aşa-zisele sale zburdălnicii cu tineri docili, erau desigur false ; se născoceau de către vînzătoarele nemulţumite, aşa, ca să mai rîdă puţin. Poate că premiera arătase cîndva cam prea multă dragoste maternă unui prieten al fiului ei, dar astăzi „la noutăţi“ avea renumele unei femei serioase, care nu se ocupa cu asemenea copilării. Urma la rînd turma, toate cele multe, cu destrăbălările lor de seară ; din zece fete, nouă erau aşteptate la uşă de iubiţii lor. În piaţa Gaillon, de-a lungul străzii Michodière şi de-a lungul străzii Neuve-Saint-Augustin, grupuri de bărbaţi pîndeau, trăgînd cu coada ochiului spre ieşirea din magazin, şi, cînd începea defilarea, fiecare dintre ei întindea braţul şi şi-o lua pe-a lui, dispărînd cu ea, cu aerul normal al unui soţ.

Dar Denise fu foarte tulburată cînd surprinse taina lui Colomban. Îl vedea tot timpul de cealaltă parte a străzii, stînd în pragul prăvăliei „Vechiul Elbeuf“, cu privirea în sus şi neslăbindu-le din ochi pe domnişoarele de la confecţii. Cînd se simţea pîndit de ea, roşea, întorcea capul, ca şi cum i-ar fi fost teamă ca fata să nu-l pîrască verişoarei sale Geneviève, deşi nu mai exista nici o legătură între familia Baudu şi nepoata lor de cînd aceasta intrase la „Paradisul femeilor“. Denise crezu mai întîi văzîndu-i înfăţişarea de amant deznădăjduit că este îndrăgostit de Marguerite,

căci Marguerite, fată cuminte şi locuind în magazin, era greu de cucerit. Apoi rămase înmărmurită cînd se încredinţă că privirile arzătoare ale vînzătorului erau îndreptate către Claire. Suferea astfel de luni întregi, pe trotuarul din faţa „Paradisului", fără a avea curajul să-şi declare dragostea. Şi asta pentru o femeie liberă, care locuia în strada Louis-le-Grand şi pe care ar fi putut s-o acosteze în orice seară, înainte de a pleca la braţul unui alt bărbat! Claire nu părea a-şi da seama de cucerirea ei. Descoperirea aceasta îi pricinui Denisei o emoţie dureroasă. Să fie oare dragostea o prostie atît de mare? Cum? Acest băiat care avea o adevărată fericire la îndemînă să adore o desfrînată ca pe o sfîntă? Din ziua aceea simţea cum i se strînge inima de cîte ori zărea, dindărătul geamurilor verzui ale prăvăliei „Vechiul Elbeuf", profilul palid, bolnăvicios la Genevièvei.

Seara, Denise cădea pe gînduri privind în urma domnişoarelor care plecau la braţul iubiţilor. Cele care nu locuiau la „Paradisul femeilor" dispăreau pînă a doua zi, cînd aduceau în raioane, în îmbrăcămintea lor, o mireasmă de-afară, plină de ceva necunoscut, tulburător. Cîteodată, fata trebuia să răspundă cu un zîmbet salutului prietenesc al Paulinei, pe care Baugé o aştepta regulat de la ora opt şi jumătate, în picioare, la colţul fîntînei Gaillon. Apoi, după ce ieşea cea din urmă şi făcea pe furiş o mică plimbare, întotdeauna singură, Denise se întorcea cea dintîi, lucra sau se culca, cu capul plin de vise, stăpînită de o curiozitate vie pentru această viaţă a Parisului, pe care n-o cunoştea. Desigur că nu era geloasă pe colegele ei; se simţea fericită în singurătatea, în sălbăticia în care trăia, ascunsă ca într-un refugiu; dar imaginaţia îşi lua zborul, încerca să ghicească lucrurile, evocînd plăcerile de care auzea, cafenelele, restaurantele, teatrele, duminicile petrecute în plimbări pe apă şi în cîrciu-

mioare. Nu-i rămînea din toate acestea decît o mare oboseală a minţii, o dorinţă îmbinată cu dezgust. Avea impresia că este sătulă de aceste petreceri pe care nici nu le cunoscuse.

Dar în mijlocul existenţei sale de muncă, îi rămînea puţin timp pentru asemenea visuri primejdioase. În magazin, sub povara celor treisprezece ore de lucru, nimeni nu se gîndea la iubiri între vînzători şi vînzătoare. Dacă lupta continuă pentru bani n-ar fi şters orice diferenţă dintre sexe, graba şi munca istovitoare de fiecare clipă, care le acapara minţile şi le frîngea trupurile, ar fi fost de ajuns pentru a ucide în ei orice urmă de dorinţă. Abia se putea vorbi, ici-colo, de unele legături de dragoste, în mijlocul ostilităţilor sau camaraderiilor de la bărbat la femeie, a inevitabilelor apropieri de la raion la raion. Toţi şi toate nu mai erau altceva decît nişte rotiţe angrenate în mişcarea perpetuă a marii maşini ; lipsiţi de personalitate, cu toate forţele adunate laolaltă în acest tot banal şi puternic de falanster. Viaţa individuală nu era reluată decît în afară de magazin, cu înflăcărarea bruscă a pasiunilor redeşteptate la viaţă.

Totuşi, Denise îl văzu într-o zi pe Albert Lhomme, fiul premierei, strecurînd un bilet în mîna unei domnişoare de la lenjerie, după ce străbătuse de mai multe ori raionul cu un aer indiferent. Ajunseseră tocmai în sezonul mort de iarnă, care dura din decembrie pînă în februarie, şi erau momente cînd se mai odihnea, momente petrecute în picioare, cu ochii pierduţi spre fundul magazinului, în aşteptarea clientelor. Vînzătoarele de la confecţii se învecinau cu vînzătorii de la dantele, fără ca intimitatea lor să treacă dincolo de glumele schimbate în şoaptă. La dantele era un secund farsor, care o urmărea pe Claire făcîndu-i confidenţe dezgustătoare, numai pentru a face haz, deşi, în realitate, era atît de puţin legat de ea, încît nici

nu încercase vreodată s-o regăsească în afară de magazin. Astfel, de la o tejghea la alta, între aceşti domni şi domnişoare, pe jumătate întorşi cu spatele, afişînd aere visătoare pentru a-l amăgi pe teribilul ochi de argus care era Bourdoncle, se schimbau priviri complice, cuvinte al căror înţeles îl cunoşteau numai ei. Cît despre Deloche, se mulţumise multă vreme să-i zîmbească Denisei, apoi, devenind ceva mai îndrăzneţ, îi şoptea cîte un cuvînt prietenos cînd se întîmpla să treacă pe lîngă dînsa. În ziua în care ea îl zări pe fiul doamnei Aurélie strecurîndu-i un bilet lenjeresei, Deloche o întrebase tocmai dacă mîncase bine, aşa, din nevoia de a se interesa de ea şi negăsind nimic mai bun să-i spună. Văzuse şi el pata albă a bileţelului; se uită la fată şi roşiră amîndoi din pricina intrigii ce se înnoda în faţa lor.

Dar sub adierea acestor răsuflări calde care, încetul cu încetul, trezeau în ea femeia, Denise îşi mai păstra o linişte de copil. Simţea o oarecare tulburare numai cînd îl întîlnea pe Hutin, dar, în ochii ei, aceasta se datora unui simţămînt de recunoştinţă, convinsă că mai era mişcată de politeţea pe care i-o arătase tînărul. Nu putea aduce o clientă la raion, fără ca ea să nu se fîstîcească. De multe ori, întorcîndu-se de la casă, se pomenea făcînd un înconjur, străbătînd raionul de mătăsuri, emoţionată. Într-o după amiază îl găsi acolo pe Mouret, care părea că o urmăreşte cu un zîmbet pe buze. Nu se mai ocupase de ea, nu-i mai adresase decît rareori cuvîntul ca s-o sfătuiască cum să se îmbrace şi ca să glumească pe seama ei, spunînd că e o fată neizbutită, o sălbatică puţin cam băieţoasă, din care nu va face niciodată o femeie cochetă cu toată priceperea lui de bărbat cu succese. Ba mai şi rîdea cîteodată, necăjind-o, nevoind să-şi mărturisească tulburarea pe care i-o pricinuia această mică vînzătoare cu părul ei atît de zburlit. În faţa

acestui zîmbet tăcut. Denise tremura, ca şi cum s-ar fi simţit vinovată cu ceva. Să fi ştiut oare el de ce trecea pe la mătăsuri, cînd nici ea însăşi nu-şi da seama ce o îndemna să facă un asemenea ocol?

De altfel, Hutin nu părea a băga în seamă privirile recunoscătoare ale fetei. Domnişoarele acestea nu erau genul lui, se prefăcea că le dispreţuieşte, lăudîndu-se mai mult ca oricînd cu aventurile extraordinare pe care le avea cu clientele : o baroană se îndrăgostise de el de la prima vedere, iar soţia unui arhitect îi căzuse de-a dreptul în braţe, într-o zi pe cînd se dusese la ea pentru o greşeală de măsurătoare. Sub această lăudăroşenie pur normandă, se ascundeau legăturile lui cu femei de stradă, pe care le aduna de prin berării şi music-holuri. Ca toţi tinerii de la magazinele de noutăţi, avea mania de a cheltui tot ce cîştiga, zbătîndu-se toată săptămîna la raionul său cu o înverşunare de avar, numai din dorinţa de a azvîrli duminica banii pe la hipodromuri, restaurante şi baluri. Nu pusese niciodată un ban deoparte, n-avea nici o rezervă, banii zburau de cum îi încasa, fără pic de grijă pentru ziua de mîine. Favier nu lua parte la aceste petreceri. Pe cît erau de uniţi în magazin, pe atît erau de îndepărtaţi unul de altul în afară. Se salutau la ieşire şi nu mai schimbau o vorbă ; mulţi vînzători, mereu în contact unul cu altul, deveneau doi străini, neştiind nimic despre vieţile lor de îndată ce ieşeau în stradă. Hutin îl avea drept prieten intim pe Liénard. Amîndoi locuiau în acelaşi hotel. „Hotelul Smirna“ din strada Sainte-Anne, o casă neagră, ocupată în întregime de funcţionari comerciali. Soseau împreună dimineaţa, iar seara, primul care era liber după ce termina de strîns marfa de pe tejghea se ducea să-l aştepte pe celălalt la cafeneaua „Saint-Roch“ din strada Saint-Roch. O cafenea mică, unde se adunau de obicei vînzătorii de la „Paradisul

femeilor", care vorbeau tare, beau şi jucau cărţi, învăluiţi în fumul pipelor. De multe ori rămîneau acolo şi nu plecau decît către ora unu, cînd proprietarul cafenelei, obosit, îi dădea afară. De altminteri, de o lună îşi petreceau vreo trei seri pe săptămînă în fundul unei bombe din Montmartre, luau cu ei şi alţi colegi pentru a-i face galerie domnişoarei Laure, o cîntăreaţă masivă, ultima cucerire a lui Hutin, al cărei talent îl scoteau în evidenţă lovind atît de violent cu bastoanele în podele, aplaudînd şi urlînd în aşa hal, încît de vreo două ori a trebuit să intervină poliţia

Şi astfel trecu iarna. Denise obţinu, în sfîrşit, trei sute de franci salariu fix. Era şi timpul, căci pantofii ei nu mai puteau rezista. În ultima lună evitase chiar să mai iasă la plimbare, pentru a-i cruţa.

— Pentru Dumnezeu! domnişoară, faci un zgomot cu ghetele dumitale! exclama adesea, enervată, doamna Aurélie. E insuportabil!... Dar ce-ai în picioare?

În ziua în care Denise coborî încălţată cu nişte pantofi de stofă, pe care-i plătise cu cinci franci, Marguerite şi Claire se minunară şi îşi vorbiră cu glas scăzut, dar în aşa fel încît să fie auzite.

— Ia te uită! Neţesălata şi-a părăsit galoşii! spuse una din ele.

— Nu zău! răspunse cealaltă. Trebuie să fi plîns mult după ei... Îi avea de la maică-sa.

De altfel, împotriva Denisei se produsese o mişcare generală de ostilitate. Raionul descoperise prietenia ei cu Pauline şi socotea ca o sfidare această afecţiune pentru o vînzătoare dintr-un raion duşman. Se vorbea de trădare, o acuzau că repetă celor de-alături tot ce vorbesc ele. Şi războiul dintre „lenjerie" şi „confecţii" se înteţi. Niciodată nu fusese atît de crîncen: avură loc schimburi de cuvinte care loveau

ca nişte cartuşe, şi într-o seară cineva primi chiar o palmă, în dosul cutiilor de cămăşi. Poate că această veche ceartă se datora faptului că rochiile lenjereselor erau de lînă, pe cînd cele ale domnişoarelor de la confecţii, de mătase. În tot cazul, lenjeresele vorbeau despre vecinele lor cu un aer indignat de fete cinstite ; şi faptele le dădeau dreptate, că mătasea în care erau înveşmîntate avea şi influenţă asupra purtărilor deşănţate ale vînzătoarelor de la confecţii. Claire era criticată pentru numărul ei impresionant de amanţi, Margueritei i se pomenea de copilul din flori, iar doamnei Frédéric i se atribuiau patimi ascunse. Şi toate numai din pricina acestei Denise !

— Domnişoarelor, fără cuvinte urîte ! Puţină ţinută ! vă rog ! rostea doamna Aurélie cu un aer grav, încercînd să potolească furiile dezlănţuite ale micului ei popor. Arătaţi cine sînteţi !

Prefera să nu participe la certurile lor, după cum îi destăinui ea într-o zi lui Mouret, răspunzînd la o întrebare a lui. Domnişoarele acestea nu erau nici una mai bună decît cealaltă. Dar, se înflăcără deodată cînd află din gura lui Bourdoncle că fiul ei sărutase o lenjereasă, în fundul subsolului, pe aceea căreia tînărul îi strecura biletele. Era îngrozitor ! Şi acuză făţiş „lenjeria“ că-i întinsese lui Albert o cursă. Desigur, lovitura aceasta fusese pusă la cale împotriva ei, pentru a o dezonora şi a distruge viaţa unui copil fără experienţă, după ce se convinseseră că raionul ei era inatacabil. Făcea scandal numai pentru a încurca lucrurile, cît despre fiul ei, pierduse orice iluzii, îl ştia capabil de toate neroziile. La un moment dat, incidentul era cît p-aci să se agraveze, Mignot de la mănuşi era şi el amestecat ; fiind prietenul lui Albert, îi favoriza iubitele, în general fete de rînd, care veneau să scotocească ore întregi prin cutii. Pe deasupra, mai exista şi o poveste, care nu a

putut fi lămurită niciodată, cu nişte mănuşi de Suedia dăruite lenjeresei. Afacerea fu însă muşamalizată din consideraţie pentru premiera de la confecţii, pe care Mouret însuşi o trata cu oarecare respect. Peste o săptămînă, Bourdoncle se mărgini să o concedieze sub un pretext oarecare pe vînzătoarea care se lăsase sărutată. Chiar dacă închideau ochii asupra destrăbălării din afară a vînzătorilor, domnii din direcţie nu permiteau nici un fel de glumă amoroasă în magazin.

Şi Denise fu aceea care avu de suferit de pe urma întîmplării. Doamna Aurélie, deşi cunoştea bine adevărul, îi purta totuşi pică. O văzuse la un moment dat rîzînd cu Pauline şi avu impresia că o sfida, că bîrfeau împreună vorbind despre aventurile fiului ei. De atunci o izolă şi mai mult în raion. Proiectase de mult să le invite pe domnişoare să petreacă o duminică la Rigolles, lîngă Rambouillet, unde-şi cumpărase o mică proprietate din prima sută de mii de franci economisită, şi acum se hotărî dintr-o dată ; era un mijloc de a o pedepsi pe Denise, îndepărtînd-o făţiş de celelalte. Căci era singura care nu fu invitată.

Cu două săptămîni înainte, raionul nu vorbea decît de această petrecere în aer liber : domnişoarele se uitau la cerul luminat de soarele lunii mai, hotărînd de pe acum programul pentru fiecare oră din acea zi. Visau să-şi satisfacă toate plăcerile : să se plimbe pe măgăruşi, să bea lapte, să mănînce pîine de secară. Şi numai între femei, ceea ce era mult mai distractiv ! Doamna Aurélie îşi petrecea, de obicei, astfel zilele libere, plimbîndu-se cu diverse doamne ; căci nu avea deprinderea vieţii de familie, şi se simţea atît de prost în rarele seri cînd trebuia să cineze acasă cu soţul şi fiul ei, încît prefera să lase baltă gospodăria şi să se ducă să mănînce la restaurant.

Lhomme pleca apoi şi el, încîntat că-şi putea relua viaţa de holtei, iar Albert, uşurat, alerga după femei de stradă. Încît, dezobişnuiţi de viaţa de familie, plictisiţi şi stînjeniţi cînd se aflau împreună duminicile, toţi trei se mulţumeau numai să treacă prin casa lor, ca printr-un hotel oarecare, unde dormi o noapte. Pentru petrecerea pusă la cale la Rambouillet, doamna Aurélie declara că buna cuviinţă îl împiedica pe Albert să ia parte, iar în ce îl priveşte pe tatăl său, ar dovedi mult tact dacă s-ar abţine de a veni. Lucru ce îi încîntă pe amîndoi bărbaţii. Între timp, ziua fericită se apropia, domnişoarele nu mai conteneau să povestească ce toalete îşi pregătesc, ca şi cum ar fi plecat într-o călătorie de cel puţin şase luni, iar Denise era silită să le asculte, palidă şi tăcută în singurătatea ei.

— Ei, caută să te scoată din fire ? o întrebă într-o dimineaţă Pauline. Dacă aş fi în locul dumitale le-aş arăta eu lor ! Dacă se distrează, de ce nu m-aş distra şi eu ? Hai, vino cu noi duminică, Baugé mă duce la Joinville !

— Nu, mulţumesc, răspunse fata, cu încăpăţînarea ei calmă.

— De ce ?... Tot te temi că vei fi luată cu forţa ?

Şi Pauline rîdea din toată inima. Zîmbi şi Denise la rîndul ei. Ştia ea bine cum se petrec lucrurile la astfel de plimbări : fiecare din domnişoare care îşi cunoscuse primul iubit era un prieten, adus ca din întîmplare ! Şi ea nu vroia aşa ceva.

— Uite, reluă vorba Pauline, îţi jur că Baugé nu va aduce pe nimeni. Nu vom fi decît noi trei... Dacă îţi displace, fii sigură că n-am să mă apuc să te mărit cu de-a sila.

Denise şovăi o clipă, frămîntată de o dorinţă atît de vie, încît simţea cum îi năvăleşte sîngele în obraji. De cînd le auzea pe celelalte vorbind despre plăce-

rile lor cîmpenești, simțea că se înăbușe. Cuprinsă de o nevoie de aer liber, visînd ierburi înalte, în care să te cufunzi pînă la umeri, și copaci mari, ale căror umbre s-o cuprindă ca o apă răcoritoare. În ea se deștepta copilăria petrecută în mijlocul verdeții grase din Cotentin, tînjea după soare.

— Ei bine, merg, răspunse în cele din urmă.

Totul fu pregătit. Baugé trebuia să vină să le ia din piața Gaillon, la ora opt ; de acolo aveau să meargă cu trăsura la gara Vincennes. Denise, al cărei salariu de douăzeci și cinci de franci era înghițit în fiecare lună de către copii, nu putuse decît să-și reîmprospăteze vechea rochie de lînă neagră, garnisind-o cu benzi de poplină în pătrățele. Își făcuse singură o pălărie, acoperită cu mătase și împodobită cu o panglică albastră. În simplitatea aceasta avea o înfățișare foarte tinerească, un aer de fetiță crescută prea repede, o curățenie de fată nevoiașă, stingherită puțin de bogăția părului ei care țîșnea de sub pălăria săracă. În schimb, Pauline era gătită cu o rochie de mătase primăvăratecă, în dungi liliachii și albe, purta o tocă de aceeași culoare, încărcată cu pene, bijuterii la gît și la mîini, afișînd o bogăție de negustoreasă înstărită. Parcă se răzbuna cu mătasea de duminică pentru tot restul săptămînii, cînd era silită să poarte uniforma de lînă a raionului ; în timp ce Denise, care își tîra mătasea uniformei de luni pînă sîmbătă, își relua duminica lîna tocită a sărăciei ei.

— Uite-l pe Baugé ! exclamă Pauline arătînd către un tînăr înalt care aștepta în picioare, lîngă fîntînă.

Apoi își prezentă iubitul, și Denise se simți bine din prima clipă atît îi păru de cumsecade Baugé. Era un bărbat enorm, care avea vigoarea domoală a unui bou la arat, o față prelungă, de flamand, cu ochi lip-

siţi de expresie şi o naivitate de copil. Născut la Dunkerque, era fiul mezin al unui băcan şi venise la Paris aproape gonit de tatăl şi de fratele său, care-l socoteau prost. Totuşi, cîştiga trei mii cinci sute de franci la „Bon Marché". Era prostănac, dar foarte priceput la pînzeturi, iar femeile îl găseau drăguţ.

— Şi trăsura ? întrebă Pauline.

Fură siliţi să meargă pînă în bulevard pe jos. Soarele ardea de pe acum, iar frumoasa dimineaţă de mai făcea să zîmbească şi pavajul străzilor. Pe cer nici un nor. O veselie nespusă plutea în aerul albastru cu transparenţe de cristal. Denise aspiră adînc, cu buzele întredeschise. Avea impresia că pieptul ei care respira de şase luni un aer înăbuşit se eliberase din chingi. În sfîrşit, nu mai simţea în jurul ei aerul îmbîcsit, pietrele grele ale „Paradisului femeilor". Avea dinaintea ei o zi întreagă de libertate cîmpenească ! Era ca o sănătate nouă, o bucurie nesfîrşită, în care intra cu senzaţii noi, de ştrengăriţă. În trăsură întoarse totuşi capul, cînd Pauline aplică un sărut zgomotos pe buzele iubitului ei.

— Ia te uită ! spuse ea ţinînd capul întors. Acolo, domnul Lhomme !

— Are cornul cu el ! adăugă Pauline, care se aplecase să-l vadă. Ce bătrîn ţienit ! S-ar zice că aleargă la o întîlnire amoroasă !

Într-adevăr, Lhomme, cu husa instrumentului său sub braţ, alerga de-a lungul teatrului Gymnase, cu nasul în vînt, rîzînd de unul singur, de bucurie, la gîndul plăcerii ce-l aştepta. Urma să petreacă ziua aceea la un prieten, un flautist de la un mic teatru, unde „amatorii" făceau duminica muzică de cameră, imediat după cafeaua cu lapte.

— La opt ! Ce turbat ! rîse Pauline. Să ştiţi că doamna Aurélie şi toată clica ei trebuie să fi luat trenul de Rambouillet, care pleacă la şase douăzeci

și cinci... Cu siguranță că soțul și soția nu se vor întîlni.

Apoi vorbiră amîndouă despre petrecerea de la Rambouillet. Nu doreau să le plouă pe celelalte, deoarece ar fi înghițit și ele hapul, dar dacă s-ar fi putut rupe un nor numai acolo, fără ca un strop să ajungă pînă la Joinville, ar fi făcut totuși mare haz. Apoi se agățară de Claire, o nesocotită care nu știa pe ce să mai cheltuiască banii bărbaților care o întrețineau. Nu-și cumpăra oare cîte trei perechi de ghete deodată, pe care le arunca a doua zi, după ce le tăia cu foarfeca, din pricina picioarelor ei noduroase? De altfel, domnișoarele de la noutăți nu erau nici ele mai cumpătate decît bărbații! Înghițeau totul, nu puneau niciodată un ban deoparte și li se duceau cîte două-trei sute de franci pe lună pe zdrențe și pe dulciuri.

— Dar Lhomme n-are decît un braț! zise deodată Baugé. Cum poate să cînte din corn?

De cînd îl văzuse, băiatul nu-l mai slăbea pe Lhomme din ochi. Pauline, care rîdea cîteodată de naivitatea lui, îi povesti că își proptea instrumentul de perete; și el crezu, găsind că sistemul este foarte ingenios. Apoi, cînd, cuprinsă de remușcări, îi explică în ce fel Lhomme adapta un sistem de cleşte la ciotul lui de care se servea apoi ca de o mînă, dădu din cap neîncrezător și declară că nimeni nu-l va face „s-o înghită“ și p-asta!

— Prea ești prost! spuse pînă la urmă Pauline rîzînd, dar nu face nimic, eu te iubesc totuși.

Trăsura zbura, și ajunseră la gara Vincennes tocmai la timp pentru a mai prinde un tren. Bineînțeles că Baugé plătea totul. Dar Denise spusese că înțelege să ia și ea parte la cheltuieli; vor face socotelile seara. Se urcară în clasa a II-a; în vagoane răsuna o veselie zgomotoasă. La Nogent, o nuntă întreagă

coborî din tren stîrnind rîsul. În sfîrşit, coborîră la Joinville, trecură de îndată pe insulă pentru a comanda masa de prînz, şi rămaseră acolo, pe malul apei, sub plopii înalţi şi drepţi, de pe malul Marnei. La umbră era răcoare, o adiere sufla în plin soare, dezvăluind departe, pe celălalt mal, puritatea unei cîmpii luminoase, care-şi desfăşura verdeaţa ; Denise zăbovi în urma Paulinei şi a iubitului ei, care umblau agale ţinîndu-se de mijloc ; culesese un mănunchi de flori şi acum se uita cum curge apa, fericită, emoţionată, întorcînd capul ori de cîte ori Baugé se pleca să-şi sărute prietena pe ceafă. Deodată ochii i se umplură de lacrimi. Totuşi, n-o durea nimic. Atunci de ce simţea că se înăbuşe în această imensă cîmpie unde îşi făgăduise că va lăsa deoparte toate grijile? De ce era năpădită de o vagă părere de rău, a cărei pricină n-o cunoştea ? În timpul prînzului, rîsetele zgomotoase ale Paulinei o zăpăciră. Apoi aceasta, care iubea împrejurimile Parisului cu pasiunea unei cabotine trăită la lumina gazului, în aerul îmbîcsit al mulţimilor, ţinuse să mănînce sub umbrar, în ciuda vîntului răcoros. Se veselea cînd vîntul sufla mai tare şi întorcea faţa de masă pe dos, găsea foarte nostimă bolta încă desfrunzită, căţărată pe zăbrelele proaspăt vopsite, care aruncau umbre de romburi pe tacîmuri. De altfel devora cu o lăcomie de fiinţă prost hrănită, gata să i se facă rău de atîtea lucruri care-i plăceau. Acesta era păcatul ei, îşi cheltuia toţi banii pe prăjituri, pe fructe, pe aperitive înfulecate la repezeală în orele ei libere. Fiindcă Denise părea mulţumită cu ouăle, peştele prăjit şi puiul înăbuşit, se stăpîni şi nu îndrăzni să comande fragi, o trufanda foarte scumpă încă, de teamă să nu încarce prea mult socoteala.

— Acum ce facem ? întrebă Baugé, după ce li se servi cafeaua.

De obicei, după-amiază se întorcea cu Pauline la Paris şi se duceau să-şi încheie ziua la vreun teatru. Dar pentru a-i face pe plac Denisei, se hotărîră să rămînă la Joinville; o să-i facă plăcere. Să se tot sature de frumuseţile naturii. Şi toată după-amiaza cutreierară cîmpiile. Se gîndiră un moment să facă o plimbare cu barca; apoi renunţară, Baugé vîslea prea prost. Dar hoinăreala lor la întîmplare, pe unde-i purtau potecile, îi aducea iar şi iar de-a lungul Marnei; îi atrăgea viaţa rîului cu toate escadrele de iole şi de norvegiene şi cu echipele lor de vîslaşi. Către asfinţit se întorceau tocmai spre Joinville, cînd două iole care coborau, duse de curentul apei şi întrecîndu-se, schimbară o ploaie de grosolănii printre care se desluşeau strigăte repetate de: Huo! Stîlpi de cafenea! Stămbarilor!

— Ia te uită! exclamă deodată Pauline; parcă ar fi domnul Hutin!

— Da, el e, spuse Baugé, apărîndu-se cu mîna de soare, recunosc iola aceea de mahon... În cealaltă iolă trebuie să fie o echipă de studenţi.

Şi le explică fetelor vechea duşmănie care dădea deseori loc la certuri între tineretul universitar şi funcţionarii comerciali. Cînd auzi numele lui Hutin, Denise se opri şi urmări cu ochii pironiţi luntrea îngustă, căutîndu-l printre vîslaşi, fără să deosebească altceva decît petele albe pe care le făceau două femei, dintre care una, aşezată la cîrmă, avea o pălărie roşie. Vocile se pierdură în învolburarea rîului.

— În apă cu stîlpii de cafenea!

— În apă cu stămbarii! În apă cu ei!

Spre seară, se întoarseră la restaurantul de pe insulă. Dar se făcuse frig şi fură siliţi să mănînce într-una din cele două săli închise, unde umezeala care se păstrase încă din iarnă jilăvise feţele de masă dîndu-le un miros de rufe proaspăt aduse de la spă-

lat. De la ora şase nu se mai găsea nici o masă liberă, şi excursioniştii forfoteau în căutare de locuri. Chelnerii cărau scaune, bănci, apropiau tacîmurile, îngrămădeau lumea. Aerul era înăbuşitor; se deschiseră ferestrele. Afară, lumina zilei începuse să pălească, un amurg verzui căzu peste plopi atît de repede, încît patronul, nepregătit pentru a servi masa în local şi neavînd lămpi, fu nevoit să pună cîte o lumînare pe fiecare masă. Gălăgia era asurzitoare: rîsete, strigăte, zgomot de vase ciocnite. Din pricina vîntului care intra pe fereastră, lumînările pîlpîiau şi se scurgeau încet, iar fluturii de noapte fîlfîiau din aripi în aerul îmbîcsit de mirosul de carne friptă şi străbătut de adieri reci.

— Hei, ăştia ştiu că petrec! zise Pauline, cufundată într-o porţie de crap marinăresc, pe care îl găsea extraordinar. Se aplecă spre Denise şi-i şopti:

— Nu l-ai recunoscut acolo pe domnul Albert?

Era, într-adevăr, tînărul Lhomme înconjurat de trei femei dubioase, una mai bătrînă, cu o pălărie galbenă, cu o faţă vulgară, de proxenetă, şi două minore, două fetiţe între trisprezece şi paisprezece ani, deşelate şi de o neruşinare respingătoare. Se şi îmbătase, lovea cu paharul în masă şi-l ameninţa pe chelner cu bătaia dacă nu-i aduce numaidecît lichiorurile cerute.

— Ei bravo, exlamă Pauline, halal de aşa familie! Mama la Rambouillet, tatăl la Paris şi fiul la Joinville. Ştiu că nu se încurcă unul pe altul.

Denise, care nu putea suferi zgomotul, zîmbea gustînd totuşi din plin bucuria de a nu se mai gîndi la nimic în mijlocul acestui vacarm. Deodată, se auzi din sala vecină un zgomot de glasuri care le acoperi pe celelalte. Erau nişte urlete urmate probabil de palme, căci se auzea zgomot de scaune răsturnate,

o luptă zdravănă în mijlocul căreia reveneau mereu strigătele:

— În apă cu stămbarii!

— În apă cu stîlpii de cafenea!

Şi cînd glasul răguşit al cîrciumarului potoli, în sfîrşit, bătălia, apăru Hutin. Purta o bluză roşie, o beretă dată pe ceafă şi o ţinea de braţ pe fata în alb de la cîrmă, care, pentru a arbora culorile iolei, îşi pusese un mănunchi de maci după ureche. Fură primiţi de către ceilalţi cu strigăte şi aplauze. Chipul lui Hutin strălucea de mîndrie, îşi umflă pieptul, legănîndu-se ca un marinar pe uscat şi fălindu-se cu o lovitură de pumn care-i învineţise obrazul, dar fericit de a se afla în centrul atenţiei tuturor. După ei urma echipa, care luă cu asalt o masă, apoi gălăgia deveni insuportabilă.

— Se pare, explică Baugé după ce ascultase ce se vorbise în spatele lui, se pare că studenţii au recunoscut-o pe femeia lui Hutin, una care a fost în cartier şi care acum cîntă într-o bombă din Montmartre. S-au încăierat pentru ea... Studenţii ăştia nu plătesc niciodată femeile !

— În tot cazul, spuse Pauline înţepată, e urîtă foc cu părul ei de culoarea morcovului. Drept să-ţi spun, nu ştiu de unde le adună domnul Hutin, dar una e mai dezgustătoare decît alta.

Denise păli. Un fior rece îi trecu de-a lungul şirei spinării şi parcă tot sîngele i s-ar fi scurs din inimă, picătură cu picătură. Simţise încă de pe malul apei, în faţa iolei care trecuse în grabă, întîiul fior. Acum nu se mai putea îndoi, fata aceea era chiar iubita lui Hutin. I se puse un nod în gît, mîinile îi tremurau, şi nu mai mîncă nimic.

— Ce-i cu dumneata ? o întrebă prietena ei.

— Nimic, îngînă Denise, e cam cald.

Masa lui Hutin era însă alături de-a lor şi cînd

îl zări pe Baugé, pe care îl cunoştea, începu să-i vorbească cu voce stridentă, pentru a continua să atragă atenţia sălii.

— Ia spune, strigă el, sînteţi tot cuminţi la „Bon Marché“ ?

— Nu chiar atît, răspunse celălalt, îmbujorîndu-se.

— Lasă, lasă ! Ştim noi ! Nu se angajează decît fecioare şi au în permanenţă pregătit un duhovnic pentru vînzătorii care se uită la ele... O casă unde se fac căsătorii, mulţumesc !

Izbucniră toţi în hohote de rîs. Liénard, care făcea parte din echipă, adăugă :

— Nu-i ca la „Louvre“... Acolo au la dispoziţie o moaşă pentru raionul de confecţii. Pe cuvîntul meu!

Veselia crescu. Pauline izbucni şi ea în rîs, atît i se părea de caraghioasă povestea cu moaşa. Dar Baugé se simţi jignit de glumele ce se făceau în legătură cu nevinovăţia care domnea în magazinul unde lucra, şi se avîntă deodată :

— Şi ce-i cu asta ? Voi, de la „Paradisul femeilor“ sînteţi mai bine, daţi afară oamenii pentru o vorbă ! Aveţi un patron care are aerul de a agăţa clientele !

Hutin nu-l mai asculta, începuse să laude piaţa Clichy, unde cunoştea o fată care era atît de cuminte, încît cumpărătoarele nu îndrăzneau să i se adreseze, de frică să n-o umilească. Apoi îşi apropie tacîmul şi povesti că în săptămîna aceea făcuse o sută cincisprezece franci : a fost o săptămînă grozavă ! Favier a rămas în urmă cu cincizeci şi doi de franci, tot tabloul de ordine dat peste cap. Se cunoaşte, nu-i aşa? va păpa toţi banii şi nu se va culca înainte de a lichida toţi cei o sută cincisprezece franci. Apoi, cum se ameţise zdravăn, începu să-l foarfece pe Robineau ; pe sfrijitul acela de adjunct, care făcea pe

grozavul, şi nici nu vroia să meargă pe stradă alături de vreunul dintre vînzătorii lui.

— Dar taci odată ! zise Liénard. Vorbeşti prea mult, dragul meu.

Zăpuşeala crescuse, lumînările se scurgeau pe feţele de masă pătate de vin. Prin ferestrele deschise, cînd larma înceta pentru o clipă, intra un zvon îndepărtat, prelung, glasul rîului şi al plopilor înalţi care dormeau în noaptea liniştită. Văzînd că Denise nu se simte bine, Baugé ceru socoteala. Fata era albă la faţă, bărbia îi tremura din pricina lacrimilor pe care abia şi le putea reţine. Dar chelnerul nu se grăbea să vină, şi biata fată fu silită să mai suporte urletele lui Hutin. Acum, acesta se socotea mai presus decît Liénard, deoarece Liénard cheltuia banii lui taică-său, în timp ce el şi-i cheltuia pe ai lui, bani cîştigaţi de el, rod al inteligenţei sale. În cele din urmă, Baugé plăti şi ieşi din local împreună cu cele două femei.

Iată şi una de la „Louvre", şopti Pauline cînd trecură prin prima sală, arătînd către o fată înaltă şi subţire, care îşi punea tocmai pardesiul.

— Dar n-o cunoşti, habar n-ai cine e ! zise Baugé.

— Ba nu zău ! Îmi place felul ei de a se pavoaza... Raion cu moaşe ! Şi dacă a auzit ? Cred că trebuie să fie mulţumită, nu ?

În sfîrşit, acum se aflau afară. Denise oftă uşurată. Crezuse că i-a sosit ceasul în căldura aceea înăbuşitoare, în mijlocul urletelor, şi punea mereu răul care o stăpînise pe seama lipsei de aer. Acum respira, în sfîrşit, din cerul înstelat se lăsa răcoare. Şi pe cînd cele două fete ieşeau din grădina restaurantului, un glas timid şopti prin întuneric :

— Bună seara, domnişoarelor !

Era Deloche. Nu-l văzuseră în fundul primei săli unde cinase singur, după ce venise pe jos de la Paris, aşa, de plăcere.

Recunoscînd această voce prietenoasă, Denise simţi instinctiv nevoia unui sprijin.

— Te întorci cu noi, domnule Deloche ? zise ea. Dă-mi te rog braţul !

Pauline şi Baugé o luară înainte. Erau foarte miraţi. Nu şi-ar fi putut închipui că lucrurile se vor petrece astfel, şi încă cu băiatul acesta. Dar fiindcă mai era o oră pînă la plecarea trenului, merseră aşa pînă la capătul insulei, de-a lungul malului, sub copacii bătrîni. Din cînd în cînd, se uitau înapoi şi şopteau :

— Unde sînt ? A ! iată-i... Oricum, e curios !...

La început, Denise şi Deloche n-au schimbat nici o vorbă. Zgomotul restaurantului se pierdea în noapte, căpăta un sunet blînd, aproape muzical. Intrară mai adînc în răcoarea copacilor, înfierbîntaţi încă de dogoarea luminărilor ce se stingeau una cîte una, pe după frunze. În faţa lor se ridica un zid de beznă, o masă de întuneric atît de deasă, încît nu desluşeau nici măcar o urmă palidă de potecă. Mergeau totuşi liniştiţi şi fără teamă. Apoi ochii li se obişnuiră şi zăriră în dreapta trunchiurile plopilor ca nişte coloane înalte purtînd cupola ramurilor punctată de stele ; apa avea pe alocuri, prin întuneric, luciri ca de oglindă. Vîntul se potolise, nu se mai auzea decît susurul rîului.

— Sînt foarte bucuros că te-am întîlnit, îngăimă Deloche, care se hotărî să vorbească el cel dintîi. Nici nu ştii ce plăcere îmi faci primind să te plimbi cu mine.

Şi ajutat de întuneric, după multe cuvinte încîlcite îndrăzni să-i spună că o iubeşte. Vroia să i-o spună de mult în scris ; şi poate că n-ar fi aflat-o niciodată, dacă n-ar fi fost noaptea aceasta îngăduitoare, susurul apei şi copacii cu umbra lor tainică. Denise nu răspunse,

mergea înainte, la braţul lui, cu acelaşi pas îngreuiat de povara suferinţei. Deloche încercă să-i vadă faţa, cînd auzi un hohot uşor de plîns.

— O! Doamne! Plîngi, domnişoară? Te-am întristat eu oare?

— Nu! Nu! murmură ea.

Încercă să-şi stăpînească lacrimile, dar îi fu cu neputinţă. Încă de la masă simţise că i se sfîşie inima. Iar acum, în întunericul care o ocrotea, nu se mai putuse reţine; plîngea gîndindu-se că dacă în locul lui Deloche s-ar fi aflat Hutin, şi i-ar fi spus cuvinte duioase, ea nu s-ar mai fi stăpînit. Destăinuirea aceasta pe care şi-o făcea, în sfîrşit, pentru prima dată, o tulbura profund. Ruşinea îi dogorea obrajii, ca şi cînd sub aceşti copaci ar fi căzut în braţele acelui băiat văzut peste tot cu femei de stradă.

— Iartă-mă, n-am vrut să te jignesc, repeta Deloche, care simţea că îl podideşte plînsul.

— Nu, ascultă-mă, răspunse ea cu un glas încă tremurător, nu sînt de loc supărată pe dumneata. Dar te rog să nu-mi mai vorbeşti cum mi-ai vorbit... Ceea ce-mi ceri, nu e cu putinţă. Ştiu, eşti un băiat foarte bun şi vreau să-ţi fiu prietenă, dar nimic mai mult... Înţelegi, prietenă!

El se cutremură şi după cîţiva paşi făcuţi în tăcere, îngînă:

— În sfîrşit, nu mă iubeşti!

Şi cum Denise dorea să-i cruţe amărăciunea unui refuz brutal, el reluă mîhnit, cu glasul blînd şi amărît:

— Mă aşteptam, de altfel. N-am avut niciodată noroc, ştiu că nu voi putea fi fericit. Acasă, toţi mă loveau, la Paris am fost întotdeauna calul de bătaie al tuturor. Vezi dumneata, cînd nu ştii să iei iubitele altora şi eşti prea stîngaci pentru a cîştiga atît cît cîştigă ei, atunci trebuie să mori într-un ungher. O, poţi fi liniştită, nu te voi mai necăji de azi încolo Cît

despre iubire, nu mă poţi împiedica să te iubesc, nu e aşa ? Te voi iubi fără să-ţi cer nimic, ca un animal. În jurul meu totul se destramă. Dar n-am ce face, aşa îmi este soarta.

Acum Deloche plîngea, la rîndul lui. Denise încercă să-l mîngîie şi în efuziunea lor amicală descoperiră că erau din aceeaşi regiune ! ea din Valognes, iar el din Briquebec, numai la treisprezece kilometri depărtare. Faptul acesta îi mai legă. Tatăl lui, un biet aprod nevoiaş, dar de o gelozie bolnăvicioasă, îl bătea şi-l trata de bastard, scos din fire de chipul lui palid şi prelung şi de părul lui bălai, care, spunea el, nu era al familiei. Şi apoi vorbiră de păşunile mari împrejmuite cu gard viu, de potecile umbrite care se pierdeau sub ulmii înalţi, de drumurile tivite cu iarbă, ca aleile unui parc. În jurul lor noaptea se destrăma, zăreau stuful de pe mal, frunzişul dantelat, negru în scînteierea stelelor ; şi o linişte binefăcătoare îi cuprinse. Îşi uitară durerile, apropiaţi de lipsa lor de noroc, strînşi într-o prietenie de buni camarazi.

— Ei, ce s-aude ? o întrebă repede Pauline luînd-o pe Denise de-o parte, cînd fură în faţa gării.

Din surîsul şi din tonul de curiozitate afectuoasă a prietenei sale, fata înţelese. Roşi foarte tare, şi răspunse :

— Dar niciodată, draga mea ! Ţi-am spus doar că nu doresc aşa ceva !... E din aceeaşi regiune cu mine. Am vorbit despre Valognes.

Pauline şi Baugé căzură pe gînduri, descumpăniţi, neştiind ce să mai creadă. În piaţa Bastille, Deloche se despărţi de ei. Ca toţi tinerii fără salariu fix, băiatul dormea în magazin, unde trebuia să ajungă neapărat la ora unsprezece. Nevoind să se înapoieze împreună cu el, Denise, care-şi ceruse o permisie pentru a merge la teatru, acceptă s-o însoţească pe Pauline la Baugé. Pentru a fi mai aproape de iubita lui, băiatul

se mutase în strada Saint-Roch. Urcară într-o trăsură, şi Denise rămase înmărmurită aflînd pe drum că prietena ei va petrece noaptea cu Baugé. Nimic mai simplu, dacă dai cinci franci doamnei Cabin... Toate domnişoarele practică sistemul acesta. Baugé făcu onorurile, arătîndu-le camera lui cu mobilă veche, în stil *empire*, trimisă de tatăl său. Se supără cînd Denise îi vorbi de împărţirea cheltuielilor, dar pînă la urmă primi cei cincisprezece franci şaizeci, pe care ea îi puse pe scrin. Voi să ofere o ceaşcă cu ceai şi se chinui să pună în funcţiune o maşinuţă de spirt, apoi fu silit să coboare pentru a cumpăra zahăr. Şi cînd ajunse să umple, în sfîrşit, ceştile, sunase tocmai miezul nopţii.

— Acum eu trebuie să plec, spuse Denise.

Pauline îi răspunse rîzînd :

— Vei pleca îndată... Reprezentaţiile de teatru se termină mai tîrziu.

Dar ea se simţea stingherită în camera aceasta de holtei. O văzuse pe prietena ei dezbrăcîndu-se şi rămînînd în jupon şi corset, apoi pregătind patul. Pauline dădu cuvertura la o parte, bătu puţin pernele, cu braţele ei goale. Şi această mică pregătire, sub ochii ei, a unei nopţi de dragoste, o tulbura, o umplea de ruşine, trezind din nou în sufletul ei rănit amintirea lui Hutin. Astfel de zile nu erau de loc bune pentru dînsa. La douăsprezece şi un sfert, Denise îi părăsi, dar nu fără a roşi, cînd, drept răspuns la nevinovata ei urare de noapte bună, Paulina îi strigă :

— Mulţumesc, noaptea va fi bună !

Intrarea particulară care ducea la apartamentul lui Mouret şi la camerele personalului se găsea în strada Neuve-Saint-Augustin. Doamna Cabin trăgea de şnur, apoi arunca o privire pentru a nota intrarea. O lampă de noapte lumina slab vestibulul. În această lumină Denise şovăi, cuprinsă deodată de îngrijorare, căci trecînd colţul străzii zărise uşa închizîndu-se peste

umbra vagă a unui bărbat. Trebuie să fi fost patronul care se întorcea casă. Şi gîndul că el se află acolo, în întuneric, aşteptînd-o poate, îi trezi una din acele spaime ciudate pe care prezenţa lui i le mai pricinuise, fără nici un motiv. Cineva se mişca la primul etaj, auzi un scîrţîit de ghete. Atunci îşi pierdu capul, deschise o uşă care dădea în magazin şi care era lăsată într-adins descuiată pentru inspecţiile de noapte. Acum se afla la raionul de stămburi.

— Doamne ! cum să fac ? bîlbîi ea emoţionată.

Deodată, îşi aminti că mai exista sus o altă uşă de comunicaţie, pe unde te puteai duce la camerele de culcare. Dar pentru asta trebuia să străbaţi întregul magazin. Totuşi prefera drumul acesta lung, cu tot întunericul din galerii, unde nu ardea nici un bec de gaz. Nu erau decît lămpi de ulei agăţate de braţele lustrelor, la distanţe mari. Aceste lumini răzleţe, ca nişte pete galbene ale căror raze se pierdeau în noapte, semănau cu luminile lanternelor agăţate de pereţii minelor. Umbre mari pluteau, se zăreau greu maldărele de mărfuri care căpătau în întuneric înfăţişări înfricoşătoare de coloane prăbuşite, de fiare ghemuite sau de hoţi la pîndă. Liniştea grea, întreruptă doar de răbufniri îndepărtate, sporea parcă întunericul. Totuşi, Denise se orienta : în stînga, albiturile deschideau o dîră albă, asemănătoare cu umbra caselor pe o stradă, sub un cer de vară ; încercă să străbată holul, dar se lovi de nişte teancuri de imprimeuri ; era mai sigur să treacă pe la tricotaje, apoi pe la lenajuri. Dar acolo un bubuit o sperie ; erau sforăiturile lui Joseph, băiatul de prăvălie, care dormea în spatele articolelor de doliu. Se năpusti în hol unde o lumină crepusculară cădea prin luminator ; părea mai mare şi înfricoşător, ca atmosfera nocturnă a interioarelor de biserici, cu imobilitatea rafturilor goale, cu umbrele metrilor de măsurat asemenea unor cruci răsturnate. O luă la fugă.

Dar la mercerie, la mănuşi, fu iar cît p-aci să se poticnească de băieţii de prăvălie, şi Denise se crezu salvată cînd ajunse, în sfîrşit, la scară ; dar sus, în faţa raionului de confecţii, o cuprinse groaza zărind o lanternă care pîlpîia şi se deplasa.

Era o inspecţie a doi pompieri care-şi semnalau trecerea pe cadranele indicatoarelor. Rămase un moment locului fără să înţeleagă. Îi privi cum trec de la şaluri la mobile, apoi la lenjerie, îngrozită de manevrele lor stranii, de cheia care scîrţîia în broască, de uşile de tablă care se închideau cu zgomot asurzitor. Cînd se apropiară, fata se ascunse în fundul sălii unde erau dantelele, dar ieşi imediat şi de acolo, auzind o voce care striga. Ajunse în fugă la uşa de comunicaţie. Recunoscuse vocea lui Deloche, care dormea în raionul lui, pe un pat mic de fier pe care şi-l monta singur în fiecare seară. Nu dormea încă, retrăia cu ochi deschişi orele plăcute ale acelei seri.

— Cum ? dumneata, domnişoară ? o întrebă Mouret în faţa căruia se trezi, pe scară. Ţinea o lumînare mică în mînă.

Denise se bîlbîi, vru să spună că venise să caute ceva la raion. Dar nu părea supărat, o privea cu acelaşi aer părintesc şi puţin intrigat.

— Aveai probabil o permisie pentru teatru ?

— Da, domnule.

— La ce teatru ai fost ? Şi cum te-ai distrat ?

— Am fost la ţară, domnule.

Răspunsul fetei îl făcu să rîdă. Apoi întrebă, apăsat :

— Singură ?

— Nu domnule, cu o prietenă, răspunse ea şi obrajii i se îmbujorară, bănuind la ce se gîndise Mouret în momentul acela.

El tăcu, dar continuă s-o privească pe fetiţa în rochia ei neagră, cu pălăria fără altă podoabă decît o

panglică albastră. Te pomeneşti că sălbăticiunea aceasta va fi odată o femeie frumoasă ? După plimbarea în aer liber mirosea a cîmp şi era încîntătoare cu părul ei frumos, căzut în dezordine pe frunte. Şi el, care de şase luni o trata ca pe un copil, care o sfătuia, cîteodată, lăsîndu-se ademenit de gîndul unei experienţe sau de dorinţa răutăcioasă de a şti cum se ridică şi se pierde o femeie în Paris ! Acum nu mai rîdea, încerca un sentiment nelămurit de surpriză şi de teamă amestecată cu afecţiune. Fără îndoială, numai o dragoste era în stare s-o facă atît de frumoasă. La gîndul ăsta avu impresia că o pasăre favorită, cu care se joacă, îl înţeapă pînă la sînge.

— Bună seara, domnule, murmură Denise urcînd mai departe scara fără a mai aştepta vreun răspuns.

Într-adevăr, Mouret nu răspunse, o privi cum dispare, apoi intră în apartamentul lui.

VI

O dată cu sezonul mort, „Paradisul femeilor" fu cuprins de panică. Toţi trăiau cu spaima concedierilor, se dădea drumul în masă, direcţia curăţa magazinul golit de cliente pe arşiţa din iulie şi august.

În fiece dimineaţă cînd îşi făcea inspecţia cu Bourdoncle, Mouret îi lua deoparte pe şefii de raion, cărora în timpul iernii le spusese să angajeze mai mulţi vînzători decît e nevoie pentru ca vînzarea să nu sufere, cu riscul de a fi nevoiţi mai tîrziu să-şi micşoreze personalul. Acuma urma să se reducă cheltuielile zvîrlind în stradă o treime din funcţionari, pe cei slabi, care se lăsau înghiţiţi de cei tari.

— Să fim bine înţeleşi, spunea el, trebuie să fie printre ei unii care nu corespund... Nu-i putem ţine aici cu mîinile în sîn!

Şi dacă şeful de raion şovăia, neştiind pe care să-l sacrifice, adăuga:

— Descurcă-te, şase vînzători ajung... O să angajezi alţii în octombrie, strada este plină de ei!

De altfel, Bourdoncle lua asupra lui aceste execuţii. Din buzele lui subţiri picura un groaznic: „Treci pe la casă!" care cădea ca o lovitură de secure. Orice era un motiv ca să cureţe locul. Născocea greşeli, folosea cele mai neînsemnate neglijenţe. „Stăteai pe

scaun, domnule! Treci pe la casă! — Răspunzi, pare-mi-se? Treci pe la casă! — Ghetele nu-ţi sînt lustruite! Treci pe la casă!" Chiar şi cei mai curajoşi tremurau în faţa măcelului pe care-l lăsa în urma lui. Apoi, constatînd că mecanismul nu funcţiona destul de repede, se gîndi la o capcană cu care putea, fără osteneală, să scape în cîteva zile de numărul de vînzători condamnaţi mai dinainte. Încă de la ora opt dimineaţa stătea la intrare cu ceasul în mînă, şi, pentru o întîrziere de trei minute, neînduplecatul: „treci pe la casă!" îi secera pe tinerii care veneau gîfîind.

Lucrul mergea repede şi bine.

— Dumneata ai o mutră dezgustătoare! îi zise într-o zi unui biet nenorocit, al cărui nas strîmb îl enerva: Treci pe la casă!

Protejaţii obţineau cincisprezece zile de concediu, care, bineînţeles, nu li se plătea, ceea ce constituia un mod mai omenos de a reduce cheltuielile. De altfel, vînzătorii acceptau această situaţie nesigură din nevoie şi din obişnuinţă. De cum ajungeau la Paris, începeau să treacă de ici-colo, îşi făceau ucenicia într-o parte şi o terminau într-alta, fie că erau daţi afară, fie că plecau de bună voie, după cum era împrejurarea şi cereau interesele. Cînd uzina şoma, muncitorii rămîneau fără pîine; şi asta se petrecea în mersul nepăsător al maşinii. Piesa inutilă era aruncată fără milă, ca o roată stricată de care nu mai era nevoie, fără pic de recunoştinţă pentru serviciile aduse. Cu atît mai rău pentru acei care nu ştiau să-şi croiască un drum

În raioane acum nu se mai vorbea de altceva. În fiecare zi circulau alte zvonuri. Se numărau vînzătorii concediaţi aşa cum se numără morţii pe timp de molimă. Şalurile şi lenajurile erau cele mai lovite: şapte vînzători dispărură într-o singură săptămînă. Apoi, o dramă tulbură adînc lenjeria, unde o cumpărătoare căreia i se făcuse rău o învinui pe domnişoara care o

servise că mîncase usturoi. Fata fu concediată pe loc, cu toate că, prost hrănită și mereu înfometată, nu făcuse altceva decît să ronțăie la tejghea niște coji de pîine uscată. Direcția se arăta necruțătoare cînd primea cea mai mică reclamație din partea clientelor. Nu exista nici o scuză, funcționarul era întotdeauna de vină și trebuia să dispară ca un instrument defectuos care dăunează bunului mers al vînzărilor, iar colegii plecau capul fără să crîcnească, fără să încerce măcar să-i ia apărarea. În panica ce bîntuia, fiecare tremura pentru soarta lui. Într-o bună zi, Mignot, care în ciuda regulamentului, pleca cu un pachet ascuns sub haină, era cît pe-aci să fie prins și se crezu pe loc aruncat în stradă. Liénard, a cărei lene era proverbială, nu fu dat afară cînd Bourdoncle îl găsi într-o după-masă dormind în picioare, între două mormane de catifea englezească ; și asta se datora numai situației pe care o deținea tatăl său în comerțul de noutăți. Dar familia Lhomme era cea mi îngrijorată ; aștepta în orice moment ca fiul lor Albert să fie concediat. Nimeni nu era mulțumit de felul lui de a ține casa : se perindau pe la el femei care-l sustrăgeau de la lucru, și în două rînduri doamna Aurélie fu nevoită să înduplece direcția.

În mijlocul acestui prăpăd, Denise era atît de amenințată, încît trăia mereu în așteptarea unei catastrofe. În zadar se străduia să fie curajoasă, să lupte cu voie bună și cu judecată pentru a nu cădea pradă crizelor ei de sensibilitate ; de cum închidea ușa camerei, o podideau lacrimile, se amăra, se și vedea aruncată în stradă ; certată cum era cu unchiul ei, n-ar fi știut unde să se ducă, fără nici un ban pus de-o parte și cu cei doi copii pe cap. Se simțea din nou ca în primele săptămîni ale angajării ei, i se părea că este un bob de mei strivit de o piatră grea de moară, și era copleșită de deznădejde cînd își dădea seama cît era de ne-

însemnată în acest mecanism uriaş, care o va strivi cu o calmă nepăsare. Nu-şi făcea nici o iluzie : dacă va trebui să fie concediată o vînzătoare de la confecţii, fără îndoială că ea va fi aceea. Era convinsă că în timpul excursiei de la Rambouillet vînzătoarele o aţîţaseră pe doamna Aurélie împotriva ei, deoarece aceasta se purta de atunci faţă de dînsa cu o severitate în care se amesteca parcă şi un fel de ură. De altfel, nu i se putea ierta faptul că fusese la Joinville, iar afişarea ei cu o vînzătoare din raionul duşman se considera ca un fel de răzvrătire, o înfruntare a întregului raion. Niciodată nu suferise Denise atît de mult în raion, şi acum pierduse orice nădejde de a mai cuceri vreodată simpatia celorlalte.

— Mai lasă-le-n pace, fată, îi spunea mereu Pauline. Nişte îngîmfate, proaste ca gîştele !

Dar tocmai aceste aere de doamne o intimidau pe Denise. În frecuşul lor zilnic cu clientela bogată, aproape toate vînzătoarele începeau să capete oarecare distincţie, ajungeau să aparţină unei clase sociale nedeterminate, oscilînd între femeia muncitoare şi cea burgheză ; dar dincolo de felul lor de a se îmbrăca, de apucăturile şi frazele învăţate, nu se afla decît o spoială de cunoştinţe, făcută din lectura ziarelor de senzaţie, din tiradele dramelor ieftine şi din toate prostiile ce se povesteau în lumea măruntă a Parisului.

— Ştiţi că neţesălata are un copil ? zise într-o dimineaţă Claire, cum sosi la raion.

Şi fiindcă vînzătoarele se minunau, continuă :

— Vă spun eu. Am văzut-o aseară plimbîndu-şi plodul !... Îl ţine probabil ascuns pe undeva.

Peste două zile, Marguerite, întorcîndu-se sus după masa de seară, aduse o nouă veste.

— Încă una bună fetelor, zise ea, l-am văzut adineauri pe amantul neţesălatei... Închipuiţi-vă ! un

muncitor. Da, un pîrlit de muncitor cu părul blond, care o pîndea prin vitrină.

Din clipa aceea nu mai încăpea nici o îndoială : Denise avea de amant un salahor şi îşi ascundea copilul la mahala. Şi aluziile răutăcioase nu mai încetau. Cînd le înţelese pentru prima oară, Denise îngălbeni la gîndul monstruozităţii unor asemenea presupuneri. Era îngrozitor, încercă să se justifice şi se bîlbîi :

— Dar sînt fraţii mei !

— O ! fraţii ei ! rîse Claire, cu vocea ei batjocoritoare.

A fost necesară intervenţia doamnei Aurélie :

— Tăcere, domnişoarelor ! exclamă ea, aţi face mai bine să schimbaţi aceste etichete... Domnişoara Baudu este, liberă să aibă o purtare proastă în afara magazinului. Dar aici cel puţin să muncească.

Această apărare acră suna ca o condamnare. Sufocată de indignare cå şi cum ar fi fost acuzată de o crimă, fata încercă în zadar să dea o explicaţie. Toate fetele rîdeau şi dădeau din umeri. Rămase adînc rănită. Cînd se răspîndi zvonul, Deloche fu atît de indignat, încît spuse că le va pălmui pe vînzătoarele de la confecţii, şi numai teama de a nu o compromite pe Denise îl reţinu. Din seara aceea de la Joinville, nutrea pentru ea o dragoste supusă, un sentiment aproape dumnezeiesc pe care-l manifesta uitîndu-se la dînsa ca un cîine credincios. Nimeni nu trebuia să bănuiască afecţiunea lor, căci ar fi rîs de ei, dar asta nu-l împiedica să se gîndească la pedepse violente, la un pumn răzbunător, dacă cineva ar fi îndrăznit să o jignească faţă de el.

În cele din urmă, Denise nu mai răspunse. Era prea odios, nimeni nu putea crede aşa ceva. Cînd o colegă făcea o nouă aluzie, se mulţumea să o privească lung, cu un aer trist şi potolit. De altfel, avea alte necazuri,

griji materiale care o preocupau mai mult. Jean continua să facă prostii, o tot hărţuia cu cereri de bani. Nu trecea o săptămînă fără să primească din partea lui o scrisoare pe patru pagini pline de poveşti ; iar cînd curierul magazinului îi înmîna aceste scrisori cu scrisul mare şi neregulat, ea se grăbea să le ascundă în buzunar, căci vînzătoarele rîdeau şi fredonau cîntece deşuchiate. După ce inventa tot felul de pretexte pentru a se putea duce în celălalt capăt al magazinului ca să descifreze scrisorile, o cuprindea groaza. Bietul Jean i se părea pierdut. Toate gogoşile găseau crezare. Aventuri de dragoste extraordinare, ale căror primejdii erau exagerate de nepriceperea ei în asemenea treburi. Avea nevoie de o monedă de doi franci pentru a scăpa de gelozia unei femei, şi de cîte cinci franci, şi de cîte şase franci ca să salveze onoarea unei biete fete al cărui părinte ar omorî-o dacă ar afla ceva. Atunci, fiindcă salariul şi remiza ei nu-i ajungeau, Denise avu ideea să caute ceva de lucru în afara slujbei. Se destăinuise lui Robineau, care-i rămăsese binevoitor de cînd se întîlniseră prima dată la Vinçard ; şi acesta îi procurase nişte cravate plătite cu douăzeci şi cinci de bani duzina. Noaptea, de la nouă la unu, putea să facă şase duzini, ajungînd astfel la un franc şi cincizeci, din care trebuia scăzut costul luminării de douăzeci de centime. Cu un franc treizeci pe zi îl putea întreţine pe Jean, şi nu s-ar fi plîns de lipsa de somn, ba s-ar fi socotit chiar fericită dacă o catastrofă nu i-ar fi dat iar peste cap bugetul. La sfîrşitul celei de-a doua chenzine, cînd se prezentă la fabricanta de cravate, găsi uşa încuiată : un faliment ! O bancrută care o păgubea de optsprezece franci şi treizeci de centime, sumă considerabilă, pe care ea se bizuia de o săptămînă. În faţa acestui dezastru, toate mizeriile raionului dispăreau.

— Te văd tristă, îi spuse într-o zi Pauline, întîlnind-o la galeriile de mobile. Spune-mi, ai nevoie de ceva ?

Denise îi mai datora doisprezece franci şi-i răspunse, încercînd să zîmbească :

— Nu, mulţumesc... Am dormit prost azi noapte, atîta tot ! Toate acestea se petreceau în douăzeci iulie, în toiul concedierilor. Din cei patru sute de funcţionari, Bourdoncle şi măturase cincizeci ; şi se vorbea de noi execuţii. Cu toate acestea, nu se gîndea la ameninţările care o pîndeau căci era cuprinsă de spaima unei aventuri a lui Jean, mai îngrozitoare decît celelalte. În ziua aceea îi trebuiau cincisprezece franci, şi numai aceşti bani puteau să-l scape de gelozia unui bărbat înşelat. În ajun primise o primă scrisoare relatînd drama ; apoi sosiră două, una după alta, ultima mai ales, pe care o citea cînd a întîlnit-o pe Pauline, şi în care Jean îşi anunţa moartea pentru seara aceea dacă nu primeşte cei cincisprezece franci. Îşi chinuia mintea, neştiind ce să facă. Era imposibil să ia din pensiunea lui Pépé, pe care o plătise de două zile. Toate ghinioanele veneau deodată, căci spera să recupereze cei optsprezece franci treizeci, adresîndu-se lui Robineau care o va găsi, poate, pe fabricanta de cravate ; dar Robineau obţinuse un concediu de două săptămîni şi nu se întorsese din ajun, aşa cum era aşteptat.

Între timp, Pauline tot o mai descosea în mod prieteneşc. Cînd se întîlneau în fundul unui raion mai depărtat, stăteau de vorbă cîteva minute, avînd ochii în patru să nu fie prinse. Deodată, lenjereasa făcu un gest ca şi cum ar fi vrut s-o ia la fugă : zărise cravata albă a unui inspector care ieşea de la şaluri.

— A ! nu, e bătrînul Jouve, murmură ea, liniştindu-se. Nu ştiu ce are bătrînul ăsta de tot rîde cînd ne vede împreună... În locul dumitale m-aş teme de el,

prea e amabil cu dumneata. O lepădătură ! Rău ca o viperă care-şi închipuie că mai porunceşte la cazarmă.

Într-adevăr, bătrînul Jouve era urît de toţi vînzătorii din pricina supravegherii sale severe. Mai bine de jumătate din concedieri se făceau în urma rapoartelor lui. Nasul său mare şi roşu, de fost căpitan chefliu, nu se umaniza decît în raioanele ţinute de femei.

— De ce m-aş teme de el ? întrebă Denise.

— Mai ştii ! spuse Pauline rîzînd, îţi va cere poate să ai oarecare recunoştinţă... Unele domnişoare ţin chiar să-l atragă de partea lor.

Jouve se îndepărtase făcîndu-se că nu le vede ; şi-l auziră dojenind un vînzător de la dantele, vinovat de a se fi uitat pe fereastră la un cal căzut în strada Neuve-Saint-Augustin.

— Dar, ia stai ! reluă Pauline, nu-l căutai ieri pe domnul Robineau ? S-a întors.

Denise se crezu salvată.

— Mulţumesc, atunci voi face un înconjur şi voi trece pe la mătăsuri... Ce-o fi, o fi ! m-au trimis sus pentru o reparaţie !

Se despărţiră. Fata, prefăcîndu-se foarte ocupată, ca şi cum ar fi alergat de la o casă la alta în căutarea unei greşeli, ajunse la scară şi coborî în hol. Era zece fără un sfert ; se sunase tocmai pentru primul prînz. Un soare arzător încingea luminatorul, şi, în ciuda storurilor de pînză cenuşie, căldura toropea. Cîteodată, o adiere răcoroasă se ridica de jos de pe podeaua pe care băieţii de prăvălie o stropeau cu apă. Domnea o somnolenţă, o linişte de vară în golul, parcă mărit, al raioanelor ca nişte paraclise în care se piteşte o umbră după ultima slujbă. Vînzătorii stăteau în picioare lenevind, cîteva cliente umblau de-a lungul galeriilor, străbăteau holul agale cu mersul neglijent al femeilor moleşite de soare.

Favier tocmai măsura o rochie de mătase uşoară cu buline roz, pentru doamna Boutarel, sosită în ajun din sudul Franţei, în timp ce Denise cobora. De la începutul lui iulie, clientela venea mai mult din provincie, nu se mai vedeau decît femei prost îmbrăcate, şaluri galbene, fuste verzi ; provincia năvălea în masă. Vînzătorii indiferenţi nici nu mai făceau haz. Favier o întovărăşi pe doamna Boutarel la mercerie, şi la întoarcere îi zise lui Hutin :

— Ieri, toate din Auvergne, azi, toate din Provence... M-a apucat durerea de cap.

Dar Hutin se repezi, era rîndul lui şi o recunoscuse pe „frumoasa doamnă", acea blondă încîntătoare pe care raionul o botezase astfel, neştiind nimic despre dînsa, nici măcar cum o chema. Toţi îi zîmbeau, nu trecea săptămîna să nu intre la „Paradis", întotdeauna singură. De data aceasta era întovărăşită de un băieţel de vreo patru sau cinci ani. Întîmplarea fu comentată în raion.

— Aşadar e măritată ? întrebă Favier cînd se întoarse Hutin de la casa unde debitase treizeci de metri de saten.

— Foarte posibil, răspunse acesta din urmă, cu toate că piciul nu dovedeşte nimic. Ar putea fi al unei prietene... Ceea ce e sigur e că trebuie să fi plîns. Era tristă şi cu ochii roşii !

Tăcură. Cei doi vînzători priveau în gol, spre fundul magazinului. Apoi Favier vorbi tărăgănat :

— Dacă e măritată, s-ar putea ca bărbat-su să-i fi ars două palme !

— E posibil, răspunse Hutin, doar numai dacă n-o fi părăsit-o vreun amant.

Şi după o nouă tăcere, încheie :

— Puţin îmi pasă !

În clipa aceea Denise traversă raionul de mătăsuri încetinindu-şi mersul şi uitîndu-se împrejur ca să-l

descopere pe Robineau. Nu-l văzu, trecu în galeria albiturilor, apoi o străbătu a doua oară. Cei doi vînzători îi observară ocolurile.

— Iat-o iar pe rîma asta ! murmură Hutin.

— Îl caută pe Robineau, zise Favier. Nu ştiu ce pun la cale împreună. O ! nimic amuzant, Robineau e prea prost în materie de... Se spune că i-a procurat ceva de lucru, nişte noduri de cravate. O afacere grozavă ! Ce zici ?

Hutin se pregătea să spună o răutate, dar cînd trecu Denise pe lîngă el, o opri, întrebînd :

— Pe mine mă cauţi ?

Fata roşi. Din seara de la Joinville nu mai îndrăznea să-şi cerceteze inima în care se învălmăşeau tot felul de sentimente nelămurite. Îl revedea mereu cu fata aceea cu părul roşu, şi dacă mai tremura în faţa lui, era poate de silă. Îl iubise oare ? îl mai iubea încă ? Denise nu vroia să zgîndăre aceste lucruri penibile.

— Nu, domnule, răspunse ea, stingherită.

Pe Hutin îl distra stinghereala ei.

— Doriţi să fiţi servită ? Favier, serveşte-i-l, te rog, pe Robineau domnişoarei !

Denise îl privi lung, cu aceeaşi privire tristă şi calmă cu care primea aluziile jignitoare ale domnişoarelor. A ! prin urmare era un om rău, o lovea şi el ca şi ceilalţi ! Simţi ca o sfîşiere, ca o ultimă legătură care se rupea. Chipul ei exprima atîta durere, încît Favier, nu prea milos din fire, îi veni totuşi în ajutor.

— Domnul Robineau e plecat pentru aprovizionare, spuse el. Se va întoarce, desigur, pînă la amiază... Dacă vrei să-i vorbeşti, îl poţi găsi după-masă.

Denise mulţumi şi urcă iar sus la confecţii, unde doamna Aurélie o aştepta, plină de mînie. Lipsea de o jumătate de oră ! De unde venea ? bineînţeles că nu de la atelier. Fata plecă din nou capul. Toate se

întorceau împotriva ei. Totul este pierdut dacă Robineau nu vine înapoi. Era hotărîtă totuşi să coboare din nou.

La mătăsuri, întoarcerea lui Robineau dezlănțuise o adevărată revoluţie. Raionul nădăjduia că nu va mai reveni, scîrbit de neplăcerile ce i se creau tot timpul. Într-adevăr, la un moment dat, hărţuit de Vinçard care vroia să-i cedeze fondul lui de comerţ era cît p-aci s-o facă. De luni întregi, uneltirile lui Hutin, mina pe care o săpa trebuia să explodeze sub picioarele adjunctului. În timpul concediului, îl suplinise ca prim vînzător şi se străduise să-l discrediteze faţă de şefi, ca să se instaleze în locul lui prin exces de zel : mici nereguli descoperite şi date la iveală, proiecte de îmbunătăţire propuse, desene noi pe care şi le imagina. De altfel, toţi din raion, de la începătorul care visa să ajungă vînzător şi pînă la premierul care rîvnea la situaţia de copărtaş, toţi nu aveau decît un singur gînd, să-l izgonească pe colegul mai mare în grad pentru a se mai înălţa cu o treaptă, chiar să-l nimicească dacă era o piedică. Şi această luptă a poftelor, această înghesuială a unora peste alţii însemna însăşi buna funcţionare a maşinăriei, înteţea vînzarea şi aprindea vîlvătaia succesului de care se minuna tot Parisul. În spatele lui Hutin se afla Favier, în spatele lui Favier, ceilalţi, la rînd. Se auzea un scrîşnet puternic de maxilare. Robineau era pierdut, fiecare se pregătea să apuce un os. Aşa încît întoarcerea secundului dezlănţui un mîrîit general. Toate acestea trebuiau să se sfîrşească, atitudinea vînzătorilor era atît de ameninţătoare, încît şeful raionului, pentru a da direcţiei timpul de a lua o hotărîre, îl trimisese pe Robineau la aprovizionare.

— Mai bine plecăm cu toţii dacă-l mai ţin, declară Hutin.

Lucrul acesta îl cam plictisea pe Bouthemont, a cărui voie bună nu se împăca de loc cu asemenea zbucium lăuntric. Suferea văzînd în jurul lui numai chipuri încruntate, dar vroia să fie drept.

— Haide, domnilor, mai lăsaţi-l în pace, nu vă face nimic.

Dar protestele izbucneau.

—Cum ? Nu ne face nimic ?... O fiinţă nesuferită, întotdeauna nervos, în stare să te strivească cu mîndria lui !

Iată de ce era învrăjbit raionul. Robineau, cu nervi de femeie, avea atitudini distante şi susceptibilităţi inadmisibile. Se povesteau zeci de anecdote pe seama lui : un tinerel se îmbolnăvise, pînă şi pe cliente le umilise cu observaţiile lui seci.

— În sfîrşit, domnilor, răspunse categoric Bouthemont, nu pot lua nimic asupra mea... Am înştiinţat direcţia şi vom discuta cazul.

Se sună pentru a doua masă. Sunetele clopotului urcau de la subsol, îndepărtate şi înăbuşite, în aerul închis al magazinului. Hutin şi Favier coborîră. Vînzătorii soseau unul cîte unul din toate raioanele, în dezordine, îmbulzindu-se jos la intrarea strîmtă a culoarului de la bucătărie, un culoar umed, luminat în permanenţă cu lămpi de gaz. Turma se grăbea fără să rîdă, fără o vorbă, într-un zgomot crescînd de vase trîntite, de mirosuri de mîncare. La capătul culoarului avea loc o oprire bruscă în faţa unui ghişeu. Înconjurat de teancuri de farfurii, înarmat cu linguri şi furculiţe pe care le înfunda în cazane mari de aramă, un bucătar distribuia porţiile. Cînd se dădea deoparte, se zărea, după pîntecul lui înfăşurat în alb, bucătăria cu vîlvătaia focului.

— Ei, poftim ! mormăi Hutin după ce consultă lista de bucate, afişată pe o tablă deasupra ghişeului : văcuţă cu sos picant sau calcan.... niciodată friptură în

maghernița asta ! Nu te saturi nicicînd cu rasolul și calcanul lor !

De altfel, în general, peștele era lăsat deoparte, căci cazanul nu se golea niciodată. Totuși, Favier luă calcan. În spatele lui, Hutin se aplecă, cerînd :

— Văcuță cu sos picant !

— Bucătarul înțepase cu gestul lui mecanic o bucată de carne, apoi o stropise cu o lingură de sos ; Hutin, sufocat de aerul fierbinte ce venea de la ghișeu, abia apucase să-și ia porția, că în spatele lui cuvintele : „Văcuță cu sos picant... Văcuță cu sos picant..." urmau monoton, ca o litanie, în timp ce bucătarul înfigea fără încetare furculița în bucățile de carne și le stropea, cu mișcarea rapidă și ritmică a unui ceasornic bine reglat.

— Calcanul lor e rece, exclamă Favier, a cărui mînă nu simțea căldura.

Toți plecau acum cu brațul întins, ținînd farfuria cu teama de a nu se ciocni unii de alții. La zece pași depărtare, se deschidea un alt ghișeu, cu o tejghea de cositor lucios, pe care erau înșirate porțiile de vin, un șir de sticluțe fără dop, umede încă de la clătit. În trecere, fiecare primea în mîna liberă una din aceste sticluțe și, astfel încărcat, se ducea spre masa lui cu un aer serios, atent, de echilibrist.

Hutin bombănea încet :

— Halal de-așa plimbare cu blidele astea în mîini !

Masa lor, a sa și a lui Favier, se afla la capătul coridorului, în ultima sală de mese. Toate sălile semănau între ele, fuseseră cîndva pivnițe de patru metri pe cinci, acum erau pardosite cu ciment și amenajate în chip de refectorii ; umezeala însă făcuse să crape zugrăveala, pereții galbeni căpătaseră pete verzui, iar din puțul strîmt al răsuflătoarelor ce dădeau în stradă, la nivelul trotuarului, cădea o lumină lividă, întretăiată de umbrele nedeslușite ale trecătorilor. În iulie ca și

în decembrie, te înăbuşea aburul cald încărcat cu mirosurile respingătoare ce veneau de la bucătăria vecină.

Hutin intrase primul. Pe masa fixată la un capăt în perete şi acoperită cu muşama, nu erau decît pahare, furculiţe şi cuţite care însemnau locul fiecăruia. Teancuri de farfurii de schimb se înălţau la fiecare extremitate a mesei, iar în mijloc se afla o pîine mare în care era înfipt un cuţit cu mînerul în sus. Hutin puse jos sticla, îşi aşeză farfuria ; apoi, după ce-şi luă şervetul din partea de jos a dulăpiorului care era singura podoabă a pereţilor, se aşeză şi scoase un suspin.

— Şi mi-e o foame ! mormăi el.

— Aşa-i întotdeauna, răspunse Favier, care se aşezase în stînga lui. Cînd eşti mai lihnit nu-i nimic de mîncare.

Masa cu douăzeci şi patru de tacîmuri se ocupă repede. La început nu se auzi decît un zgomot asurzitor de furculiţe, o hăpăială de oameni zdraveni, morţi de foame după cele treisprezece ore de muncă zilnică. Mai de mult, vînzătorii, cărora li se acorda un ceas pentru masă, puteau să se ducă să-şi ia cafeaua în afara magazinului. De aceea dădeau gata dejunul în douăzeci de minute, grăbiţi să ajungă mai curînd în stradă. Dar asta le crea o stare de neastîmpăr, se întorceau distraţi, cu gîndul departe de vînzare, şi direcţia hotărîse să nu-i mai lase să iasă, să plătească trei centime ca supliment pentru o cafea, dacă doreau aşa ceva. De aceea acuma lungeau masa, neînţelegînd să se grăbească şi să ajungă la raion înainte de ora cuvenită. Mulţi dintre ei înghiţeau îmbucături mari, citind ziarul împăturit şi proptit de sticlă. Alţii, după ce îşi mai potoleau foamea, stăteau de vorbă cu glas tare, reluînd veşnicele subiecte de discuţie despre hrana proastă, despre banii cîştigaţi, despre ce făcuseră duminica trecută şi despre ceea ce vor face în duminica următoare.

— Ia spune, ce-i cu Robineau al dumitale ? îl întrebă pe Hutin unul din vînzători.

Lupta mătăsarilor împotriva adjunctului lor preocupa toate raioanele. Chestiunea era discutată în fiecare zi la cafeneaua Saint-Roche, pînă la miezul nopţii. Hutin, care se războia cu bucata lui de carne, se mulţumi să răspundă :

— Ei bine, Robineau s-a întors.

Apoi, supărîndu-se deodată :

— Fir-ar să fie ! Mi-au dat carne de măgar !... La urma urmei e dezgustător, pe cuvîntul meu !

— Nu te mai plînge, răspunse Favier. Eu am făcut prostia să iau calcan... E împuţit, dragul meu.

Toţi vorbeau deodată, se indignau, glumeau. La un colţ al mesei, lipit de perete, Deloche mînca în tăcere. Era chinuit de o poftă de mîncare grozavă, pe care nu reuşise s-o potolească niciodată, şi cum cîştiga prea puţin pentru a-şi permite suplimente, îşi tăia felii imense de pîine şi înghiţea cu lăcomie porţiile cele mai puţin arătoase. Toţi rîdeau pe socoteala lui, strigînd :

— Dă-i lui Deloche calcanul dumitale... Lui îi place şi aşa.

— Dă-i şi carnea dumitale, Hutin ; Deloche o vrea ca desert.

Bietul băiat da din umeri, fără să răspundă. Era vina lui dacă murea de foame ? De altfel, ceilalţi, deşi găseau mîncarea proastă, se îmbuibau. Dar numai pe el îl sîcîiau.

Un uşor fluierat îi făcu să tacă. Li se semnala prezenţa lui Mouret şi a lui Bourdoncle pe culoar. De cîtăva vreme plîngerile vînzătorilor luaseră asemenea proporţii, încît direcţia ţinu să coboare ca şi cînd ar fi dorit să judece ea însăşi calitatea hranei. Din cele treizeci de centime pe care-i dădea şefului bucătar pe zi de cap de om, acesta trebuia să plă-

tească totul, proviziile, cărbunii, gazul, personalul şi se mirau cu candoare că hrana nu era bună. În dimineaţa aceea, cîte un vînzător de la fiecare raion fusese delegat să vorbească cu patronul. Mignot şi Liénard se obligară să vorbească în numele colegilor. Aşa că, în tăcerea care se aşternu deodată, deveniră cu toţii atenţi la glasurile ce veneau din sala vecină unde intraseră Mouret şi Bourdoncle. Acesta declară că vaca e excelentă, dar Mignot, indignat de afirmaţia liniştită a lui Bourdoncle, repeta : „Mestecaţi-o pentru a vă da seama", în timp ce Liénard înfiera calcanul, spunînd cu blîndeţe în glas : „Dar miroase îngrozitor, domnule !" Atunci Mouret se risipi în cuvinte prieteneşti : va face totul ca funcţionarii să se simtă bine, e părintele lor, mai bine să mănînce el pîine goală decît să-i ştie prost hrăniţi.

— Vă făgăduiesc să studiez chestiunea, încheie el, ridicînd glasul în aşa fel încît să fie auzit de la un capăt la altul al culoarului.

Ancheta direcţiunii se terminase, zgomotul furculiţelor reîncepu. Hutin mormăi :

— Da, bizuie-te pe el şi bea apă. A ! nu-şi precupeţesc cuvintele frumoase. Vrei promisiuni, iată-le. Îţi dau să mănînci talpă veche şi te dau afară ca pe un cîine.

Vînzătorul care-i pusese mai înainte întrebarea repetă :

— Şi zici că Robineau al dumitale...

Dar un zgomot de vase îi acoperi glasul. Funcţionarii îşi schimbau singuri farfuriile şi teancul scădea în dreapta şi în stînga. Şi cînd un ajutor de bucătar aduse nişte tăvi mari de tablă, Hutin strigă :

— Asta-i culmea ! Orez la cuptor !

— Bun pentru doi gologani de pap ! zise Favier, şi se servi.

Unora le plăcea, alţii găseau că prea seamănă a chit. Iar cei care citeau, stăteau tăcuţi, cufundaţi în foiletonul ziarului, fără să-şi dea seama ce mănîncă. Toţi îşi ştergeau broboanele de pe frunte, cavoul îngust se umplea cu un abur roşiatic, iar umbrele trecătorilor se profilau mereu în dungi negre peste masa răvăşită.

— Dă-i pîinea ta lui Deloche, strigă poznaş un glumeţ.

Fiecare îşi tăia bucata apoi înfigea cuţitul în coajă pînă în plăsele şi pîinea circula mereu.

— Cine-mi ia orezul în schimbul desertului ? întrebă Hutin.

După ce încheie tîrgul cu un tinerel plăpînd, încercă să-şi vîndă şi vinul ; dar nu-l voia nimeni, îl găseau mizerabil.

— Vă spuneam, deci, că Robineau s-a întors, continuă el în mijlocul rîsetelor şi discuţiilor care se încrucişau. O ! situaţia lui e gravă... Închipuiţi-vă că strică vînzătoarele ! Da, le procură noduri de cravate !

— Tăcere ! şopti Favier. Iată că-l judecă.

Cu colţul ochiului îl arătă pe Bouthemont, care trecea pe culoar, între Mouret şi Bourdoncle, toţi trei vorbind încet, absorbiţi şi agitaţi. Sufrageria şefilor de raion şi a adjuncţilor se afla chiar în faţă. Cînd Bouthemont îl văzu trecînd pe Mouret, se sculă de la masă. Terminase, şi povesti necazurile raionului său, încurcătura în care se găsea. Ceilalţi doi îl ascultau, refuzînd însă să-l sacrifice pe Robineau, un vînzător de mîna întîi, care se afla în magazin de pe vremea doamnei Hédouin. Dar cînd ajunse la povestea cu nodurile de cravate, Bourdoncle se înfurie. Băiatul acesta trebuie să fie nebun să mijlocească munci suplimentare vînzătoarelor ! Magazinul plătea destul de scump timpul acestor domnişoare ; dacă lucrau pe

contul lor noaptea, lucrau mai puţin ziua, în magazin, era limpede. Îi furau deci, îşi riscau sănătatea care nu le aparţinea. Noaptea era făcută pentru somn, toate trebuiau să doarmă, de nu, vor fi azvîrlite în stradă !

— Se îngroaşă gluma, observă Hutin.

De cîte ori cei trei bărbaţi, în plimbarea lor înceată, treceau prin faţa sălii de mese, vînzătorii îi pîndeau, comentîndu-le cele mai mici gesturi. Uitau chiar şi de orezul la cuptor, în care un casier găsise un nasture.

— Am auzit cuvîntul cravată, zise Favier. Şi... aţi văzut nasul lui Bourdoncle cum s-a albit deodată.

Mouret împărtăşea indignarea celui interesat. O vînzătoare care este silită să lucreze noaptea i se părea un atac contra organizării însăşi a „Paradisului". Cine era oare proasta care nu ştia să se descurce cu beneficiile ei asupra vînzării ? Dar cînd Bouthemont o numi pe Denise, se îmblînzi, îi găsi motive de justificare. A ! da, fetiţa aceea : nu era încă prea îndemînatecă şi avea obligaţii, după cît se spunea. Bourdoncle îl întrerupse pentru a declara că trebuie concediată pe loc. Nu vor scoate niciodată nimic dintr-o slută ca ea, o spusese totdeauna, şi părea să-şi fi vărsat toată ura. Mouret, puţin stînjenit, se prefăcu a rîde. Doamne ! Ce om sever ! nu se putea ierta o singură dată ? O vor chema pe vinovată, o vor certa. În fond, Robineau purta toată vina, căci ar fi trebuit s-o lămurească el, un vechi funcţionar, la curent cu obiceiurile casei.

— Ei poftim, iată că acum patronul rîde, spuse mirat Favier, cînd grupul trecu din nou prin faţa uşii.

— Ei, drace ! înjură Hutin, dacă se încăpăţînează să ni-l lase pe Robineau al lor în spinare, le vom da noi o distracţie !

Bourdoncle îl privi pe Mouret în faţă, apoi avu un gest de dispreţ, pentru a arăta că, în sfîrşit, înţelege, şi că e o prostie. Bouthemont îşi reîncepu plîngerile : vînzătorii ameninţau cu plecarea şi erau printre ei unii excelenţi. Ceea ce păru a-i atinge mai mult pe aceşti domni fu zvonul despre bunele relaţii dintre Robineau şi Gaujean : se spunea că acesta îl îmboldea pe cel dintîi să se stabilească pe cont propriu în cartier, îi oferea creditele sale cele mai lungi pentru a submina „Paradisul femeilor".

Se făcu tăcere. A ! va să zică acest Robineau vrea să se bată ! Mouret deveni serios, simulă dispreţul, evită să ia o hotărîre ca şi cum afacerea n-ar fi avut importanţă. Vom vedea, vom sta de vorbă. Apoi glumi cu Bouthemont, al cărui tată, descins cu două zile înainte din prăvălioara lui de la Montpellier, era cît p-aci să cadă jos de uimire şi indignare dînd peste holul enorm în care domnea fiul său. Se mai făcea încă haz pe socoteala bietului om care, recăpătîndu-şi cumpătul de meridional, se apucă să ponegrească totul şi să pretindă că „noutăţile" vor ajunge rău de tot.

— Iată-l şi pe Robineau, îi şopti şeful de raion. Îl trimisesem la aprovizionare spre a evita un conflict regretabil... Scuzaţi-mă dacă stărui, însă lucrurile au ajuns într-un stadiu atît de acut, încît trebuie să facem ceva.

Într-adevăr, Robineau, care revenise, trecu, salută pe cei doi domni, apoi se îndreptă către masa lui.

Mouret se mulţumi să repete :

— Bine, vom vedea !

Apoi plecară. Hutin şi Favier îi tot aşteptau şi, văzînd că nu se întorc, se simţiră uşuraţi. Direcţia va coborî oare acum la fiecare prînz să le numere îmbu-

căturile ? Ar fi o plăcere să nu mai fii liber nici cînd mănînci. Adevărul era că-l văzuseră pe Robineau înapoindu-se şi că buna dispoziţie a patronului îi îngrijora în privinţa rezultatului luptei pornite de ei împotriva lui. Coborîră glasul căutînd noi jigniri.

— Eu unul mor ! strigă Hutin cu glas tare. Eşti mai flămînd cînd te scoli de la masă.

Cu toate acestea mîncase două porţii de marmeladă, pe a lui şi aceea pe care o schimbase pentru porţia lui de orez. Deodată, strigă :

— Fie ce-o fi ! am să-mi permit un supliment !... Victor, adu-mi a treia marmeladă !

Ospătarul termina de servit desertul, după aceea aduse cafeaua ; şi cei care o luau îi dădeau trei centime de fiecare. Cîţiva vînzători plecaseră de-a lungul coridorului, căutînd colţurile cele mai întunecoase pentru a fuma o ţigară. Ceilalţi rămăseseră moleşiţi în faţa meselor încărcate cu vesela sleită de grăsime. Făceau cocoloşi de pîine, reîncepeau aceleaşi poveşti, în mirosul de grăsime încinsă, pe care nu-l mai simţeau, şi în căldura de etuvă care le înroşea urechile. Pereţii erau umezi şi un aer sufocant se lăsa de pe bolta mucegăită. Proptit de perete, îndopat cu pîine, Deloche digera în tăcere, cu ochii ridicaţi către ferestruicile care dădeau în stradă ; şi recreaţia sa în fiece zi după-masă era să se uite la picioarele trecătorilor care mergeau repede pe marginea trotuarului, picioare tăiate de la glezne, în pantofi greoi, cizme elegante, ghete fine de femeie, un du-te vino neîncetat de picioare vii, fără trup, fără cap. În zilele ploioase era foarte urît.

— Cum ! gata ? ! se indignă Hutin.

Un clopot suna la capătul culoarului, locul trebuia liberat pentru a treia masă, şi băieţii de serviciu aduceau găleţi cu apă caldă şi bureţi mari pentru a spăla muşamalele. Sălile se goleau încet, vînzătorii urcau alene la raioanele lor, abia ţinîndu-şi picioarele pe scări. În bucătărie, şeful bucătar îşi reluase locul în faţa ghişeului, între cazanele cu calcan şi carne de vacă pe care o stropea cu sos, înarmat cu lingurile şi furculiţele sale, gata să umple din nou farfuriile, cu mişcarea lui ritmică de ceasornic bine reglat.

Hutin şi Favier, rămaşi puţin în urmă, o văzură coborînd pe Denise.

— Domnul Robineau s-a întors, domnişoară, îi zise primul cu o politeţe batjocoritoare.

— Tocmai îşi ia dejunul, adăugă celălalt. Dar dacă e foarte urgent, poţi intra.

Denise coborî mai departe scara fără a răspunde, fără a întoarce capul. Dar cînd trecu prin faţa sufrageriei şefilor de raion şi a adjuncţilor, nu putu să nu arunce o privire. Robineau era într-adevăr acolo. Va încerca să-i vorbească după masă ; îşi continuă deci drumul pe coridor pînă la masa ei, care se găsea la celălalt capăt.

Femeile mîncau separat, în două săli rezervate. Denise intră în prima. Era şi aceasta o fostă pivniţă transformată în sufragerie, dar o amenajaseră cu mai mult confort. Pe masa ovală, aşezată în milocul încăperii, cele cincisprezece tacîmuri erau puse la oarecare distanţă şi vinul era în carafe ; la cele două capete se aflau o farfurie cu calcan, alta cu carne de vacă şi sos picant. Ospătari cu şorţuri albe le serveau pe domnişoare, care erau scutite de osteneala de a-şi lua singure porţiile de la ghişeu. Direcţia găsise aceasta mai cuviincios.

— Ai făcut înconjurul ? o întrebă Pauline, care luase loc şi-şi tăia o felie de pîine.

— Da, răspunse Denise, roşind. Am însoţit o clientă.

Minţea. Claire o lovi cu cotul pe vecina sa. Ce este azi cu neţesălata ? E ceva curios cu ea. Primea scrisoare după scrisoare de la iubitul ei ; apoi alerga prin magazin ca pierdută, pretextînd comisioane la atelier, unde nici nu se ducea. Se petrecea ceva, mai mult ca sigur. În timp ce mînca fără silă calcanul, cu o nepăsare de fată hrănită odinioară cu slănină rîncedă, Claire vorbi despre o dramă îngrozitoare, de care ziarele erau pline.

— Aţi citit în gazete despre omul care şi-a ucis iubita cu briciul ?

— Ce vrei, interveni o mică lenjereasă cu chipul delicat şi blajin. A prins-o cu altul, aşa că bine a făcut !

Dar Pauline protestă : Cum, dacă nu mai iubeşti pe un bărbat, acesta are dreptul să-ţi reteze beregata ? A ! nu, ce tot vorbeşti. Şi se întrerupse, pentru a se întoarce către băiatul de serviciu :

— Pierre, nu pot înghiţi carnea de vacă, ştii... Spune deci să mi se dea un mic supliment, o omletă, moale, dacă se poate !

În aşteptare, şi cum avea întotdeauna dulciuri prin buzunare, scoase nişte pastile de ciocolată pe care începu să le ronţăie cu pîine.

— Bineînţeles că nu-i plăcut cu un astfel de om ! reluă Claire. Şi sînt atîţia geloşi ! Acum cîteva zile se vorbea de un lucrător care şi-a aruncat nevasta într-o fîntînă.

N-o slăbea pe Denise din ochi, şi cînd o văzu pălind era convinsă că ghicise. Fără îndoială, această

mironosiţă tremura de frică să nu fie pălmuită de amorezul ei, pe care îl înşela, desigur. Ar avea haz s-o urmărească pînă în magazin, cum părea a se teme. Dar discuţia devie, o vînzătoare dădea o reţetă pentru scoaterea petelor de pe catifea. Apoi se vorbi despre o piesă de teatru de la „Gaité“ unde nişte fetiţe încîntătoare dansau mai bine decît balerinele cele mari. Pauline se întristă un moment la vederea omletei care era prea prăjită, dar îşi reluă buna dispoziţie cînd constată că este destul de bună.

— Dă-mi, te rog, vinul, îi spuse Denisiei. Ar trebui să-ţi comanzi şi dumneata o omletă.

— Carnea de vacă îmi ajunge, răspunse fata.

Pentru a nu cheltui nimic în plus, se mulţumea cu hrana dată de magazin, oricît de respingătoare ar fi fost.

Cînd li se aduse orezul la cuptor, domnişoarele protestară. Îl lăsaseră neatins cu o săptămînă înainte şi nădăjduiau că nu-şi va mai face apariţia. Denise, cu gîndul aiurea, îngrijorată din pricina lui Jean şi a poveştilor Clairei, fu singura care mîncă; şi toate se uitau la ea cu dezgust. Urmă o orgie de suplimente, domnişoarele se îndopară cu marmeladă. De altfel, era socotită o eleganţă să mănînci „pe cont propriu“.

— Ştiţi că domnii vînzători au făcut reclamaţie, spuse deodată lenjereasa cea delicată. Direcţia a promis...

O întrerupseră cu hohote de rîs şi nu se mai vorbi decît de direcţie. Comandară toate cafea, afară de Denise, care zicea că n-o poate suporta. Întîrziau în faţa ceştilor, lenjeresele îmbrăcate în rochii de lînă, cu o simplicitate de mici burgheze, cele de la confecţii în rochii de mătase, cu şervetul sub bărbie, avînd grijă

să nu se păteze, păreau nişte doamne care au coborît în oficiu să mănînce cu cameristele lor. Deschiseră ferestruica pentru a mai schimba aerul înăbuşitor, cu miros greu, dar fură nevoite s-o închidă imediat, căci roţile trăsurilor parcă treceau peste masa lor.

— Sst ! rosti Pauline în şoaptă. Trece bestia aia bătrînă !

Era inspectorul Jouve. Îi plăcea să dea tîrcoale către sfîrşitul mesei, pe unde se găseau domnişoarele. De altfel, avea în sarcină supravegherea sălilor de mîncare. Intra cu ochii surîzători, făcea înconjurul meselor ; cîteodată stătea chiar de vorbă, dorind să ştie dacă au mîncat cu poftă. Dar fiindcă le neliniştea şi le plictisea, se grăbeau toate să fugă. Cu toate că încă nu sunase clopotul. Claire dispăru prima, celelalte o urmară. Nu mai rămăseseră decît Denise şi Pauline ; aceasta îşi băuse cafeaua şi termina pastilele de ciocolată.

— Ia stai, am o idee, spuse ea ridicîndu-se de la masă. Am să trimit un băiat să-mi aducă nişte portocale... Hai ! vii şi dumneata ?

— Numaidecît, răspunse Denise care ronţăia o coajă de pîine, hotărîtă să rămînă ultima, ca să poată vorbi cu Robineau, cînd va urca sus.

Dar cînd rămase singură cu Jouve, simţi o nelinişte ; contrariată, părăsi, în sfîrşit, masa. Dar cînd văzu că se îndreaptă spre uşă, acesta îi tăie drumul :

— Domnişoară Baudu !...

În picioare, în faţa ei, îi zîmbea cu un aer părintesc. Mustăţile lui mari, cărunte, părul tuns perie, îi dădeau o înfăţişare de corectitudine militară. Îşi scoase în afară pieptul pe care se răsfăţa panglica lui roşie.

— Ce doriţi, domnule Jouve ? întrebă ea mai liniştită.

— Azi-dimineaţă te-am văzut vorbind acolo sus în dosul covoarelor. Ştii că asta este interzis de regulament şi dacă aş face un raport... Aşadar, prietena dumitale Pauline te iubeşte mult ?

Mustăţile i se ridicară şi o flacără incendie nasul lui enorm — un nas ridat şi coroiat, cu pofte bestiale.

— Ia spune, ce-aveţi voi două de vă iubiţi atît ?

Denise, fără să înţeleagă, era din nou cuprinsă de nelinişte. Jouve se apropiase prea mult de ea, răsuflarea lui îi atingea obrazul.

— E adevărat, stăteam de vorbă, domnule Jouve, îngînă ea ; doar nu faci nici un rău dacă stai puţin de vorbă... Sînteţi foarte bun cu mine ! Mulţumesc totuşi.

— N-ar trebui să fiu bun, spuse el. Eu nu cunosc decît dreptatea... Numai că atunci cînd eşti atît de drăguţă...

Şi se apropia şi mai mult. Atunci îi fu pur şi simplu frică. Îi reveneau în gînd cuvintele Paulinei, îşi aducea aminte de întîmplările care se povesteau, de unele vînzătoare terorizate de bătrînul Jouve, fiind silite să-i cumpere bunăvoinţa. De altfel, în magazin se mulţumea cu mici familiarităţi ; pe domnişoarele îngăduitoare le bătea uşor pe obraz, cu degetele lui umflate, le lua mîinile şi le ţinea ca şi cum le-ar fi uitat într-ale lui. Totul era părintesc şi nu dădea drumul taurului din el decît afară din magzin, dacă primeai să iei o felie de pîine cu unt la el, în strada des Moineaux.

— Lăsaţi-mă, murmură fata, dîndu-se înapoi.

— Hai, spuse el, n-ai să faci pe sălbateca faţă de un prieten care te-a ocrotit întotdeauna. Fii drăguţă şi vino diseară să iei o felie de pîine şi o ceaşcă cu ceai la mine. Ţi-o ofer din toată inima.

Denise protestă :

— Nu ! nu !

Sala de mîncare rămăsese goală, băiatul nu mai revenise. Atent la zgomotul de paşi, Jouve aruncă repede o privire în jurul lui ; şi foarte excitat, lăsînd rezervele, depăşi familiarităţile lui părinteşti şi încercă s-o sărute pe gît.

— Răutate mică ! Prostuţo !... Cu un asemenea păr mai poţi să fii atît de proastă ? Hai, vino diseară ! Vom rîde.

Dar ea îşi pierdu cumpătul, revoltată şi îngrozită de apropierea acestui obraz fierbinte, a cărui răsuflare o simţea. Îl împinse cu o mişcare atît de violentă, încît se clătină, gata să se prăvălească pe masă. Din fericire căzu pe un scaun, făcînd să se rostogolească o sticlă cu vin care îi stropi cravata albă şi-i udă panglica roşie. Jouve rămase locului, fără a încerca să se şteargă, sugrumat de mînie şi uluit de atîta brutalitate. Cum, el, care nu aştepta nimic, nu recurse la forţă şi cedase doar bunătăţii sale !

— A, domnişoară, are să-ţi pară rău, pe cuvîntul meu !

Denise fugise. Sunase tocmai clopotul şi, tremurînd, încă tulburată, uită de Robineau şi urcă de-a dreptul la raion. Apoi nu mai îndrăzni să coboare. Fiindcă soarele de după-amiază încălzea toată faţada dinspre piaţa Gaillon, în saloanele de la mezanin era o căldură înăbuşitoare, cu toate storurile trase. Mai veneau cîteva cliente, domnişoarele asudau, ele nu cumpărau nimic. Toate fetele căscau, sub ochii mari şi somnolenţi ai doamnei Aurélie. În sfîrşit, către ora trei, văzînd că premiera moţăie, Denise o şterse fără zgomot şi îşi reluă goana prin magazin cu aerul aferat. Pentru a deruta pe curioşii care ar fi putut s-o urmărească cu privirea, nu coborî de-a dreptul la mătăsuri ; se pre-

făcu întîi că are treabă la raionul de dantele, i se adresă lui Deloche, cerîndu-i o informaţie; apoi trecu la mezanin, traversă la stambe şi se pregătea să intre la cravate, cînd deodată tresări surprinsă. Jean era în faţa ei.

— Cum ? Tu eşti ? murmură ea pălind.

Băiatul îşi păstrase halatul de lucru, era cu capul gol, cu părul blond răvăşit, cu buclele curgînd peste fruntea-i ca de fată. În picioare, în faţa unui compartiment cu cravate subţiri, negre, părea cufundat în gînduri.

— Ce cauţi aici ? exclamă ea.

— Drace ! Te aşteptam... răspunse el. Tu nu-mi dai voie să vin. Atunci, am intrat, dar n-am spus nimănui nimic. Poţi fi liniştită. Dacă vrei, poţi să te faci că nu mă cunoşti.

Cîţiva vînzători se uitau la ei cu un aer mirat. Jean coborî vocea.

— Ştii, a vrut să mă însoţească. Da, e aici în piaţă, în faţa fîntînii... Dă-mi repede cei cincisprezece franci sau sîntem pierduţi.

Denise se tulbură. Cei din jurul lor rînjeau, ascultînd povestea. Şi fiindcă în spatele raionului se afla o scară care ducea la subsol, fata îşi împinse fratele şi-l făcu să coboare repede. Jos, el îşi continuă povestea, încurcat, căutînd argumente, temîndu-se că nu e crezut.

— Banii nu sînt pentru ea. E prea distinsă... iar soţul ei nu se uită la cincisprezece franci. Nici pentru un milion nu i-ar trece cu vederea soţiei sale o aventură. Un fabricant de clei, ţi-am spus, oameni foarte bine... Nu, banii sînt pentru o puşlama, un amic al ei care ne-a văzut ; şi, înţelegi, dacă nu-i dau cei cincisprezece franci astă-seară...

— Taci din gură! murmură Denise. Numaidecît... Mergi mai repede!

Coborîseră la serviciul expedițiilor. Pivnița imensă părea adormită în sezonul mort, sub lumina palidă ce pătrundea prin ferestruică. Era bine, o liniște se lăsa din tavanul boltit. Totuși, un băiat scotea dintr-un compartiment cele cîteva pachete pentru cartierul Madeleine; pe masa cea mare de triere, Campion, șeful serviciului, ședea cu ochii deschiși, bălăbănindu-și picioarele.

— Soțul are un cuțit mare...

— Mergi mai departe! repeta Denise împingîndu-l.

O luară pe unul din coridoarele strîmte, unde gazul ardea în permanență. La dreapta și la stînga, în fundul beciurilor întunecoase, mărfurile din rezerve își grămădeau umbrele după niște garduri. În sfîrșit, ea se opri lîngă una din gratiile de lemn. Aici n-avea cine să vină, dar era interzis, și o trecu un fior.

— Dacă pușlamaua vorbește, continuă Jean, soțul care are un cuțit mare...

— Unde vrei să găsesc eu cincisprezece franci? strigă Denise disperată. Nu poți să fii cuminte? Mereu ți se întîmplă lucruri atît de curioase!

Jean se bătu cu pumnii în piept. Printre atîtea născociri romanțioase, el singur nu mai știa care este adevărul. Își dramatiza pur și simplu nevoia de bani, dar în fond exista întotdeauna o necesitate imediată.

— Îți jur pe ce am mai sfînt, de data aceasta e adevărul adevărat... Eu o țineam așa și ea mă săruta...

Denise îi spuse din nou să tacă, se supără, frămîntată, scoasă din fire:

— Nu vreau să știu! Purtarea ta să ți-o porți sănătos! E prea de tot! Mă chinuiești în fiecare săptămînă, mă omor muncind zi și noapte ca să-ți tot dau

cîte cinci franci... Fără a mai ţine socoteala că iei pîinea de la gura frăţiorului tău.

Jean rămase cu gura căscată, cu faţa palidă. Cum adică? Făcea el ceva urît? Nu înţelegea; din copilărie îşi considerase sora ca pe o prietenă, i se părea foarte natural să-şi descarce inima faţă de ea. Dar ceea ce îl turbura mai mult era faptul că ea îşi pierde nopţile muncind... Gîndul că o ucide şi că mănîncă partea lui Pépé îl zgudui atît de tare, că începu să plîngă.

— Ai dreptate, sînt un ticălos, strigă el. Dar nu e urît, dimpotrivă... iată de ce nu pot să mă las. Ea, vezi tu, are douăzeci de ani. Credea că glumeşte, fiindcă eu am de-abia şaptesprezece... Doamne! sînt furios pe mine, mi-aş cîrpi cîteva perechi de palme!

Luă mîinile soră-si, le săruta, le scălda în lacrimi.

— Dă-mi cincisprezece franci! E pentru ultima dată, ţi-o jur... Sau mai bine nu! nu-mi da nimic, e mai bine să mor. Dacă soţul mă ucide, scapi de mine.

Şi fiindcă şi ea plîngea, îl cuprinse remuşcarea:

— Spun şi eu aşa, în fond nu ştiu nimic. Poate că nu vrea să omoare pe nimeni. Ne vom descurca, ţi-o făgăduiesc, surioară. Haide, rămîi cu bine, eu plec.

Dar un zgomot de paşi la capătul coridorului îi nelinişti. Îl conduse înapoi către rezervă, într-un colţ întunecos. Un timp, nu mai auziră decît şuieratul unui bec de gaz, lîngă ei. Apoi paşii se apropiară, şi, întinzînd puţin capul, ea îl recunoscu pe inspectorul Jouve, care tocmai intra pe coridor, cu paşii lui ţepeni. Trecea oare din întîmplare? Sau vreun alt supraveghetor, de pază la uşă, îl înştiinţase? Fata fu cuprinsă de o spaimă atît de mare, încît îşi pierdu capul. Îl îmbrînci pe Jean afară din ascunzătoarea întunecoasă unde-l pitise, bolborosind:

— Pleacă ! Pleacă !

Amîndoi fugeau în goana mare simţind în spatele lor răsuflarea bătrînului Jouve, care începuse şi el să alerge. Străbătură din nou serviciul de expediţii şi ajunseră la capătul scării ce da în strada Michodiére.

— Du-te ! repeta Denise. Pleacă ! Dacă voi putea, îţi voi trimite cei cincisprezece franci.

Năucit, Jean fugi. Inspectorul Jouve care îi ajunse cu respiraţia tăiată, nu zări însă decît un colţ al bluzei lui albe şi buclele de păr blond ale băiatului, răvăşite de vîntul de afară. Se opri un moment să răsufle şi să-şi reia ţinuta lui corectă. Purta o cravată albă nouă, luată de la raionul de lenjerie, al cărei nod, foarte lat, sclipea ca zăpada.

— Ei bine, frumoasă treabă, domnişoară, zise el cu buzele tremurînde. Da... frumoasă, foarte frumoasă... Dacă crezi că voi tolera să se petreacă în subsol astfel de lucruri, te înşeli.

Şi o urmări cu aceste vorbe, în timp ce ea urca înapoi în magazin, sugrumată de emoţie, fără să găsească nici un cuvînt de apărare. Acum era disperată că a fugit. De ce n-a rămas să lămurească situaţia, să-şi prezinte fratele ? Din nou îşi vor închipui cine ştie ce mîrşăvii, şi oricît s-ar jura, nu o vor crede. Uitase iar de Robineau, şi se duse de-a dreptul la raionul ei.

Fără a pierde o clipă, Jouve porni spre direcţie să dea raportul. Dar băiatul de serviciu îi spuse că directorul era cu domnul Bourdoncle şi cu domnul Robineau. Toţi trei stăteau de vorbă de vreo jumătate de oră. Uşa rămăsese, de altfel, întredeschisă ; se auzea glasul lui Mouret care îl întreba cu voioşie pe vînzător dacă a petrecut bine în vacanţă. Nu era nici pomeneală de concediere, dimpotrivă, din vorbă în vorbă trecură la anumite măsuri ce trebuiau luate în raion.

— Doreşti ceva, domnule Jouve! strigă Mouret. Poftim! Intră!

Dar un instinct îl opri pe inspector. Bourdoncle ieşind, Jouve preferă să-i povestească totul acestuia. Străbătură agale galeria şalurilor, mergînd alături, unul plecat, vorbind încet, celălalt ascultînd fără ca nici o trăsătură a chipului său sever să-i trădeze gîndurile.

— Bine, spuse Bourdoncle, într-un sfîrşit.

Şi fiindcă ajunseseră în faţa confecţiilor, intră. Doamna Aurélie tocmai se răstea la Denise. Unde fusese iar? De data aceasta nu va putea spune că a urcat la atelier. Nu, aceste veşnice dispariţii nu mai puteau fi îngăduite!

— Doamnă Aurélie! o strigă Bourdoncle.

Se hotărîse să dea o lovitură tare fără a-l mai consulta pe Mouret, de teama unei slăbiciuni. Premiera se apropie şi povestea fu din nou relatată în şoaptă. Tot raionul aştepta, adulmecînd o catastrofă. În sfîrşit, doamna Aurélie se întoarse cu un aer solemn.

— Domnişoară Baudu...

Şi masca ei gravă de împărat roman avea imobilitatea neînduplecată a atotputerniciei.

— Treci la casă!

Fraza îngrozitoare răsună foarte tare în raionul gol, lipsit de clientelă. Denise rămăsese dreaptă, albă la faţă, cu suflarea tăiată. Apoi rosti cîteva cuvinte întretăiate.

— Eu! Eu!... De ce? Ce-am făcut?

Bourdoncle răspunse cu asprime că ştia foarte bine şi ar fi mai cuminte să nu provoace explicaţii; şi vorbi despre cravate, apoi că ar fi frumos dacă şi domnişoarele celelalte s-ar întîlni cu bărbaţi la subsol.

— Dar e fratele meu! strigă ea cu durerea unei fecioare violentată.

Marguerite şi Claire se porniră pe rîs, iar doamna Frédéric, de obicei atît de discretă, dădu şi ea din cap neîncrezătoare. Mereu frate-său ! E o prostie, la urma urmei. Atunci Denise se uită la toţi, la Bourdoncle care n-o vroise din primul moment, la Jouve, rămas locului ca martor, şi de la care nu putea aştepta nici o dreptate ; apoi la fetele acestea pe care nu şi le putuse apropia nici după nouă luni de curaj surîzător, la aceste fete care erau fericite că era dată, în sfîrşit, afară. La ce bun să se mai zbată. De ce să-şi impună prezenţa, cînd nimeni n-o iubea. Plecă fără să mai adauge un cuvînt, fără să arunce măcar o ultimă privire în acest salon în care luptase atît de mult.

Dar de îndată ce fu singură în faţa balustradei holului, o suferinţă şi mai vie îi strînse inima. Nimeni n-o iubea, şi gîndul la Mouret îi veni brusc, înlăturîndu-i resemnarea. Nu ! nu se putea împăca cu gîndul unei asemenea concedieri. Poate că şi el va crede această poveste urîtă, această întîlnire a ei cu un bărbat în fundul beciurilor. La gîndul acesta o cuprinse o ruşine, o durere, o nelinişte a cărei gheară n-o simţise niciodată. Voia să se ducă la el, să-i explice, să-i arate cum stau lucrurile, să-l informeze doar, căci i-ar fi fost indiferentă plecarea dacă el ar cunoaşte adevărul. Şi din vechea ei teamă, din fiorul care o îngheţa întotdeauna în faţa lui, izbucni deodată nevoia arzătoare de a-l vedea, de a nu părăsi magazinul înainte de a-i jura că nu fusese niciodată a altuia.

Era aproape de ora cinci. Magazinul începea să capete puţină viaţă în aerul răcoros al serii. Repede, Denise se îndreptă spre direcţie, dar cînd ajunse în faţa uşii biroului, o cuprinse din nou o tristeţe deznădăjduită. Limba i se încurca în gură, toată greutatea existenţei i se lăsase pe umeri. N-o va crede, va rîde şi

el ca şi ceilalţi ; şi teama aceasta îi dădu o stare de sfîrşeală. S-a isprăvit, va fi mai bine singură, dispărută, moartă. Atunci, fără să-l mai înştiinţeze pe Deloche, nici pe Pauline, trecu imediat la casierie.

— Aveţi 22 de zile de muncă, domnişoară, spuse funcţionarul. În total optsprezece franci şi şaptezeci, la care mai adăugăm şapte franci la sută procentul de vînzare. Ce zici ? Aşa e ?

— Da, domnule. Mulţumesc.

Şi Denise pleca cu banii, cînd se întîlni, în sfîrşit, cu Robineau. Aflase despre concedierea ei şi îi făgădui s-o găsească pe plasatoarea de cravate. Apoi o îmbărbătă în şoapte şi spuse furios :

— Ce viaţă ! Să fii mereu la bunul plac al unor toane ! Să fii zvîrlit afară dintr-o clipă în alta, fără să poţi cere măcar salariul pe-o lună întreagă !

Denise urcă scările s-o anunţe pe doamna Cabin că va căuta să-şi ia cufărul chiar în seara aceea. Era ora cinci cînd se trezi pe trotuarul din piaţa Gaillon, năucită, în forfota de trăsuri şi de lume.

Tot în seara aceea, cînd Robineau se întoarse acasă găsi o scrisoare din partea direcţiei, care îl înştiinţa, pe scurt, că din motive de ordin administrativ se vedeau siliţi să renunţe la serviciile sale. Lucra de 7 ani la firma aceasta şi încă în după-amiaza acelei zile stătuse de vorbă cu şefii săi, fără să aibă cea mai mică bănuială. Era o lovitură de măciucă. Hutin şi Favier de la raionul de mătăsuri îşi manifestară zgomotos izbînda, de asemenea Marguerite şi Claire de la secţia de confecţii ! Bine c-am scăpat ! Măturoiul creează locuri libere ! Numai Deloche şi Pauline cînd se întîlneau în învălmăşeala magazinului schimbau cîteva cuvinte de regret, căci le părea rău de această fată atît de blîndă, atît de cumsecade.

— A ! spunea tînărul, dacă va izbuti, totuşi, în altă parte, aş vrea să se întoarcă aci pentru a le da la cap acestor lichele !

Şi în toată această afacere, Bourdoncle fu acela care suportă şocul violent al lui Mouret. Cînd află de concedierea Denisei, supărarea lui nu mai avu margini. De obicei se ocupa prea puţin de problema personalului ; dar ţinu să dea impresia că vede în gestul acesta o încălcare a drepturilor lui, o încercare de a se sustrage autorităţii sale. Oare el nu mai e stăpîn, oare altul poate să-şi îngăduie să dea ordine ? Aici totul trebuie să treacă pe sub ochii lui, absolut totul ; îl va frînge fără milă pe acela care va cuteza să-l înfrunte ! Şi după ce făcu o anchetă personală, într-o stare de tulburare nervoasă pe care n-o mai putea ascunde, se supără din nou. Biata fată nu minţise : fusese, într-adevăr, fratele ei ! Campion îl recunoscuse. Atunci, pentru ce a fost concediată ? Vorbi cu ceilalţi să fie reprimită.

Dar Bourdoncle, bizuindu-se pe rezistenţa lui pasivă, îşi pleca spinarea sub furtună. Îl urmări pe Mouret. În sfîrşit, într-o zi, cînd îl văzu mai liniştit, îndrăzni să spuie cu glas mieros :

— E mai bine pentru toţi că a plecat.

Mouret se simţi stingherit, obrajii i se îmbujorară.

— Să zicem că ai dreptate, răspunse el, rîzînd. Haî să coborîm să vedem cum merge vînzarea. Iar se urcă ! Ieri încasările au fost aproape de o sută de mii de franci.

VII

O clipă, Denise rămase descumpănită în stradă, sub soarele încă fierbinte al după-amiezei. Luna iulie încingea caldarîmul, Parisul îşi păstra lumina albă de vară, cu reverberaţii orbitoare. Nenorocirea fusese atît de neaşteptată ! o dăduseră afară într-un chip atît de brutal, încît sucea şi răsucea fără să-şi dea seama, cei douăzeci şi cinci de franci şi şaptezeci de centime din fundul buzunarului, întrebîndu-se unde să se ducă şi ce să facă.

Un şir lung de trăsuri o împiedica să părăsească trotuarul din faţa magazinului „La Paradisul femeilor". Cînd izbuti să se strecoare printre ele, străbătu piaţa Gaillon ca şi cum ar fi vrut să ajungă în strada Louis-le-Grand, apoi se răzgîndi şi coborî spre strada Saint-Roche. Dar încă nu ştia unde să se ducă. Se opri în colţul străzii Neuve-des-Petits-Champs, pe care o urmă după ce privi nehotărîtă împrejur. Intrînd în pasajul Choiseul, care se afla în drumul ei, se pomeni în strada Monsigny fără să ştie cum, apoi din nou în strada Neuve-Saint-Augustin. Capul îi vîjîia. Cînd îi ieşi înainte un comisionar, îşi reaminti de cufăr. Dar la cine să-l ducă şi de ce atîta chin cînd cu o oră înainte mai avusese un pat pentru noapte ?

Ridică ochii spre toate casele ce-i ieşeau în cale şi începu să cerceteze ferestrele. Zări un şir de anunţuri, dar le vedea nedesluşit, cuprinsă mereu de neliniştea care-i chinuia întreaga fiinţă. E oare cu putinţă ? Să rămîi aşa, dintr-o clipă într-alta, singură, pierdută în oraşul acesta mare, necunoscut, fără sprijin şi fără bani ? Şi totuşi trebuia să mănînce şi să doarmă. Străzile se înşirau una după alta, strada des Moulins, strada Sainte-Anne. Fata cutreiera cartierul, întorcîndu-se mereu la singura răspîntie pe care o cunoştea. Deodată constată cu uimire că se află din nou în faţa magazinului „La Paradisul femeilor", şi, pentru a scăpa de această obsesie, se avîntă spre strada de la Michodière.

Din fericire, Baudu nu se afla în pragul uşii. „La Vechiul Elbeuf" părea mort în dosul vitrinelor întunecate. N-ar fi îndrăznit niciodată să se mai arate în faţa unchiului ei, care se făcea că n-o mai recunoaşte, şi nici nu voia să-i cadă în spinare după nenorocirea care o lovise, aşa cum, de altfel, i-o prezisese. Dar, de partea cealaltă a străzii, o tăbliţă galbenă îi atrase atenţia : „Cameră mobilată de închiriat". Era prima tăbliţă de acest fel care n-o înfricoşă, atît de săracă părea locuinţa. Apoi o recunoscu, cu cele două etaje joase, cu faţada ei ruginie, strivită între „Paradisul femeilor" şi vechiul hotel „Duvillard". În pragul dughenei de umbrele, bătrînul Bourras, pletos şi bărbos ca un profet, cu ochelarii pe nas, examina fildeşul unui mîner de baston. Fiind singurul chiriaş al întregului imobil, subînchiria ambele etaje mobilate, ca să-şi mai micşoreze chiria.

— Aveţi o cameră liberă, domnule ? întrebă Denise, dînd ascultare unui imbold instinctiv.

Bătrînul îşi ridică sprîncenele stufoase şi rămase surprins văzînd-o. Le cunoştea el bine pe toate aceste

domnişoare. Nu-i răspunse decît după ce-i văzu rochiţa atît de curată şi înfăţişarea atît de cinstită.

— Am, dar nu e pentru dumneata.

— Aş vrea, totuşi, să ştiu cît costă ? întrebă Denise.

— Cincisprezece franci pe lună.

Îşi exprimă dorinţa s-o vadă. În prăvălia îngustă, fiindcă o cerceta cu aerul său mirat, îi mărturisi că nu mai are slujbă şi că nu vrea să-l stingherească pe unchiul ei. Bătrînul se duse să caute cheia care se afla pe un raft din camera alăturată prăvăliei, o încăpere întunecoasă unde dormea şi unde îşi pregătea mîncarea. Printr-o fereastră prăfuită dindărătul camerei, se zărea lumina verzuie a unei curţi interioare, lată de vreo doi metri.

— O iau înainte, să nu cazi, spuse Bourras, cînd fură pe cărarea umedă ce se afla de-a lungul prăvăliei.

Se poticni de-o treaptă, dar urcă, atrăgîndu-i mereu atenţia să fie cu băgare de seamă. Atenţie ! rampa e prinsă de zid, iar la cotitură se află o firidă în care locatarii îşi lăsau uneori lăzile cu gunoi. Denise, într-o întunecime completă, nu deosebea nimic, simţea doar răceala tencuielilor vechi şi umede. Totuşi, un ochi de geam de la primul etaj, care dădea în curte, îi îngădui să zărească nedesluşit, ca în fundul unei ape stătute, o scară strîmbă, zidurile negre şi murdare, uşile crăpate şi cojite.

— Dacă cel puţin una din aceste camere ar fi libere ! spuse Bourras. Acolo te-ai simţi bine. Dar din păcate sînt mereu ocupate de nişte doamne.

La etajul al doilea se vedea mai bine, o lumină crudă dădea în vileag toată mizeria casei. O calfă de brutar ocupa prima cameră. Liberă era numai cealaltă, aceea din fund. Bourras deschise uşa şi fu nevoit să rămînă pe coridor, ca Denise să poată vedea bine camera. Patul, în colţul uşii, nu lăsa trecerea liberă decît pentru o singură persoană. În fund, erau un dulăpior de nuc,

o masă înnegrită de brad şi două scaune, iar chiriaşii care-şi pregăteau de mîncare erau siliţi să stea în genunchi în faţa căminului unde se afla un cuptoraş de pămînt.

— Ce să-i faci ! spuse bătrînul, camera nu e prea luxoasă, dar fereastra e veselă şi poţi vedea lumea care trece pe stradă.

Şi fiindcă Denise privea cu mirare colţul plafonului de deasupra patului, unde — în scurta ei trecere pe acolo — o femeie îşi scrisese numele : Ernestine, cu flacăra unei lumînări, adăugă cu un aer mucalit :

— Dacă aş repara-o, n-aş mai scoate-o la capăt !... În sfîrşit, asta e tot ce am liber...

— E foarte bine, răspunse fata.

Plăti chiria pe o lună înainte, ceru rufăria, două cearceafuri şi două prosoape, şi, fără să mai aştepte, îşi făcu patul, fericită, uşurată la gîndul că are unde să doarmă în noaptea aceea. Peste o oră, trimise un comisionar să-i ridice cufărul şi se simţi, în sfîrşit, ca la ea acasă.

Urmară mai întîi două luni de lipsuri îngrozitoare. Nemaiputînd plăti gazda lui Pépé, îl luase la ea şi îl culca pe o canapea veche împrumutată de Bourras. Avea nevoie de cel puţin un franc şi cincizeci de centime zilnic, inclusiv chiria, mulţumindu-se, bineînţeles, să trăiască ea însăşi numai cu pîine uscată, pentru a-i putea da puţină carne copilului. Primele două săptămîni, lucrurile au mers cum au mers. Îşi începuse gospodăria cu zece franci şi apoi avusese norocul s-o regăsească pe plasatoarea de cravate care îi achită cei optsprezece franci. După aceea, însă, sărăcia se agravă. În zadar se prezentase la diverse magazine, în Place Clichy, la „Bon Marché", la „Louvre" ; sezonul mort oprise pretutindeni mersul afacerilor, toţi o amînau pentru la toamnă. Peste cinci mii de funcţionari comerciali, concediaţi ca şi ea, băteau străzile, căutînd slujbe.

Atunci, încercă să-şi procure mici lucrări ; dar necunoscînd Parisul, neştiind la ce uşă să bată, era nevoită să accepte munci neplăcute, pentru care uneori nici nu-şi primea măcar plata. În unele seri, îi dădea lui Pépé numai o supă, spunîndu-i că ea a mîncat ceva în oraş. Se culca apoi cu capul vîjîind, cuprinsă de friguri, cu mîinile fierbinţi. Cînd Jean pica pe neaşteptate în această mizerie, striga că e un ticălos cu atîta violenţă şi disperare, încît ea era silită să mintă. Adeseori mai găsea mijlocul de a-i strecura o monedă de doi franci ca să-i arate că mai pune ceva de-o parte. Nu plîngea niciodată faţă de copii. Duminicile, cînd putea să pregătească o friptură stînd în genunchi pe lespezi, cămăruţa răsuna de veselia unor ştrengari nepăsători. Apoi, după ce Jean se întorcea la stăpînul său şi Pépé adormea, Denise petrecea o noapte îngrozitoare, frămîntată de grija zilei de mîine.

O mai ţineau trează şi alte temeri. Cele două doamne de la etajul întîi primeau vizite foarte tîrzii. Din cînd în cînd, cîte un bărbat greşea intrarea şi bătea la uşa ei. Şi fiindcă Bourras îi spusese să nu răspundă, îşi înfunda capul în pernă ca să nu le audă înjurăturile. Apoi vecinul ei, brutarul, voia să se distreze; se întorcea de la slujbă dimineaţa şi o pîndea cînd mergea să ia apă ; făcea chiar şi găuri în perete pentru a o privi cînd se spală, ceea ce o silea să-şi atîrne hainele de-a lungul zidului. Dar cel mai mult suferea de neplăcerile străzii, de permanenta obsesie a trecătorilor. Nu putea coborî să-şi cumpere o lumînare pe acele trotuare noroioase unde sălăşluia desfrîul vechilor cartiere fără a auzi în spatele ei o răsuflare fierbinte şi cuvintele deşănţate ale bărbaţilor care o urmăreau pînă la capătul uliţei întunecate, încurajaţi de înfăţişarea murdară a casei unde locuia. De ce nu are un ibovnic ? Iată un lucru care mira pe toată lumea, părîndu-li-se de necrezut. Într-o zi tot va trebui să ce-

deze. Nu-şi putea explica nici ea cum de era în stare să reziste sub ameninţarea foamei şi în iureşul dorinţelor care clocoteau în jurul ei.

Într-o seară, cînd n-avea nici măcar pîine pentru supa lui Pépé, o urmări un domn cu decoraţii pe piept. Cînd ajunse în faţa uliţei unde locuia, el deveni brutal, şi, într-o revoltă plină de dezgust, Denise îi trînti uşa în nas. Cînd ajunse sus, în camera ei, se lăsă jos cu mîinile tremurînde. Copilul dormea. Ce i-ar răspunde dacă s-ar trezi şi i-ar cere de mîncare ? Ar fi trebuit totuşi să consimtă. Sărăcia ar fi luat sfîrşit, ar fi avut bani, rochii, o cameră frumoasă. Era lucru uşor ; se spunea că toate femeile ajung acolo, de vreme ce la Paris nici una nu putea trăi din munca ei. Dar ca un protest, un fel de silă pornea din adîncul fiinţei sale, fără să se indigneze împotriva celorlalte, numai din scîrbă pentru tot ce este josnic şi nechibzuit. Îşi făcuse despre viaţă o idee de logică, de înţelepciune şi de curaj.

Denise se analiza astfel de multe ori. Îşi amintea de o veche romanţă despre logodnica marinarului pe care dragostea o ferea de primejdiile aşteptării. La Valognes fredona acel refren sentimental privind strada pustie. Oare avea şi ea în suflet un sentiment duios care-i dădea curaj ? Se mai gîndea la Hutin cu o strîngere de inimă. Îl vedea trecînd în fiecare zi pe sub fereastra ei. Acum, de cînd devenise secund, mergea singur, înconjurat de respectul vînzătorilor subalterni. Nu ridica niciodată capul, Denise avea impresia că suferă din pricina orgoliului acestui tînăr, îl urmărea cu privirea fără să-i fie teamă de-a fi surprinsă. Dar cînd îl zărea pe Mouret, care de asemenea trecea în fiecare seară, o cuprindea un tremur, inima îi zvîcnea şi se ascundea repede. Nu trebuia să afle unde locuieşte. Apoi îi era ruşine de casă, o durea gîndul că ar

putea crede cine ştie ce despre dînsa, deşi nu aveau să se mai întîlnească niciodată.

De altfel, ea trăia mereu în acel du-te-vino al „Paradisului". Numai un zid îi despărţea camera de fostul ei raion. De dimineaţă îşi retrăia zilele de muncă, simţea cum creşte mulţimea şi forfota din ce în ce mai mare a vînzării. Lipită de coasta uriaşului, cele mai mici zgomote cutremurau cocioaba, zguduită de pulsul gigant. Pe lîngă astea, Denise nu putea evita unele întîlniri. Se trezi de două ori faţă-n faţă cu Pauline, care se oferi s-o ajute, mîhnită văzînd-o atît de nefericită. Fusese nevoită s-o mintă pentru a-i evita vizitele şi pentru a nu merge cu ea în vizită, într-o duminică, la Baugé. Mai greu se apăra de afecţiunea disperată a lui Deloche, care o pîndea, îi ştia grijile, o aştepta pe sub porţi. Într-o seară voise chiar să-i dea cu împrumut treizeci de franci, economiile unui frate, spunea el roşind. Aceste întîlniri îi trezeau mereu regretele, o făceau să se preocupe de ceea ce se petrecea în magazin, ca şi cum nu l-ar fi părăsit niciodată.

Nimeni nu venea acasă la ea. Într-o după-amiază, fu mirată cînd auzi pe cineva bătînd în uşă. Era Colomban. Îl primi în picioare. El bolborosi mai întîi ceva, foarte stingherit, apoi o întrebă ce mai face şi îi vorbi despre magazinul „Vechiul Elbeuf". Poate că unchiul Baudu îl trimisese, regretîndu-şi asprimea; căci el continua să nu-i dea ziua bună nepoatei sale, cu toate că ştia în ce mizerie se afla. Dar cînd îi puse întrebări precise, acesta păru şi mai încurcat. Nu, nu fusese trimis de patron, spuse el, şi pînă la urmă pomeni numele Clairei, venise numai să vorbească de dînsa. Încet, încet, băiatul deveni mai îndrăzneţ, ceru sfaturi, în nădejdea că Denise i-ar putea fi de folos pe lîngă fosta ei colegă. În zadar căută ea să-l convingă reproşîndu-i că o face să sufere pe Geneviève din cauza unei femei fără suflet. Mai veni şi altă dată la

ea, apoi îşi luă obiceiul de a trece mereu s-o vadă. Atît era de-ajuns pentru dragostea lui sfioasă. Reîncepea mereu şi fără voia lui aceeaşi conversaţie, tremurînd de fericire fiindcă se afla în preajma cuiva care o cunoscuse pe Claire. Atunci Denise se cufundă mai mult în viaţa de la „Paradisul femeilor".

Dar adevărata mizerie o cunoscu abia către ultimele zile ale lui septembrie. Pépé se îmbolnăvise de un guturai destul de îngrijorător. Ar fi trebuit să-l hrănească cu supă de carne, şi ea nu avea nici măcar pîine. Într-o seară, pe cînd, doborîtă, plîngea în hohote, pradă uneia din acele prăbuşiri morale adînci care le aruncă pe fete în Sena, sau pe trotuar, bătrînul Bourras bătu încetişor la uşă. Venea să-i aducă o pîine şi o gamelă plină cu supă de carne.

— Ia-le ! Pentru micuţ, spuse el cu aerul lui repezit. Şi nu mai plînge atît de tare... că-mi deranjezi chiriaşii !

Şi cum Denise îi mulţumea, zguduită de-un nou hohot de plîns, bătrînul îi spuse :

— Taci şi vino mîine să stăm de vorbă ! Am ceva de lucru pentru d-ta !

De cînd la „Paradisul femeilor" se înfiinţase un raion de umbrele, Bourras, covîrşit de această puternică lovitură, nu mai angajase nici o lucrătoare. Pentru a-şi micşora cheltuielile, făcea singur toată munca : curăţatul, ţesutul, cusutul. De altfel, clientela sa se micşorase atît de mult, încît uneori nu avea de lucru. Deci, cînd o instală pe Denise într-un colţ al dughenii, fu nevoit să născocească ceva de lucru ; doar nu putea să lase lumea să moară de foame la el în casă !

— Vei avea doi franci pe zi, spuse el. Cum găseşti ceva mai bun, poţi să pleci.

Fetei îi era teamă de el şi îşi termină atît de repede lucrul, încît de-abia mai găsi ce să-i dea de făcut : erau bucăţi de mătase de înădit, dantele de reparat. În pri-

mele zile, Denise nu îndrăznea să ridice capul, stingherită de a-l şti în preajma ei, cu coama lui de leu bătrîn, cu nasul lui coroiat şi ochii săi pătrunzători sub tufele ţepoase ale sprîncenelor. Avea glasul aspru, gesturi ciudate, şi mamele din cartier îşi speriau copiii ameninţîndu-i că îl vor chema, aşa cum chemi jandarmul. Totuşi, copiii nu treceau niciodată prin faţa porţii lui fără să-i strige cuvinte urîte, pe care el părea că nu le aude. Toată furia sa smintită era pornită contra netrebnicilor care necinsteau această meserie, vînzînd ieftin o marfă de nimic, articole — spunea el — pe care nici cîinii n-ar fi putut să le întrebuinţeze.

Denise începea să tremure cînd îl auzea strigînd furios :

— Arta s-a dus pe copcă, m-auzi ? Nu mai există un mîner bine făcut. Se fac nişte beţe, dar cu mînerele... s-a sfîrşit ! Găseşte-mi un mîner... şi îţi dau douăzeci de franci !

Asta era mîndria lui de artist, nici un lucrător parizian nu era în stare să facă un mîner ca al lui, uşor şi solid. Sculpta mai ales măciuliile cu o fantezie încîntătoare, reînnoind întotdeauna subiectele : flori, fructe, animale, capete, înfăţişate cu un aer viu, real. Făcea totul cu un briceag ; îl vedeai zile întregi cu ochelarii pe nas, scobind lemnul de merişor sau abanosul.

— O şleahtă de proşti, spunea el, atîta ştiu : să lipească mătasea pe balene ! Cumpără mînere cu toptanul, mînere gata fabricate... Şi vînd cu toptanul. M-auzi ? Arta s-a dus pe copcă !

În sfîrşit, Denise se linişti. Îi îngăduise ca Pépé să coboare şi să se joace în prăvălie, căci iubea copiii. Cînd copilul se juca în patru labe, nu te mai puteai mişca, ea cîrpea în colţul ei, bătrînul scobea lemnul în faţa vitrinei, cu briceagul. Acum, în fiecare zi se reîncepea aceeaşi muncă, se spuneau aceleaşi cuvinte. În

timp ce lucra, aducea mereu vorba despre faimosul său duel cu firma „La Paradisul femeilor". Din anul 1845, ocupa casa în calitate de locatar şi avea un contract de închiriere pe treizeci de ani ; plătea o chirie de o mie opt sute de franci, şi încasa o mie de franci de la cele patru camere mobilate, aşa încît plătea numai opt sute de franci pentru prăvălie. Era puţin, dar nu avea cheltuieli mari, putea să reziste încă multă vreme. După cît spunea el, izbînda lui era sigură, îl va înghiţi pe monstru !

Deodată se oprea :

— Ei n-au capete de cîini ca acestea ale mele !

Şi clipea din ochi îndărătul ochelarilor, pentru a examina mai bine capul de mops pe care îl sculpta, cu buza ridicată, cu colţii rînjiţi ca într-un mîrîit plin de viaţă. Pépé, în extaz în faţa cîinelui, se ridica cuprinzînd cu micile lui braţe genunchii bătrînului.

— Dacă reuşesc să fac faţă cheltuielilor, de rest puţin îmi pasă, mormăia el din nou, atingînd delicat limba cîinelui cu vîrful briceagului. Tîlharii mi-au mîncat cîştigul. Dar dacă nu cîştig, nici nu pierd, sau foarte puţin. Şi, vezi dumneata, mai bine crăp decît să mă dau bătut.

Îşi ridicase ameninţător unealta şi părul său alb se zburlea în vîrtejul mîniei.

— Totuşi, îndrăzni sfios Denise, fără să-şi ridice ochii de la lucru, dacă ţi s-ar oferi o sumă potrivită, ar fi mai bine să primeşti.

Atunci încăpăţînarea lui sălbatică nu mai cunoştea margini :

— Niciodată ! Chiar dacă aş fi cu cuţitul la gît tot voi zice nu. La dracu... După contract mai am dreptul la zece ani ; nu vor avea casa decît peste zece ani, chiar dacă ar fi să crăp de foame între cele patru ziduri pustii. Pînă acum au venit de două ori să mă şmecherească. Îmi ofereau douăsprezece mii de franci

pentru fondul meu de comerţ, şi alţi optsprezece mii de franci pentru contract, în total treizeci de mii... Nici pentru cincizeci de mii! Îi am la mînă, vreau să-i văd la pămînt în faţa mea!

— Treizeci de mii de franci e o sumă frumoasă, spuse din nou Denise. Ai putea merge să te stabileşti în altă parte. Dar dacă ar cumpăra casa?

Bourras, care terminase de sculptat limba mopsului, căzu o clipă pe gînduri cu un rîs de copil care trecu vag peste obrazul lui nins, de patriarh. Apoi, reîncepu:

— Casa? Nu e nici o primejdie. Era vorba să o cumpere anul trecut, ar fi plătit-o cu optzeci de mii de franci, de două ori cît face astăzi. Dar proprietarul, un tîlhar ca şi ei, un fost precupeţ a vrut să-i şantajeze! De altfel, se feresc de mine, ştiu că niciodată nu voi ceda. Nu! Nu! Aci sînt, aci rămîn! Împăratul cu toate tunurile sale n-ar putea să mă urnească!

Denise nu mai îndrăznea să scoată o vorbă. Continua să coasă, în timp ce bătrînul arunca alte fraze întretăiate, între două crestături de briceag: abia acum începe, se vor vedea mai tîrziu lucruri extraordinare; avea el idei noi care vor distruge secţia lor de umbrele. Şi sub încăpăţînarea sa clocotea revolta micului artizan de artă împotriva năvalei banalelor articole de bazar.

Între timp, Pépé se căţăra pe genunchii lui Bourras şi îşi întindea mîinile nerăbdătoare spre capul de mops.

— Dă-mi-l mie, domnule!

— O clipă, mititelule, răspundea bătrînul cu un glas ce devenea deodată blînd. Nu are încă ochi, trebuie să-i fac şi ochii.

Şi terminînd cu sculptarea ochiului, îi spunea din nou Denisei:

— Îi auzi ? Ce mai uruie ! Pe cuvîntul meu, ceea ce mă scoate din sărite este să-i am mereu în spinare, cu muzica lor blestemată de locomotivă.

Din pricina asta, spunea el, şi mica lui masă tremura. Treceau după-amiezi întregi fără un client, toată dugheana se clătina, scuturată de trepidaţia mulţimii care acolo, la „Paradisul femeilor", se îmbulzea. Acesta era veşnicul lui subiect de discuţie. Iarăşi o zi bună ! se auzeau bătăi în perete, vînzarea la mătase trebuie să fi făcut zece mii de franci ! Sau se bucura, peretele rămăsese mut, o ploaie scăzuse mult intrările. Cele mai mici zvonuri, cele mai slabe adieri îi prilejuiau astfel comentarii fără sfîrşit.

— Iată, a alunecat cineva ! A ! dacă ar putea să-şi frîngă gîtul cu toţii !... Auzi ? Astea-s nişte doamne care se ceartă. Cu atît mai bine ! Cu atît mai bine ! Auzi pachetele care cad în subsol ? E dezgustător !

Denise nu trebuia să discute explicaţiile lui, îi aminteau cu amărăciune felul în care fusese concediată. Apoi, pentru a nu ştiu cîta oară, trebuia să-i povestească trecerea ei la raionul de confecţii, suferinţele debutului, camerele mici şi nesănătoase, hrana proastă şi veşnica rivalitate dintre vînzători, şi amîndoi, de dimineaţă pînă seara, nu vorbeau decît despre magazin, îl sorbeau în fiece clipă, o dată cu aerul pe care-l respirau.

— Dă-mi-l, domnule ! repeta mereu Pépé cu mîinile întinse.

Bourras terminase capul mopsului, îl examina de aproape, de departe, cu o bucurie zgomotoasă.

— Bagă de seamă, o să te muşte... Acum joacă-te cu el, dar, dacă se poate, să nu-l rupi.

Apoi, stăpînit din nou de ideea lui fixă, ridica pumnul ameninţător spre perete.

— În zadar daţi brînci să cadă casa! Nu o veţi avea, chiar dacă veţi cotropi tot cartierul!

Denise avea acum pîine în toate zilele. Păstra pentru aceasta o vie recunoştinţă bătrînului negustor, a cărui inimă bună o simţea sub straniile lui violenţe. Dorea, totuşi, din tot sufletul, să-şi găsească o ocupaţie în altă parte, căci îl vedea născocind cîte ceva ca să-i dea de lucru, şi înţelegea că n-avea nevoie de nici o lucrătoare; comerţul său se prăbuşea, şi el o ajuta numai din milă. Trecuseră şase luni, sosise sezonul mort de iarnă. Denise nu mai spera să ocupe o slujbă înainte de martie, cînd într-o seară de ianuarie, Deloche, care o aştepta în stradă, îi dădu un sfat. De ce nu s-ar duce la Robineau, unde ar avea poate nevoie de cineva?

În septembrie, Robineau se hotărîse să cumpere fondul de comerţ al lui Vinçard, cu toate că se temea să nu piardă cei şaizeci de mii de franci ai soţiei sale. Plătise cu suma de patruzeci de mii de franci nişte mătăsuri speciale şi pornea acum la drum cu ceilalţi douăzeci de mii. Era cam puţin, dar îl avea pe Gaujean la spate, care trebuia să-l susţie prin credite lungi. De cînd se certase cu cei de la „Paradisul femeilor", Gaujean nu avea decît un singur gînd: să creze concurenţi colosului. Socotea izbînda sigură dacă s-ar stabili în vecinătate mai multe magazine de specialitate, unde clientela ar găsi articole multe şi variate. Numai fabricanţii bogaţi din Lyon, ca Dumonteil, puteau accepta pretenţiile marilor magazine. Cu aceste comenzi se mulţumeau să-şi alimenteze războaiele de ţesut, rămînînd să găsească apoi beneficii vînzîndu-şi marfa caselor mai puţin importante. Dar Gaujean era departe de-a avea situaţia solidă a lui Dumonteil. Mult timp fusese un simplu comis-voiajor. De-abia de cinci-

şase ani poseda războaie proprii de ţesut şi încă mai dădea mult de lucru unor lucrători dinafară cărora le furniza materia primă, plătindu-le un anumit preţ la metru. Acest sistem sporea preţul de cost şi nu-i permitea să lupte împotriva lui Dumonteil, în ceea ce privea furnizarea cu mărfuri a magazinului „La Paradisul femeilor". Treaba aceasta îl rodea, vedea în Robineau instrumentul unei bătălii hotărîtoare pe care urma s-o ducă împotriva acestor bazaruri de noutăţi, menite — credea el — să ruineze industria franceză.

Cînd s-a prezentat Denise, a găsit-o pe doamna Robineau singură. Fiică a unui picher de poduri şi şosele, complet străină de afacerile comerciale, avea încîntătoarea neîndemînare a unei eleve crescută într-o mînăstire din Blois. Era foarte brună, foarte frumoasă, cu o blîndeţe şi o veselie care îi dădeau un farmec deosebit. De altminteri, îşi iubea mult soţul şi nu trăia decît pentru această iubire. Denise voia tocmai să plece, după ce îşi lăsase numele, cînd Robineau îşi făcu apariţia. O angajă imediat, căci una din vînzătoarele lui plecase în ajun pentru a intra la „Paradisul femeilor".

— Nu ne lasă nici un element bun, spuse Robineau. În sfîrşit, ştiu că în privinţa dumitale voi fi liniştit, căci eşti la fel ca şi mine, probabil că nu îi prea iubeşti... Te aştept mîine.

În seara aceea îi veni greu să-l anunţe pe Bourras că-l părăseşte. Într-adevăr, bătrînul se înfurie, îi spuse că este o ingrată, dar cînd ea începu să se apere cu lacrimi în ochi, arătîndu-i că îşi da seama de tot ce a făcut pentru dînsa, el se îmblînzi, mormăi că are mult de lucru şi că Denise îl părăseşte tocmai în clipa cînd vrea să lanseze o nouă umbrelă — o invenţie a lui.

— Dar Pépé ? întrebă el.

Acest copil era marea ei grijă. Nu cuteza să-l pună din nou în gazdă la doamna Gras, şi totuşi nu putea să-l lase singur, închis în cameră, de dimineaţa şi pînă seara.

— Bine, voi avea eu grijă de el, spuse bătrînul. Mititelul se simte bine în dugheana mea... Vom face mîncarea împreună.

Şi cum ea refuză, de teamă să nu-l stingherească :

— Drace ! N-ai încredere în mine... Doar n-o să ţi-l mănînc !

Denise fu mult mai fericită la Robineau. Îi plătea puţin, şaizeci de franci pe lună, şi îi dădea şi de mîncare, însă fără procente asupra vînzării, ca la firmele comerciale mai vechi. Dar toată lumea se purta bine cu ea, şi în special doamna Robineau, veşnic surîzătoare la tejgheaua ei. El, nervos şi agitat, era uneori cam repezit. Peste o lună, Denise şi cealaltă vînzătoare — o femeie măruntă, bolnavă de plămîni, tăcută — făceau parte din familie. Nu li se mai ascundea nimic, se discuta despre afaceri la masă, în camera de lîngă prăvălie ce dădea într-o curte mare. Acolo, într-o seară, se hotărî ofensiva împotriva „Paradisului femeilor".

Gaujean venise la cină. Îndată după friptura de berbec, intră în subiect, cu glasu-i şters de lionez, puţin îngroşat de ceaţa Rhône-ului.

— Aşa nu mai merge, repeta el. Ei vin la Dumonteil, îşi însuşesc proprietatea unui desen, pun mîna deodată pe trei sute de bucăţi, şi cer o reducere de cincizeci de centime de fiecare metru ; şi fiindcă plătesc cu bani gheaţă, mai beneficiază şi de scontul de optsprezece la sută. De multe ori Dumonteil abia scoate douăzeci de centime. Lucrează doar ca să

meargă războaiele, căci orice război care șomează e un război care moare. Atunci cum voiţi ca noi, cu un utilaj mai restrîns, şi mai cu seamă cu lucrătorii noştri la bucată, să putem susţine lupta ?

Robineau cădea pe gînduri şi uita să mai mănînce :

— Trei sute de bucăţi ! bolborosea el. Eu tremur cînd iau douăsprezece pe termen de nouăzeci de zile... Ei pot să afişeze cu un franc sau doi mai puţin decît noi. Am socotit că există o scădere de cel puţin cincisprezece la sută la articolele lor din catalog dacă le compari cu preţurile noastre !... Asta ucide micul comerţ.

Robineau se afla într-un moment de demoralizare. Soţia lui îl privea cu dragoste, îngrijorată. Ea nu se pricepea la afaceri, o durea capul de atîtea cifre şi nu înțelegea de ce trebuie să-ţi faci astfel de griji, cînd este atît de bine să rîzi şi să iubeşti. Dar era de ajuns să ştie că bărbatul ei doreşte să învingă, pentru a deveni tot atît de pasionată ca şi dînsul şi gata să moară acolo, la tejgheaua ei.

— Dar de ce nu se înţeleg toţi fabricanţii între ei ? reluă cu violenţă Robineau. Ar putea dicta, în loc să se supună.

Gaujean, care mai ceruse încă o felie de friptură de berbec, mesteca încetişor.

— A ! de ce ? De ce ?... Trebuie neapărat ca războaiele de ţesut să lucreze, ţi-am mai spus-o ! Cînd există pretutindeni ţesătorii, în împrejurimile Lyon-ului, în ţinutul Gard, în Isère, nu poţi înceta lucrul nici măcar o singură zi fără a înregistra pierderi enorme. Apoi, noi ăştia, care uneori recurgem la artizani cu zece pînă la cincisprezece războaie, sîntem mai stăpîni pe producţie din punctul de vedere al stocului ; pe cînd marii fabricanţi au nevoie de de-

bușeuri permanente, cît mai largi și cît mai rapide. Iată de ce sînt cu toții la discreția marilor magazine. Eu cunosc trei sau patru care se concurează unul pe altul și consimt să piardă, numai pentru a le obține comenzile ! Apoi se despăgubesc cu firme mici ca a dumitale. Dar, dacă își datorează existența marilor magazine, în schimb cîștigă prin dumneata... Și nu știu, zău, cum va lua sfîrșit această criză !

— E îngrozitor ! conchise Robineau, pe care strigătul acesta de furie îl ușură.

Denise asculta în tăcere. În fundul sufletului era de partea marilor magazine, fiindcă iubea logica și viața. Acum nimeni nu mai scotea un cuvînt, se mînca fasole verde conservată. Denise spuse pe un ton vesel :

— Dar clientela nu se plînge... ba dimpotrivă.

Doamna Robineau începu să rîdă, ceea ce îi nemulțumi atît pe soțul ei cît și pe Gaujean. Fără îndoială, clientul este satisfăcut, căci în definitiv el beneficiază de scăderea prețurilor. Totuși, toată lumea trebuie să trăiască : unde am ajunge, dacă, sub pretextul fericirii generale, s-ar îngrășa consumatorul în dauna producătorului ? Și discuția se porni din nou. Avînd aerul că glumește, Denise aducea argumente serioase, ca : dispariția intermediarilor, a agenților de fabrică, reprezentanți și comis-voiajori, ceea ce contribuia la ieftinirea mărfurilor. De altfel, fabricanții nu mai puteau trăi fără marile magazine, căci îndată ce unul dintre ei pierdea clientela, falimentul era inevitabil. În sfîrșit, era în asta o evoluție firească a comerțului, nu poți opri lucrurile în loc, cînd toată lumea, de bine de rău, lucrează în acest sens.

— Așadar, dumneata ești de partea celor care te-au dat afară ? întrebă Gaujean.

Denise roşi. Rămase şi ea surprinsă de tăria apărării sale. Ce se petrecea oare în inima ei pentru a-i aprinde în piept o astfel de vîlvătaie ?

— O, Doamne, nu ! răspunse ea. Poate că n-am dreptate, dumneata eşti mai competent decît mine. Eu mi-am spus doar o părere. În loc ca preţurile să fie stabilite de vreo cincizeci de firme, ca altădată, sînt fixate de patru sau cinci, care le-au coborît datorită puterii capitalurilor şi a presiunii clienţilor... Cu atît mai bine pentru public, asta-i tot !

Robineau nu se supără. Devenise foarte grav şi plecase ochii spre faţa de masă. Nu o dată simţise acest suflu al comerţului nou, această evoluţie de care vorbea fata, şi se întreba uneori, cînd vedea lucrurile mai limpede, de ce să reziste unui curent atît de puternic, care va tîrî totul după el. Doamna Robineau, văzîndu-şi soţul căzut pe gînduri, o aprobă cu privirea pe Denise, care îşi recăpătase atitudinea modestă din totdeauna.

— Haide, să lăsăm asta, reluă vorba Gaujean pentru a pune capăt discuţiei. Toate acestea sînt simple teorii... Să vorbim mai bine de afacerea noastră.

După ce se servi brînza, femeia aduse marmeladă şi pere. El luă din marmeladă, o mîncă încetişor, cu lăcomia inconştientă a unui bărbat gras, căruia îi plac la nebunie dulciurile.

— Trebuie atacată serios marfa lor, *Paris-Bonheur*-ul, care le-a atras în anul acesta succesul. M-am înţeles cu mai mulţi dintre confraţii mei din Lyon şi-ţi fac o ofertă excepţională, mătase, un fai pe care îl vei putea vinde cu cinci franci şi cincizeci... Pe a lor o vînd cu cinci franci şi şaizeci. Asta e de ajuns pentru a-i torpila !

Ochii lui Robineau se luminară din nou. În veşnicul lui zbucium, nervos, sărea adesea de la teamă la nădejde.

— Ai o mostră ? întrebă el.

Şi cînd Gaujean scoase din buzunar un mic pătrat de mătase, strigă, surescitat la culme :

— Dar e mai frumoasă decît mătasea lor *Paris-Bonheur !* În orice caz, e mai de efect, e mai plină. Ai dreptate, trebuie să încercăm să dăm lovitura. A ! ţi-o spun verde, vreau să-i văd la picioarele mele, şi, dacă nu izbutesc, să cad eu.

Împărtăşind entuziasmul soţului ei, doamna Robineau declară că mătasea e superbă. Chiar şi Denise era sigură de succes. Astfel că sfîrşitul cinei fu foarte vesel. Vorbeau tare, li se părea că magazinul „La Paradisul femeilor“ e pe ducă. Golind borcanul cu marmeladă, Gaujean arătă ce sacrificii enorme îşi vor impune, el şi colegii săi, pentru a da un material atît de bun la un preţ atît de redus ; dar juraseră să distrugă marile magazine chiar cu riscul de a se ruina. La cafea, veselia crescu o dată cu sosirea lui Vinçard. Venise aşa, într-o doară, pentru a-i da succesorului său bună ziua.

— E grozavă ! spuse şi el pipăind mătasea. Pînă la sfîrşit o să le veniţi de hac. Sînt sigur ! Trebuie să-mi fiţi recunoscători ! V-am spus eu că aici zace o mină de aur !

Vinçard luase în exploatare un restaurant la Vincennes. Fusese o veche dorinţă a lui, pe care vicleanul o ţinuse ascunsă pe cînd se zbătea cu greutăţile comerţului de mătăsuri, tremurînd la gîndul că nu va putea să-şi vîndă fondul de comerţ înainte de izbucnirea catastrofei. Voia să-şi plaseze bietul său capital într-o afacere în care să poată specula cu uşu-

rință. Ideea unui restaurant îi venise după ce fusese la nunta unui văr. Cu de-ale gurii poți face oricînd parale. Plătiseră zece franci niște lături în care pluteau cîteva macaroane. Și privind la soții Robineau, bucuria de a le fi azvîrlit în spinare o afacere dubioasă de care nu știa cum să se descotorosească, îi mărea parcă obrazul cu ochii rotunzi și cu gura mare, cinstită, obraz care plesnea de sănătate.

— Dar durerile d-tale ? întrebă politicos doamna Robineau.

— Dureri ? Care dureri ? întrebă mirat.

— Durerile reumatice care vă chinuiau aci la magazin ?

Vinçard și le reaminti deodată și roși ușor.

— O, ele tot mă mai chinuiesc. Totuși... aerul de țară... înțelegeți ce vreau să spun... Oricum, ați făcut o afacere minunată. Fără aceste reumatisme, nu m-aș fi retras decît după zece ani, cu zece mii de franci venit... Pe cuvîntul meu de onoare !

Peste două săptămîni, lupta între Robineau și „Paradisul femeilor" începu. Luptă celebră, de care s-a ocupat o clipă toată piața pariziană. Întrebuințînd armele adversarului său, Robineau făcuse reclamă prin ziare. Pe lîngă aceasta, își împodobea vitrinele cu grămezi enorme din faimoasa mătase, anunțînd cu afișe mari, albe, și cifre uriașe, prețul de cinci franci și cincizeci. Cifră care provocă o adevărată revoluție printre femei : mai ieftin cu două centime decît la „Paradisul femeilor" și, în plus, mătasea părea mai rezistentă. Din primele zile, valul clientelor începu să se reverse. Doamna Marty sub pretext că face economie, își cumpără o rochie de care n-avea nevoie ; doamna Bourdelais găsi că stofa e bună, dar preferă să mai aștepte, mirosind parcă ceea ce avea să se în-

tîmple. Într-adevăr, săptămîna următoare, Mouret scăzu mătasea *Paris-Bonheur* cu douăzeci de centime, punînd-o în vînzare cu cinci franci patruzeci. Avusese în această chestiune, cu Bourdoncle şi cu cei interesaţi, o vie discuţie, pentru a-i convinge că lupta trebuie dusă chiar dacă se vinde în pierdere. Aceste douăzeci de centime reprezentau o pagubă fără compensaţie, căci pînă atunci marfa fusese vîndută la preţul de cost. Lovitura fu grea pentru Robineau, el nu-şi închipuia că rivalul său va scădea preţul, căci aceste sinucideri ale concurenţei, aceste vînzări în pierdere erau pe atunci fără precedent ; şi valul de cliente, atrase de ieftinătate, se întoarse imediat spre strada Neuve-Saint-Augustin, pe cînd magazinul de pe strada Neuve-des-Petits-Champs redevenea pustiu. Gaujean veni în grabă de la Lyon, se consfătuiră înspăimîntaţi şi luară o hotărîre eroică : preţul mătăsii va fi din nou scăzut, o vor vinde la cinci franci şi treizeci, preţ sub care nici un negustor cu mintea întreagă nu putea coborî. A doua zi, Mouret îşi punea în vînzare stofa la cinci franci şi douăzeci. Din clipa aceea adversarii turbaseră parcă. Robineau dădu replica scăzînd la cinci franci şi cincisprezece, Mouret răspunse cu cinci franci şi zece. Nu se mai duelau decît cu o singură centimă, pierzînd sume considerabile ori de cîte ori făceau acest dar cumpărătorilor. Clientele rîdeau cu poftă, încîntate de această înfruntare, emoţionate de loviturile teribile ce şi le dădeau firmele rivale, numai pentru a fi pe placul lor. În sfîrşit, Mouret îndrăzni să scadă la cinci franci ; tot personalul său era palid, înfricoşat de o atare sfidare a norocului. Consternat, gîfîind, Robineau se opri şi el la suma de cinci franci, fără curajul să mai coboare preţul. Amîndoi rămîneau pe

poziţiile lor, faţă-n faţă, cu mărfurile masacrate în jurul lor.

Dar dacă şi de o parte, şi de alta, onoarea fusese salvată, situaţia devenea ucigătoare pentru Robineau. „Paradisul femeilor“ avea rezerve şi o clientelă care-i permitea să-şi echilibreze beneficiile ; pe cînd el, susţinut numai de Gaujean, nu se putea despăgubi cu alte articole, se epuiza şi aluneca zi de zi pe panta falimentului. Îl dobora propria sa îndrăzneală, în ciuda numeroasei clientele pe care peripeţiile acestei lupte o atrăsese. Unul din chinurile sale ascunse era să vadă cu ochii lui cum această clientelă îl părăsea încetul cu încetul, reîntorcîndu-se la „Paradisul femeilor“, deşi risipise atîţia bani şi făcuse atîtea sforţări pentru a o cuceri.

Într-o zi, îşi ieşi din fire. O clientă, doamna de Boves, venise la el să vadă nişte mantouri, căci magazinul cu mătăsuri avea o anexă de confecţii. Dar nu se hotăra, criticînd mereu calitatea materialelor. În cele din urmă zise :

— *Paris-Bonheur*-ul lor e mult mai durabil.

Robineau se stăpînea, afirmîndu-i cu politeţea caracteristică negustorului că se înşală ; vorbea cu atît mai respectuos, cu cît se temea ca nu cumva să i se ghicească revolta interioară.

— Dar priveşte bunăoară mătasea acestui mantou ! Parcă ar fi o pînză de păianjen. Degeaba cauţi dumneata să mă convingi, domnule, degeaba, mătasea lor de cinci franci e piele pe lîngă a dumitale.

Robineau nu mai răspunse nimic, cu sîngele în obraz, cu buzele strînse. Nu-i putea spune ei că avusese ideea ingenioasă de a cumpăra, pentru confecţiile sale, mătase de la rivalul său. În felul acesta pierdea Mouret şi nu el asupra stofei. Tăiase numai liziera.

— Sînteţi într-adevăr de părere că *Paris-Bonheur*-ul e mai solid ?

— O ! da, de o sută de ori mai solid, răspunse doamna de Boves. Nici nu suferă comparaţie.

Această nedreptate din partea clientei care îi deprecia în aşa hal marfa îl indignă. Şi cum ea sucea şi tot răsucea cu dezgust mantoul, o bucată din liziera albastră-argintie, scăpată din nebăgare de seamă de foarfecă, răsări de sub căptuşeală. Atunci, nemaiputîndu-se reţine, îi mărturisi adevărul.

— Ei bine, doamnă, aflǎ că mătasea aceasta nu este altceva decît *Paris-Bonheur*. Am cumpărat-o eu însumi... Priviţi liziera !

Doamna de Boves plecă foarte jignită. Întîmplarea aceasta făcu vîlvă mare şi multe cliente îl părăsiră. În pragul dezastrului, cuprins de teama zilei de mîine, Robineau se gîndea cu groază numai la soţia lui, crescută într-o atmosferă de linişte, incapabilă să suporte o viaţă de lipsuri. Ce se va face ea dacă o catastrofă îi va azvîrli în stradă, şi, pe deasupra, şi cu datorii ? Vina era numai a lui, n-ar fi trebuit niciodată să se atingă de acei şaizeci de mii de franci. Ea era aceea care-l îmbărbăta. Oare aceşti bani nu le aparţineau amîndorura ? O iubea, şi ea nu-i cerea nimic mai mult ; ea îi dădea totul, inima, viaţa. În camera din spatele prăvăliei se auzeau îmbrăţişările lor. Încetul cu încetul, viaţa se normaliză, dar în fiecare lună deficitul se mărea într-o proporţie lentă care întîrzia sfîrşitul fatal. Mai aveau în suflet o speranţă vie, aşteptau mereu falimentul „Paradisului femeilor" !

— Nu e nimic ! spunea el. Sîntem tineri, avem viitorul în faţă.

— Şi apoi ce importanţă are, dragul meu, dacă ai făcut tot ceea ce trebuia să faci ? îi răspundea ea. Dacă eşti mulţumit, şi eu sînt mulţumită.

Denise era înduioşată la maximum de dragostea celor doi soţi. Tremura, simţind prăbuşirea inevitabilă ; dar nu îndrăznea să mai intervină. Acolo înţelese ea mai bine puterea comerţului nou şi o cuceri această forţă care transforma Parisul cu totul. Ideile ei se maturizau, un farmec de femeie emana din toată fiinţa ei de copilă sălbatecă, debarcată din Valognes în mijlocul Parisului. De altfel, viaţa ei era acum destul de liniştită, în ciuda oboselii şi a banilor puţini. După ce stătea toată ziua în picioare, se întorcea repede acasă să vadă de Pépé, pe care din fericire bătrînul Bourras se încăpăţîna să-l hrănească. Dar mai erau şi altele de făcut, o cămaşă de spălat, o bluză de cusut, fără a mai vorbi de gălăgia pe care o făcea mititelul şi care îi împuia capul. Nu se culca niciodată înainte de miezul nopţii, iar duminica era pentru ea o zi de muncă grea : trebuia să-şi curețe camera, să cîrpească, şi era atît de ocupată, încît de multe ori n-apuca să se pieptene înainte de ora cinci. Totuşi, ieşea uneori din casă pentru a mai face puţină mişcare. Lua copilul şi pornea la plimbare pe jos pînă la Neuilly. Plăcerea cea mai mare era să bea acolo o ceaşcă cu lapte, la un crescător de vite, care le îngăduia să stea să se mai odihnească în curtea lui. Jean dispreţuia aceste plimbări. În timpul săptămînii îşi făcea apariţia din ce în ce mai rar, apoi dispărea, sub pretextul altor obligaţii. Nu mai cerea bani, dar avea o înfăţişare atît de melancolică, încît sora lui, îngrijorată, punea întotdeauna deoparte cîte o monedă de cinci franci pentru el. Era singurul ei lux.

— Cinci franci ! exclama de fiecare dată Jean. Drace ! Eşti prea drăguţă ! Se întîmplă tocmai ca soţia librarului...

— Taci din gură, îl întrerupea Denise. Nu e nevoie să ştiu pentru ce.

Dar el nu voia să creadă că e un lăudăros şi adăuga :

— Dacă îţi spun că e soţia unui librar ! o minune de femeie !

Trecură trei luni. Venea primăvara. Denise refuza să meargă din nou la Joinville cu Pauline şi Baugé. Îi întîlnea uneori pe strada Saint-Roch, cînd ieşea de la Robineau. Într-una din aceste întîlniri, Pauline îi mărturisi că se va căsători, poate, cu iubitul ei. Ezita să facă acest pas, fiindcă vînzătoarele măritate nu erau privite cu ochi buni la „Paradisul femeilor". Ideea de a se căsători o miră puţin pe Denise, dar nu îndrăzni să-i dea vreun sfat în privinţa aceasta. Într-o zi se trezi cu Colomban. O opri la fîntînă, pentru a-i vorbi despre Claire, care tocmai străbătea piaţa. Abia putu scăpa de el ; bietul băiat o ruga s-o întrebe pe fosta ei colegă dacă primeşte să se căsătorească cu el. Ce-i apucase pe toţi ? De ce se chinuiau în felul acesta ? Denise se socotea fericită că nu iubeşte pe nimeni.

Într-o seară, pe cînd se întorcea acasă, negustorul de umbrele o opri :

— Ai aflat ?

— Nu, domnule Bourras.

— Ei bine, află că banditii au cumpărat hotelul „Duvillard"... Acum sînt cu totul încercuit de ei !

Şi îşi agita braţele lungi într-o criză de furie care îi zbîrlea coama de păr alb.

— Iată o combinaţie pe care nu izbutesc s-o înţeleg ! Se pare că hotelul aparţine Creditului imobiliar, al cărui preşedinte, baronul Hartmann, l-ar fi cedat faimosului nostru Mouret... Acum mă strîng din dreapta, din stînga şi din spate, poftim! Îţi dai seama? Mă strîng cum strîng eu în pumn acest mîner de baston.

Era adevărat. Cesiunea fusese semnată în ajun, şi căsuţa lui Bourras, strivită între „Paradisul femeilor" şi hotelul „Duvillard", agăţată acolo ca un cuib de rîndunică în crăpătura unui zid, părea că va fi strivită dintr-o dată în ziua cînd magazinul avea să cuprindă hotelul. Şi iată că ziua aceea a venit ; colosul ocolea acum acest slab obstacol, îl strîngea între grămezile de mărfuri, să-l înghită, să-l absoarbă prin forţa uriaşei sale aspiraţii. Bourras simţea din plin strînsoarea sub care-i pîrîia prăvălia. O vedea parcă micşorîndu-se, se temea să nu fie înghiţit şi el, să nu fie azvîrlit de partea cealaltă, cu bastoanele şi umbrelele sale, atît de tare urla la ora aceea groaznicul mecanism.

— Ei ! Acum îi auzi ? striga el cît putea. Ai crede că vor să-mi roadă zidurile ! În pivniţa mea, în podul meu, prin toate măruntaiele e acelaşi zgomot de fierăstrău care muşcă din tencuială. Ei şi ? Dar poate că nu vor izbuti să mă subţieze ca pe o foaie de hîrtie. Eu rămîn aci, chiar dacă îmi vor găuri acoperişul şi ploaia va cădea cu găleata în patul meu !

În zilele ce urmară, Mouret îi făcu lui Bourras noi propuneri. Îi oferea un preţ mult mai mare decît fondul lui de comerţ şi îi cumpăra contractul de închiriere cu cincizeci de mii de franci. Oferta aceasta mări furia bătrînului ; refuză înjurînd. Cît de mult jefuiau bandiţii aceştia lumea pentru a putea plăti cu cincizeci de mii de franci ceva ce nu merita nici măcar zece mii ! Şi îşi apăra prăvălia cum îşi apără o fată cinstită virtutea, în numele onoarei şi din respect pentru el însuşi.

Vreo cincisprezece zile, Denise îl văzu pe Bourras preocupat. Se învîrtea înfrigurat în jurul casei, măsura zidurile, le examina din mijlocul străzii, ca un ar-

hitect. Apoi, într-o dimineaţă, sosiră lucrători. Începuse bătălia decisivă. Bourras avusese ideea îndrăzneaţă de a înfrînge „Paradisul femeilor“ cu propriile sale arme : adică făcînd concesii luxului modern. Clientele care îi criticau prăvălia întunecoasă se vor reîntoarce desigur cînd o vor vedea strălucind nounouţă ! Mai întîi se astupară crăpăturile şi se vopsi faţada ; apoi, lemnăria vitrinei fu revopsită în verde deschis. Şi risipa a mers atît de departe, încît a fost aurită din nou şi firma. În felul acesta, cei trei mii de franci pe care Bourras îi pusese de-o parte ca o ultimă rezervă fură cheltuiţi. De altfel, cartierul era în plină revoluţie şi lumea venea să-l privească în mijlocul acestor reînnoiri, pierzîndu-şi capul şi obiceiurile. În acest cadru scînteietor, în aceste fundaluri dulci nu se mai simţea la el acasă, speriat, cu barba lui mare şi cu pletele sale. De pe celălalt trotuar, trecătorii se minunau privindu-l cum îşi agită braţele şi sculptează mînere. Era măcinat de febră, îi era teamă să nu murdărească noul decor şi se cufunda din ce în ce mai mult în acest comerţ luxos de care n-avea habar.

Deci, ca şi la Robineau, lupta împotriva „Paradisului femeilor“ începuse şi la Bourras. Îşi lansase invenţia, umbrela cu godet, care avea să se popularizeze mai tîrziu. De altminteri, „Paradisul femeilor“ perfecţionă imediat invenţia. Atunci lupta se porni în jurul preţurilor. Bourras avea un articol la un franc şi nouăzeci şi cinci, din Zanela, scheletul fiind dintr-un oţel durabil (aşa scria pe etichetă). Dar el voia mai cu seamă să-şi bată concurentul cu mînerele sale ; mînere din bambus, din corn, din lemn de măslin, din mirt, din palmier, toate varietăţile de mînere posibile. Concurenţa, cu mai puţin simţ artistic, punea accentul pe stofă, lăudîndu-şi alpacaua, mohairul, serjul şi tafta-

lele. Bineînţeles, cîştigă victoria, şi bătrînul, disperat, repeta că arta s-a dus pe copcă, că nu-i mai rămine decît să sculpteze mînere pentru plăcerea lui, fără nădejde de-a le mai vinde.

— E vina mea ! striga el către Denise. N-ar fi trebuit să pun în vînzare aceste nimicuri la preţul de un franc şi nouăzeci şi cinci ! Iată unde te duc ideile noi. Am vrut să-i imit pe aceşti bandiţi şi acum... Cu atît mai bine dacă voi crăpa !

Luna iulie fu foarte călduroasă. Denise suferea în camera ei strîmtă sub acoperişul de ţiglă. De aceea, cînd pleca de la magazin îl lua pe Pépé de la Bourras şi, în loc să se urce imediat la ea acasă, ieşea să respire puţin aer în grădina Tuileries pînă la închiderea porţilor. Într-o seară, pe cînd se îndrepta spre aleea castanilor, rămase locului, descumpănită ; la cîţiva paşi, cineva venea drept către ea. Întîi i se păru că-l recunoaşte pe Hutin, apoi inima începu să-i bată cu putere, căci nu era el, ci Mouret. Cinase undeva pe malul stîng al Senei şi acum se grăbea să ajungă la doamna Desforges. Fata făcu o mişcare bruscă pentru a nu fi văzută, dar, cu tot întunericul, el o recunoscu.

— Dumneata eşti, domnişoară ?

Denise nu-i răspunse, sugrumată de emoţie la gîndul că binevoise să se oprească. Mouret zîmbi, ascunzîndu-şi stinghereala sub aerul lui de protector amabil.

— Tot la Paris ?

— Da, domnule, răspunse ea, în sfîrşit.

Apoi se dădu uşor înapoi, încercă să salute spre a-şi continua plimbarea. Dar el se întoarse din drum şi o urmă sub umbrele mari ale castanilor. Era răcoare, ceva mai departe cîţiva copii rîdeau, jucîndu-se cu cercurile.

— E fratele dumitale ? întrebă el din nou, cu ochii la Pépé.

Intimidat de prezenţa extraordinară a unui domn, băieţelul mergea grav alături de sora lui, ţinînd-o de mînă.

— Da, domnule, răspunse ea.

Roşise toată, cu gîndul la cele născocite de Marguerite şi de Claire. Mouret înţelese probabil cauza îmbujorării sale, şi se grăbi să spună :

— Trebuie să-ţi prezint scuze, domnişoară. Da, aş fi fost fericit să-ţi pot spune mai de mult cît am regretat greşeala ce s-a făcut. Ai fost acuzată pe nedrept de o vină... În sfîrşit, răul a fost făcut... Voiam numai să-ţi spun că la noi toată lumea cunoaşte dragostea ce o porţi fraţilor dumitale.

Şi urmă tot astfel, făcînd dovadă de o politeţe respectuoasă, cu care vînzătoarele de la „Paradisul femeilor" nu erau deprinse din partea lui. Emoţia Denisei creştea, dar o bucurie nespusă o cuprinse. Ştia, deci, că nu aparţinuse nimănui ! Tăceau amîndoi, mergea acum alături de dînsa, potrivindu-şi paşii după ai copilului ; şi zgomotele depărtate ale Parisului se pierdeau în umbra deasă a copacilor uriaşi.

— Nu pot să-ţi ofer decît o singură reabilitare, reluă el. Bineînţeles, dacă vrei să te întorci la noi...

Denise îl întrerupse, cu o grabă înfrigurată :

— Nu mai pot, domnule. Totuşi, vă mulţumesc, dar... am găsit de lucru în altă parte.

Mouret ştia, căci aflase de curînd că se angajase la Robineau. Şi liniştit, pe picior de adevărată egalitate, îi vorbi despre omul acesta pe care-l preţuia la justa lui valoare. E un tînăr de o inteligenţă vie, dar

puţin cam prea nervos. Îl pîndeşte o catastrofă, Gaujean l-a împovărat cu o afacere prea grea, care îi va zdrobi pe amîndoi. Atunci Denise, cîştigată de această apropiere, deveni mai expansivă, arătă că este de partea marilor magazine în bătălia dusă de acestea împotriva micului comerţ ; se înflăcără, dădu unele exemple, dovedi că este la curent cu problema şi că are idei largi şi noi. Mouret, încîntat, o asculta cu uimire. Îşi întorcea mereu capul, încerca să-i distingă trăsăturile în noaptea care se lăsa. Denise părea tot aceeaşi, cu o rochie simplă şi chipul ei blînd ; dar înfăţişarea-i modestă răspîndea un parfum pătrunzător care-l fermeca. Fără îndoială că fetiţa de ieri se transformase în atmosfera Parisului, devenise o femeie, tulburătoare şi atît de înţeleaptă, cu părul ei frumos, ca o chemare la dragoste.

— Dacă eşti de a noastră, spuse el rîzînd, de ce rămîi la adversarii noştri ? Mi s-a spus, de asemenea, că locuieşti la Bourras...

— Un om foarte demn, răspunse ea.

— Nu, lasă ! Un bătrîn ţicnit, un nebun care mă va sili să-l las muritor de foame cînd mă voi hotărî să pun o avere în joc ! Mai întîi, locul dumitale nu este la dînsul, casa lui are o reputaţie proastă. Dă camere cu chirie unor persoane...

Dar simţind că fetei îi e penibil, se grăbi să adauge :

— Poţi rămîne cinstită oriunde, şi e cu atît mai mare meritul cînd eşti săracă.

Făcură din nou cîţiva paşi, în tăcere. Pépé părea că-l ascultă atent, cu înfăţişarea lui de copil precoce. Uneori, ridica ochii spre sora lui, a cărei mînă fier-

binte avea tresăriri uşoare şi i se părea neobişnuită.

— Iată, reluă voios Mouret, vrei să fii solul meu? Mîine aveam de gînd să-mi măresc oferta şi să-i dau lui Bourras optzeci de mii de franci. Vorbeşte-i dumneata mai întîi, spune-i că refuzul său e o adevărată sinucidere. Poate că pe dumneata te va asculta, în numele prieteniei pe care ţi-o poartă. Îi vei face un real serviciu.

— Fie! răspunse Denise, surîzătoare şi ea, voi încerca, dar mă îndoiesc de reuşită.

Şi tăcerea se lăsă din nou între ei. Nu mai aveau nimic să-şi spună. Încercă să-i vorbească de unchiul Baudu, dar încetă, văzînd neliniştea tinerei fete. Continuau, totuşi, să se plimbe unul lîngă altul şi ajunseră spre strada Rivoli, într-o alee unde mai era încă lumină. Părăsind întunericul de sub copaci, se trezi brusc. Mouret înţelese că nu trebuie s-o reţină mai mult.

— Bună seara, domnişoară!

— Bună seara, domnule.

Dar nu se îndura încă să plece. Ridică ochii, şi zări la colţul străzii Alger ferestrele luminate ale doamnei Desforges, care îl aştepta. Îşi îndreptă din nou ochii spre Denise, o vedea bine în amurgul cu lumină palidă, ce plăpîndă părea pe lîngă Henriette! De ce oare îi încălzea atît de mult inima? Era un capriciu stupid!

— Iată un băieţaş care e obosit, reluă el pentru a mai spune ceva. Şi te rog să nu uiţi că la noi porţile îţi sînt deschise. N-ai decît să baţi, îţi voi da toate compensaţiile pe care le vei dori. Bună seara, domnişoară!

— Bună seara, domnule.

După plecarea lui Mouret, Denise intră sub castani, în umbra lor întunecată. Merse multă vreme fără ţel, printre trunchiurile enorme. Obrajii îi ardeau, capul îi vuia de idei învălmăşite. Agăţat de mîna ei, copilul îşi mărea pasul s-o poată ajunge. Uitase de el. Într-un sfîrşit copilul îi spuse :

— Umbli prea repede, mămico.

Atunci se aşeză pe o bancă. Ostenit, băiatul, adormi pe genunchii ei. Fata îl ţinea lîngă ea, îl strîngea la pieptul ei feciorelnic, cu ochii pierduţi în întuneric. O oră mai tîrziu, cînd se întoarse încetişor în strada Michodière, îşi regăsise aerul ei liniştit de fată cuminte.

— Mii de tunete ! îi strigă Bourras de departe, zărind-o. Gata ! Canalia de Mouret mi-a cumpărat casa.

Îşi ieşise din fire. Se războia de unul singur, în mijlocul prăvăliei, cu gesturi atît de dezordonate, încît risca să spargă vitrina.

— A ! tîlharul !... Mi-a scris zarzavagiul. Şi ştii cu cît i-a vîndut casa ? Cu o sută cincizeci de mii de franci, de patru ori cît face ! Şi ăsta e un mare tîlhar ! Închipuieşte-ţi, a pretins preţul pentru reparaţiile făcute de mine. Da, argumentul cel mai puternic a fost că imobilul a căpătat o faţadă nouă. Cînd vor înceta oare să-şi mai bată joc de mine ?

Îl exaspera gîndul că banii cheltuiţi de el cu zugrăveala şi vopseaua îi aduseseră avantaje zarzavagiului. Şi acum, fiindcă Mouret devenise proprietarul său, era silit să-i plătească lui chiria, acestui concurent detestat, la care va trebui să locuiască de-acum înainte. O asemenea situaţie îl înfuria şi mai tare.

— Îi auzeam eu cum găureau zidul !... Acum sînt aici, e ca şi cum ar mînca dintr-o farfurie cu mine !

Şi lovind cu pumnul în tejghea, făcu să se zguduie prăvălia şi să joace umbrelele.

Năucită, Denise nu scosese nici un cuvînt. Rămase nemişcată, aşteptînd să se sfîrşească odată criza, în timp ce Pépé, foarte obosit, adormise pe un scaun. Cînd văzu că Bourras s-a mai liniştit puţin, se hotărî să-i spună ceea ce o rugase Mouret. Bătrînul era, într-adevăr, foarte enervat, dar chiar excesul lui de furie, impasul în care se afla, putea determina o acceptare bruscă.

— Am întîlnit tocmai pe cineva, începu ea. O persoană de la „Paradisul femeilor", foarte bine informată. Se pare că mîine îţi va oferi optzeci de mii de franci.

Bourras o întrerupse, strigînd cu o voce tunătoare :

— Optzeci de mii de franci ! Optzeci de mii de franci !... Acum nu accept nici măcar pentru un milion !

Fata încercă să-l convingă. Dar deodată uşa prăvăliei se deschise şi ea se dădu repede în lături, palidă şi fără glas. Intrase unchiul Baudu, cu chipul lui gălbejit, îmbătrînit. Bourras îl apucă pe vecin de un nasture ale paltonului şi, stimulat de această prezenţă, îi strigă fără să-l lase să spună măcar un singur cuvînt.

— Ştii cît au avut neobrăzarea să-mi ofere ? optzeci de mii de franci ! Pînă aici au ajuns banditii ! Îşi închipuie că mă voi vinde ca o femeie de stradă... Au cumpărat casa şi acuma mă cred la discreţia lor ! Ei bine, s-a sfîrşit, nu o vor avea ! Aş fi cedat poate înainte, dar acum, fiindcă le aparţine, n-au decît să încerce să mi-o ia !

— Aşadar vestea este adevărată ? zise Baudu cu vocea lui domoală. Mi s-a spus, dar am venit să aflu de la dumneata.

— Optzeci de mii de franci ! repetă Bourras. De ce nu o sută de mii ? Banii ăştia mă scot din sărite. Îşi închipuie că banii lor mă vor face să comit o ticăloşie ? Nu o vor avea niciodată, mii de draci ! Niciodată, niciodată, m-auziţi ?

Denise, care tăcuse tot timpul, spuse cu aerul ei liniştit :

— O vor avea peste nouă ani, cînd va expira contractul dumitale !

Şi cu toată prezenţa unchiului ei, stărui pe lîngă bătrîn să accepte. Lupta devenea imposibilă, se războia contra unei forţe superioare, era o nebunie să refuze averea ce i se oferea. Dar spunea mereu nu. Peste nouă ani, spera să fie mort şi să nu mai vadă o asemenea ticăloşie.

— Auzi, domnule Baudu ? reluă el, nepoata dumitale ţine cu ei ! Şi are de la dînşii misiunea de-a mă convinge. E cu briganzii, pe cinstea mea !

Pînă atunci unchiul Baudu se prefăcuse că n-o vede pe Denise. Ridicase numai capul cu acel aer morocănos ce îl avea de cîte ori trecea pe lîngă prăvălia lui. Dar acum se întoarse încetişor şi o privi. Buzele sale groase tremurau.

— Ştiu, răspunse el, cu jumătate glas.

Şi continuă s-o privească. Denise fu mişcată pînă la lacrimi. Îl găsea tare schimbat de necazuri. El, cuprins de remuşcare fiindcă n-o ajutase, se gîndea, poate, la viaţa de mizerie pe care o dusese nepoata lui. Apoi, faptul că-l văzuse pe Pépé adormit pe un scaun, în mijlocul acestor discuţii zgomotoase, părea că-i muiase inima.

— Denise, spuse el simplu, vino mîine să cinezi la noi cu copilul. Soţia mea şi Geneviève m-au rugat să te chem dacă te întîlnesc.

Fata îl sărută, roşind iar, cînd, la plecare, Bourras îi strigă fericit de această împăcare :

— Caută s-o îndrepţi ! Are în ea ceva bun !... Cît despre mine, casa poate să se prăbuşească, voi fi găsit sub dărîmături.

— Casele noastre se şi prăbuşesc, vecine, spuse Baudu cu un aer întunecat. Vom rămîne cu toţii sub dărîmături !

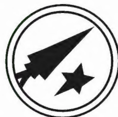
Scanare și prelucrare digitală

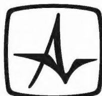
de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025